Cem Eroğul

Birey Nedir?

Öz Türkçe Bir Marksist Yaklaşım Denemesi

Yordam Kitap

Cem Eroğul

1960 yılında İstanbul, Saint Joseph Lisesi'nden mezun oldu. 1964 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek lisansını 1965 yılında Diplôme d'Etudes supérieures (DES), Faculté de Droit et de Science économique (Paris), doktorasını ise 1969 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı.

1966 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Anayasa Hukuku asistanı olarak çalışmaya başlayan Eroğul, 1973 yılında aynı fakültede Anayasa Hukuku doçenti oldu. 1982 yılında yine aynı bölümde profesör unvanını aldı. 1983 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle üniversiteden uzaklaştırıldı. 1990 yılında Danıştay'ın aldığı içtihadı birleştirme kararı uyarınca A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki Anayasa Hukuku profesörlüğüne geri döndü. 2010 yılının başında emekli oldu.

Yayınlanmış yapıtları şunlardır:

Demokrat Parti - Tarihi ve İdeolojisi (1970; İstanbul: Yordam Kitap, 5. Basım, 2014).

*Anayasayı Değiştirme Soru*nu (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974).

Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977).

Devlet Nedir? (İstanbul: Yordam Kitap, 4. Basım, 2014) (Önce İngilizce yayınlandı: *An Essay on the Nature of the State*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981).

Devlet Yönetimine Katılma Hakkı (1991; Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 1999).

Anatüzeye Giriş ("Anayasa Hukuku"na Giriş) (1993; Ankara: İmaj Yayınevi, 13. Basım, 2013).

Çağdaş Devlet Düzenleri (1996; Ankara: İmaj Yayınevi, 8. Basım, 2012)

Birey Nedir? (İstanbul: Yordam Kitap, 2014)

Birey Nedir?

Öz Türkçe Bir Marksist Yaklaşım Denemesi

Cem Eroğul

Yordam Kitap: 204 • **Birey Nedir?** • Cem Eroğul
ISBN-978-605-4836-52-9 • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekıç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Bırıncı Basım*: Ocak 2014
© Cem Eroğul, 2014; © Yordam Kitap, 2014

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ. O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
TEL: 0212 5650122 - 0212 5650255

BİREY NEDİR?

Öz Türkçe Bir Marksist Yaklaşım Denemesi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ix

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM: BİLİŞSEL ARAÇLAR 5

1. Diyalektik özdeşlik. Özgüllükten geçen özdeşlik 5
2. Roller-Yapılar-Kurumlar. Yapılagelişler/Alışkanlıklar 19
3. Etkin belirleme/Edilgin belirleme 22
4. Nicelik/Nitelik dönüşümü 26
5. Soyutlama/Somutlama düzeyi 28
6. Bireyin toplumsallığı 32

II. BÖLÜM: TİN (RUH) 38

A. KURAM 38

1. Birey demek, tin demektir 38
2. Duygutür kuramı 45
3. Duygutürlerin evrimsel kökenleri 54
4. Tinlerin (ruhların) oluşumu 61
5. Tinin (ruhun) yapısı 70
6. Tinlerin (ruhların) yerleşkesi (bulundukları yer) 83
7. Yinin (bedenin) etkisi 92
8. Tinin oluşumunda eşeyselliğin (cinselliğin) etkisi 99
9. Tinlerin betimlenmesi (tasviri) 104
10. Bireyle toplumun özgüllükleri 109

B. ALANYAZIN 116

1. Piaget'nin tin oluşum kuramı ve duygutürler 116
2. Lev Vygotsky'nin ekinsel-tarihsel tinbilim (kültürel-tarihsel psikoloji) yaklaşımı 128
3. Belli Başlı Kişilik Kuramları ve Marksizm 135

III. BÖLÜM: EKİN (KÜLTÜR) 168

A. KURAM 168

1. Ekin demek, toplum demektir 168
2. Ekinlerin yerleşkesi (bulundukları yer) 175

3. Bireysel yapının toplumsallığı, toplumsal yapıların bireyselliği: Dolayımlar 179
4. Bireysel alışkanlıklardan toplumsal yapılagelişlere 185
5. Ekinden duygulara. Duygutürler 189
6. Sınıf konumunun bireysel oluş ve davranışa etkisi 196
7. Ekinden bireysel davranışlara 200
8. Bireyin-Toplumun oluşumu. Evrim 203
9. Bireyselleşme ile toplumsallaşmanın eşanlılığı ("simultaneity"), özdeşliği ("identity") 224

B. ALANYAZIN 233

1. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve George Herbert Mead 233
2. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve Karen Horney 241
3. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve Harry Stack Sullivan 253
4. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve John Bowlby 261
5. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve Erich Fromm 266
6. Özdekçi (maddeci) tarih görüşünün birey kuramı çerçevesinde Pierre Bourdieu 273
7. Ekinsel tinbilim (kültürel psikoloji) ile duygutürler 278

SONUÇ 285

GÖKHAN ATILGAN'LA SÖYLEŞİ 293

YARARLANILAN KAYNAKLAR 318

SÖZLÜKÇE 323

EK 1: ANAYASA VE TÜZE DİLİNİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ 327

EK 2: AYDINLANMANIN ARACI OLARAK ÖZ TÜRKÇE 365

EK 3: ANAYASA DEĞİŞTİRİLİRKEN ATATÜRK YİNE UNUTULMASIN 378

AD DİZİNİ 381

KAVRAM DİZİNİ 383

Önsöz

İki ışık aydınlattı tüm yaşamımı. Biri Marksizm, öteki öz Türkçe. İşe başlarken, öncelikle, bütün düşünsel yaşamıma damgasını vurmuş bu iki ışık kaynağına değinmek istiyorum. Marksizmi yirmi, öz Türkçeyi kırk yaşlarımda keşfettim. İkisiyle de raslantıyla karşılaştım. 1964'te, yirmi yaşında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdiğimde askere gidecektim. Askerlik kararım alınmıştı. O tarihte, üniversiteyi bitirenlerin askerlik süresi iki yıldı. Fakülteyi ikincilikle bitirmeme karşın, kendimi korkunç bilgisiz görüyordum. Yurt dışına gidebilmek için burs bulmalıydım. Ne var ki, 27 Mayıs'tan sonra, yabancı elçiliklerin verecekleri bursların Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla dağıtılması kuralı getirilmişti. Bense solcu olarak mimlenmiştim. Bana burs vermezlerdi. Kalktım Fransız büyükelçiliğine gidip durumu anlattım. Beni dinleyen kültür ataşesi, dışişlerinde geçici görevde bulunan bir öğretim üyesiydi. "Hükümetimin bana özel olarak verdiği iki burs var; birini size ayıracağım," dedi.

Paris o günlerde, arayış içinde insanlar için büyülü bir kent gibiydi. Her köşede ayrı bir fikir gülü açıyordu. Eylül 1964'te, Paris Hukuk ve İktisat Fakültesi'nde[1] devlet doktorasına başladım. Eğitim süresinden kısa olan bursumu topu topu dört ay uzattırabildim. Aralık 1965'te, devlet doktorasının ilk aşa-

1 Bugünkü Paris II Üniversitesi.

ması olan DES'i ("Diplôme d'Etudes supérieures") alıp yurda döndüm. İşte ne olduysa o on altı aylık sürede oldu. Gidişimin ilk ayında, öğrenci lokantasında karşıma oturan Brezilyalı komünist bir gençle tanıştım. (O sırada komünizmin ne olduğunu bilmiyordum.) Türk olduğumu öğrenince bana Portekizce Nazım şiirleri okudu. (O sırada ben Nazım'ı da bilmiyordum.[2]) İlk ışığı bu güzel insandan aldım. Zamanla, aydınlık kaynağına kendi kendime gitmeyi öğrendim.

Marksizm, dünyayı kavramanın özgün bir biçimi. Diyalektik bakış açısı, ele alınan nesnelerin birbirinden koparılmadan, özsel ilişkisellikleri, özgül tarihleri, dönüşüm süreçleri ve bir bütünün parçası olarak, hem birbirlerini, hem de bütünü etkileme örüntüleri içinde incelenmesini gerektiriyor.[3] Özdekçilik (maddecilik) ise, konu toplumsal olduğunda, bunun öncelikle üretim biçiminden kaynaklanan sınıflaşmalar, katmanlaşmalar, kümeleşmeler ve bunlar arasındaki savaşımlar bağlamında ele alınmasını, yönetkil (siyasal), ekinsel (kültürel) ve düşüngüsel (ideolojik) etkileşimin de hep göz önünde tutulmasını gerektiriyor. Bunun somutta nasıl olacağını ise, incelenen konunun soyutluk düzeyi ve özgüllüğü belirliyor. Dar anlamda, "Marksist yöntem" diye bir şey yok. Marksist "bakış açısı" var. Bence bu, toplum ve tarih söz konusu olduğunda, ki bunları da birbirinden ayırmak olanaksızdır, bugüne dek geliştirilmiş *en bilimsel yaklaşım*. Hüner, bunu, incelenen konunun özgüllüğü içinde doğru dürüst kullanmayı becermek. Marksist birey kuramı araştırmasına giriştiğimden beri, işte bunu yapmaya çalışıyorum.

2 Bilgisizliğin bu derecesi bugün anlaşılmaz gelebilir. Gerçek şu ki, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin girdiği, Demokrat Parti'nin ise doruğa çıkardığı emperyalizm uyduculuğu yöneltisi (siyaseti), Türkiye'yi düşünsel açıdan tam bir çöle çevirmişti.

3 Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı*, çev. Cenk Saraçoğlu, 3. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2011.

O gün bu gündür, Marksizm[4] her çalışmama ışık tuttu. 1969'da doktora tezi olarak sunduğum *Demokrat Parti* çalışmam, bu anlayışla yazıldı.[5] Türkiye'de bir siyasal parti konusunda yapılan ilk araştırma olan bu yapıt, şöyle bir sonuca ulaşıyordu: Demokrat Parti, büyük tüccar ile kapitalistleşme yoluna giren büyük toprak sahibi sınıfların, iktidara doğrudan doğruya el koymak için kullandıkları özgürlükçü bir halk deviminin (hareketinin) aracıdır. Geçen zaman içinde bu görüş DP hakkında genellikle kabul gören (standart) görüş haline geldi. Bunu Marksizme borçluyum. 1982'de profesörlük tezi olarak sunduğum *Devlet Nedir?* çalışmamı da, aynı Marksist anlayışla yürüttüm.[6] Bu bilimsel yaklaşım beni, sıradan Marksistlerin devleti yalnızca egemen sınıfların baskı aracı olarak gören anlayışlarını sorgulamaya götürdü. Bu da bence Marksizmin bilimselliğinin bir başka tanıtı (delili).

1983'te sıkıyönetim yasası (ünlü 1402 sayılı yasa) uyarınca üniversiteden uzaklaştırılınca, özel anayasacılık yapamayacağıma göre, geçimimi sağlayabilmek için tek umarım (çarem) Fransızca ile İngilizce bilgimi kullanmaktı. Önce çeviriye yüklendim. Polis romanlarından, kadın orgazmının çeşitlerine, alkolizmden sıhhi tesisat şartnamesine dek usa (akla) gelebilecek her konuda çeviri yaptım. Sonra, Ankara Fransız Kültür Merkezi'nde Fransızca öğretmeni, daha sonra da, Fransız büyükelçiliği lisesinde Türkçe öğretmeni oldum. Bu

4 Marksizm, bir toplu düşüncenin genel adıdır. Bir boyutu düşünbilim (felsefe) niteliğindedir: diyalektik özdekçilik (maddecilik). Bir boyutu toplumbilim niteliğindedir: özdekçi (maddeci) tarih görüşü. Bir boyutu da yönetkil-düşüngüsel (siyasal-ideolojik) niteliktedir. Bilimsel bir kavrayışa "-izm"li bir ad verilmesinin rahatsız edici olduğu açık. Onun için çokça diyalektik özdekçilik ya da özdekçi tarih görüşü diyeceğim. Kitabın başlığında ya da bu önsözde olduğu gibi, yaygın kullanışa uyarak buna "Marksist" dediğimde de, ereğim her zaman Marksizmin bilimsel bakış açısı olacak.

5 Son basımı, Yordam Kitap'ta, 2014'te, "5. Basım" olarak yayınlandı.

6 Son basımı, Yordam Kitap'ta, 2014'te, "4. Basım" olarak yayınlandı.

arada, özel dersler de verdim: Fransızca dersleri ile yabancılara Türkçe. 1990'da üniversiteye dönünce bu dönem kapandı.

İşte bu yedi yıllık dil çabası, yaşamımın ikinci ışığını getirdi bana. Öz Türkçe, dediğim gibi, ancak kırklı yaşlarının başında ayırdına varabildiğim bir başka bilimsel gerek oldu. O güne dek bilinçsizce kullandığım Türkçe'ye yepyeni bir gözle bakmaya başladım. Bir nesneyi tanımanın en iyi yollarından biri, ona dışından, karşılaştırmalı olarak bakmaktır. Fransızca ile İngilizce penceresinden baktıkça, Türkçe'nin eşsiz güzelliğini, gücünü kavradım. Öz Türkçe tutkum böyle başladı. Uzun süre aksini düşünmüş olmama karşın, sonunda, Türkçe bilim dilinin ancak arı bir Türkçe olabileceği sonucuna vardım. Ondan sonra hep daha arı bir dille yazmaya çalıştım. Arı bir dil kullanmadan Türkçe bilim yapılamayacağına inancım kesinleşti. Büyük ekin (kültür) dillerinde, bu bir sorun olmayabilir. Ancak, Türkçe gibi, her alanda kendine özgü bir bilim dili geliştirme durumunda olan bir dil için, böyle bir titizlik, aktarmacılıktan sakınmanın, *özgün olmanın* koşulu gibi görünüyor bana. Doğallayın, bu söylediklerim, dar anlamda *bilim dili* için geçerli. Yoksa yaşamın her alanına böyle daraltıcı gözlüklerle bakmak, hem yoksullaştırıcı olur, hem de gerçekte olanaksızdır. Aşk mektubundan şiire, dost sohbetinden öğrenci argosuna, kavga dilinden bilgisayar iletişimine dek, her toplumda kullanılan ve kullanılması kaçınılmaz olan birçok dil var. Bu çok değişik Türkçelerin hepsini aynı Türkçe cenderesine sokmaya çalışmak yanlış olur. Buna karşılık, bence, özgün bir bilim dili için bu gereklidir. Marksist birey kuramı çalışmalarımda, işte bu gerekçeyle, öz Türkçe'de diretiyorum. Ayrıca, konuya Marksizm ışığında bakınca, Türkiye'de arı dil savaşımının, gerçekte Aydınlanmacılarla tutucuları karşı karşıya getiren bir çatışma olduğunu, dolayısıyla, sınıf savaşımıyla doğrudan doğruya ilgisi bulunduğunu kavradım.

Bu görüşlerin ürünü olan üç yazıyı[7] bu kitabın sonuna ekliyorum. Yazılar kitaptan önce okunursa, benim için sevindirici olur.

Bir süre önce, yaklaşık 2002'de, Marksizmin birey konusunda neler söyleyebileceğini dizgeli (sistemli) bir biçimde araştırmaya başladım. Bu çabaların ilk ürünü, 2007 yılında toplanan Onuncu Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunduğum "İnsanın Var Olma Biçimi Olarak Birey" başlıklı bildiri oldu.[8] Önünüzdeki kitap ise bu araştırma sürecinin ikinci ürünü.

Marksizm kolay bir araç değil. Yapıt içinde, bundan nasıl yararlandığımı anlatmaya, ayrıca da, somut olarak göstermeye çalıştım. Öz Türkçe ise, beni uğraştıran ikinci konu oldu. Ülkü (ideal olan), arılaştırmayı en uç noktaya dek götürmek.[9] Ancak o zaman, anlaşılmama ya da güç anlaşılına engeli çıkıyor karşımıza. Dil kaygısını bir yana bırakmadan bu güçlüğü aşmanın bir yolu, kullanılan arı sözcüklerin karşılıklarını sık sık vermek. Ben de öyle yapacağım. Kitabın sonuna bir "sözlükçe" eklemekle yetinmeyip birkaç kullanımda bir, öz Türkçe sözcüğün sıradan Türkçe (ya da gerekiyorsa yabancı dilde) karşılığını ayraç içinde vereceğim.

Cem Eroğul
İstanbul, Ocak 2014

7 "Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi" (1994), "Aydınlanmanın Aracı Olarak Öz Türkçe" (1999) ile "Anayasa Değiştirilirken Atatürk Yine Unutulmasın" (2009).

8 EROĞUL, (2009).

9 Bunu aşırılık sayanlara, Nurullah Ataç'ın şu sözleriyle karşılık vereceğim: "'Ilımlı olmalı!' dediler. 'Ilımlı' derler mi? 'Mutedil olmalı!' dediler. Bir toplumun aydınları ılımlılığa, o korkunç sayrılığa (hastalığa) tutuldu mu, hiçbir büyük işe girişilemez. Ilım, gerçekten inanmayanların, bir düşünceye, ilkeye, bir doğruya gerçekten bağlı olmayanların, o doğruyu iyice kavrayamamış, içlerine sindirememiş olanların durumudur." *Günce 1 [1953-1955]*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972, s. 263.

Giriş

İnsanın ne olduğunu merak etmeyen var mı? "Ben neyim?" sorusu, bilincin tarihiyle yaşıt olsa gerek. Kimileri insanın yinine (bedenine), kimileri tinine (ruhuna), kimileri ilişkilerine odaklanmış. Sonuçta bugün şöyle bir genelgeçer görüş çıkmış ortaya: 'İnsan biopsikososyal bir varlıktır.' Güzel de, gerçekte bu bir tanım (tarif) değil, bir betim (tasvir). Herkes insanın bir yini ("bio"), bir tini ("psiko") bulunduğunu, toplum içinde yaşadığını ("sosyal") *görüyor*. Gelgelelim, bu canlı türünün başlıca belirleyeni ne? Bir tür hayvan oluşu mu? Duygu-düşünce iyesi (sahibi) oluşu mu? Yoksa, kesenkes (mutlaka) toplum üyesi olarak yaşaması mı? Gerçekte hangisi? 'Hepsi' demek, çözüm değil. Karmaşık da olsa, her nesnenin *başat* bir özelliği vardır. Bu bilinmedikçe de, nesne gerçekte tanınamaz. Olsa olsa *anlatılır*.

Aristoteles'in "*zoon politikon*" (siyasal hayvan) sözü, gerçek bir tanıma çok daha yakın. "Siyasal" olmayı, yönetkil olmayı, insanı tanımlamada baş etmen (faktör) olarak görüyor. Ancak, "hayvan" demesi işi karıştırıyor. Bir hayvan nasıl 'siyasal' olabilir? Tanım kendi içinde çelişkili. Belli ki, o da kendini *görünüşten* tam sıyıramamış. Oysa bilim, ne denli apaçık olursa olsun, görünüşün sorgulanmasıyla, kuşkuyla karşılanmasıyla başlar. Örneğin, durağanlık (hareketsizlik) çağlar boyunca apaçık bir olgu olarak görülmüştür. Oysa bugün, kendimiz de

bunun içinde olmak üzere, gerçekte her şeyin döndüğünü-devindiğini-dönüştüğünü biliyoruz.

Özdekçi (maddeci) tarih görüşü; toplum biçimleri, toplumsal dönüşümler, üretim biçimleri, üretim güçleri, üretim ilişkileri, toplumsal çelişkiler, sınıflar, katmanlar vb. konularda çok değerli bilgiler getirmekle kalmamış, belli bir üretim biçiminin, kapitalizmin, şimdiye dek yapılmış en açıklayıcı çözümlemesini (tahlilini, analizini) sunmuştur bize. Ancak insanı anlamak için bunlar yeterli değil. Bir de, yiniyle (vücuduyla), tiniyle (ruhuyla) somut bireyin açıklanmasına gerek var. Diyalektik özdekçilik, bu açıklama için işimize yarayacak birçok ipucu barındırıyor. Ne var ki, kapitalizm için geliştirilen gibi, dizgesel (sistematik) ve özgül bir kuram yok ortada.

Bu boşluk nasıl doldurulabilir? Bir kez, incelenecek nesnenin özgüllüğüne uygun yöntemsel araçların geliştirilmesi gerek. Bu arayış çalışmamızın birinci bölümünün konusu olacak. Burada, özdekçi (maddeci) tarih görüşü ile diyalektik özdekçilik (maddecilik) çerçevesinde kalınarak, ancak Marksizm dışında başka düşünce akımlarına da başvurularak, insan denen nesneyi araştırabilmek için ne gibi bakış açılarından, yollardan, yöntemsel araçlardan yararlanılabileceği araştırılacak.

İkincisi, insanın bireysel yönü ile toplumsal yönünün, ayrı ayrı, ancak hep birbiriyle bağlantılı olarak araştırılması gerekecek. Bu da, bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinin konusu olacak. İkinci bölümde tin (ruh), diyesim (yani) insanın bireysel yönü; üçüncü bölümde ise ekin (kültür), diyesim insanın toplumsal yönü üzerinde odaklanılacak. Ancak, bu çalışmanın başından sonuna dek hep vurgulanacağı gibi, gerçekte bunlar *aynı olgunun* iki yüzüdür. Sunum kolaylığı için bile olsa, bunlar ayrı başlıklar altında ele alındığında, her zaman, insanı anlamanın karşısındaki en büyük tuzağa, hiçbir biçimde birbirinden koparılmaması gereken bu iki yönü, bağımsız özellikler gibi görme tuzağına düşme tehlikesi çıkar ortaya.

Bunu önlemek için başvurduğum yol, başlıklardaki bu ayrıma ancak bir *vurgu* gözüyle bakmak, her iki bölümde de özde aynı gerçekliğin ele alındığını sık sık yinelemek. Böyle olunca, başlıkları ayrı olsa da, tin (ruh) bölümünde ekinden (kültürden), ekin bölümünde ise tinden bolca söz etmek kaçınılmaz oldu. Ayrıca, insanın ayrılmaz bir parçası olan yine (bedene), her iki bölümde de sık sık değinildi. Bu bilinçli bir yeğlemdir (tercihtir). Okura gereksiz gibi görünebilecek yinelemeler (tekrarlar), gerçekte konudan kaynaklanan bir kaçınılmazlıktır.

İkinci ve üçüncü bölümleri iki büyük *altbaşlığa* ayırmak bana uygun göründü. Bu altbaşlıkların ilkinde, ilgili öğenin kuramı sunulacak; ikincisinde ise, o öğeye ilişkin alanyazının (literatürün) değerlendirmesi yapılacak. Doğallayın, alanyazm, hem tin (ruh) öğesi, hem de ekin (kültür) öğesi için neredeyse sınırsız denebilecek bir enginlikte olduğundan, özellikle Marksist birey kuramı için anlamlı olan bir seçki gerçekleştirmek kaçınılmaz oldu. Kuram-Alanyazın (Teori-Literatür) bölümlemesinin bir ölçüde yapay olduğunun ayırdındayım. Çünkü, alanyazından yararlanmadan kuram geliştirmek, gerçekte olanaksız. Yine de bu bölümlemenin şöyle bir usdüzeni (mantığı) var: Kuram altbaşlığı altında, alanyazından da yararlanılarak geliştirilmeye çalışılmış, az çok bütünlüklü bir görüş yer alacak. Alanyazın altbaşlığında ise, kuramsal bölümle tam bütünleşmese de, kuramı şu ya da bu yönden tamamlayabilecek en önemli görüşler tanıtılacak. Bu hızlı değerlendirmede başlıca iki erek güdülecek. Çeşitli yaklaşımların savları (iddiaları, tezleri) değerlendirilirken, bir yandan eleştirilen görüş açısından Marksist düşüncenin biraz daha açıklığa kavuşturulmasını sağlamak; öte yandan, benimsenebilecek görüşleri Marksist yaklaşıma katarak, özdekçi tarih görüşünün birey/toplum olgusuna bakışını varsıllaştırmaya çalışmak.

Sonuç bölümünde ise, çalışma boyunca ulaşılan belli başlı görüşler kısaca özetlenecek.

Bu kitabın yazılmasında, iki yüreklendiricinin büyük payı var. (İkisinin de kitaptaki olası kusurlarda hiçbir payları olmadığını bilmem belirtmeme gerek var mı?) Biri, Yordam Kitap'ın sahibi Hayri Erdoğan; öteki, Behice Boran'la ilgili doktora tezini benim danışmanlığımda yazan, şu anda da A.Ü. İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışan Doç. Dr. Gökhan Atılgan. Gökhan, benim eski öğrencim; şu anda da "meslektaşım" demekle büyük övünç duyduğum çok değerli bir bilim insanı. Beni kırmayıp kitabı gözden geçirmeyi kabul etti. Bunu yaparken, usuna takılan soruları bana göndermeyi ve bunları yanıtlamamı önerdi. Seve seve kabul ettim. Sonuçta, bir söyleşi çıktı ortaya. Bu söyleşiyi kitabın sonuna eklersek, derdimin anlaşılmasına katkısı olur diye düşündük. İyi yapıp yapmadığımıza okur karar verecek hiç kuşkusuz.

I. BÖLÜM

Bilişsel Araçlar

1. Diyalektik özdeşlik. Özgüllükten geçen özdeşlik

Bilimsellik savındaki bir birey kuramında üstesinden gelinmesi gereken en temel sorun, bireyin toplumsallığını her an hesaba katan bir yaklaşım geliştirebilmektir. Araştırma konusu toplumsa, durum çok vahim olmayabilir. Belli bir soyutluk düzeyinin altına inmemek koşuluyla, bireysellik bir ölçüde bir yana bırakılabilir. Ancak, araştırma konusu doğrudan doğruya birey olduğunda, en soyut düzeyde bile, toplumsallığı işin daha en başında gözetmeden, bilimsel bir birey kuramı oluşturulamaz. Gerçi, insanla uğraşan herkes, bireyin toplumsal bir yönü olduğunu kabul eder. Ne var ki, bu kabul, *öteki kabullerden biridir* ancak. Yaygın görüşe göre, toplumsal bir varlık olmanın yanı sıra, insan bir tür hayvandır da. Ayrıca, kendine özgü bir bilinci, bir tini (ruhu) (ya da, yabancı dildeki terimiyle söylersek, bir "psişesi") vardır. Yerleşik (standart) görüşe göre, insan "bio-psiko-sosyal" bir varlıktır.

Marksist gözlüklerle bakıldığında, böyle bir yaklaşımı kabul etmek *olanaksızdır*. Benim de birinci derdim, bu uygunsuzluğu aşmanın yolunu bulmaktı. Marksist bakış, nesnelerin çokyönlülüğünü yadsımaz (inkâr etmez) elbette. Ancak, bu çokyönlülüğün kendisinin de *başat bir yönle* açıklanmasını gerekli görür. Yoksa, kuram perdesi altında, gerçekte yapılan şey seçmecilik-

tir (eklektizm). *Kapital*'in anahtar kavramı olan "meta"yı örnek olarak alabiliriz. Bilindiği gibi, metanın, bir kullanım değeri, bir de değişim değeri vardır. Ancak, metayı *tanımlayan*, onu meta *kılan şey*, değişim değeridir. Elbette, kullanım değeri olmayan bir nesne, meta olamazdı. Dolayısıyla, kullanım değeri, vazgeçilmez bir *koşuldur*. Ama, kullanım değeri olan nesneler, ancak belli tarihsel aşamalarda, bir değişim değeri edindiklerinde meta haline gelirler. İnsan da öyledir. Yini (bedeni) olmasaydı, hayvanlıktan evrilmeseydi, insan olamazdı elbette. Ama onu insan kılan, yini değil, toplumsal yaşamıdır. Nasıl ki, kullanım değerini inceleyerek metanın doğasına ulaşamazsak, insanın yininden giderek insanlığının doğasına ulaşamayız. Tam aksine, yinini (bedenini) de, tinsel (ruhsal) düzenini de anlamanın ve açıklamanın yolu, toplumsallığından yola çıkmaktır. Özetle söylemek gerekirse, yin, ancak toplumsal bir tarih süreci içinde "insan yini", *insana özgü yin* olmuştur. Tin de, özünde, arsbireysel (bireyler arası) ya da toplumsal ilişkilerin bireysel kalıbından başka bir şey değildir. İnsan, "bio-psiko-sosyal" bir varlık değil, "bio"su da, "psiko"su da, ancak "sosyal"iyle var olabilecek; dolayısıyla, bilimsel olarak ancak öyle açıklanabilecek bir varlıktır. "Bio" da, "psiko" da, çeşitli hayvan türlerinde bulunur. Bunları "insan biosu", "insan psikosu" kılan şey ise, toplumsallıktır.

Birey konusunda çalışmaya başlar başlamaz, beni uyaran, kışkırtan, düşünmeye sürükleyen şey de işte tam bu oldu: Marksist duyarlığımın genelgeçer insan tanımını bir türlü kabullenememesi. Oldukça uzun süren bu arayış sonunda, ışık yine Marx'tan geldi. Hem ayrı olan, hem de özdeş olan varlıkları, kısacası, aralarındaki ilişki vurgulanmadan tanımlanamayacak olan nesneleri incelemek için, Marx'ın *Grundrisse*'de kullandığı bir çözümleme yöntemi var. Marx bunu Hegel'den almış, kendi özdekçi (maddeci) tarih anlayışı içinde yeniden biçimlendirmiştir.

Bireyselle toplumsalın karşılıklı ilişkilerini açıklamak için Marksizmin tuttuğu ana yol, metafizik bakış açısının[1] birbirinden kopardığı bütün ikili karşıtlıklar (dikotomiler) için yaptığı gibi, bunların diyalektik birliğini öne çıkarmaktır. Örneğin, metafizik yöntemin birbirinin karşısına diktiği özne-nesne, yapı-özne, yapı-devim (hareket), neden-sonuç, zorunlu-olumsal (arızi, "contingent"), yasal-raslantısal, dışsal-içsel gibi ikilikleri, diyalektik yöntem, aynı olgunun karşıtuçları (kutupları) olarak ele alır.

Grundrisse'nin başında, Marx bu yaklaşımı, örneğin üretim-tüketim ilişkisini çözümlemek için kullanmıştır.[2] Orada, bu ilişkiyi üç düzeyde çözümler. Birinci düzey, doğrudan özdeşlik düzeyidir: Üretim tüketimdir, tüketim de üretim. Örneğin, yemek yiyen insan, tüketimde bulunurken, aynı anda, kendini de yeniden üretir. İkinci düzeyde, iki öğe karşılıklı olarak birbirinin aracıdır: Üretim tüketimin nesnesini yaratır. Tüketim üretimin nesnesini belirler. Örneğin çiftçi besin olacak ürün yetiştirir. Hangi ürünü yetiştireceğini ise tüketici belirler. Üçüncü düzeyde, karşılıklı olarak birbirini tam belirleme vardır: Üretimle tüketim özdeş olmakla, birbirlerine araçlık etmekle kalmazlar; her biri kendi karşıtucunda (kutbunda) gerçekleşir. Ürün, ancak tüketilmekle gerçek ürün niteliğini kazanır. Tüketim, üretme gereksinimini yaratır. Buna karşılık üretim, tüketime özgül biçimini verir; tüketme gereksinimini ve yeteneğini uyarır.

Bu yaklaşımı iyi anlamak, bunu bir sözcük oyunu olarak görmemek gerekir. Özdeşlikten yola çıkıp karşılıklı belirlemenin ayrıntılarına uzanan bu düşünme süreci, incelenen nesnelerin hem temel ortak doğalarını, hem de kendilerine özgü

1 "Metafizik" sözcüğünü, burada ve bu çalışmanın tümünde, doğaötesi anlamında değil, Hegel'in tanımladığı biçimiyle, divalektik çelişki ve değişim anlayışının karşısında konumlanan, çelişmezlik ve değişmezlik temeline dayanan düşünce biçimi anlamında kullanıyorum.

2 MARX (2012): 130-135.

belirlenimleri izleme ve çözümleme olanağını verir. Yine yukarıdaki örnekten gidilirse, ancak üretimle tüketimin temeldeki özdeşliği ustan çıkarılmazsa, belirli bir üretim biçiminde, birbirlerine yeniden kavuşmak için niye örneğin dolaşım ("circulation") ve değişim (mübadele) dolayımlarından ("mediations") geçmek zorunda kaldıkları sorgulanabilir. Bu sorgulama da bize, o belirli üretim biçiminde bu zorunlu dolayımların izini sürme yolunu açar. Marx'ın kapitalist üretim biçiminin gizini (sırrını) çözmek için kullandığı yöntem budur. Bir başka örnek de şudur: Her üretim, kesenkes (mutlaka), insanın bir nesne üzerinde emek harcamasını gerektirir. Üretimin olabilmesi için, bu iki öğenin, üretici ile üretim araç-gerecinin bir araya gelmesi zorunludur. Ne var ki, bu kaynaşma her zaman kendiliğinden olmaz. Bunun nasıl olacağını belirleyen, ilgili toplumun iyelik (mülkiyet) düzenidir. Öyleyse, üretici ile üretim araç-gerecinin hangi dolayımlardan geçerek bir araya geldiğini ortaya çıkarabilirsek, o üretim biçiminin doğasını kavramada en önemli adımı atmış oluruz. Tarihsel özdekçiliğin (maddeciliğin) izlediği yöntem budur.

Marx'ın üretim-tüketim örneğinde geliştirdiği bu çözümleme yöntemi, son derece değerlidir. *Kapital*'de Marx bunu, örneğin meta-para ilişkisini çözümlerken kullanıyor. Belli bir yönden özde bir, ama yine de farklı olan her ikili nesne için bu örnekçe (model) kullanılabilir. Bu bakımdan son derece verimlidir. Örneğin, düşünbilim (felsefe)-bilimler ilişkisi, örneğin, kuram-edim ilişkisi, örneğin biçim-içerik ilişkisi, örneğin aile, eğitim, özuğraş (meslek) ya da tüzelkonum (statü) ile sınıf ilişkisi, örneğin aile-birey ilişkisi, *somutluk-soyutluk düzeyleri doğru konmak koşuluyla* bu örnekçeye göre incelenebilir. Ne var ki Marx, bu çözümleme aracını çokça kullanmasına karşın, bunun nasıl kullanılması gerektiğini hiçbir yerde açıklamıyor.

Grundrisse'deki üretim-tüketim çözümlemesini, birey-toplum sorunsalında kullanabilmek için, yapmam gereken ilk iş, belli bir örneğin somutluğundan kurtularak, çözümleme yolunu daha genel bir anlatımla ortaya koymaya çalışmaktı. Ulaştığım sonucu şöyle özetleyebilirim. Görebildiğim kadarıyla Marx, özde bir olmakla birlikte yine de farklı olan nesneler arasında, *üç ayrı düzeyde*, üç ayrı aşamada bir ilişki örnekçesi kuruyor. İlk aşama, benim "doğrudan özdeşlik" diyebileceğim düzey. Kabaca, "iniş çıkıştır", "yaşam ölümdür" gibi doğruların geçerli olduğu düzey. İkinci aşama, "araçsal özdeşlik" adını verebileceğim düzey. Kabaca, "önce çıkılacak ki inilebilsin ya da önce inilecek ki çıkılabilsin", "yaşam olacak ki ölüm olabilsin, ölüm olacak ki yaşam yenilenebilsin" gibi doğruların geçer akçe olduğu düzey. Üçüncü aşama, "dolayımlı özdeşlik" diyebileceğim düzey. Burada artık kestirmecilik yok. Kabaca, "çeşitli inişlerle çeşitli çıkışların eğim, hız vb. gibi birçok yönden birbirlerini belirlemesi nasıl oluyor?", "çeşitli yaşamlarla çeşitli ölümler birbirlerini nasıl belirliyorlar?" gibi sorunların devreye girdiği düzey. Marksizmin elinde, bu özdeşliklerin her biri, çok değerli birer *yöntembilim (metodoloji) kılavuzu* niteliğindedir.

Böyle özetlenince, bu çözümleme örnekçesi ilk bakışta çok kolay görünebilir. Ancak, görünüşe aldanmamalı. Çünkü her düzeyi "etlendirecek" olan bilgi, *özgüldür*. Alanın somut bilimsel bilgilerine sahip olmadan, bu çözümlemeyi kullanmaya kalkışmak, insanı lafazanlıktan başka bir yere götürmez. Diyalektik, ancak *bilimsel bilgiye* dayanıyorsa verimli olarak kullanılabilir. Yoksa, rahatça, bir saçmalama reçetesine dönüşebilir. İkinci dikkat edilecek son derece ciddi bir yöntemsel uyarı da, her çözümleme düzeyinde, *eşit soyutluk ya da somutluk* düzeyindeki bilimsel bilgiyi kullanmaktır. Aynı şeyi başka sözcüklerle söylemek gerekirse, genellik/özgüllük ayrımını titizlikle gözetmektir. Gerçekte, yalnızca bilimsel araştırma

için değil, bütün yaşam alanlarında uyulması gereken bir ilkedir bu. Örneğin, örgütlere ilişkin soyut bir kuramda geçerli olan bir kuralı, somut bir örgüte, diyelim bir siyasal partiye, olduğu gibi uygulayamazsınız. O kuralın alacağı somut biçimi, size soyut örgüt kuramı değil, ancak somut siyasal parti kuramı verebilir. Kaldı ki, özgül bir partinin somut kuramını yaptığınızda, kuralınızın yine kılık değiştirdiğini, soyutluğun ancak somutluğun "diline çevrilerek" uygulanabileceğini görürsünüz. Özetle, soyutluk-somutluk düzeyine sürekli olarak dikkat etmeyen yaklaşımlar, yalnız bilim alanında değil, *her alanda* yanlışlara götürür. "Analoji"nin (örneksemenin, yüzeysel benzetmenin) çok tehlikeli bir yöntem olmasının nedenlerinden biri de budur.

Üç aşamalı diyalektik özdeşlik örnekçesini (modelini) birey-toplum konusuna uygularken, işte özellikle bu iki noktaya dikkat etmeye çalıştım. Özetle şu sonuçlara ulaştım. Birinci düzeye bakılırsa, birey toplumdur, toplum da birey. Bundan bence çıkarılması gereken sonuç, esas olarak *olumsuzdur.* Daha başlangıçta, bireyi ya da toplumu, işe sonradan katmak üzere de olsa, bir yana bırakarak yola çıkan bütün kuramlar bilim dışıdır. Örneğin, bireysel davranışları ya da toplumsal oluşumları, Robinsonvari açıklamalara dayandıran yaklaşımların hepsi böyledir. Toplum dışında var olan bir birey olamayacağına göre, toplum dışında davrandığı varsayılan bir bireyden, Robinson'dan yola çıkarak hiçbir şey açıklanamaz. Aynı şey, bireyi görmezlikten gelen ya da onu yalnızca bir sonuç olarak gören toplum kuramları için de geçerlidir. Bireyleri aşan, onların ötesinde bulunan toplum diye bir şey yoktur. Toplumsal denen her şey, arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerden, etkileşimden oluşur. Ayrıca, erke (enerji) daima bireyseldir. Bunu görmeyen bir toplum kuramı, toplumsal devimi (hareketi), değişimi, kısacası toplumun varlığını açıklayamaz. Görüldüğü gibi, diyalektik özdeşliğin ilk düzeyi, esas

olarak bir uyarı görevi görür. Ne yapılmasını değil, *ne yapılmamasını* söyler.

İkinci düzey, araçsal özdeşlik düzeyidir. Olumlu yol göstericilik burada başlar. Bu düzeyin gereği, "birey toplumun, toplum da bireyin aracıdır" savının ne anlama geldiğini ortaya koymaktır. Bu, ancak, bireyle toplumun, hem aynı oluşumun ürünü olduğunu, hem de sürekli olarak birbirlerini doğurduklarını gösteren bir bilimler demetiyle gerçekleştirilebilir. Bunun baş dayanağı *evrim kuramıdır.* Kazıbilim (arkeoloji), paleontoloji, yerbilim (jeoloji), iklimbilim (klimatoloji), genbilim (genetik), mikrobiyoloji gibi birçok bilim dalının verileri, insan denen canlının nasıl ortaya çıktığını, her gün biraz daha açıklıkla anlamamıza olanak veriyor. Birey-toplum diyalektik özdeşliğinin kurulması, işte bütün bu bilimlerin verilerinden yararlanılmasını gerekli kılıyor. Ulaşabildiğim kaynaklardan vardığım kaba sonucu şöyle özetleyebilirim. Zamanımızdan yaklaşık beş altı milyon yıl önce, şempanzeler ve bonobolarla ortak atamızdan ayrılan ilk *insansıların* ("hominid") belirleyici özelliği, *iki ayak* üzerinde yürümeleri. Bu da kısa bir sürede olmuyor. Bu alışkanlığın ve bunun yol açtığı örgensel (organik) yapı değişikliğinin durganlaşması (sabitleşmesi), iki milyon yılı aşan bir süreyi kapsıyor. Zamanımızdan yaklaşık iki buçuk milyon yıl önce, taşları birbirine vurarak elde edilen ilk *aletlerin* kullanımı başlıyor. Bu kullanımın tamamen yerleşmesi, yaklaşık bir milyon dokuz yüz bin yıl önce oluyor. Alet kullanımının yaygınlaşması, çeşitlenmesi, toplumsal yaşamın yeniden üretilmesi için *vazgeçilmezlik* kazanması, alet kullanan insansıyı *insan* ("homo") haline getiriyor. Bu noktadan sonra, insanın fizik oluşumu da, tinsel (ruhsal) oluşumu da, bu aletli yaşamın *sonucu* oluyor. Beyin ve eller ona göre biçimlenip gelişiyor. Toplumsal öğrenimin ve kuşaktan kuşağa bilgi aktarımının zorunlu kıldığı iletişim, *konuşma dilinin* geliştirilmesini gerektiriyor. Bunun için de uygun bir gırtlak

yapısı gerekiyor. Sonuçta, toplumsal yaşamın özdeksel (maddi) temelinin alet kullanan bireylerin işbirliği ve iletişimiyle yeniden üretilmesini sağlayan evrimsel dönüşümler destekleniyor, ötekiler sonuçsuz kalıyor. Başka bir deyişle, *toplumsal gerekler, dirimsel (biyolojik) evrimin yönünü belirliyor.* Evrim, raslantısal bir şey elbette. Ancak raslantısal sonuçların hangisinin destekleneceğini, hangisinin desteklenmeyeceğini toplumsal ilişkiler belirliyor. Toplumsal üretim bilgisinin, deney birikiminin paylaşılmasını ve aktarılmasını sağlayan *simgesel (sembolik) düşünce* yeteneği de bu süreç içinde ortaya çıkıyor. Bireylerin tinsel (ruhsal) yapıları, buna göre oluşuyor. Toplum oluştukça, birey de oluşuyor. Görüldüğü gibi, *insan olmanın dayanağı olduğu ölçüde,* gerçekte yin (beden) de, tinsel (ruhsal) yapı da, bir bölüm insansının *toplumsal yaşama* geçmesinin ürünüdür. Toplumsal yaşam var olduğu için insan vardır. Bu yaşamı sürdürecek dirimsel (biyolojik) ve anlıksal (entelektüel) yetenekleri olmasaydı, insan hiç kuşku yok ki olmazdı. Ancak, insanlık, bu yetenekler ortaya çıktığı için doğmadı. İnsan türünün ortaya çıkışı, yalnızca bir olanaklar demeti, bir gizilgüç (bir potansiyel) olan bu yeteneklerin gerçekleşmesini sağladı. *Ortak özdeksel (maddi) gereksinimlerin arsbireysel (bireyler arası) düzenli ilişkiler aracılığıyla yeniden üretilmesiyle tanımlanan* toplumsal yaşam olmasaydı, ne insan diye bir canlı türü, ne de birey olurdu. Dolayısıyla, insana, şu ya da bu özelliklere iye (sahip) bir hayvan türü demek, *tümüyle yanlıştır.* Hayvana "hareket eden bitki" demek ne kadar yanlışsa, insana da, "üreten ya da düşünen hayvan" demek o kadar yanlıştır. İnsan, *toplumsal* bir canlıdır ve *tek* toplumsal varlıktır. Diyalektik özdeşliğin ikinci düzeyinin bizi götürdüğü sonuç budur.

Marx'a göre, insan türünü tanımlayan şey, kendi bireylerinin hayvanlarla ortak olan gereksinimlerini, toplumsal ilişkiler örgüsü içinde karşılamaya girişmesidir. Marx şöyle diyor:

"İnsanlar, hayvanlardan, bilinçle, dinle, ya da herhangi bir başka şeyle ayırdedilebilir. İnsanlar kendi geçim araçlarını *üretmeye* başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırdetmeye başlıyorlar, ... İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak, kendi maddi yaşamlarını da üretirler."[3] Yolun bu ucunda orangutanlara, gorillere, şempanzelere, insanlara ulaşan milyonlarca yıllık bir evrim sürecinin bir yerinde bir kırılma beliriyor; bir bölüm hayvanda, yaşamı sürdürmek için kullanılan yöntemlerin yeni kuşaklara aktarılması, dirimsel (biyolojik) yollardan çok ekinsel (kültürel) yollardan gerçekleşmeye başlıyor. Bu aşamadan sonra, toplumsal evrim dirimsel evrimin *önüne geçiyor* ve onu belirliyor. İnsan, belli bir gövde yapısına (anatomiye) ulaştığı için insanlaşmıyor. Aksine, insanlaştığı için belli bir yapıya (anatomiye) ulaşıyor. Bu nokta çok önemli. İnsanı, bireylerin yin (vücut) yapılarından tin (ruh) yapılarına dek insan kılan şey, dirimsel (biyolojik) bir süreç değil, *toplumsal* bir gelişimdir. Bu nedenledir ki, *insan bir hayvan türü değildir.* Diyelim bitkilerle hayvanlar arasında ne denli ayrım (fark) varsa, hayvanlarla insanlar arasında o denli ayrım vardır.

Yeni bir canlı türü olarak insanın ortaya çıkışı dünyayı çok derinden etkilemiştir. İnsanın varlığını ancak çevresini ve kendini dönüştürerek sürdürebilmesi çok önemli sonuçlar yaratmıştır. Bugün dünyada yetişen bitkilerin büyük çoğunluğu, evrim süreci içinde insanın evcilleştirip dönüştürdüğü tohumlardan yetişmektedir. Doğal bitey (flora), çok daralmıştır. Bugün doğal denen bitki örtüsü, geniş ölçüde insan ürünüdür. Günümüzde üzerinde çok gürültü koparılan genetiğiyle oynanmış örgenlikler (organizmalar) konusu, binlerce yıldır süren bir insan eyleminin aldığı yeni biçimden başka bir şey değildir. Aynı durum, daha da geniş ölçüde, hayvanlar için

3 MARX & ENGELS (1992): 37.

geçerlidir. Yabanıl direy (fauna), hemen hemen tümüyle yok olmuştur. Hayvanat bahçelerinde korunmaya çalışılan türler de, kısa bir süre içinde, ister istemez nitelik değiştirmektedir. Yeryüzü evcilleştirilmiş, diyesi (yani), insan tarafından yeniden biçimlendirilmiş hayvanlarla doludur. Dolayısıyla, örneğin klonlama ya da genetiğini değiştirme yöntemleri, yine binlerce yıldır sürdürülen bir biçimlendirmenin nitelik değiştirmesinden başka bir şey değildir. İnsanı çevreleyen doğa, insanın *kendi ürünüdür.*[4] Doğa, *toplumsal yapıların* ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanın kendi yin yapısı, kendi doğası da toplumsal bir üründür. Yukarıda belirtildiği gibi, insanın dirimsel (biyolojik) evrimi toplumsal evriminin bir türevidir. Yaşamını sürdürme, avlanma ve beslenme yöntemlerinin değişmesi, ellerin, beynin, gırtlağın vb. biçimlenmesinde birinci belirleyicidir. Raslantısal değşinimlerin (mutasyonların) hangilerinin doğal ayıklanma ve seçilim sonucunda süreğenleşeceğini belirleyen temel etmen, toplumun durumudur. İnsanın evriminde, "doğal çevre" *toplumdur.* İnsan genomu örneğin şempanzeninkinden az değişiktir. Ne var ki, tür olarak insana özgüllüğünü veren şey bu küçük ayrımdır. Ayrımın kaynağı, toplumsal yaşam süreçleridir. Ayrımın küçük olması, tür olarak insanı tanımlayan şeyin yin (vücut) yapısı olmadığının açık tanıtıdır (delilidir). Toplumsal yaşam genel olarak insan *türünün* yin yapısını belirlemekle de kalmaz. *Her* insan yavrusunun sinir gözeleri (nöronlar), daha anasının gebeliğinden başlayan, doğumdan sonra hızlanan, daha sonra da duruma göre yavaşlayabilen ya da hızlanan ve ancak ölümle son bulan sürekli bir bağlantılaşma oluşumu

4 Engels'in Almanya için söylediği şu sözler, gerçekte, yeryüzünde *insan elinin değdiği tüm doğa* için geçerlidir: "Almanya'nın, Cermenlerin buraya yerleştikleri çağdaki 'doğasından' hemen hemen hiçbir şey kalmadı. Yerin yüzeyi, iklim, bitey (flora), direy (fauna), insanların kendileri, sonsuz ölçüde değişti ve bütün bunlar, insanın etkinliğinin sonucu olarak ortaya çıktı; buna karşılık, bu zaman içinde Almanya'nın doğasında, insanın katkısı olmadan gerçekleşen değişiklikler, tümüyle önemsizdir." ENGELS (1952): 233.

içindedir. Bireyin yaşamını biçimlendiren temel alışkanlıklar ve genel olarak bütün öğrenim, var olan sinir gözeleri arasında yeni bağlantılar oluşmasıyla gerçekleşir. Başka bir deyişle, her bireyin yin yapısı da toplumca belirlenir. Toplumsal yaşam insan *yinine (bedenine)* işlemiş durumdadır. Açıktır ki bu özellik, birey *tini (ruhu)* için daha da geçerlidir. Bilinçaltımız, heyecanlarımız, bilincimiz hep toplumsaldır. Ensonu (nihayet), toplumun kendisi de toplumun ürünüdür. *İnsan doğayı, kendi evrimini, bireysel biçimini yarattığı süreç içinde, kendi toplumsal yaşam biçimini de sürekli olarak dönüştürmüştür.*[5] Bugün yaşadığımız genel doğal çöküntü, çevre yıkımı ve bireyi delirtecek düzeye varmış olan toplumsal bunalım, bu toplam dönüştürücülüğün gitgide *hızlandığının* göstergesinden başka bir şey değildir.

Diyalektik özdeşliğin ikinci düzeyinin bir başka gereği de, özdeşliği kurulan nesnelerin *ayrı ayrı* özelliklerinin saptanmasıdır. Düşünbilim (felsefe) diliyle söylenecek olursa, bu aşama, diyalektiğin *metafizik yöntem* aşamasıdır. Bilindiği gibi, Hegel'e göre metafizik, diyalektiğin aksine, nesneleri ilişkileri ve oluşumları içinde ele almak yerine, bunları, yalnızca kendi özellikleri çerçevesinde incelemekle yetinir. Gerçekte, bu yönteme "yanlış" denemez. Bu da gerekli bir araştırma basamağıdır. Neyin neyle ilişki içinde nasıl oluştuğunu anlayabilmek için, öncelikle neyin ne olduğunu ortaya koymak gerekir. Bu yöntemi yanlış kılan şey, incelememizin, daha bu aşamada nesnenin gerçekliğini kavramamıza olanak vereceğini varsaymak ve *orada durmaktır.* Diyalektik, metafizik yöntemi, ancak Hegelci anlamda yadsır: Onu ortadan kaldırmakla yetinmez; onu *özümseyerek* aşar. Konumuz açısından bunun anlamı şudur: Birey-toplum diyalektik özdeşliğini kurabilmek için, bireyin de, toplumun da, ayrı ayrı, kendilerine özgü özelliklerini orta-

5 "Bire bir anlamda, gerçi oldukça kasıtsızca olsa da, insan kendi kendisini yarattı." GEERTZ (2010): 67.

ya çıkarmış olmamız gerekir. İkilinin toplum ayağını, bugüne dek en doyurucu biçimde açıklayan kuram, özdekçi (maddeci) tarih görüşünün savunduğu kuramdır. Marx, Engels ve izleyenleri, toplumsal gelişimin ve işleyişin ana düzeneğini (mekanizmasını) gözler önüne sermekle kalmamışlar, belli bir üretim biçiminin, kapitalizmin, en gelişkin kuramını koymuşlardır ortaya. Yine de, simgesel (sembolik) yaşam, başka bir deyişle ekin (kültür) konusunda, ekinin etki düzenekleri konusunda, Marksist toplum kuramının daha epey geliştirilmeye gereksinimi olduğu da açıktır. Toplum kuramındaki bu göreli gelişmeye karşılık, ikilinin birey ayağı konusunda, Marksistlerin bu güne kadarki katkıları oldukça yetersizdir. Öyleyse, diyalektik özdeşliğin ikinci düzeyinin gerektirdiği metafizik araştırmayı ilerletebilmek için, özellikle birey kuramında, Marksizm dışı kaynaklardan da geniş ölçüde yararlanma gereği vardır. İşte bu gerekçeyle, ben de, genbilim (genetik), dirimbilim (biyoloji), tinbilim (psikoloji), tinsağaltım (psikiyatri), özellikle de tinçözüm (psikanaliz) araştırmalarından bir şeyler öğrenmeye çalıştım. Diyalektik özdeşliğin ikinci aşamasının temel amacı, ayrı ayrı toplum ve birey konusunda edinilen bilgileri evrimle ilgili genel bilgiyle birleştirerek, üçüncü düzeyin *sorunsalını* kurmayı başarmaktır.

Gerçekten de, üçüncü düzeyde anlamlı sorular sorabilmenin vazgeçilmez koşulu, ikinci düzeyde, incelenen nesne konusunda sağlam bir kuramsal çatı kurabilmiş olmaktır. Örneğin, ikinci düzeyde, ayrı ayrı incelediğimiz üretim ile tüketimin, doğaları gereği, ancak birbirlerine kavuşarak gerçekleşebileceklerini ortaya koyabilmişsek, bu kavuşmanın yollarını araştırarak, ilgili toplumun işleyişini aydınlatabiliriz. Diyelim, "ilkel komünal toplum"un özelliği, bu toplumda böyle bir sorun olmaması, tüketimle üretimin daha başından kaynaşık olmasıdır. Buna karşılık, diyelim kapitalist bir toplumda, üretimin tüketime kavuşması için, kaçınılmaz olarak, bölüşüm ilişkile-

rinden, başka bir deyişle sınıf savaşımlarından; ve değişimden (mübadeleden), başka bir deyişle pazar ilişkilerinden geçilmesi gerekir. Görüldüğü gibi, üretimle tüketim arasındaki *dolayımların* varlığı ve niteliği, ilgili toplum düzeninin niteliğini kavramamıza olanak verir. Aynı şekilde, ikinci düzeyde geliştirilen bir toplum kuramı, üretimin gerçekleşmesinin özde emekgücü ile üretim araçlarının bir araya gelmesine bağlı olduğunu ortaya koymuşsa, üçüncü düzeyin araştıracağı sorunsal, bu kaynaşmanın hangi *dolayımlardan* geçerek gerçekleştiğidir. Bu da, emekgücünün üretime nasıl koşulduğunu, başka bir deyişle emekgücünün tüzelkonumunu (statüsünü) (köle, toprakkulu, işçi, vb.) ve üretim araçlarının iyelik (mülkiyet) düzenini (köleci, feodal, kapitalist, vb.) araştırınayı gerektirir. Emekgücü, pazarda alınıp satılan bir meta ise, çalışanların nasıl bu duruma getirildiğinin araştırılması ("ilkel birikim"), eşit değer değişiminden sermayeye nasıl bir artı-değer doğduğunun ortaya konması ("sömürü"), sermayenin bu değişik işlevleri yerine getirmek için nasıl kılık değiştirdiğinin araştırılması ("dolaşım"), ortaya çıkan artı-değerin nasıl ("rekabet" sonucunda) kâra dönüştüğünün ve nasıl paylaşıldığının, bunun yeniden üretimi nasıl etkilediğinin vb. araştırılması gerekir. Görüldüğü gibi, Marx'ın *Kapital*'de yapmaya çalıştığı şey, gerçekte, tarihsel özdekçiliğin (maddeciliğin) her üretimin ortak özelliği olarak tanımladığı emekgücü-üretim araçları kaynaşmasının, belli bir üretim biçiminde hangi düzenekler (mekanizmalar), hangi dolayımlar aracılığıyla gerçekleştiğini gözler önüne sermek; kapitalizme özgü sömürünün giz perdesini kaldırmaktır.

Konu birey-toplum olunca, diyalektik özdeşliğin üçüncü düzeyinde sorunsal nasıl kurulmalıdır? Başka bir deyişle, toplum kendine uygun bireyleri hangi düzeneklerle, hangi dolayımlardan geçerek yaratmakta? Böyle oluşan bireyler hangi düzeneklerle, hangi dolayımlardan geçerek toplumsal devingenliği gerçekleştirmekte, toplumu değiştirmekte, gereği doğduğunda

da onu dönüştürmeye çalışmakta? Marksizmin gözünde birey, daha oluşmaya başladığı anda toplumsal bir varlıksa, ona bu özellik, ancak doğumundan başlayarak onu kavrayan yüz yüze ilişkiler aracılığıyla verilebilir. Bu yüz yüze ilişkilerin yapısını toplum belirler. Bu yapı, şu ya da bu özellikte bir aile yapısı olabileceği gibi, kimi budunbetim (etnografya) çalışmalarının ortaya koyduğu verilere bakılırsa, yapılaşmamış, gevşek bir ilişkiler ağı da olabilir. Ya da, yine kimi toplumlarda karşımıza çıkan, aile dışı kurumlar olabilir. En gevşeğinden en kurumlaşmışına dek, bu ilişki örüntülerini belirleyen ana etmen, ilgili toplumun ekinidir. Ekin (kültür), küçük bireyin yalnızca ilk gelişim aşamasında değil, eğitim ilişkilerinde, arkadaş ilişkilerinde, çalışma ilişkilerinde, kısacası bireyin yaşamının bütün arayüzlerinde, bütün aşamalarında belirleyicidir. Öyleyse can alıcı sorun, bireyin ekince yoğrulmasını olanaklı kılan, insana özgü olduğundan da evrensel olan bireysel özellikleri ortaya çıkarmaktır. *Bütün bireylerde ortak ne vardır ki, toplum biçimi ne olursa olsun, ekinler daima bireyi oluşturmanın yolunu bulmaktadır?* Yinler (bedenler) söz konusu olduğunda, çevre etkisinin daima beş kapıdan girdiğini biliyoruz. Bunlar, bütün insan yinlerinde ortak olan beş duyumuz: görme, işitme, tat alma, koku alma ve dokunma duyumuz. Ekinlerin bireylerde var olma biçimi tinsel (ruhsal) yapılarsa, bu yapıların da, tıpkı dirimsel (biyolojik) yapılar gibi, çevrelerince etkilenmelerine olanak verecek kapıları olmalıdır. Başka bir deyişle, yinlerin duyuları gibi işlev gören ve tıpkı örgensel (organik) duyular gibi evrensel olan "tin (ruh) kapıları" nelerdir? Marksist birey kuramını araştırırken, çözmek zorunda olduğumu gördüğüm en önemli sorunlardan biri de bu olmuştur. Böyle bir ortak yön bulunamazsa, ortak bir tür olarak insanlıktan söz etme olanağı kalmaz. Ekinler arası farklılıklarla bireysel farklılıklar, ancak böyle bir *ortak taban* varsa ortaya çıkabilir. Nasıl ki bireysel yinlerin (bedenlerin) farklı görüntülerden, seslerden, tatlardan,

kokulardan, dokunuşlardan etkilenmeleri, ancak beş duyu yetilerinin *ortak olmasıyla* olanaklıysa, bireysel tinsel (ruhsal) yapıların da, çok değişik ekinlerden etkilenmeleri, ancak *belli sayıda duyarlık yetilerinin* varlığıyla açıklanabilir. Marksist birey kuramının izini sürdüğüm ilk beş yılın en önemli ürünü, diyalektik özdeşlik örnekçesini birey-toplum konusuna uygulamak oldu. İkinci beş yılın, bence en önemli ürünü ise, insanların işte bu ortak tinsel duyarlık kapılarının belirlenmesi oldu. Bu kapıların yindekilerin adı: duyu. Tinlerde belirlemeye çalıştığım ortak kapılara ise, "duygutür" adını verdim. Bu kavramın ne yabancı ne de yerli alanyazında (literatürde) bir karşılığı yok. Kavram bilinmeyince, bir adı, "terimi" de yoktu elbette. Ortaya "duygutür" diye yeni bir terim atma zorunda kalışımın nedeni bu. Vardığım sonuca göre, yalnızca beş duyu olduğu gibi, yalnızca *altı duygutür* vardır. Bunların neler olduğunu, bunları nasıl anlamak gerektiğini, diyalektik özdeşliğin üçüncü düzeyini kurgulamada bunların ne işe yaradığını, aşağıda (*bkz.* BÖLÜM II: A/2) açıklamaya çalışacağım.

2. Roller-Yapılar-Kurumlar. Yapılagelişler/Alışkanlıklar

Bireysel davranışlar tümüyle raslantısal kabul edilirse, herhangi bir toplum biliminin var olabileceği düşünülemez. Birey-toplum birliğinin ve bu birliğin parçası olan karşıtuçların (kutupların) işleyiş ve oluşumlarını kavrayabilmek için, kanımca en elverişli yol, işe rol-yapı kavramlaştırmasından[6] başlamaktır. Ancak bu kavramlar çok değişik kuramlarca kullanıldığından, bunları burada Marksizm açısından yeniden tanımlamak gerekir.[7] Hangi toplum gözlenirse gözlensin, birtakım davranışların yinelendiği, bunların *yapılagelişler* oluşturduğu görülür.

6 PARSONS (1951): 25.

7 Devlet kuramını araştırırken de bu yeniden tanımlamaya girişmiştim (EROĞUL, 2014: 3, 174-175).

Buna göre, her toplumda, belli durumlardaki bireylerin belli bir davranış kalıbına uyması beklenir. Bunlara *rol* diyoruz. Bu rollerin birbirleriyle kalıplaşmış ilişkilerinde görülen davranış örüntüsüne de, *yapı* diyoruz. Bu örüntülerin güç değişen bir katılıkta olanlarına da, *kurum* adını veriyoruz.

Bunlar, çeşitli toplum bilimlerinde çok yaygın olarak kullanılan kavramlar. Bunlara ilişkin olarak, Marksizmin başka birkaç yaklaşımla paylaştığı görüşe göre, roller daima bir *özne* tarafından harekete geçirilir. Öznelerin, role geniş ölçüde uygun davranmalarının gizi (sırrı), rolün gereklerinin daha önce özneler içinde *alışkanlıklar* biçiminde zaten yer etmiş olmasıdır. (Bourdieu, buna "habitus" adını veriyor.) Özneler, rollerin erke (enerji) kaynaklarıdır. *Bireysel erke olmasaydı, toplumsal devim (hareket) de olmazdı.* Özneler, rollerini, hep başka rollerle ilişki içinde (yapıların, kurumların parçası olarak) yerine getirirler. Her ekin, öznelere, rollerini yerine getirmek için gerekli olan çok çeşitli *özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) araçlar* sağlar. Bu araçlar da, toplumsal yapıların *ayrılmaz parçasıdır.* Bireyler, rollerine birer robot gibi mahkûm değildirler. Rol seçiminde, rol reddetmede, yeni rol oluşturmada, var olan rolleri değiştirmede, içinde yer aldıkları *toplumsal yapının özelliklerine bağlı olarak*, bireylerin şu ya da bu ölçüde *özgür* davranma olanakları vardır.

Bu biçimde özetlenen rol-yapı kavramlaştırması, gerçekte, hem yapısalcılarda, hem de bireyselcilerde bulunur. Dolayısıyla, Marksist yaklaşımın özgüllüğünü ortaya koyabilmek için, bu iki kuram öbeğiyle hangi noktalarda ayrıştığını vurgulamak gerekir. Yapısalcılar için, rollerle yapılar, bireylerden bağımsız olarak vardır. Bireyler bunları *doldururlar.* Marksistler için, bireylerin devindirmediği bir rol ya da yapı *var olamaz.* Bireyler, önceden hazırlanmış birtakım kalıplara girmezler. Bireyler, toplumsal kuralları ve olanakları kullanan *etkin (aktif) öznelerdir.* Yapısalcılar, bireylerin bu etkin konumunu görmedikleri için, rol ve yapılardaki değiş-

şimleri de açıklayamazlar. Marksistler için ise, rollerle yapılar ancak bireylerin edimleriyle devinebilirler ve dönüşebilirler. Bireyselciler, bireyin bu etkin yönünü iyi kavrarlar. Buna karşılık, bireyin başına buyruk olmadığını, nasıl davranacağının şu ya da bu ölçüde *önceden* belirlendiğini, rollerin ve yapıların bireylerin *içinde* zaten var olduğunu görmezler. Belli bir koşullanma, öğrenme, yetişme sürecini kabul etmekle birlikte, toplumsal alana kendi bilinciyle katılan bağımsız bir ergin birey tasarlarlar. Marksistler için ise, toplumsal ilişkiler içindeki birey, *her zaman önceden belirlenmiş* bir bireydir. Marx'ın deyişiyle: "Demek ki, sözkonusu olgu şudur: belirli bir tarza göre üretici faaliyette bulunan belirli bireyler, bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girerler."[8] Görüldüğü gibi, Marksizmin özgünlüğü, *bütün* değişkenleri *önceden* belirlenmiş olarak ele almasıdır: *Belirli* insanlar, *belirli* bir tarzda, *belirli* yollardan (tarz ile yollar *biçimi* oluşturur), *belirli* ilişkilere girerler.

Marksizm açısından, rolleri ve yapıları, az çok pıhtılaşmış bireysel davranış kalıpları olarak görebiliriz. Kurumlar ise bu pıhtılaşmanın en katı biçimine ulaştığı yapılardır. Bu kalıpların çok değişik öğeleri vardır: Bir kere, hepsinde kesenkes (mutlaka) bir özne bulunur. O özne, kendisinin de birazdan bir yapı olduğunu göreceğimiz, *belirlenmiş bireydir.* Toplumsal yaşamın, kısacası bütün rollerle yapıların *etkin öğesi* budur. Bireyin kullandığı toplumsal araçlar içinde erke (enerji) kaynağı olan başka araçlar da vardır. Ancak bütün bu doğal ya da üretilmiş araçların hepsini devindiren bireysel erkedir. Toplumsal erke denen şey, *bireysel* erkelerin toplamından başka bir şey değildir. Toplumsal devingeci (motoru) devindiren güç, bireylerin yinlerinde (vücutlarında) bulunan erkedir. Ayrıca, her rol ve yapıda, bireyin kullanabileceği bir dizi özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) kaynak vardır. Bin

8 MARX & ENGELS (1992): 41.

bir türlü araç gereç, bilgi, inanış, başta dil olmak üzere hazır düşünüş ve duyuş kalıpları vb. İnsanbilimciler bunun tümüne birden "ekin" (kültür) adını veriyorlar. Ancak yanılgıya düşüp bu ekinleri bir tür canlı varlık olarak görmemek gerekir. Ekinin herhangi bir öğesi somut olarak bir birey tarafından kullanılmıyorsa, bir yığın kaynak içinde bekleyen bir olanaktan başka bir şey değildir. Ölü bir şeydir. Belirli yapılar içinde belirli rollere göre davranan belirlenmiş bireyler, ellerinin altında ya da erişebilecekleri bir yerlerde, şu ya da bu olanağı hazır bulurlar. Ensonu (nihayet), roller ve yapıların oluşturduğu davranış kalıpları da, daha önceki bireylerin davranışlarının yarattığı örnekçelerdir (modellerdir). Bunlar bireylere, hem kısıtlamalar getirirler, hem de olanaklar sunarlar.

Rolleri-yapıları-kurumları oluşturan şey, benzer davranışların yinelenmesidir. Toplumsal açıdan bakıldığında, önemli olan özneler değil, davranışlardır. Bu nedenle bunlara "yapılageliş" demek daha doğrudur. Ne var ki, hiçbir durumda öznesiz bir davranış, eyleyeni olmayan bir eylem olamaz. Kaldı ki, yapılagelişlerin var olması, sergilenen davranışların belli örnekçelere (modellere) uygun olması, bu örnekçelerin öznelerde *daha önce* bulunmasına bağlıdır. Rolün gerektirdiği davranış önceden bilinmiyorsa, oyun sırasında gerçekleştirilemez. Başka bir deyişle, yapılagelişin gerçekleşmesi, bunların bireylerin (öznelerin) içine daha önce kazınmış olmasına bağlıdır. Bireysel açıdan bakıldığında, yapılagelişlerin bireylerde "alışkanlık" biçimine büründükleri görülür. Görüldüğü gibi, *aynı davranış*, toplum için yapılageliş, birey için alışkanlıktır.

3. Etkin belirleme/Edilgin belirleme

Bireysel davranışlar tümüyle raslantısal olmadıklarına göre, bunlar şu ya da bu ölçüde *belirlenmiş* demektir. Başka kuramlarda olduğu gibi, Marksizmde de çok çeşitli belirle-

melerle karşı karşıya kalırız. Marksist anlayışı kavrayabilmek için, sık sık kullanılan "belirleme" kavramının içerik ve kapsamını açık seçik bir biçimde görmek gerekir.[9] Önceki çalışmalarımda, özellikle de *Devlet Nedir?*de, iki tür belirlemeye öncelik vermeyi çok işlevsel buldum. Bu tercihimi, birey kuramını araştırırken de sürdürdüm. Bence, Marksist belirleme kavramının *iki ana türü*, etkin (aktif) belirleme ile edilgin (pasif) belirlemedir. Belirleme, bir şeyin olmasına ya da olmamasına yol açma, olacaksa nasıl olacağını etkileme demektir. Belirlemenin birçok türü olacağı açıktır. Yaratma, yok etme, biçimlendirme, bozma, çarpıtma, kışkırtma, uyarma, engelleme, sınırlama, koşullama vb. hep belirleme örnekleridir. Kanımca, Marksist kuramı iyice kavrayabilmek için, belirlemenin bu yaygın çeşitliliği içinde yitip gitmeden, iki ana türü arasında bir ayrım yapmak gerekir. İlki, *etkin belirleme*, ikincisi ise *edilgin belirleme* olarak adlandırılabilir. Etkin (aktif) belirleme, belli bir sonucu var eden, onu doğrudan doğruya yaratan etkilemedir. Örneğin, bir arkadaşınıza üsteleyerek "gezmeye gidelim" dediğinizde ve o da bunu kabul ettiğinde, gezme eylemi sizin bu çağrınızca etkin olarak belirlenmiş demektir. Bu çağrınız olmasaydı, gezme de olmayacaktı. Edilgin (pasif) belirleme ise, olanakları kısıtlayan ya da açık tutan etkiler yelpazesidir. Aynı örnekte, gezmenizin yaya, bisikletle, arabayla ya da tekneyle olması, elinizin altında bulunan olanaklara bağlıdır. Su kenarında değilseniz ya da erişebileceğiniz bir deniz taşıtı yoksa, tekneyle gezinti olasılığı yok demektir. Arabayla gezmeye çıktınızsa, örneğin yasal hız sınırı ya da trafiğin sıkışıklığı, gezinizin nasılını ister istemez az sayıda seçenek içinde tutacaktır. İşte, belli bir yana itmeyen, ancak belli yolları açık ya da kapalı tutan, elverişli ya da elverişsiz kılan etkilemeler, edilgin belirlemeler oluştururlar. Çok za-

9 Devlet kuramını araştırırken, zorunlu olarak, belirleme kavramını da tartışmıştım (EROĞUL, 2014: 8-16, 92-94, 132-134, 176-177).

man, edilgin belirlemeler "koşullar" olarak nitelenir. Bir sonucun ortaya çıkıp çıkmayacağı ve nasıl olacağı, esas olarak etkin belirlemeye bağlıdır. Edilgin belirleme ise, bunu güçleştirir ya da kolaylaştırır; kimi olasılıkları kapalı, kimilerini açık tutar. Ancak, diyalektiğin niceliğin niteliğe dönüşmesi kuralının burada da etkili olabileceği unutulmamalıdır. Yine aynı örnekten gidersek, araba bozulursa ya da trafik tamamen tıkanırsa, edilgin belirleyici olan araba, gezi için etkin belirleyiciye dönüşür. Dolayısıyla, bir belirlemenin etkin ya da edilgin olması, *değişmez bir veri değildir.* Geçerli çözümleme yöntemi 'somut durumun somut kuramı'nı yapmak ise, elbette öncelikle, çözümleme anındaki somut duruma bakmak gerekir. Ancak, şunu iyice bilelim ki, yaşamın her alanında sürekli olarak bu ikili belirleme ile karşı karşıya kalırız. Örneğin basketbolcu olmak istediğinizi düşünelim. Bu, etkin bir belirlemedir. Boyunuz ise, edilgin belirlemedir.

Sanırım bu bir iki örnek, konuyu anlamak için yeterlidir. Bu ayrımın Marksist çözümleme için *temel* bir önemi vardır. Bunu şimdi tartıştığımız rol-yapı kavramlaştırmasına uygularsak, şunları söyleyebiliriz: Rolleri ve yapıları devindiren bireylerin davranışları, etkin belirleyicidir. Bu bireylerin önünde duran özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) olanaklar yelpazesi, bireylerin daha önceki davranışlarının pıhtılaşmasıyla oluşan devinim (hareket) kalıpları ise edilgin belirleyicidir. Ancak, dikkat edilirse, bir öğenin etkin ya da edilgin belirleyici oluşu, doğasına değil, toplumsal *işlevine* ve etki *gücüne* bağlıdır. Dolayısıyla, bireylerden kaynaklanan belirleme her zaman etkindir, nesnelerden kaynaklananlar ise her zaman edilgindir, demek *yanlış* olur. Kimi konumlarda kimi bireylerin etkisi edilgin olabilir. Örneğin, "koşul", "çevre", "ortam" oluşturan bireysel davranışlar bu niteliktedir. Buna karşılık, kimi durumlarda nesnelerden kaynaklanan belirlenim tamamen etkin olabilir. Örneğin, yer sarsıntısı gibi bir doğal yıkımla karşılaşıldığında durum böyle-

dir. Kısacası, belli bir niceliği aşınca, en edilgin belirleme bile etkin konuma geçebilir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Marksizmin bu rol-yapı ve belirleme kavramlaştırması içinde, metafizik usdüzeninin (mantığın) geleneksel olarak karşımıza diktiği bağdaşmaz ikilikler görüşünün yeri yoktur. Örneğin, bireylerin karşılıklı ilişkisi içinde yürüyen bir toplumsal yapıda, özne, bir ya da birçok bireyden oluşan bir yapıdır. Bu yapının nesnesi de başka bir ya da birçok yapıdır. Ancak karşılıklı ilişki söz konusu olduğuna göre, bir açıdan nesne olarak görünen bu bir ya da birçok yapı, başka bir açıdan bakıldığında özne konumundadır. Yapı-devim ikiliği, yapıları bireyler tarafından sonradan doldurulan kalıplar olarak gören yapısalcılar için, aşılmaz bir sorundur. Marksist görüşte ise böyle bir sorun yoktur. Yapılar ancak bireysel davranımlarca var edilebileceğine göre, var oldukları anda zaten devimlidirler (hareketlidirler). Dolayısıyla, bunların nasıl devindirildikleri sorunu Marksistler için gerçekte yoktur. Neden-sonuç ikiliğinin de durumu budur. Marksizm için, neden, sonucu yaratabildiği için nedendir; sonucu sonuç kılan şey ise bir nedene bağlı olmasıdır. Zorunlu-olumsal (arızi, "contingent") ayrımı ile yasal-raslantısal ayrımı da, birer kopukluk olarak ele alınırsa Marksizm için anlamsızdır. Olumsal zorunlunun, raslantısal da yasallığın gerçekleşme yoludur. Yapı, kendi parçası olan bireylere "şans" gibi görünen, ancak gerçekte yapısal zorunluğun gerçekleşme biçimi olan birçok olumsallık aracılığıyla kendini gösterir. Aynı durum, yasal-raslantısal ikilisinde de karşımıza çıkar. Toplumların ya da başka yapı dizilerinin devim (hareket) yasası olarak beliren sonuçlar, çok kez sayısız raslantının kesişmesi, birbirini yok etmesi ya da birbirine eklenerek birbirini güçlendirmesi ve yönlendirmesiyle gerçekleşir. Ensonu (nihayet), dışsal-içsel ayrımı da, kopukluğa götürülürse yapay olur. Gerçekten de, örneğin iki yapı arasındaki her ilişki hem içsel, hem de dışsaldır. Yapılar birbirinden bağımsız ola-

rak ele alındığında ilişkileri dışsal olur; daha kapsamlı bir yapının öğeleri olarak incelendiklerinde ise, bu aynı ilişki içsel olur. Aynı biçimde, bir değişkene koşul derseniz dışsal olur, öğe derseniz içsel olur. Hangisini diyeceğiniz ise, incelemeniz için elverişli bulduğunuz kavramsal çerçevenin özelliklerine bağlıdır. Dikkat edilsin, burada söylenen şey Marksizm için bütün bu ayrımların anlamsız olduğu *değildir.* Aksine, Marksist yöntem de bu ayrımları *kullanır.* Ancak, metafizik yaklaşımın aksine, bunları birbirine tümüyle yabancı, biri olursa öteki olmaz, birbirinden kopuk olgular olarak değil, birbiriyle her zaman ilişkili, dahası, belli koşullarda biri ötekine dönüşebilecek karşıtlıklar olarak görür.

4. Nicelik/Nitelik dönüşümü

Metafizik yaklaşımın bilime verdiği en büyük zararlardan biri, araştırma konusu nesneleri değişmez kabul etmek, nesnenin şu ya da bu yönündeki nicelik artışının, "şişmenin", belli bir eşik aşıldıktan sonra, nesnenin kendisini başka bir nesneye dönüştüreceğini görmemektir. Bilim tarihinde bu yöntemsel körlüğün çok sayıda örneği var. Konumuz açısından çarpıcı bir örnek, belli bir gelişmişlik düzeyinden sonra, insanın hayvanlıktan kopuşunun kaçınılmaz olduğunun bir türlü görülememesidir. Örneğin, ileride (*bkz.* BÖLÜM II: A/3) değinileceği gibi Darwin, insanın evrim ürünü olduğunu tanıtlama (ispat etme) çabası içinde, en gelişmiş hayvanlarla insanlar arasındaki sürekliliği vurgulayıp duruyor. Çeşitli hayvan türlerinde alet kullanımının, iletişimin, türlü toplumsallaşma öğelerinin, duygulanımların örneklerini neredeyse cımbızla seçip sergiliyor. Ne var ki, şu yalınç (basit) gerçeği göremiyor: Belli bir yoğunluğa eriştikten sonra, insanlığa özgü niteliklerin hayvanlıkla bağdaşması olanaksız. Böyle davranan bir hayvan türünün, artık hayvan olmayan, insan olan, yeni bir canlı türüne dönüşmesi

kaçınılmaz. İnsanın kökeni hayvanlıkta, evrimde. Bu doğru. Ancak bu doğrudan, insanın da bir tür hayvan olduğu sonucu çıkmaz. Belli özelliklerin nicel birikimi, bir eşik aşıldıktan sonra, artık araştırma nesnesinin kendisini değiştirir. Yeni nesneye eskinin gözlükleriyle bakmak, yöntemsel körlüğe yol açar.

Yine örneğin, yaşamı sürdürmek için kullanılan yöntemlerin yeni kuşaklara ekin (kültür) yoluyla aktarılması hayvanlarda da görülüyor. Birçok hayvan türü, belli davranışları kendi yavrularına öğretiyor. Başka bir deyişle, belli bilgi ve beceriler ekin yoluyla aktarılıyor. Ne var ki, bu yöntem hiçbir hayvan türünün başat özelliği değil. Başat özellik durumuna geldiğinde, ekin yoluyla aktarım kural durumuna geldiğinde, artık herhangi bir hayvan türü değil, yeni bir canlı, insan çıkıyor karşımıza.

Hayvanlar çevreye uyumu, yapılarında (anatomilerinde) ve yin işlevlerinde (fizyolojilerinde) değişimle sağlıyorlar. Evrimin yasası bu. İnsan ortaya çıkınca, kuşku yok ki, bu yasa etkisini sürdürüyor. Ancak, insan söz konusu olduğunda, "çevre" artık toplumsal ilişkiler. Evrimin başat etmeni, belli bir nicelik birikimi aşılınca, nitelik değiştiriyor. Topluluk biçiminde yaşamanın etkileri, doğa koşullarının etkisinin önüne geçiyor. Evrimin baş aracı olan örgensel (organik) uyum, toplumsallığın türevi oluyor.

Niceliğin niteliğe dönüşmesinin bir başka örneği de, bireysel edimlerde karşımıza çıkıyor. Belli bir niceliğe erişmemiş edimler, yalnızca birer düşlem (fantezi) ya da düşülkü (ütopya) olarak kalırken, belli bir yoğunluğa eriştiklerinde devrimci eyleme dönüşüyorlar. Belli bir yaygınlık, belli bir yoğunluk eşiği aşılınca, bireysel düşlemden toplumsal devrime geçiliyor.

Etkin/edilgin belirlemede de aynı diyalektik kural işliyor. Belli bir niceliğe erişince, o zamana dek edilgin olan bir etmen, sonucu belirleyici duruma gelebiliyor, diyesim (yani) etkinleşiyor. İnsan davranışında yinin (bedenin) durumu buna örnek. Diyelim yin sakatlanınca ya da ciddi bir sayrılığa (hastalığa) tu-

tulunca, olağan durumda belirleyici olan etmen edilginleşiyor, edilgin etmen de etkinleşiyor. Örneğin, olağan işleyişte ancak yönetkil (siyasal) gücünü yitirdiği için görevinden çekilmek zorunda kalacak olan bir başbakan, sağlık durumu nedeniyle görevden ayrılabiliyor. Yine örneğin, içinde belli bir toplumsal etkinliğin (faaliyetin) gerçekleştirildiği bir oda, olağan durumda etkinlik için yalnızca bir dış koşul, edilgin bir belirleyici iken, diyelim kalabalık nedeniyle sıcaklığın aşırı artması sonucunda, toplumsal etkinliğin sonucunu belirler duruma gelebiliyor.

Bir başka örnek, belirlemenin sonucunun belirlenenin niteliğine bağlı olması kuralının, bir eşikten sonra artık işlememesi. Olağan durumda, özdeş bir etkinin sonuçları etkilenene göre değişir. Diyelim birkaç kişiye aynı tokatı attınız. Herkesin tepkisi, kendi özyapısına (karakterine) bağlı olarak değişik olacaktır. Biri kaçacak, öteki karşı koyacak, beriki sinecek, vb. vb. Ne var ki, aynı kişilerin üstüne bir TIR devrilse, etkinin gücü karşısında sonuç artık değişik değil aynı olur: Herkes ezilir. Demek ki, etki belli bir niceliğe ulaştığında, sonuç artık belirlenenin değil, belirleyenin niteliğine bağlı olacaktır.

Nicelik niteliğe kaynaklık edebileceği gibi, nitelik de niceliğin kaynağı olabilir. Örneğin adım adım gelişen yordamsal (teknik) ilerlemelerle yepyeni bir yordambilgisine (teknolojiye) erişilince, bu yeniliğin üretimin niceliğini (çapını) de çok artırması beklenir. Nicelik artışı (ya da azalışı) nitelik değişimine yol açar; nitelik değişimi nicelik artışı (ya da azalışı) doğurur. Gerçekçi, dolayısıyla da bilimsel bir us (akıl) yürütümü için diyalektiğin bu genelgeçer kurallarının hep göz önünde bulundurulması zorunludur.

5. Soyutlama/Somutlama düzeyi

Marx, doğrudan doğruya yöntem konusunda çok az şey yazmıştır. Bir bakıma iyi de olmuştur. Bu yargıya varışı-

mın ana gerekçesi, 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya, kendi yaklaşımını özetlemek için yazdığı "Önsöz"ün, inanılması güç yanlış anlamalara kaynaklık etmiş olmasıdır. Bilindiği gibi orada Marx, toplumu "altyapı" ile "üstyapı" diye iki büyük bölüme ayırır. Üretim ilişkilerinden oluşan altyapının, yönetki (siyaset), tüze (hukuk), düşüngü (ideoloji) gibi düşünsel öğelerden oluşan üstyapıyı belirlediğini söyler. Çok genel çizgilerle özetlediği görüşüne göre, üretim güçleri belli bir düzeye gelince, bunlar üretim ilişkileriyle çelişkiye düşer. Bunun üzerine, bir toplumsal devrim dönemi açılır. Bu altüst oluş, gelişmiş üretim güçlerine uygun yeni üretim ilişkilerinin kurulmasıyla ve bunun sonucunda, bütün üstyapının bu ilişkilere uygun olarak yeniden düzenlenmesiyle sonuçlanır. Topu topu iki sayfaya sığan[10] bu genel özet, Marksizmi yordambilimsel (teknolojik) belirleyicilik ile özdeşleştiren son derece işletkeci (mekanist) yorumlara yol açmış, hem kuramda, hem de eylemde büyük yanılgılara neden olmuştur.

Buna karşılık Marx'ın, "iyi ki yazdı" dedirtecek bir başka yöntem metni vardır. 1857'de kaleme aldığı, ancak sağlığında yayınlanmayan bu metin, *Grundrisse*'nin parçasıdır ve "Ekonomi Politiğin Yöntemi" başlığını taşır.[11] Marx burada, ekonomi politik incelemelerini nasıl yürütmek gerektiği sorusunu yanıtlar. İlk bakışta, der, en somut gerçekten, ilgili toplumu oluşturan insan topluluğundan başlamak gerektiği düşünülebilir. Gerçekten de, o toplum ele alındığında, göze çarpan en somut gerçek budur. Ne var ki, incelemeye başlandığında, bu somut topluluğu oluşturan sınıflara bakılmadıkça, bu çok somut gerçeğin bir soyutlama olduğu ayrımına varılır. Sınıflara bakılınca, onların da ücretli emek, sermaye vb. gibi etmenlere bağlı oldukları görülür. Bunlardan başlayalım denirse, bu kez

10 MARX & ENGELS (2013): 91-93.

11 MARX (2012): 143-155.

de bunların değişim (mübadele), işbölümü, fiyatlar gibi öğeleri varsaydıkları görülür. Görüldüğü gibi, somut kurcalandıkça, adım adım en yalınç (basit) kavramlara kadar çıkılır. İşte o anda, doğru yöntem bulunmuş demektir. Kuramsal kurgu, bu en yalınç kavramlardan yola çıkıp bunların türlü belirlenimlerle nasıl hep daha az soyut kavramlara dönüştüklerinin açıklanmasını gerektirir. Bu kuramsal çaba sonunda, yine ilk bakışta somut olduğu düşünülmüş kavramlara ulaşılır. Ancak artık ulaşılmış bulunan "topluluk" kavramı, birçok belirleme ve ilişki içeren, bütünlüklü bir kavramdır.

Lenin de, devrimci stratejisiyi saptamak için "somut durumun somut çözümlemesini" yapmak gerekir derken, aynı gerçeğe işaret etmektedir. Somut, ancak kuram aracılığıyla soyuttan somuta inilerek adım adım kurulduğunda, bilimsel anlamda "somut" olur. Yoksa, görgül (ampirik) bir somut olarak kalır ve o ölçüde de yanıltıcı olur. Marx'ın aynı metinde deyişiyle: "Somut, çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için somuttur. O halde somut, gerçek hareket noktası ve dolayısıyla gözlem ve tasavvurun da hareket noktası olduğu halde, düşüncede bir hareket noktası olarak değil bir toplama ve birleştirme süreci, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır."[12]

Bu us yürütümünde dikkat edilecek çok önemli bir başka nokta da, soyuttan somuta inilirken, inceleme nesnesinin bütünlüğünün sınırlarının dışına kaymamaktır. Bütün ara aşamalar, *aynı toplu nesnenin* parçaları olmalıdır. Örneğin, belli bir üretim biçimi nesne olarak alınmışsa, o üretim biçiminin herhangi bir parçası, içinde yer aldığı üretim biçimlerine bakılmadan, kendine özgü bir tarihsel gelişimi varmışçasına incelenmemelidir. Soyuttan somuta gidiş, ancak bu belli bütünlük içinde bilimsel olarak incelenebilir. Çünkü, her yeni somutlama adımı, aynı dizge (sistem) içinde, *o dizgeye ait* yeni belirleme-

12 MARX (2012): 144.

ler ve ilişki düzenleri çözümlemeye katılarak kurgulanabilir ancak. Yoksa, öğe bağımsız olarak ele alınır, yalnızca incelenen öğenin tarih içindeki evrimine bakılırsa, bilimsel bir somutlama yapılmamış olur. Çünkü, aynı öğenin tarih boyunca aldığı yeni biçimler, her aşamada, hep *o aşamada parçası olduğu* dizgeye göre belirlenir. Bu bütünlükten koparıldığında, somutlama adımları olarak görülen şey, gerçekte sanal olur. Yine Marx'ın sözleriyle: "Ekonomik kategorileri, tarihte belirleyici oldukları sırayla birbirini izlemeye terk etmek, demek ki lüzumsuz ve yanlıştır. Gerçekte sırayı belirleyen bunların modern burjuva toplumu içinde birbiriyle olan ilişkileridir ve bu da doğal sıralama gibi gözüken ya da tarihî gelişime tekabül eden dizinin tam tersidir."[13] Örneksemenin (analojinin), güvenilir bir bilimsel yöntem olarak kabul edilmemesinin gerekçesi de budur. Bir başka nesnellikten alınan örnekler, herhangi bir şey "kanıtlamak" için kullanılamaz. Adı üzerinde, yalnızca örnek, yalnızca benzetme olur.

Yöntembilimsel olarak büyük önem taşıyan bir başka nokta da şudur: Somutlama adımları atılırken, dolayısıyla da yeni belirlenim ve ilişkiler çözümlemeye katılırken, hangi aşamada bulunuluyorsa, işe katılan bu yeni belirlenim ve ilişkiler de, *ilgili somutluk (ya da soyutluk) düzeyinden alınmalıdır.* Başka bir deyişle, çözümlemenin soyutluk/somutluk düzeyi ne olursa olsun, çözümleme öğeleri *aynı düzeye* ilişkin olmalıdır. Buna özen gösterilmezse, büyük kuramsal yanlışlara yol açabilecek *kestirmeciliklere* ya da *genellemeciliklere* düşülmesi kaçınılmaz olur. Ara kademeler kurulmadan, soyuttan somuta ya da somuttan soyuta *atlanamaz.* Aynı şey, bir *ilke olarak* şöyle dile getirilebilir: Bilimsel incelemede, incelenen her nesne, her zaman, *kendi özgüllüğü içinde* (dolayısıyla da, bu özgüllüğe uygun ilişkiler içinde) ele alınmalıdır.

13 MARX (2012): 153.

Bu özgüllük ilkesinin ayrıca vurgulanması gereken bir başka sonucu da şudur: Bir belirlemenin ulaştığı sonucun niteliği (biçimi), belirleyene değil, *belirlenene* uygun olacaktır. Marksist kuram çerçevesinde verilecek bir örnekle, aynı geçimsel (iktisadi) belirlemenin sonucu, belirlenene göre çok değişik olacaktır. Belirlenen nesne yönetkil (siyasal) düzeyde ise, sonuç *yönetkil,* diyelim sanat düzeyinde ise, sonuç *sanatsal* nitelikte olacaktır. Dolayısıyla, etki, ancak yönetki (siyaset) ya da sanat *diliyle* ortaya konabilecektir. Geçimsel (iktisadi) etki, ancak etkilediği alanın dili yorumlanarak gün ışığına çıkarılabilecektir. Yoksa, geçimsel belirlenimin yine yalnızca geçimsel bir sonucu olacağı gibi bir çıkmaza saplanılır. O zaman da, ne Marksist kuram, ne de toplumsal yaşam anlaşılmış olur.

6. Bireyin toplumsallığı

Marksist anlayışa göre, bireyler de birer toplumsal yapıdır. Her yapı gibi, birey de, etkin (aktif) ve edilgin (pasif) öğelerden oluşur. Bireyin etkin öğesi, gerçekte toplumsal bir ürün olan bireysel tindir (ruhtur). Nasıl ki toplumsal yapıda etkin öğe ("oyuncu"), rolü gerçekleştiren birey ise, bireysel yapıda etkin öğe ("oyuncu"), tindir (ruhtur). Tıpkı rolü oynayan bireyde olduğu gibi, bu tin her zaman bir yinin (bedenin) içinde somutlaşır. Bireyi yapı olarak ele aldığımızda, etkin öğe olan tine hem araçlık eden hem de onu somutlaştıran öğeleri şöyle sıralayabiliriz: canlı olma özelliğiyle, diyesim (yani), bir örgenlik (organizma) olarak yin (beden); bu yinin dirimsel (biyolojik) özelliklerini belirleyen genetik örgüsü; doğum öncesinden başlayarak bakımın ve eğitimin yine (bedene) kattığı özellikler; doğuştan getirilen ve sonradan geliştirilen düşünsel özellikler, yetenekler; belirli bir dil; hem genetik örgünün, hem doğum öncesinin, hem de doğumdan başlayarak gerçekleşen yüz yüze ilişkilerin ürünü olan temel yapısal özellik (ör. coşkulu, atıl-

gan, neşeli, dingin, içine kapanık, kayıtsız, vb. olmak); toplumsal geleneklerin ve etkili düşüngülerin (ideolojilerin) dayattığı "çocuk" rolünün, belli bir ailenin benimsediği biçimiyle öğretilmeye çalışılması sonucunda biçimlenen davranış kalıpları; küçük bireyin önce bilinçsiz tepkiler ve öykünmeler (taklitler), gitgide de bilinçli yeğlemler (tercihler) sonucunda edindiği davranım kalıpları (bunlar aile dışındaki kişilerden, TV'den, filmlerden, oyunlardan, kitaplardan vb. de öğrenilebilir); üst üste binen bütün bu öğelerin, etkin ve edilgin belirlemelerin, süreç içinde, özgül bir biçimde bireşmesinden (sentez durumuna gelmesinden) oluşan ve her durumda yapısal bütünlüğünü korumak zorunda bulunan özgül özyapı (kişilik).

Şunu iyice vurgulamak gerekir ki, Marksist birey-toplum görüşüne göre, yukarıda *bireysel yapının* öğeleri olarak sıralanan *bütün* değişkenler *toplumsal ürünlerdir.* Bu yalnızca, doğumdan sonra insan yavrusuna belli alışkanlıklar aşılamaya yönelik olan ve toplumsal niteliği apaçık olan değişkenler için değil, salt örgensel (organik) görünen değişkenler için de geçerlidir. Bir kez, insan yini (vücudu), herhangi bir örgenlik (organizma) değil, toplumsal evrimin ürünü olan bir örgenliktir. Hiç kuşkusuz, her örgenlik gibi bunun da kendini sürdürmesi, çevreyle özdeksel (maddi) bir alışverişte bulunabilmesine bağlıdır. Ne var ki, insan söz konusu olunca, bu alışverişi belirleyen temel olgu toplumsaldır. Gerçekten de, neyle nasıl beslenileceğini, kimin kiminle eşeysel (cinsel) ilişkiye girip çoğalacağını, üretim ya da tüketim artıklarına ne yapılacağını vb. belirleyen hep belli bir toplumun üretim biçimi, gelenekleri, yaşam biçimi, kısacası toplumsal düzendir. Genel olarak insan genomu toplumsal evrimin ürünü olduğu gibi, şu ya da bu bireyin genomunu belirleyen şey de, toplumsal yapının ayrılmaz parçası olan aile yapısının örgütlediği eşeysel (cinsel) ilişki düzenidir. Buna ek olarak, sonuçta hangi genetik gizilgüçlerin (potansiyellerin) gerçekleşeceğini belirleyen şey, insan yavrusunu, hem anasının

karnındayken hem de daha sonra sarıp sarmalayan toplumsal çevrenin özellikleridir. Görüldüğü gibi, en bireysel, en örgensel görünen özellikler bile, insan söz konusu olduğunda toplumsaldır. Dolayısıyla, bireyin topluma eklemlenmesi diye bir sorun *yoktur*. Marx'ın özlü deyişiyle (vurgu kendisinindir): "Birey, *toplumsal varlıktır*."[14] Herhangi bir toplumsal varlık değil. *Tek* toplumsal varlık. Üstelik birey daha doğmadan bile toplumsaldır.

Bu konu çok kez yanlış anlaşıldığından bunun üzerinde biraz daha durmak gerekir. Kuşkusuz, her varlık gibi bireysel yin (beden) de, örneğin kimyasal elementlere, dahası atomlara ya da atomaltı parçacıklara indirgenebilir. Ancak kimsenin usuna (aklına), insan davranışını açıklamak için bireylerin atom yapısına bakmak gelmez. Bu yapıda bir bozulma olursa, diyelim bir kanser oluşabilir, bu da bireyin yaşamını çok etkiler. Gene de bunun böyle olmasından, kişilikleri açıklamak için yinlerin atom yapısına bakmak gerektiği sonucu çıkmaz. İşte, insan yapısında atom yapısı neyse, örgensellik de böyledir. Toplumsallığın bir aracından başka bir şey değildir. Tıpkı masanın yapıldığı ağaç gibi, ensonu bir gereçtir (malzemedir). Masa ağaçtan yapılmayıp camdan yapılsa yine masadır. Masa olarak işlevini görür. Gerçi kişi için örgenselliğin almaşığı (alternatifi) yoktur. Bireysel yin için, örgensellik dışında seçenek olamaz. Gene de bu durumdan, insanın örgensellikle açıklanabileceği sonucu çıkmaz.

Birey yapısında etkin öğe tindir. Tin de tümüyle toplumsal bir varlıktır. Birey yapısını oluşturan öteki öğeler, son çözümlemede, tin için birer araçtan başka bir şey değildir. Gerçi kimi durumlarda, bu edilgin belirleyicilerin etkin belirleyiciye dönüşmesi olanaklıdır. Bu bir nicelik sorunudur. Tıpkı az önce verilen kanser örneğinde olduğu gibi, bireyi oluşturan edilgin bileşenlerden *herhangi biri* düzedışı (normun dışında, anormal) bir gelişme gösterebilir. O zaman da bireysel yapıya egemen

14 MARX (2005): 114.

olur. Örneğin, genetik oluşumundaki tümüyle ayrıksı (istisnai) bir bileşim, bir bireyi müzik alanında olağanüstü yetenekli kılabilir. O zaman bu özellik, bireyin öteki bütün özelliklerini, bu arada genel olarak belirleyici olması beklenecek sıradan toplumsal etmenleri geride bırakabilir. Ne var ki, her zaman, her bileşen açısından görülebilecek olan bu türden ayrıksı olasılıklar, niteleyici özelliği toplumsallık olan bireysel yapının bu özelliğini ortadan kaldırmaz.

Ancak, toplum bireyseldir ya da birey toplumsaldır, demek, her durumda bu iki karşıtuç (kutup) özdeştir, demek değildir. Marksizmin bunu diyalektik bir özdeşlik olarak anladığı yukarıda belirtildi. Kaba özdeşliğin geçerli olduğu birinci diyalektik özdeşlik düzeyi aşılır aşılmaz, karşıtuçların ancak kendi *özgüllükleriyle* birbirine *özdeş* olabilecekleri görülür. Diyalektik özdeşliğin ikinci ve üçüncü düzeylerinde, şu çifte sorunla karşı karşıya kalınır: Her karşıtucun kendine özgü özellikleri, onu ötekinden farklı kılan özgüllükleri nelerdir? Her karşıtucun özgüllüklerinin gerçekleşmesi için, öteki karşıtucun hangi dolayımlarından geçmesi zorunludur?

İşte tam da bu araştırma yürütülürken, çokça atlanan bir temel noktayı gözden kaçırmamak gerekir: İncelenen varlık eninde sonunda bireysel-toplumsal bir varlık olsa da, bunun *öğelerinin*, bileşenlerinin *kendilerine özgü* doğaları vardır. Dolayısıyla, belli bir öğenin etkilenmesi, ister istemez, ilgili öğenin doğasının gereği olan biçimi alır. Bu kuralı soyut olarak deyimleyeceksek (formüle edeceksek), şöyle diyebiliriz: "Herhangi bir belirlemenin sonucu, belirleyenin değil, belirlenenin niteliğine bağlıdır."[15] Örneğin toplumsal baskı bir bireyi aşırı bunalttığında, bunun sonucu bireyin delirmesi olabilir. Ancak delirme, nöron bağlantılarında bir alt üst oluş, diyesim, doğası gereği örgensel (organik) nitelik taşıyan bir olgudur.

15 EROĞUL (2014): 14.

Toplumsallık bu olayın hem kaynağında hem de sonucunda vardır. Ancak dolayımı örgenseldir.[16]

Birey-toplum diyalektik özdeşliğinin toplum ayağı, kurucu atalardan bugüne dek, Marksizm tarafından oldukça etraflı bir biçimde incelenmiştir. Bu incelemeyi konu edinen bilimsel yaklaşımın adı özdekçi (maddeci) tarih görüşüdür. Bunun kavramsal başvuru çerçevesini Marx yaratmıştır. Geliştirdiği, işbölümü, üretim güçleri, üretim ilişkileri, üretim biçimi, belirleme, toplumsal kuruluş, altyapı, üstyapı, sınıf savaşımı, devrim, vb. gibi kavramlarla, bize toplumsalı incelemenin temel araçlarını sağlamıştır. Ayrıca, bu araçları belli bir üretim biçimi, kapitalist üretim biçimi için daha da inceltmiş ve örneğin, kullanım değeri, değişim değeri, emekgücü, soyut emek, artı-değer, saltık artı-değer, göreli artı-değer, ilkel birikim, proletarya, piyasa, bunalım (kriz) vb. gibi daha nice kavramı kullanımımıza sunmuştur. Daha sonra gelen Marksistlerin hem kendi çabalarıyla, hem de başka bilimkişilerinden aktardıklarıyla, bu kavramsal çerçeve daha da varsıllaşmıştır (zenginleşmiştir).

Buna karşılık, birey-toplum diyalektiğinin birey ayağına ilişkin olarak Marksistlerin katkıları çok zayıftır. Gerçi Marx'ın kuramında, ikilinin bu ayağının geliştirilebilmesi için gerekli temel vardır. Ancak, bu temel üzerine kurulacak bilimsel yapıda, Marksizm dışında kalan birçok bilimkişisinin bulgularını kullanmak zorunludur. Nasıl ki, bireyle toplum arasında diyalektik özdeşlik bulunduğu gerçeğinden yola

16 Değişik doğalı dolayımlardan geçiş zorunluğunu, dilbilim de çok güzel örneklendiriyor: Konuşmada ilk adım, konuşanın beyninde, bir kavramla ilgili işitim imgesinin canlanmasıdır. Bu, *anlıksal* bir olgudur. İkinci adım, beynin, ses örgenlerine imgeye ilişkin bir uyarım aktarmasıdır. Bu, *fizyolojik* bir olgudur. Üçüncü adım, ses dalgalarının, konuşanın ağzından işitenin kulaklarına yayılmasıdır. Bu, *fiziksel* bir olgudur. Çevrimin izleyen adımında, bu kez dinleyende *fizyolojik*, en sonunda da, *anlıksal* bir olay gerçekleşir. Görüldüğü gibi, anlıksal bir olgu olan anlama, her biri *kendi doğasının* yasallıklarına uyan değişik dolayımlardan geçmek zorundadır. SAUSSURE (1985): 14.

çıkarak, *bireyselliğe özgü kavramlar* toplumsallık için *kullanılamazsa* -örneğin toplumun tininden (ruhundan), coşkularından, sayrılıklarından (hastalıklarından) vb. *söz edilemezse-*, bireyi çözümlemek için -örneğin, üretim biçimi, altyapı, sömürü gibi- doğrudan doğruya *toplumsala özgü kavramlar kullanılamaz*. Aşağıda, Marksizm dışından gelen kavramlaştırmalardan da yararlanılarak, bireyselle toplumsalın iki ayağına da hakkını veren bir kuramsal kurgu arayışına girişilecektir. Başka bir deyişle, birey-toplum diyalektik özdeşliğinin üçüncü düzeyinin gereği olan karşılıklı belirlenimlerin *özgül dolayımları* (geçtikleri yollar, büründükleri biçimler) yakalanmaya çalışılacaktır.

II. BÖLÜM

TİN (RUH)

A. KURAM

1. Birey demek, tin demektir

Tin (ruh, psişe), ekinin (kültürün), diyesim toplumun, *bireysel biçimi*. Birbirimize baktığımızda biz gerçekte tinlerimizi görürüz. Karşımızdaki tanıdıksa, bizim için bir adı, bir anlamı vardır: Bir *kişidir*. Tanıdık değilse bile, yine bir *anlamı* vardır: Yurttaştır, yabancıdır, kadındır, erkektir, yaşlıdır, gençtir, saygındır, küçümsenecek biridir, korkutucudur, güven vericidir, vb. vb. Onu tanımasak bile, yine de o bir kişidir. Bir biçimde, "tanıdık"tır. Çünkü türümüzün bir üyesidir. Eski deyişle, "hemcins"imizdir. İnsan olmayan bir varlıktan, bir hayvandan, bir bitkiden, herhangi bir nesneden tümüyle ayrımlıdır. Birbirimize, her durumda, bir duygu-düşünce karışımı olarak bakarız. Kendi duygu-düşünce karışımımız, karşısında duran duygu-düşünce karışımının "dilinden anlar". Bu, bütün özgül dilleri kapsayan, ortak insanlık dilidir; insan olarak alışverişimizi "anlamlı" kılan dildir. Tinlerin (ruhların) dilidir.

İnsan olmamızın gizi (sırrı), bu sürekli "bakışma"dır. Bütün oluşumumuz buna bağlıdır. "Üzüm üzüme baka baka kararır." "Körle yatan şaşı kalkar." "İtle yatan bitle kalkar." "Kişi arkadaşından bellidir." "Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim." "Kişiyi (herkesi) nasıl bilirsin, kendin gibi." Daha nice bilge söz:

Atalarımız, insanlığı tanımlayan temel gerçekliği çoktan kavramışlar.

Her birey yavrusu, yüz yüze ilişkilerle oluşuyor. Bunun almaşığı (alternatifi) yok. Bunun sayesinde kazanılan insanlık duygudaşlığı, her bireyi, çok başka zamanlarda, çok başka uzamlarda (mekânlarda) ortaya çıkan duygu örüntülerine de duyarlı kılıyor. Yaşadıklarımız bizi sürekli olarak biçimlendiriyor. Durmadan yeni duyarlıklar ediniyoruz. Bu bize, yalnızca yaşayan insanlarla değil, geçmiş insanlık olgularıyla da duygudaşlık kurma kapısını açıyor. Şiiler, bin üç yüz yılı aşan bir süre önce Kerbela'da gerçekleşmiş bir öldürümün acısını; devrimciler, neredeyse yüz elli yıl önce Paris Komünü'nde kurşuna dizilenlerin çığlığını, bugün ta içlerinde duyumsayabiliyorlar.

Tinin toplumsallığının çarpıcı tanıtlarından (delillerinden) biri, duyguların bulaşıcılığı. Gülenle gülmek ağlayanla ağlamak, korkanla korkmak, insan bireyinin en belirgin özelliklerinden biri. Yüz yüze ilişkilerle gerçekleşen bir duygudaşlık bu. Soyutlama yeteneğimizle, yüz yüze ilişkilerin ötesine de taşıyoruz biz bunu. Tanımadığımız birilerinin sahnede ya da beyaz perdede sergilediği bir oyun, bizde benzer duyguların canlanmasına yol açıyor. Ya da, sözlü/yazılı yazın (edebiyat) ürünlerinde karşımıza çıkan duygu örüntülerini biz de yaşıyoruz. Sanatın gizi (sırrı) burada.

Her türlü duygu için geçerli bir kural bu. Örneğin başkasının eşeyselliği (cinselliği) bizi de uyarıyor. Sevişen insanları seyretmek büyük çoğunluk için haz kaynağı oluyor. Yiyip içen insanlar gördüğümüzde bizim de iştahımız kabarıyor. Her şey bir çağrı bizim için. Eğlenceye de katılıyoruz, kavgaya da. Üstelik, duygular paylaşıldıkça yeğinleşiyor (şiddetleniyor). Savaşlarda, toplu öldürümlerde, şenliklerde, kuttörenlerde (ayinlerde) bireyler, bir başlarına kaldıklarında asla yapmayacakları aşırılıklar sergileyebiliyorlar. İnsanlık, her haliyle *bu-*

laşıcı. Çünkü özde *biriz.* Bizim özümüz başkaları. Beni ben yapan, her durumda, *öteki.*

Bütün türlerde, ötekini "bilme"nin ilk koşulu, kimi verilere bir anlam bağlayabilme, terimsel adı ile söylemek gerekirse, bu verileri birer "im" (işaret) olarak görebilmedir. Kimi imler belli türlere özgüdür. Arılar, birbirlerinin devinimlerini, düzenli dönüşlerini ("dans"larını) anlarlar. Şu türün üyesinin çıkardığı bir ses, onu duyan öteki üyelere yakında bir av bulunduğunu, bir başka ses şu ya da bu tehlikenin yaklaştığını haber verir. Haberin verilebilmesi için, sesin anlaşılır olması, eşdeyişle "im" işlevi görmesi gerekir. Kimi çok genel imler, birçok türe ortaktır.

Hayvanlar gibi insanlar da ancak belli "oluntuları" ("happening", gerçekleşen herhangi bir şeyi) bir oluşumun imi kabul ederek anlaşırlar. Örneğin bir kükreme, bir aslanın yaklaşmakta olduğunun, çakan bir şimşek, yağmurun boşanmak üzere olduğunun imidir. Bir oluntunun im olması demek, *anlam taşıması* demektir. Her türün bireyleri türlerine özgü imleri kullanarak iletişirler (haberleşirler). Türün bireyleri imlere ortak anlamlar yükledikleri içindir ki, birbirlerine belli iletiler ulaştırma olanağını bulurlar. İnsanın tür olarak özgüllüğü, bu imlerin genellik (soyutluk) düzeyini artıra artıra bunları birer simgeye (sembole) dönüştürebilmiş olmasıdır. Simge, genellikte (soyutlukta) belli bir düzeyi aşmış olan bir imdir. (Niceliğin niteliğe dönüşmesi.) Bu bakımdan insanı simge kullanan bir tür olarak tanımlamak yanlış değildir. Düşünmeyi olanaklı kılan şey, her nesnenin somutluğundan ve biricikliğinden sıyrılmayı sağlayan simgelemedir. İmler, imlediklerinden uzaklaştıkça, bağımsızlaştıkça simge özelliğini kazanırlar. Sonunda, simgelerin de, imledikleri gerçekliklerle doğal bağlarının koptuğu, imlemenin tümüyle yapay bir ilişkiye dönüştüğü bir düzeye erişilir. (Niceliğin niteliğe dönüşmesinin yeni bir aşaması.) Simge, göstergeye dönüşür. Dil böyle bir göstergeler dizgesidir. Düşünmeyi sınırsızlaştırma,

düşünme eylemini enginlere yayma gizilgücünü (potansiyelini) taşımasının nedeni budur.

Daha doğumu üzerinden çok bir zaman geçmeden, insan yavrusu, içinde bulunduğu duygu ortamını belli bir duygusal durumun imi (işareti) olarak algılamaya başlar. Bu im, gereksinim giderici, rahatlatıcı, gevşetici, sevindirici bir durumun imi ise, o andaki ilişki örüntüsünü korumaya ve yinelemeye yönelir. Yok, im, bunaltıya yol açan, rahatsızlık verici, korkutucu bir durumun imi ise, bebek o andaki ilişki örüntüsünden kaçmaya, ileride de kaçınmaya çalışır. Bu süreç yenilene yenilene, çocuk belli imleri simgeleştirir. Örneğin bir gülümseme, olumlu bir durumun, bir kaş çatma, olumsuz bir durumun simgesi olur. Çocuğun tanımayı öğrendiği bu simgelerin tutarlı bir biçimde yol açtıkları koşullanmış tepkeler (refleksler), çocuğun tininin (ruhunun) yapıtaşlarını oluştururlar. Çocuk, yaşadığı duyguların sonucu olarak neyin mutluluk getirici ya da bunaltı azaltıcı olduğunun imini (işaretini) aldıkça, kendi ilişki ağı içinde bunu anladıkça, buna uygun davranış kalıpları edinir. Kısacası, her birey, haz veren ya da bunaltı azaltan ya da bunun tam tersine yol açan ilişki örüntülerini, duygu simgeleri biçiminde tanımayı öğrenir.

Tinin yapıtaşlarının arsbireysel (bireyler arası) ilişkiler içinde örüldüğü açıkça görülüyor. Bin bir duygulanımı kendi somut biricikliklerinden damıtıp tinsel öğelere dönüştürmenin düzeneği (mekanizması) simgelemedir. Küçük birey, im deneyimlerini biriktirdikçe bunları *duygusal simgeler* olarak algılamaya başlar. Başka bir deyişle, kendi duygularından bir *anlam çıkarmaya* başlar. Falanca tür ilişki, duygusal olarak ödüllendirici, filancası ise acı verici olarak imlenir. Bireyin davranışları da ona göre ayarlanır.

Kendi duygularından anlam çıkarmak demek, kuşkusuz, bunları bilinçli olarak çözümlemek (tahlil etmek, analiz etmek) demek değildir. O çok sonra ortaya çıkabilecek bir gelişmedir.

Duygularını anlamlandırmak demek, bunların neyin göstergesi olduklarını duyumsamak (hissetmek) demektir. Tinin doğası gereği, tüm imler-simgeler-göstergeler, tinin çeşitli boyutlarından-eksenlerinden birinde, birkaçında ya da hepsinde birden yer alır. Yaşanan duygulanımlar, içinde yer aldıkları tin *eksenine-boyutuna* göre *duygusal anlam* kazanırlar. Her duygu, sevinme/üzülme, güvenme/korkma, anlama/kavrayamama gibi, tinin duygusal-düşünsel boyutlarından birinde, birkaçında ya da hepsinde yer bulur.

Burada kullanılan duygu sözcüğünü, kesinlikle, düşüncenin karşıtı olarak algılamamak gerekir. Tam aksine. İnsanda her duygu düşünceye, her düşünce duyguya bulaşmıştır.[1] En duygusal duygu bile, ayırdına varma (farkındalık) eşiğine adım attığı anda, düşünsellik kazanır. Öte yandan, en soyut görünen düşünce bile, düşünen özne bir robot, bir işletke (makine) değil de, düşünceyi bir nöron dizgesi içinde taşıyan bir örgenlik (organizma) olduğundan, ister istemez düşüneni duygulandırır. Az önce, duyguların imleme aracılığıyla anlamlandırılması sürecine ilişkin olarak söylenenler, duygu-düşünce arasındaki özsel birliğin de tanıtıdır (delilidir). Bir duyguyu *belli bir duygu* olarak edinmemizi sağlayan ilk adım, imleme (onu belli bir şeyin işareti olarak kabul etme), aynı zamanda tanımanın (bilmenin, dolayısıyla da düşünmenin) de ilk adımıdır. Kısacası, katıksız duygu ya da katıksız düşünce diye bir şey yoktur. Bu çalışmada duygu diye adlandırılan şeyi, her zaman, hem duygusal hem de düşünsel özellik taşıyan karmaşık bir şey olarak kavramak gerekir.

İşte bu biçimde kavranan duygular belli bir eksende birikikçe, hem kendi eksenlerini hem de aynı tinsel dizgenin öteki boyutlarını aralıksız olarak kurarlar. Her eksenin kendi iç den-

1 Murat Belge'nin haklı olarak dikkat çektiği gibi, duygusalla düşünselin birbirinden koparılması, bizi ya "biyolojizme", ya da "aydınlanmacı rasyonalizme" sürükler. BELGE (1989): 275.

gesiyle öteki eksenlerle dengesi, dizgenin (sistemin) başat özelliğini, başka bir deyişle *kişiliği* niteler. Bu nitelik hiçbir zaman katıksız değildir. Başat özelliklerle çatışan özellikler her zaman vardır. Ayrıca, iç dengelerin sağlamlığı da çok değişkendir. Uyumla uyumsuzluk, çakışma ile çatışma el eledir. Kısacası, tinsel dizge, her zaman, bir ölçüde oynak, bir ölçüde çelişkilidir. Ne var ki, dizgeliğini sürdürebilmesi için, oynaklığı da, iç çatışmayı da belli bir düzeyin altında tutması zorunludur. Yoksa dağılır gider, tin ölür. Ya da sakatlanır, ya da hiç değilse, sayrılanır (hastalanır).

Her eksenin duygu kaynağı, ekinden ekine değişir. Başka bir deyişle, her duygunun imi-simgesi-göstergesi *ekine (kültüre) özgüdür.* Hiçbir duygu soyut olarak algılanmaz. Her zaman belli bir ilişkisel durumdan kaynaklanır. Bu ilişkisel durumların kalıplarını da her ekin kendine göre oluşturmuştur. Dahası, her duygunun *yaşanma biçimi* de ekince belirlenmiştir. Kiminle nasıl sevinileceğini, kimin nasıl sevileceğini, kimden nasıl haz alınacağını, kime nasıl güven duyulacağını, kimin kimi nasıl beğeneceğini, kimin kiminle dünyayı nasıl kavrayacağını hep belli bir ekinin belli kalıpları belirleyip biçimlendirmiştir. Aynı şey, her eksenin öteki ucuna dek, bütün duygu biçimleri ile yoğunlanımları (konsontrasyonları) için de kuşkusuz geçerlidir.

Dolayısıyla, her tinin somut içeriği, her boyutun biçimi ekince belirlenmiştir. Örneğin, belli bir ekinde (kültürde) en büyük korku kaynağı, varlığına inanılan birtakım görünmez güçler olabilir. Bir başka ekinde ya da altekinde, belli bir ortak algının konusu olarak diyelim komünizm heyulası bulunabilir. Her iki durumda da birey, *güven-korku boyutunda* yer alan bir duygu yaşar. Ancak, somut olarak bu duygunun hangi durumlarda ortaya çıkacağı, nasıl duyumsanıp açığa vurulacağı ekinin işidir. Bir ekinde simge, diyelim bir kasırgadır, bir başkasında ise, diyelim duvarlara çizilmiş orak-çekiçtir. Özetle, güven-korku ekseni her tinde bulunmakla *türseldir.* Ancak *so-*

mut kaynağı ile içeriği ekinden ekine *değişir. Tinlerin evrensel özellikleri ancak ekinsel özgüllükler biçiminde var olabilirler.*

Duygusal-düşünsel imler-simgeler-göstergeler *hep örgensel* olarak algılanır. Birey bunları her zaman yininde (bedeninde) duyumsar. Haz, sevinç, sevgi, güven, beğenilme duygusu, bilinç düzeyleri hep yin dolayımlıdır. Bundan dolayıdır ki, dıştan el atma ile yine (bedene) şu ya da bu duygu türü yaşatılabilir. Bir iğne vurursun, kişi neşelenir, sevecenleşir, zevklenir, güven duygusunu tadar, kendisine değer verildiğini düşünür, zihni açılır. Ancak, her duyguyu *nasıl* duyumsayacağını *ekini* belirler. Aynı iğneyi bir Aborijin'e, bir Hotanto'ya, bir Eskimo'ya ya da bir Amerikalı'ya yaptığınızda, örneğin sevinç duygusunun algılanışı ve dışavurumu *değişik* olur. Bu algıyı ve dışavurumu biçimlendiren şey, ilgili ekinin o duygu için kabul ettiği göstergedir. Kişiye özgü değil, ekine özgüdür. Bu böyle olmasaydı toplumsal ilişkiler var olamazdı. Hangi davranışın, bakışın, ses tonunun, vb. hangi duygulanımın göstergesi olduğunu ötekiler anlayamıyorsa, kimse kimseyle ilişki kuramaz.[2] Burada, dar anlamıyla dili çok aşan, bütün birlikteliklerin, bütün kişisel alışverişlerin aracı olan çok kapsamlı bir duygu-düşünce dili işler. Bunun göstergelerini ekin verir, yaşama (hayata) ise bireyler geçirir.

Kişiler bu alışverişi, her şeyden çok yin yine ilişkiler aracılığıyla gerçekleştirirler. Bir duygu ancak bir yin (beden) dolayımından geçerse varlık kazanabileceğine göre, duygusal alışveriş için *yinsel alışveriş* kaçınılmazdır. Bu alışveriş uzaktan da olabilir, bakışmada, seslenmede öyledir; dolaylı da olabilir, yazışmada öyledir. Ancak *vazgeçilmezdir.*

2 Charles Darwin, duygulanımların dışavurumunda, insanların birbirlerini anlamalarını sağlayan yaygın bir benzerlik bulunduğunu savunmuştur. DARWIN *(1872). Bu konuya, II. Bölümün A/9. altbaşlığında -Yinin (bedenin) etkisi-* değinilecek.

2. Duygutür kuramı

İnsanlar, hem birbirleriyle, hem çevreleriyle, hem de kendi iç dünyalarıyla ilişkilerinde bin bir çeşit duygu yaşarlar. (Yukarıda belirtildiği gibi, duygu dediğim her yerde, duygu-düşünceyi kastettiğimi hemen yineleyeyim. İnsanda, duygudan tamamen sıyrılmış düşünce olmadığı gibi, düşünceden tamamen sıyrılmış duygu da yoktur.) Üstelik bunlar ekinden ekine değişir. Bu büyük çeşitlilik, anlamlı bir öbeklendirme çabasını umutsuz gösterebilir. Ancak biraz düşünüldüğünde, bunun böyle olmaması gerektiği görülür. Tarihte ve günümüzde, çeşitli ekinlerde, insanların yaşayabilecekleri duygu-düşünceler sonsuz bir çeşitlilikte olsaydı, insanı tür olarak tanımlayan, az çok kararlı bir toplumsal ilişkiler ağı *var olamazdı.*

Duygutürler, tinsel (ruhsal, psişik) *duyarlık* eksenleridir. Her ekinin çeşit çeşit duygusu, bu eksenlerin birinde yer alır. Duygular somut olarak çok değişik olabilir. Ancak, var olabilmeleri, insanların bunları yaşayabilme, bunları *algılayabilme yetilerinin varlığına* bağlıdır. Tıpkı somut içeriği ne olursa olsun, her yinin (bedenin) beş değişik duyusu olduğu gibi, tinlerin (ruhların, psişelerin) de topu topu altı duygutürü vardır: 1) Sevmek/Sevmemek; 2) Güvenmek/Korkmak; 3) Beğenilmek/Utanmak; 4) Sevinmek/Üzülmek; 5) Haz Duymak/Acı Çekmek; 6) Ayırdına Varmak/Kavrayamamak. Tıpkı iki kol, iki bacak, yirmi parmak ya da beş duyu gibi, *topu topu altı* temel duygutür.

Ad benzerliğine karşın, burada adlandırılan nesnelerin birer *duygu değil*, duygu durumu (duygutür) olduğuna dikkat etmeliyiz. Bu durumların buradaki adlandırması çok başarılı olmayabilir. Gerçekte, evrensel geçerliği olacak bir adlandırma bulmak *neredeyse olanaksızdır.* Bunun da nedeni açıktır: Bu evrensel duyarlıklar, *her zaman, belli bir ekine özgü sözcüklerle* anlatılır. Önemli olan, her eksenin ne tür bir duygulanmaya karşılık geldiğini görebilmektir. Somutta her ekin,

bu eksenleri *değişik adlar taşıyan somut duygular* biçiminde yaşama geçirir. Bu çeşitliliği çözümlemenin (tahlil etmenin, analiz etmenin) tek yolu, *her somut duygunun* hangi temel tinsel duyarlığa ilişkin olduğunu yakalayabilmektir. Her bir ana eksenin anlamını daha iyi kavrayabilmek için, örneğin kendi ekinimizde bunlara ne tür somut duyguların karşılık geldiğini araştırabiliriz.

Sevmek/Sevmemek. Kişi, ilişkide bulunduğu bir kişiyi: sevebilir, ona aşık olabilir, tutulabilir, vurulabilir, gönlü akabilir, gönlünü kaptırabilir, gönül verebilir, abayı yakabilir, imrenebilir, sevdaya tutulabilir, kanı kaynayabilir, vb. vb. Bütün bu duyguların ortak noktası, bir bireyin bir başka bireyle ilişkisinden hoşnutluk duymasıdır.

Aynı eksenin öteki ucuna gidildiğinde ise, kişi kişiden nefret edebilir, tiksinebilir, iğrenebilir, onu kaldıramayabilir, çekemeyebilir, kıskanabilir, ona darılabilir, haset edebilir, küsebilir, kızabilir, babalanabilir, öfkelenebilir, onu görünce çileden çıkabilir, çılgına dönebilir, vb. vb. Burada ortak duygu, birinden hoşlanmamaktır.

Güvenmek/Korkmak. Kişi ilişkide bulunduğu bir kişiye güvenebilir: ona emniyet edebilir, itimat edebilir, inanabilir, yaslanabilir, bel bağlayabilir, sırtını dayayabilir, vb. vb. Önemli olan kişinin başkasıyla alışverişinde güven duyumsamasıdır.

Aynı eksenin öteki ucunda ise korku vardır. Bu tür bir ilişkide, kişi: bir başkasından çekinebilir, yılabilir, o kişi gündeme geldiğinde dehşete düşebilir, dudağı uçuklayabilir, ürküye (paniğe) kapılabilir, ödü kopabilir, dizlerinin bağı çözülebilir, yüreği ağzına gelebilir, cin çarpmışa dönebilir, vb. vb. Özetle, kişi belli biriyle ilişki söz konusu olduğunda, kendi güvenliği açısından bundan kaçınmak gerektiğini duyumsayabilir.

Beğenilmek/Utanmak. Kişi bir başkasıyla ilişkisinde beğenilme, benimsenme duygusunu tadabilir. Kişi takdir edildiğini, övüldüğünü, saygı gördüğünü, kendisine değer verildiğini,

kabullenildiğini, önemsendiğini, onay gördüğünü, vb. vb. duyumsayabilir. "İnsan yerine konma" duygusudur bu.

Aynı eksenin öteki ucunda ise kişi ayıplandığını duyumsayabilir. Bu durumda kişi utanır, mahcup olur, yerin dibine geçer, bozum olur, sıkılır, ezilir, rezil olur, kızarıp bozarır, ezilip büzülür, vb. vb. Kişiye en fazla sıkıntı veren duygulardan biri olan kabul görmeme, dışlanma duygusudur bu.

Sevinmek/Üzülmek. Kişi bir başkasıyla ilişki içinde: sevinebilir, ferahlayabilir, gönenebilir, keyiflenebilir, kıvanabilir, memnun olabilir, mutlu olabilir, neşelenebilir, rahatlayabilir, şenlenebilir, başı göğe erebilir, bayram edebilir, etekleri zil çalabilir, göklere uçabilir, gönlü açılabilir, coşabilir, hoşnut olabilir, avunabilir, vb. vb. Bütün bu duyguların ortak özelliği, bir ilişki dolayısıyla kendini "iyi hissetmek"tir.

Aynı eksenin öteki ucunda ise, bunun tersi duygular yer alır. Kişi: üzülebilir, kaygılanabilir, yerinebilir, ağlamaklı olabilir, dertlenebilir, dövünebilir, kederlenebilir, elemlenebilir, fena olabilir, hüzünlenebilir, içlenebilir, kahırlanabilir, mahzunlaşabilir, karalar bağlayabilir, ciğeri yanabilir, gönlü kabarabilir, ıstırap çekebilir, içi kan ağlayabilir, vb. vb. Bütün bu duyguların ortak özelliği, bir ilişki dolayısıyla kendini "kötü hissetmek"tir.

Haz Duymak/Acı Çekmek. Kişi bir başkasıyla ilişkisinde haz yaşayabilir. O kişiyle, şu ya da bu biçimde bir araya geldiğinde, onu düşündüğünde, zevkten dört köşe olabilir, eridiğini duyumsayabilir, vb. vb. Bu ilişki, ilgilinin yininde (bedeninde) açıkça duyumsanan engin bir erinç (huzur), gönenme (ferahlama), coşku kaynağı olur.

Aynı eksenin öteki ucunda ise, tini (ruhu) yakan acılar vardır. Kişi, bir başkasından kaynaklanan sızılar, acılar, derin bunaltılar yaşar: canı yanar, etinden et koparılmış gibi olur, vb. vb. Bu eksenin hem olumlu hem de olumsuz ucunda yaşanan duygulanımlar, ötekilere göre, bireyin yininde (vücudunda) daha derinden duyumsanır.

Ayırdına Varmak/Kavrayamamak. Kişi bir başkasıyla ilişkisi içinde gözünün açıldığını duyumsayabilir. Kişi: ilgilenebilir, merak edebilir, öykünebilir, anlayabilir, keşfedebilir, çıkarabilir, kavrayabilir, idrak edebilir, öğrenebilir, sezebilir, çözebilir, fark edebilir, aydınlanabilir, vb. vb. Kişinin bütün duygutürleri içinde, anlıkla (zihinle) en yakından ilgili duygulanım türüdür bu.

Aynı eksenin öteki ucunda, olan biteni kavrayamama duygusu yaşanabilir. Kişi: kös dinler, anlayamaz, kavrayamaz, algılayamaz, ayırt edemez, içinde bulunduğu ilişkiyi göremez, bunu yadırgar, usuna (aklına) sığdıramaz, vb. vb. Kişi karanlıkta kaldığını duyumsar, bunun sıkıntısını, ezikliğini yaşar.

Bu eksenler dışında, yüz yüze ilişkilerin bireyde yaratabileceği başka duygudurum kipleri (duygutürler) *yoktur.* Bunlar, toplumsal bir varlık olarak bireyin yaşayabileceği bütün tinsel girdilerin (tıpkı duyular gibi) önsel ("apriori") kalıplarıdır. Kuşku yok ki, içerikleri toplum biçimlerine, ekinlere (kültürlere), rollere-yapılara, bireysel yaşantılara göre değişir. Ancak, tıpkı yinin duyuları gibi, kalıpları değişmez.

Nasıl ki bir yinin, duyuları, tepkeleri (refleksleri) ya da yinsel (bedensel) yetenekleri sonucunda gerçekleştirebileceği sınırlı sayıda devinim (hareket) türü varsa; somut içeriği, biçimi ya da yeğinliği (gücü, şiddeti) ne olursa olsun, bir tinin (ruhun) yaşayabileceği duygu-düşünce türlerinin sayısı sınırlıdır. Bedenin gerçekleştirebileceği devinim türleri; duyu olanakları ve kullanabileceği örgenler (uzuvlar, organlar) sınırlı olduğundan, kendi doğası tarafından *sınırlanmış* durumdadır. Tin de, kendi duygutürlerinin her birinde duyma-düşünme olanağını kullanarak ya sever/sevmez (beğenir, hoşlanır, aşık olur; kızar, tiksinir, nefret eder, vb.), ya güven/korku duyar (rehavete kapılır, içi ısınır, korunduğunu duyumsar; ürküye kapılır, dehşete düşer, vb.), ya beğenildiğini düşünür/utanır (göğsü kabarır, gururlanır; yerin dibine geçer, vb.), ya sevinir/üzülür (neşelenir,

havalara uçar; bunalır, mutsuzlanır, vb.), ya haz/acı çeker (kulakları şenlenir, midesi bayram eder, kösnüllükten -şehvetten, cinsel hazdan- dört köşe olur; kokudan içi bulanır, gürültüden kafası patlar, vb.), ya da merak eder/anlayamaz (keşfetme, tanıma, bilme, öğrenme şevkini yaşar; olan biteni kavrayamaz, karanlığa gömülür, vb). Kısacası, bu duygu-düşüncelerin bin bir çeşidi olsa da, eninde sonunda hepsi *altı eksenden birinin üzerinde* yer alır.

Görüldüğü gibi, bu altı temel duygutürün her biri, temelde niteliği aynı olduğu için *aynı eksende* yer alan, ancak biri ötekinin *tam karşıtı* olabilecek duyguları barındırır. Örneğin aşkla nefret birbirinin karşıtıdır. Yine de, ikisi birlikte sevgiye duyarlık ekseninde yer alır. Dolayısıyla, aynı eksendedir diye, duyguların aynı yönde olduğunu düşünmek yanlış olur. Çok zaman, aynı eksen üzerindeki *karşıt duygular*, şu ya da bu ölçüde *birbirine karışık* olarak yaşanır. Öte yandan, soyutlama ve tanı (teşhis) gereğiyle birbirinden kopuk olarak ele alınan bu eksenlerin barındırdığı duygular, yalnız kendi içlerinde değil, *eksenler arasında da* birbirlerine karışırlar. Yine aşk ilişkisini örnek olarak alırsak, bunun içine bir ölçüde nefret karışmış olabileceği gibi, beğenilme, haz, merak gibi başka eksenlere ilişkin duyguların da buna katılması çok olasıdır (muhtemeldir). *Gerçek yaşamda, duygular (ve bunlardan ayrılamayacak düşünceler) her zaman karmaşıktır.* Her eksenin iki ucu arasında çeşitli noktalarda yer alan duygular, hep başka eksenlerin yine iki ucu arasında çeşitli noktalarda yer alan duygularla karışırlar. Somutta her zaman yaşanan, *bileşik* duygular-düşüncelerdir.

Temel duygutürler sıralanırken düşülmemesi gereken bir tuzak, nicel ayrımları, ayrı bir nitelik, bir tür olarak görmektir. Örneğin, hafif bir terslenmeden kudurmuş öfkeye dek uzanan duygutür, hep aynı sevmeme duygutürüdür. Yoğunluk, *duyguyu değiştirir; türünü değiştirmez.* (Bir benzetme, bu durumu anlamamızı kolaylaştırabilir: Diyelim, hoş bir ezgiyle bir bom-

ba patlaması, çok *farklı* seslerdir. Ama ikisi de *aynı* işitme duyusuyla algılanır.) Bunları ayrı türler sanmak, temel duygutürler listesinin alabildiğine uzatılmasına, sonuçta da ayrımların iyice bulanıklaşmasına yol açar.

Duygutür kavramını hakkıyla anlayabilmek için, bunun heyecan, mizaç, tutum, özyapı (karakter) gibi başka tin (ruh) özelliklerinden ayrımını (farkını) açıkça görmek gerekir. *Heyecan*, herhangi bir duygunun belli birtakım yin-işlevsel (fizyolojik) değişimlerle birlikte yaşanmasıdır. Altı duygutürün *herhangi birine* giren somut bir duygu, bunun konusu olabilir. Örneğin, bir aşık, sevgilisini gördüğü için heyecanlanabilir; bir bilimkişisi, peşinden koştuğu bir buluşu ensonu gerçekleştirdiği için heyecanlanabilir. İlk heyecanın ilgili olduğu duygutür, *Sevinmek/Üzülmek* ve olasıdır ki (muhtemelen), *Haz Duymak/Acı Çekmek* duygutürü; ikincisininki ise, *Ayırdına Varmak/Kavrayamamak* duygutürüdür. (İlkindeki duygutürler bu ikincisine de karışmış olabilir.)

Mizaç, insanın doğuştan getirdiği, neşeli olmak, asabi olmak gibi tinsel özelliklerdir. Bu özellikler, *bütün* duygutürlere giren somut duygu çeşitlerinin yaşanma *biçimini* etkiler. *Tutum*, somut yaşantısı içinde bir bireyin, kendi ekininden kaynaklanan uyaranlara karşı genellikle gösterdiği tepki biçimidir. Bu da *bütün* duygutür alanlarında söz konusu olabilir. Örneğin, ilgisizlik bir tutumdur. *Özyapı* (karakter), tutumların az çok oturmuş (istikrarlı) biçimde kalıplaşmasıdır. Örneğin, umursamazlık bir özyapı özelliğidir. Bu da *bütün* duygutürleri kapsar.

Görüldüğü gibi, duygutürler, tıpkı yinin duyuları gibi, *durağan (statik)* bir yapının adıdır. Yin de, tin de, aralıksız bir uyaran akımıyla karşı karşıyadır. Yin söz konusu olduğunda, duyular bilgisi, bu uyaranların hep beş ayrı "kapı"dan girdiğini saptamamızı sağlar. Tin söz konusu olduğunda, uyaranların hepsi duygusal-düşünsel öğelerdir. Duygutür bilgisi, işte

bu duygusal-düşünsel yığının, hep altı eksenden birine ait olduğunu söyler bize. İnsan, görüp işittiği bir şeyden dehşete de kapılabilir, zevkten dört köşe de olabilir. Bu çok heyecanlı iki deneyimde de, yin açısından aynı *görme* ve *işitme* duyuları; tin açısından ise, aynı *Güvenmek/Korkmak* ve *Haz Duymak/Acı Çekmek* duygutürleri; bu somut deneyimleri *olanaklı kılan* duyarlıklardır. Bu duyarlıklar, bu duyguların nasıl yaşanacağını kesinlikle belirlemezler. Yalnızca, *yaşanabilmelerini sağlarlar.*

İnsan tininin gerecini (malzemesini) sağlayan bu duyarlık eksenleri, her ekinde *değişik biçimlerde somutlaşırlar.* Her ekin, kimin nasıl sevileceğini, kişinin neden nasıl utanacağını, vb. kendine özgü biçimlerde kurar. Bir ekinden ötekine geçildiğinde, temelde özdeş olan bir duyarlığın *bin bir değişik somut duygu* aracılığıyla deneyimlenebildiği görülür. Bu çeşitliliğin bizi yanıltmasına izin verilmemelidir.

Yapılan bir araştırmaya göre[3], Türkçe'de "duygu, heyecan ya da his" olarak nitelenen durumlar, azalan sıklıkla şöyle sıralanmaktadır: sevgi, acıma, nefret, mutluluk, aşk, üzüntü, sevinç, utanç, korku, özlem, öfke, endişe, kıskançlık, kin, telaş, ümit, şüphe, saygı, şaşırma, şiddet. Sanırım bu somut duyguları duygutürlere göre şöyle kümelendirebiliriz: sevgi, acıma, nefret, aşk, özlem, öfke, kıskançlık, kin, şiddet: Sevmek/Sevmemek; korku, endişe, telaş, şüphe: Güvenmek/Korkmak; utanç, saygı: Beğenilmek/Utanmak; mutluluk, üzüntü, sevinç, ümit: Sevinmek/Üzülmek; şaşırma: Ayırdına Varmak/Kavrayamamak. Bu duygular içinde, aşk, kıskançlık, kin, şiddet; somut duruma ve yeğinliklerine bakılarak, Haz Duyma/Acı Çekme duygutürü içinde de yer alabilir.

Görüldüğü gibi, duygular somuttur. Duygutürler ise, barındırabilecekleri somut duygu türlerine göre birbirinden ayrılan temel kalıplardır. Gizildirler, soyutturlar. Her zaman, ekinine

3 SMITH & SMITH (1995): 112

göre farklılaşan *somut* duygu ve düşünceler aracılığıyla gerçekleşirler. Her ekin, bu somut duygu-düşünceleri az çok değişik biçimde adlandırır. *Duygutürler birer olanaktır.* Böyle olmaları onları önemsiz kılmaz. Aksine. Her tin (ruh, psişe), hangi somut biçimde olursa olsun, (tıpkı beş duyusunu kullanan bir beden gibi) bu olanakların *hepsini* kullanmak zorundadır. *Var olmasının biricik yolu budur.* Onun için, bunları anlamadan tin (ruh, psişe) denen gerçekliği asla kavrayamayız. *Somut duygulanımların çeşitliliği içinde dağılıp gideriz.*

Gelmiş geçmiş bütün insanlar için tinin varlığı, altı temel duygutürün şu ya da bu ölçüde yaşanmasına bağlıdır. Bu duygutürler insanı tanımladıklarından, *hepsi vazgeçilmezdir.* Tür olarak insanın bulunduğu her yerde, her bireyin bir tini (ruhu) vardır ve her tin altı eksenden devşirilmiş gereçlerle (malzemeyle) kurulur. Birinin eksikliği, tıpkı kolu ya da bacağı ya da gözü olmayan bir yin (vücut) gibi, *sakatlıkla* özdeştir. Somutta bu eksenlerin nasıl yaşanacağını, insanların parçası oldukları ekine göre biçimlenen yüz yüze ilişkiler belirler. Diyelim sevgi duygutürünün Yontma Taş Dönemindeki içeriğiyle bugünkü içeriği kuşkusuz çok değişik olacaktır. Ancak içeriği ne olursa olsun, bir birey bunu şu ya da bu ölçüde yaşamıyorsa, tinsel varlığını ve işlevlerini tam olarak gerçekleştiremez.

Duygutürleri tanılayabilmek (teşhis edebilmek), hem belli bir ekini, hem de o ekinin taşıyıcısı olan somut bireyleri çözümleyebilmek için kaçınılmazdır. İki kolumuz iki bacağımız olması gibi, bu sınırlı sayıdaki duygulanım türü bütün bireylerde, geçmişte de, günümüzde de hep *aynıdır.* Ancak bunların kaynakları ve yaşanma biçimleri toplumsal olduğu için, uzama (mekâna) ve zamana göre *değişkendir.* Örneğin neye kızacağımızı, neden haz duyacağımızı, bu duygulanımlarımızı nasıl yaşayacağımızı toplum belirler. Gerçekte yinimiz (bedenimiz, vücudumuz) için de durum böyledir. İki bacağımız var diye, bacaklarımızla illa üzüm ezip pekmez yapmamız, düşman ko-

valamamız ya da futbol oynamamız gerekmez. Bacaklarımızla ne yapacağımızı toplumsal ilişkilerimiz belirler. Dolayısıyla, soyut olarak sıralanmış olan bu duygutürlerimizle neyin nasıl yaşanacağının gizi (sırrı), her dönemin, her ortamın ekininde (kültüründe) aranmalıdır.

Her uzam-zaman kesiti, kaçınılmaz olarak, o kesit içinde yaşayan tinlerin kaynağı olan bir ekin (kültür) ortamında bulunur. Bu ekin ortamı, içindeki bireylerin bilinçaltlarını ve bilinç dışında kaldığı ölçüde üstbenliklerini oluşturur. Kimi ekinler bilince neredeyse hiç yer bırakmazlar. Kimileri ise, çokyönlülükleri sayesinde, bireysel bilincin (benliğin) oluşmasına kapı aralarlar. Ekinler ne denli karmaşıksa, çelişkiliyse, sarmaladıkları tinlerin bilinç basamaklarında yükselme olanağı o denli artar. O zaman tinler de, kendilerini artan bir bilinçle yeniden oluşturmak için kaynak bulurlar. İnsanlık kalıtının (mirasının) her bireyce şu ya da bu ölçüde özümsenmesinin yolu budur. Her birey bu özümseme süreci içinde, kendisini çevreleyen ekini (kültürü) de kendi ölçüsünde dönüştürür. İnsanların ve insanlığın gelişim süreci bundan başka bir şey değildir.

Bireyin belirlenmesinde, tinin (ruhun) oluşumunda etkin belirleyiciler, ana duygutürlerin somut kaynakları ve somut oluşum biçimleridir. Eşdeyişle (yani), *birey için etkin belirleyici, ekin örüntüleridir ("cultural patterns").* Bunlar da her birey yavrusunu sarmalayan yüz yüze ilişkiler içinde ortaya çıkıp biçimlenirler. Bunların dışında birey tinlerini belirleyen daha bir yığın etmen (faktör) vardır. Ancak bunlar, etkin belirleyicilere göre daha az belirleyicidirler. Örneğin, Eski Yunan'dan beri, bireyleri nitelemek için belli sayıda özyapı (karakter) türü saptanagelmiştir. Bilindiği gibi, öteden beri bireyler neşeli, içine kapanık, asabi, kayıtsız olarak sınıflandırılmışlardır. Yüz yüze ilişkiler içinde ekinsel olarak belirlenen ve altı duygutür ekseni üzerinde yer alan özellikler yanında, sözü edilen bu geleneksel özyapı (karakter) özellikleri *ikincil*

önemdedir. Bunlar, tıpkı kısa boylu olmak, karaderili olmak, uzun bacaklı olmak, sarışın olmak gibi, yinsel (bedensel) özelliklere benzerler. Tin için bunlar ancak *edilgin belirleyici* olabilirler. (Bütün edilgin belirleyiciler gibi, belli bir nicelik eşiğini aşınca bunlar da etkinleşebilirler. Ancak bu durum işin özünü değiştirmez.) Örneğin, sevgisiz bir ortamda büyüdüğü için gaddarlaşmış olan bir tinin (ruhun), asabi ya da neşeli olması, tıpkı uzun ya da kısa boylu bir yin (vücut) içinde gerçekleşmesi gibi, ikincil önemdedir ancak.

Özetle, tin (ruh, eşdeyişle, birey) kuramının en dönüşül (kritik) öğesi duygutürler kuramıdır. Çünkü, duygutürler: a) Tür olarak insanın, dolayısıyla gelmiş geçmiş bütün tinlerin (ruhların, bireylerin) duygusal-düşünsel olanaklarını tanımlarlar; b) Varlıkları türsel, kaynak ve biçimleri ekinsel (kültürel) olduğu için, duygutürler, toplumuna (ekinine) göre insan doğasının değişkenliğini açıklarlar; c) Ekinlerin tinsel yönden çözümlenmesinin (tahlilinin, analizinin) araçlarını sağlarlar; ç) Tinlerin ekinler aracılığıyla kuruluşunu anlamamıza olanak verirler; d) Tin kuramının ana gerecini (malzemesini) sağlarlar; e) Birey-toplum arasındaki diyalektik özdeşliği gerçekleştiren dolayımları ("mediation", "médiation") somut olarak araştırmamızı olanaklı kılarlar.

3. Duygutürlerin evrimsel kökenleri

Duygutürlerin *varlığını* açıklayabilmenin tek yolu, evrime bakmaktır. Evrimle geliştirdiğimiz bir dizi duygu var. Bunlar çok güçlü. Bizim gerçekten parçamız gibiler. Hepsi de çok işlevsel. İğrenti ile korku, bunların iki büyük örneği. İğrenti olmasaydı, açlık dürtüsüyle zararlı, dahası zehirli birçok nesnenin yin (vücut) içine alınması tehlikesi doğardı. Korku duyulmasaydı, tehlike ölümcül düzeye gelmeden savuşma olmazdı.

Toplumsal ilişkilerde, dolayısıyla da bu ilişkilerden kaynaklanan duygu-düşüncelerde, bu yinsel (bedensel) olanaklar sık

sık kullanılıyor. Bir toplumsal davranış bize iğrenç gelebiliyor. Bu iğrenme duygusunun konusu, iğrenç davranışı gerçekleştiren kişi de olabiliyor. Bir davranışı iğrenç kılan, elbette, parçası olduğumuz ekinin (kültürün) değerlerine çok ters düşmesi. Ancak bu olguyu bizim somut bir duygu biçiminde yaşamamıza olanak veren şey, işte evrim içinde yine (bedene) kazınmış olan iğrenme duygusu. Korku da öyle. Toplumsal ilişkilerde neyin korkutucu olacağını ekin belirler. Ancak bu, evrimle edindiğimiz korku duygusunun ayaklanmasıyla yaşanır. İğrenti ile korku, Sevmek/Sevmemek ile Güvenmek/Korkmak duygutürlerinin türsel kökenleridir. Bunların hangi nedenle ortaya çıkacağını ekin (kültür) belirler. Nasıl yaşandıkları, hangi sözlerle, davranışlarla dile getirildikleri de ekine bağlıdır. Ancak bunların duygu tözü (cevheri, "hammaddesi", dokusu) türsel kökenlidir.

Evrim süreci içinde oluşan iki çeşit yinsel (bedensel) eğilimi özenle birbirinden ayırmak gerekir. Bir yanda, dirimsel yapımızdan kaynaklanan doğal tepkelerle (reflekslerle) birtakım gereksinimler (itiler, dürtüler) var. Örneğin soluk alıp verme, devinme (hareket etme), beslenme, çiftleşme. Öte yandan, türün yaşaması için işlevsel olan birtakım duygular. Yukarıda iğrenti ile korkudan söz edildi. Merak da böyle bir duygu. Çevreyi araştırma, yaşadığı yerin olanaklarını ortaya çıkarma, işe yarayabilecek birtakım verileri öğrenme merakı. Bu iki tür olgu da dirimsel (biyolojik). İkisi de genetik yapımızın parçası. Ancak yine de ayrımlı (farklı) şeyler bunlar. Açlık "duygusu" ile merak duygusu, nitelik olarak aynı şey değil. İlki, bir örgenliğin (organizmanın), birey olarak kendini ve türünü sürdürebilmek için kaçınılmaz olarak karşılanması gereken bir gereksiniminden kaynaklanıyor. İkincisi ise, evrim basamaklarının çok daha yüksek bir düzeyinde yinin (vücudun) edindiği birtakım işlevsel duygulanım olanaklarıyla ilgili. Duygutürler, işte bu "daha gelişmiş" duygulanım olanaklarına ilişkin.

Eşeysel (cinsel) ilişki, bu ekin-tin-yin (kültür-ruh-beden) işlevsel ilişki ağını kavramamıza yardımcı olacak bir örnektir. Kimin kime eşeysel ilgi duyacağını, bunu hangi davranış kalıplarıyla ortaya koyacağını ekin belirler. Bunun tindeki belirtisi, başat olarak, altı temel duygutürden biri olan Haz Duymak/Acı Çekmek ekseninde yaşanır. Bütün duygutürlerde olduğu gibi, bunun da kökeni, türün gelişim süreci içinde belirlenmiş olan yindedir (vücuttadır). Çiftleşme, evrimin çok alt basamaklarında bile karşımıza çıkan bir doğal tepkedir. Ne var ki, ekin dışında yaşayan yinde, örneğin hayvanların büyük çoğunluğunda, eşeysel birleşme "zevk" kaynağı değildir. Tıpkı karnını doyurma gibi, dirimsel (biyolojik) bir edimdir. Ne var ki, evrimin en üst basamaklarına çıkıldığında, eşeysellik (cinsellik) doğal tepkesi, başka tür ilişkilerin de aracı olabiliyor. Örneğin bonobolar, eşeysel örgenlerini (cinsel organlarını) birbirlerine sürtmekten ya da karşılıklı okşanmaktan zevk alıyorlar. Bu, çok daha örgensel olan sıradan *eşeysel ilişki (çiftleşme) dışında* kalan, değişik bir ilişki. İnsana gelindiğinde, başlangıçta salt bir doğal tepke olan, evrim basamakları içinde haz yönü ortaya çıkıp değişik işlevler kazanmaya başlayan eşeysellik, artık *haz yönü belirleyici olan* bir ekinsel ilişkiye dönüşüyor. Ne var ki, bütün bu evrim basamaklarından geçilmeseydi, bugün insanda tanık olunan eşeysel hazzın *varlığı* açıklanamayacaktı. Ekin, ancak daha önce var olan bir eğilime nesne sağlar, onun nasıl yaşanacağını belirler. Ekin dirimsel eğilimler *yaratmaz, onları yalnızca dönüştürür.*

Açıklayıcı olmasını umduğum bir benzetme yapıp insan tininin (ruhunun) altı telli bir saz olduğunu söyleyebilirim. Doğallayın (tabiatıyla), her bireysel sazın yapımına yarayan gereçlerin niteliği (kalitesi), bireyoluş (ontogenez) sürecindeki kalıtıma bağlı olarak, bir ölçüde değişiktir. Ancak, ensonu (nihayet), hepsi gitar, hepsi keman ya da hepsi mandolin vb.dir İşte, gitar olma, keman olma, ya da mandolin olma, başka bir deyiş-

le türün belirlenmesi, soyoluş (filogenez), evrimin ürünüdür. Sazların çaldığı ezgileri ise, ekin (kültür) belirliyor. Her tel, bir duygutüre karşılık geliyor. Her duygutür kalıbı içinde, her telde, en tizden en kalına, en titrekten en dingine, en vuruşludan en yumuşağa dek birçok ses (duygu-düşünce) olanağı bulunduğu gibi, birden çok telin birlikte tınlatılmasından kaynaklanan karma sesler (duygu-düşünceler) de var. Her birey, parçası olduğu ekinin (ekinlerin) genel belirleyiciliği çerçevesinde, kendi eşsiz yetişim-deneyim sürecinin ürünü olan bir ezgi (özyapı, karakter) edinir. Tin, hem kendi sazı oluşurken, hem de kendi ezgisini oluştururken yinin (bedenin, genetik yapının) olanaklarından yararlanır. Örneğin hoşlanma ya da iğrenti, yinde önceden hazırdır. Tin bunu, kendi Sevmek/Sevmemek telinden, bu örneğe uygun sesler (duygular-düşünceler) çıkarmak için kullanır. Bu seslerden bir ezgi oluşturulmasını, belirli bir ekin (kültür) alanı ile bu alan içinde belli bir kişiye özgü yüz yüze ilişkiler ağı sağlar.

İğrenti, korku ve merakta gördüğümüz gibi, tine (ruha) özgü olan altı temel duygutürün *hepsi için*, evrimle oluşmuş yinsel duyarlıklar *hazırdır*. Örneğin, tinsel (ruhsal) hazzın temelinde, yinsel (bedensel) zevk bulunur. Birçok hayvan türünde böyle bir haz duygusunun geliştiği gözleniyor. Yukarıda belirtildiği gibi, özellikle dişi bonobolar, eşeysel örgenlerini birbirine sürterek kendilerine haz üretiyorlar. Şempanzeler, birbirlerinin sırtlarını sıvazlıyorlar, bitlerini kırıyorlar; köpeklerle kediler, insanlarca kafalarının, sırtlarının, karınlarının okşanmasından "hoşlanıyorlar"; birçok hayvan türü birbirini yalıyor; vb. Yine örneğin, tinsel Sevmek/Sevmemek duygutürünün temelinde, evrimin ortaya çıkardığı bir yakınlık ya da düşmanlık duygusu var. Birçok hayvan türünde, başta yavrulara, kimi dönemlerde eşlere ya da aynı toprak parçasını paylaşan küme (grup) üyelerine karşı "yakınlık" duyuluyor. Eşeysel (cinsel) rakiplere, besinini kapmak isteyenlere, dıştan gelenlere karşı "öfke" görülüyor.

Başka bir örnek olarak, tinsel Beğenilmek/Utanmak duygutürünün temelinde, evrimin genlere kazıdığı bir "saygınlık" duygusu ya da tam tersi bulunuyor. Topluluk halinde yaşayan kimi gelişmiş kuyruksuz maymun türlerinde çok etkili bir sıradüzen (hiyerarşi) var. Eş seçimi, besinden pay alma buna göre belirleniyor. Dolayısıyla, toplumdaki yerinin "tanındığı" duygusunun, türü belirleyen bir özellik olarak evrilmiş olmasına şaşmamak gerekir. Yine başka bir örnek olarak, tinsel Sevinmek/Üzülmek duygutürünün temelinde, ileri hayvan türlerinde gözlenen bir "hoşnutluk" duygusu yer alıyor. Özellikle köpeklerle kedilerde bunu açıkça görüyoruz. Birçok hayvan türü, sevdikleri bir besinle karşılaşınca, böyle bir duygu sergiliyorlar. Kimi hayvanlar, hayvanat bahçelerindeki tutsaklık yaşamlarına "içlerine kapanarak" tepki veriyorlar. Bu saydıklarıma, yukarıda değinilen iğrenti, korku ve merak (Ayırdına Varmak/Kavrayamamak duygutürü) yinsel duyarlıkları da katıldığında, gerçekte altı temel tinsel duygutürün *ayrıksız her birine* dayanak olabilecek evrimsel duyarlıklar bulunduğu sonucuna varmak güç değil.

Ancak, bu saptamadan, tinsel özelliklerin buradan kaynaklandığı görüşüne sıçramak, büyük bir *yanılgı* olur. Birey tinselliğinin *kaynağı* toplumdur. *Bütün duygutürlerin hem içeriğini, hem de yaşanma biçimini toplum (ekin) verir.* Gerçi, diyelim bir timsah değil de, bir insan yinine sahip olmamız sonuçsuz değildir. Yin, edilgin belirleyici olsa da, belirleyicidir. Yinimiz, biçimi, gücü, duyuları vb.iyle, hem sınırlar çizer, hem de olanaklar sağlar. İşte bu olanaklar içinde, yinde biriken duygu-düşünce oluşumları da vardır. Bunları iyi anlamak gerekir. Bunlar tıpkı iki ayak üzerinde yürümek gibi, evrim sonucunda tür olarak insanın genetik yapısına işlenen birtakım *yetilerdir.* Bu yetiler, toplumsal tek tür olarak insanın bireyinde ortaya çıkan tinin yapım gereçlerini (malzemesini) sağlarlar. Annesinin karnından çıkan yavrunun, daha ilk günden baş-

layarak yüz yüze ilişkilerde karşılaştığı duygu-düşünceleri "tanıması", onları etkin bir etkileşim süreci içinde kendi tininin gerecine (malzemesine) dönüştürebilmesi, ancak yinde bu duygu-düşünce türlerinin *hazır* bulunmasıyla açıklanabilir. Nasıl ki bebek, arsbireysel (bireyler arası) ilişkiler ağına beş duyusuyla -görerek, işiterek, koklayarak, tadarak, dokunarak- giriyorsa, aynı ağın duygu-düşünce boyutuna, tıpkı duyuları gibi, yininde (bedeninde) hazır bulunan altı temel duygutürüyle -sevgi, güven, beğenilme, sevinç, haz, merak duygu-düşünce *yetileriyle-* girer. Örneğin, işitme denen olanak yininde bulunmasaydı, çocuk işitemezdi. Aynı biçimde, sevme, korkma ya da merak etme olanakları yininde (bedeninde) bulunmasaydı, çocuk bu duygu-düşünceleri edinemezdi. Ne işiteceği, elbette çevreye (topluma, ekine) bağlıdır. Aynı biçimde, ne seveceği, neden korkacağı, neyi merak edeceği çevreye (topluma, ekine) bağlıdır. Ancak, duyum olsun, duygu-düşünce olsun, bu *olanakların* hepsi evrim sonucunda yine (bedene, genetik yapıya) önceden kazınmış durumdadır. Görüldüğü gibi, yin tini taşıyabiliyorsa, bunun gizi (sırrı), yinin *daha önce*, buna elverişli bir biçimlenmeye uğramış olmasıdır.

İnsanın Türeyişi'nde Darwin, insanın da evrimle oluştuğunu tanıtlama (ispat etme) çabası içinde, insan duygu-düşüncesinin hayvansal kökenlerini, üstüne basa basa vurguluyor. İnsanın en büyük özelliği sayılan anlak (zekâ) gücünün bile evrimle açıklanabileceğini savunuyor: "İnsan ile yüksek-hayvanlar arasındaki zekâ farkı ne kadar büyük olsa da, bu, sadece, derece bakımından olup, ilke bakımından hiçbir fark bulunmaz. Sevgi, hafıza, dikkat, merak, düşünme arzusu vs. gibi insana ait çeşitli düşkünlük ve yeteneklerin, duygu ve görüşlerin istidat halinde ve bazen oldukça gelişmiş şekilde hayvanlarda da bulunduğunu gördük."[4] Ancak Darwin, evrim süreci içinde niceliğin nite-

4 DARWIN (1968): 158.

liğe dönüştüğünü görmeyerek, "evrim ilkesini kabul eden her kişi, yüksek hayvanların aklî yeteneklerinin insandakinden nitelik bakımından değil, sadece nicelik bakımından farklı olduğunu görmek zorundadır" diyebiliyor.[5] Böyle demekle Darwin, gerçekte iki olguyu birbirine karıştırıyor. İnsanın bir duyguyu yaşayabilmesi için, buna ilişkin duyarlığı evrim süreci içinde edinmiş bulunması gerektiği doğru. Duygu-düşünce yetisinin (melekesinin) *kökeni* evrimdir. Ancak, *kaynağı*, evrim değil, toplumsal ilişkilerdir. İşin ilginç yanı şu ki, Darwin, somut bir duyguyu, örneğin yardımlaşma duygusunu incelerken, bunun evrimden çok toplumsal ilişkilere bağlı olduğunu savunabiliyor. Şöyle diyor: "Yardım etme motifi insanlarda çok değişkemiş [değişikliğe uğramış] bir haldedir. Kör, içgüdüsel bir içtepi olmayıp, hemcinslerinin övme ve yermesinden çok etkilenir." (1968: 260). Görüldüğü gibi, bu örnekte, insan söz konusu olduğunda, duygu-düşüncelerin *gerçek kaynağının* başkalarıyla ilişkiler olduğu ortada. Dirimsel (biyolojik) evrim, insana, tıpkı dik yürüme, konuşma, ellerini çeşitli işlerde kullanabilme gibi birtakım duygusal-düşünsel *yetenekler* verir. Ancak bunların içini dolduran, bu doldurmaya koşut olarak da yeniden biçimlendiren, insanca kullanılmalarını sağlayan, dolayısıyla da onlara gerçekte kaynaklık eden ekindir (kültürdür). Örneğin yardımlaşma duygusunun hangi toplumsal olgularca tetikleneceğini, hangi çağrılara, beklentilere yanıt olacağını, ne tür eylemlerle gerçekleşeceğini, kişide nasıl bir tinsel (ruhsal) biçimlenmeye yol açacağını hep toplumsal ilişkiler belirler.

Gerçekte, insan tininin (ruhunun) toplumsal doğasına ilişkin olarak burada savunulan görüş, Darwin'in evrim anlayışına tümüyle uygundur. Darwinci evrimde, üst aşama, bir önceki aşamanın "sonucu" değildir. Öyle olsaydı, evrimin daha başlangıçta belirlenmiş bir yönü, sonuçlar zincirinin yöneldiği bir

5 DARWIN (1968): 258.

"erek" (hedef) bulunurdu. Öyle bir şey yok. Evrimin her aşamadaki yönünü, *o aşamanın* koşulları belirliyor. Ne var ki, o aşamanın gereklerine yanıt verebilmek için, ilgili tür, bir önceki aşamanın getirdiği olanakları *kullanıyor*. Bu olanakları en başarılı biçimde kullananlar, doğal ayıklanmada üstün geliyorlar. Toplum kurulurken, toplumsal ilişki ağını örerken, insana dönüşecek canlı, bu ilişkiler için gerekli olan tinsel öğeleri, içinde bulunduğu aşamada hazır bulduğu birtakım duygusal-düşünsel olanakları kullanarak oluşturuyor. Ne var ki, bunları hayvansal değil de artık *toplumsal* bir ilişki için kullanmaya başladığında, bu olanakların *niteliği değişiyor*. Hayvansal duyarlıklar, insana özgü duyarlıklara dönüşüyor. Kuşkusuz, bu dönüşümün olabilmesi için, bu duyarlıkların *varlığı* zorunlu. Ne var ki, varlıklarının zorunlu olması bunları *"neden" (sebep) kılmaz*. Neden, toplumdur. Sonuç da, toplumsaldır. Tek toplumsal tür olarak insandır.

Kısacası, tinlerin yapıtaşlarının döşenmesine olanak veren duygutürlerin kökleri evrimdedir. Gerçi bunların içerikleri ve biçimleri, toplumsal yaşamca belirlenir. Ancak, her şey gibi, bunlar da, *daha önce var olan* bir şeyin nitelik değiştirmesiyle ortaya çıkarlar. Nitelik değiştirip insanda duygutür biçimini alan şey de, evrim içinde ortaya çıkmış olan ve doğal ayıklanma sonucunda genetik yapıya kazınan belirli birtakım *duyarlık olanaklarıdır*.

4. Tinlerin (ruhların) oluşumu

İnsan yavrusu, türünün soyoluşunu (filogenezini), kendi genetik yapısını (bireyoluşunu, ontogenezini), ayrıca da, annesinin gebelik süreci içinde uğradığı koşullanmaları taşıyan bir örgenlik (organizma) olarak gelir dünyaya. Her çocuk belli bir genetik gizilgüç, belli bir sinir gözeleri (nöronlar) ve içsalgılar (hormonlar) gizilgücü (potansiyeli) ile doğar. Koşullanmalar,

yeni tohumlanmış ilk gözeden (hücreden) başlayarak, gebelik süresi içinde döletin (embriyon) ve dölütün (cenin, fetüs) uğradığı çeşitli etkilerden kaynaklanır. Çocuk doğar doğmaz, var olan koşulsuz (doğal) tepkelerinin yanı sıra, çevrenin etkisiyle, koşullanmış tepkeler edinmeye başlar. İnsan yavrusu, beş duyusu aracılığıyla, kesintisiz bir etkileşim akışına uğrar. Duyumsanan her etki, koşullanmış bir tepkenin kaynağı olur. Ne var ki, daha doğum öncesinden edinilmeye başlanan bu tepkeler (refleksler), özyapı (karakter) oluşumu bakımından görece önemsizdir. Kişilik oluşumunda etkin belirleyici, doğumla parçası olunan toplumsal çevreden kaynaklanan etkilerdir.

Toplumsal çevrenin yarattığı izler, doğal örgenselliğini (organik olma özelliğini) durmadan yeniden biçimlendirerek, küçüğün tininin ilk yapıtaşlarını oluşturur. Bu tepkeler biriktikçe yavrunun tinini (ruhunu) kurarlar. Koşullanmış tepkeler birer alışkanlıktan başka bir şey değildir. Alışkanlıklar, kişiliği bilinçdışı bir dizge (sistem) olarak kurarlar. Bunların gitgide ayırdına varılması ile, tinsel dizgenin bilinçli bölümü de oluşmaya başlar. Ancak, bilinçdışı bölümle bilinçli bölüm hiçbir biçimde birbirinden kopuk değildir. İç içedir. Bilinçdışı ile bilinç alanları esnektir, geçişkendir. Birbirlerine dönüşebilirler.

Toplumsal çevreden kaynaklanan algılar, ilk aşamada toptancıdır. Bu toptancılık, yalnızca çevreyi bir fotoğraf makinesi gibi algılayan görme duyusu için değil, *bütün duyular* için geçerlidir. Bu düzeyde henüz bilinç yoktur. Dört beş aylık oluncaya dek, çocuk kendisiyle çevresi arasında bir ayrım yapmaz. Ayrı bir varlık olma ayrımı (farkındalığı) bundan sonra oluşmaya başlar. "Bireyin psikolojik doğumuna, ... *ayrılma-bireyleşme süreci* adını veriyoruz. Tüm ruh içi süreçler gibi bu süreç de yaşam boyu yankılanır; hiç sona ermez. ... Ama bu sürecin en önemli psikolojik başarıları, aşağı yukarı dört ila beşinci ayda başlayıp otuz ila otuz altıncı ayda sona eren, bizim *ayrılma-bireyleşme evresi* adını verdiğimiz dönemde

gerçekleşir."[6] Yavru, bu süreç içinde, en önemli iki insanlaşma basamağını tırmanır: Bir yaş dolayında yürümeye, iki yaş dolayında konuşmaya başlar.

Bütün öteki edinimler gibi, dil de koşullanmış tepkeler aracılığıyla edinilir. Yalnızca bir bakışın ya da bir devinimin (hareketin) değil, belli insan seslerinin de bir başka gerçekliğin imi (işareti) olarak anlaşılmaya başlanması, insanlaşma sürecinde dönüşül (kritik) bir önem taşır. İmler çoğaldıkça, duyuların yarattığı toptancı fotoğraflar yavaş yavaş ayrışmaya başlar. Bu ayrışımın da kaynağı toplumsal uyaranlar, koşullandırmalardır. Dilin kendisi de, bir fotoğraf algısı gibi başlar. Toplumsal alışveriş süreci içinde fotoğraf esnekleşip ayrıntılara bölündükçe, bu ayrıntılı algılar genel bir algının parçasına dönüştükçe, bilinç uç verir.

Çocuk, çevresini tanımasını ve çevresiyle iletişim kurmasını sağlayan fotoğraf dilini kullandıkça, aşağı yukarı okul çağında, bu dil adım adım bir iç dile dönüşür.[7] Bu da toplumsal ilişkilerin uyardığı bir dönüşümdür. Çocuk, bu dili kullanarak, kendisine ve çevresine ilişkin olarak düşünceler ve duygular üretir. Bu süreç başlangıçta somutluğa hapsolmuş durumdadır. Çocuğun imleri, simgeleri henüz yeterince soyutluk kazanamamıştır. Soyutluğun ele geçirilmesi (fethi) uzun bir süreçtir. Ancak ergenliğe ulaştığında çocuk soyut düşünmeyi, *kavramları* im olarak kullanmayı öğrenir.

Bütün bu insanlaşma süreci içinde, etkin belirleyici toplumsal ilişkilerdir. Kuşkusuz, bu ilişkilerin gereği olan biçimleri edinebilmek için, örgenliğin (organizmanın) de belli bir gelişme sürecinden geçmesi gerekir. Bu gelişme süreci örgenseldir, dirimseldir (organiktir, biyolojiktir). Ancak, şunu açıkça görmek gerekir ki, örgensel gelişmeyi tetikleyen ve sürükleyen hep toplumsal ilişkilerdir. Çocuk yürüyebilmek, konuşabilmek için,

6 MAHLER *et. al.* (2003): 25.

7 VYGOTSKY (1934): 228.

hiç kuşkusuz, belli bir örgensel (organik) olgunlaşma sürecinden geçmiş olmalıdır. Ne var ki, bu arada toplumsal alışverişten koparılmış ise, konuşma bir yana, yürümeyi bile öğrenemez. Dolayısıyla, dirimsellik (biyoloji) ancak *edilgin* bir belirleyicidir. *Etkin belirleyici,* belli bir ekin (kültür) ortamı içinde yürütülen *toplumsal alışveriştir.*

İnsan yavrusunun sağlıklı gelişimi için önemli olan, doğumdan başlayarak gerçekleşen yin yine (tenden tene) ilişkiler içinde, temel olumlu duygutürlerin (her eksenin ilk öğesi), yeterince uyarılıp doyurulmasıdır. Bunların birinde temel olumsuz duygutürün (her eksenin son öğesi) baskın olması, tini o alanda örseler ya da sakatlar. Bilindiği gibi, bu duygutürlerin yalnızca kaynakları değil, biçimleri de toplumsaldır. Dolayısıyla, örneğin kimin sevileceğini (kimi sevgiler yasaktır, kimisi ise yüreklendirilir), nasıl sevileceğini (ölçü, biçim, yollar, birliktelik biçimleri vb.) toplum belirler. Sevginin ya da korkunun nesnesi soyut değil, belli bir rol oynamakta olan, belli yinsel-tinsel özellikler taşıyan, (cinsiyeti, saçının rengi, ses tonu, yürüyüşü, bakışı, kokusu, kucaklayışı vb. belli) son derece somut bir kişi ya da kişilerdir.

Yüz yüze ilişkiler içinde, tin (ruh), erkesini (enerjisini) boşaltıp doldurmaya şu ya da bu ölçüde elverişli (uyumlu) ya da elverişsiz (uyumsuz) bir kalıp edinir. Davranımlar türdeşleştikçe pıhtılaşırlar. Bu kalıp geniş ölçüde bilinç dışındadır. Bu kalıba özgül renklerini, kişinin yaşadığı somut yüz yüze ilişkiler verir. Tin, yüz yüze ilişkiden kaynaklanan bu somut verilerle örülür. Çocuk için, soyut olarak sevmek, acı çekmek vb. olanaksızdır. Her zaman, *belirli birini* sevmek, *belirli biriyle* ilişkiden acı duymak, *belirli birinden* korkmak söz konusudur.

Gerçi, tinsel belirlemelerin kaynağı nesneler (doğal olaylar, ışık, gürültü, güneşin doğuşu, çiçeklerin kokusu, köpekler, bülbüller) de olabilir. Ancak bu belirlenimler, arsbireysel (bireyler arası) ilişkiden kaynaklananlara göre ikincil önem-

dedir. Çünkü bunlar gerçekte *türev* niteliktedir. İnsanlar, insanlık duyarlıklarını yüz yüze ilişkiler içinde *edindikleri için* nesnelerle etkileşimlerinde insanca tepki verme *yeteneğini kazanırlar.*

Daha doğumdan önce başlayan toplumsal etkileşim, adım adım her bireyin tinini örer. Tin başlangıçta bütünüyle, sonra da büyük ölçüde, bilinç dışındadır. Tinin var olma koşulu, bir dizge olarak iç dengesini az çok koruyabilmesi ve çevresiyle az çok düzenli bir erke (enerji) alışverişinde bulunabilmesidir. Tin, bu kısıtlar, bu zorunluklar çerçevesi içinde oluşur. Bu tin oluşum süreci, gerçekte ölüme dek sürer. Ancak, dizge oluşturmanın yarattığı bir kaçınılmazlıkla, oluşum ilk yıllarda *çok hızlıdır.* Çünkü tin, ancak bir yapı, bir dizge biçiminde var olabilir. Yapılaşma, dizgeleşme (bir sistem olma), tin için *varlık koşuludur.* Dağınık bir duygu-düşünce yığını, tin olarak işleyemez. İşte bu nedenledir ki, bir an önce dizge durumuna gelmek, tin için var olma ya da olmama sorunudur. İnsan yavrusu, insan olabilmek için, tin (ruh, psişe) edinme sürecini en kısa sürede, hiç değilse kaba çizgileriyle tamamlamak zorundadır. Bu da, sonraki yıllardaki oluşumu, ister istemez önemli ölçüde koşullar. İlk yıllarında edindiği tin dizgesi, bireyi yaşamı boyunca şu ya da bu ölçüde belirler.

Duygutürler, ancak *somut olarak* yaşanabilirler. Bu nedenle de, her birey bunları, *kendine özgü* bir biçimde, öteki bütün bireylerin yaşadıklarından *görece değişik* bir biçimde yaşar. Kısacası, tıpkı kollar, bacaklar ya da gözler gibi, kural olarak bireylerde ortak olan ve çeşitleriyle sayıları değişmez (sabit) olan duygutürlerin, her bireyde *görece değişik içerikleri* bulunur. Aynı ekin (kültür) çerçevesi içinde bu içeriği ayrımlı (farklı) kılan da, her bireyin eşsiz bireysel yaşantısı, toplumsal ilişkilerdeki eşortaklarının (partnerlerinin, muhataplarının) özgüllüğü, çeşitli ilişkiler içinde uğradığı etkilerin değişik gücüdür.

Erkenin (enerjinin) uyumlu yenilenme olanaklarını engelleyen birikmiş tinsel çarpıklıklara karşı, birey sürekli olarak dengeleme (telafi etme) tepkileri geliştirir. (Freud'un "savunma düzenekleri".) Bu tepkiler de zamanla az çok kalıplaşır. Böylece de ortaya, Adler'in sözünü ettiği ve her bireyin yaşamı boyunca oynayıp durduğu değişmez özgül oyun çıkar.[8] Örneğin birey, erkesini yenileyebilmek için, ana izleği ("tema"sı, konusu) acındırma, kandırma, saldırma, göz boyama ya da başka bir şey olan oyun örnekçelerinin (modellerinin) kendine özgü biçimlerini yineleyip (tekrarlayıp) durur. Bu temel oyun da, ilgilinin özyapısına (kişiliğine) damgasını vurur.

Tinsel deneyimlerin bıraktıkları izler, yaşandıkları sırada uyardıkları duygulanımların yeğinliğine bağlıdır. Öyle deneyimler vardır ki, bunlar yaşam boyu unutulmazlar. Ancak, unutulmamalarının nedeni, bıraktıkları izlerin derinliğinden çok, verili tinsel dengede yarattıkları kalıcı dönüşümlerdir. Bu dönüşümler, tıpkı birer burgaç (girdap) gibi, sonraki deneyimleri hep aynı odaklar çevresine çekmekle sonuçlanan güçlü akıntılara yol açarlar. Kişi, yaşadığı her şeyi hep bu odaklara etkileri yönünden duyumsar-değerlendirir.

Derin iz bırakan deneyimler, çoğunlukla olumsuz deneyimlerdir. Altı temel duygutürün olumsuz uçlarında yer alırlar. Kişi, hiç sevilmediğini, delicesine korktuğunu, aşağılandığını, ölesiye üzüldüğünü, ölümü yeğleyecek ölçüde acı çektiğini, usunu (aklını) yitirircesine afalladığını duyumsayabilir. Bunlar genellikle ansızın ortaya çıkan duygulanımlardır. Olumlu biçimleri ise genellikle zamana yayılan duygulanımlardır. Yine de, ayrıksı (istisnai) olarak, her duygutür için ani ve yeğin olumlu yaşantı örnekleri bulunabilir. İnsan, deliler gibi aşık olduğunu, sonsuz bir güvenle sarışmanın engin rahatlığını, beğenilmenin baş döndürücü kösnüllüğünü (şehvetini), sevinçten

8 ADLER (1994): 182.

çıldıracağını, yinsel (tensel) zevklenmenin doruğunu, anlamanın ya da bulmanın verdiği uçurucu yüceliği duyumsayabilir.[9] O durumlarda, bu deneyimler de tinsel dengeleri kalıcı olarak dönüştürür. Ne var ki, genel eğilim olarak dengeler ansızın bozulurlar; buna karşılık, düzelmeleri genellikle belli bir süreç içinde gerçekleşir. Aynı durum, tinsel dengeler için de geçerlidir. Dinginleştirici, güçlendirici, rahatlatıcı, geliştirici olumlu deneyimler, olumsuzların tam aksine, ansızın yaşanmazlar. Kaldı ki, bu ansızın yaşanma, olumsuzluğun doğasının kurucu özelliklerinden biridir. Denge kavramı ile apansızlık, tanım gereği karşıt uçlarda yer alır.

Kişinin bir anda yaşadığı olumsuz bir deneyim, tıpkı kemiğini kırması ya da kasını koparması gibi, yininde (vücudunda) gerçekleşir. Deneyimlenen duygulanım yaşanırken hangi sinir ağları devinmişse, tıpkı kemikler ya da kaslar gibi, onlar örselenir. Öte yandan, yinsel yaralanmaların görece hızlı bir biçimde onarılmasına karşılık, tinsel (ruhsal) yaralar çok güç kapanır. Bunun nedenini anlamak kolaydır. Yinsel yaralar kendiliğinden işleyen dirimsel (biyolojik) süreçlerle kapanırlar. Bilinçli bir el atma ile bu süreçleri kolaylaştırmak ya da hızlandırmak olanaklıdır. Ancak, gene de, iyileşmenin ana etmeni dirimselliktir. Buna karşılık tinsel yaralar hep toplumsal kaynaklıdır. Kişi, belli bir toplumsal ortamda bulunduğu için tinsel olarak sakatlanmıştır. Sakatlık bir kez oluştuktan sonra da, kişinin çevresiyle ilişkileri hep bu sakatlığa göre belirlenir. Sonuçta, çevre genellikle, iyileştirici değil kötüleştirici bir etki yaratır. Gerçi yinsel (bedensel) sakatlıklar da kişilerin toplumsal ilişkilerinde belirleyici olabilir. Ancak o zaman, bu yinsel sakatlıklar salt yinsel olmaktan çıkmış, tinsel (ruhsal) sakatlıklara dönüşmüş demektir. Sakatların çektiği acı, çoğu kez, yin acısı değil, gönül acısıdır. Kısacası tinseldir.

9 Maslow bunlara "doruk-deneyim" diyor. MASLOW (2001): 104-105.

Bireylerin sonraki yaşantılarında, bu yaralar ve sakatlıklar hep etkili olur. Birey bunların yol açtığı bunaltılara, çökkünlüklere karşı savunma düzenekleri geliştirir. Bilinçli düzenekler sorun yaratmaz. Aksine, bunlar tinsel dengenin yeniden kurulmasına yardımcı olurlar. Buna karşılık, bilinçaltında kalan düzenekler, gerçek anlamıyla savunma düzenekleri, yeni tinsel irin yuvalarına dönüşürler. Kişiyi sayrılı savunma davranışlarına sürüklerler. Sonuçta, sayrı kişinin toplumsal ilişkileri gitgide yapaylaşır. Böylece sağalma umudu adım adım uzaklaşır.

Olumsuz, ya da ayrıksı (istisnai) olarak olumlu, deneyimlerin bıraktığı izler değişmez değildir. Tam aksine. Sonraki deneyimler durmadan bu izleri etkilerler. Örneğin, büyük bir korku yaşamış bir çocuk, sonraki yaşamında yeterince güvenli bir ortam bulamazsa, gitgide daha güvensiz, daha çekingen, daha korku dolu olur. Böyle bir çocuk, korkularının kaynağı olan büyük olumsuzluğu, yine korku ve acı içinde anımsar. Buna karşılık, güvenli bir ortamda yaşamını sürdürme olanağını bulmuş bir çocuk, büyüdükçe eski korkulu deneyimini gitgide ilgisizlikle, dahası belki de gülümseyerek anımsar. Dolayısıyla, geçmişte tinimize damgasını vurmuş bir olayın hangi duygular içinde anımsanacağını, o deneyimden sonra sürdürdüğümüz yaşantının tümü, özellikle de anımsama sırasında içinde bulunduğumuz tin durumu belirler.

Ayrıksı olumlu deneyimlerin anımsanması da aynı kurallara bağlıdır. Yaşlanmış, eşeysel (cinsel) ilgisini yitirmiş bir insan için, kendisini zevkin doruklarına taşımış bir deneyimin anısı, artık zevk kaynağı değildir; olsa olsa gülümseten bir duygulanım yaratır. Yaşamını güven içinde sürdüren bir insan, kendisini korkulu bir çukurdan çekip çıkaran büyük güven deneyiminde, artık yeni bir güven kaynağından çok, sevindirici, haz verici bir sıcaklık duygusu bulur. Dünyayı az çok anlamış bir insan, gözündeki perdenin indiği anı anımsadığında, kuşku yok ki hoş bir duygu yaşar. Ancak artık bu, anlamanın kösnül-

lüğü (şehveti) değildir. O bir kez yaşanmış ve geçmiştir. Böyle bir duyguyu, ancak yeni bir buluş tetikleyebilir.

Özetle, yaşadığımız her şey, tinimizde iz bırakır, onu şu ya da bu ölçüde yeniden biçimlendirir, dengesini şu ya da bu yönde etkiler. Her olayı anımsadığımızda, onu ancak geçmişin bütün bu oluşumlarının bağlamında, bugün ulaştığımız tinsel yapının özelliklerine göre yaşarız. Nasıl ki tinde duygu-düşünce ayrımı yoksa, anımsama da hiçbir zaman, salt bir bilgi canlandırma olayı olamaz. Bu canlandırma, her zaman kimi duygulanımları devinime geçirir. İşte bu duygulanımlar da, tinsel yapının özelliklerine göre değişir. Kimi zaman bu değişim öylesine güçlü olmuş olur ki, olayın salt bilgisini bile değiştirir, başkalaştırır. Kişi, bilinçsiz olarak, geçmiş yaşantısını yadsır, değiştirir, dahası, şu ya da bu ölçüde uydurur.

Oluşum süreci içinde tinin kuruluşunda kullanılan gereç (malzeme), hep bir duygu-düşünce karışımıdır. Bu karışım, tin dizgesinin kuruluşunda, hep altı değişik eksende yer alır. Bunları daha önce gördük. Eksenler, tıpkı dirimsel (biyolojik) özellikler gibi, soyoluşsaldır (türseldir). Ancak somut içerikleri, toplumdan topluma, ekinden ekine değişir. İşin gerçeğine bakılırsa, belli devinim boyutları ile sınırlanma ve bu boyutların içeriğinin ekince belirlenmesi kuralı, yukarıda belirtildiği gibi, insan örgenselliği (organizması) için de geçerlidir. Örneğin, herkesin iki bacağı vardır. Gelgelelim, bu bacakların savaşta düşman kovalamak için mi, törenlerde tepinmek için mi, futbol oynamak için mi, ya da üzüm ezmek için mi kullanılacağını belirleyen ekindir (kültürdür). Üstelik ekin, bacakların bu belirli etkinliklerde ustalaşacak yönde gelişmesini de sağlar.

Tinde bilinçdışı ile bilincin karşılıklı oranı, kişiyi yoğuran ekinin ve bireysel yaşantının ürünüdür. Değişik, çatışık belirlenimler sağlayan ekinler bireysel bilinçlerin genişlemesine yol açarlar. Değişik deneyimlerle örülü bireysel yaşantılar da öyledir. Toplumsal ilişkilerimiz ne denli varsıl (zengin), ne denli

çeşitli olursa, bilincimiz de o denli genişler. Ne var ki, bütünüyle bilinçli bir tinsel yapı olanaksızdır. Her tinsel yapı, bilinç dışında kalan koşulsuz ve koşullu tepkelerden (reflekslerden), alışkanlıklardan yararlanmadan varlığını sürdüremez. Bu, hiç uyumadan yaşamını sürdürmeye kalkışmak gibi bir şey olur. Buna karşılık, ekinin çocuksuluğuna ya da bireyin çocukluğuna bağlı olarak, çok geniş ölçüde bilinç dışında kalan bir tinle yaşamak olanaklıdır.

İnsanı insan yapan özellik, çevresini ve dolayısıyla kendini, önceden karar vererek, belli bir ölçüde değiştirebilme yeteneğidir. Bu yoldaki en güçlü aracı da bilincidir. Bilincin insanlaşma ile özdeş görülmesinin nedeni budur. Toplumsal ilişkiler ne denli varsıl, diyesim (yani) bilinçli tinler (ruhlar) oluşturursa, kişilerin kendi toplumlarını daha insanca bir düzene sokmaları o denli olanaklı duruma gelir. *İnsanlığı kuran bilinçtir.*

5. Tinin (ruhun) yapısı

Tinin yapısını çözümlemede (analizde, tahlilde), sanırım, Freud'un daha sonra geliştirdiği yapısal örnekçeye (modele) göre, daha önce geliştirdiği topografik örnekçe, tin durumlarını bilinçdışı, bilinçöncesi ve bilinç biçiminde sınıflandıran örnekçe, daha elverişlidir. Gerçekten de, Freud'un üç katlı yapı örnekçesi (modeli) oldukça sorunludur. Yapısal örnekçeye göre, tin, altbenlikten, benlikten, üstbenlikten oluşan duygusal-düşünsel bir dizgedir (sistemdir). Freud'un benlik ile üstbenlik çözümlemeleri elverişlidir. Buna karşılık, altbenlik çözümlemesi çok sorunludur. Sorunun kaynağı, Freud'un altbenliği yine (bedene), özellikle de eşeysel (cinsel) dürtülere bağlaması. Öyle bir şey yok. Tinin ayrıksız *bütün bölümleri*, arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerden kaynaklanır. Yapısal örnekçe, ancak bu *temel gerçek* göz önünde tutulursa, verimli bir biçimde kullanılabilir.

Freud'un en büyük katkılarından biri, tinin geniş ölçüde *bilinçdışı* olduğunu bulgulamasıdır (keşfetmesidir). Altbenliğin

bilinç dışında kaldığı, davranışlarımızın büyük bölümünün belirleyicisi olduğu doğru. Altbenliğin birçok bileşeni var. Bunları iki büyük kümede toplayabiliriz. Bir kere, bütün bilinçsiz *alışkanlıklarımız* burada. Nasıl ki, diyelim bisiklete binmeyi öğrendiğimizde, bisiklet üzerinde dengemizi koruyup ilerlememizi sağlayan eşgüdümlü devinme kalıpları yinimize (vücudumuza) işleniyorsa, altı temel duygutür ekseninde edindiğimiz duyuş-düşünüş alışkanlıklarımız da altbenlikte yer alıyor. Birinci büyük küme bu. Ancak altbenliği tinbilim (psikoloji) için özellikle ilginç kılan yön, temel duygutür alışverişlerinde karşılaştığımız sorunlarla baş edebilmek için geliştirdiğimiz bilinçsiz *savunma düzeneklerinin* de burada birikmesi. Bu da ikinci büyük küme. Diyelim Sevmek/Sevmemek ekseninde karşılaştığımız olumsuzluklara karşı şiddet gösterme ya da içe kapanmayı elverişli bulduk. Bu tepki yinelene yinelene bir duyuş-düşünüş kalıbı oluşturur ve altbenliğimizi buna uygun olarak biçimlendirir. Zaman içinde, benzer durumlara benzer tepkiler verdikçe, bu tepki biçimi özyapımızın (karakterimizin, kişiliğimizin) bilinçsiz bir özelliği durumuna gelir.

Tinin işleyişini kavrayabilmek için *savunma düzeneklerini* çok iyi anlamak gerekir. Hepsinin amacı, kişi için bunaltı ya da tinsel acı kaynağı olan bir eğilimi gözden kaçırıp az çok denetim altında tutmaktır. Bunun, tinçözüm (psikanaliz) kitaplarında ayrıntılarıyla açıklanan birçok yolu vardır. Birkaçını burada anımsamak yararlı olabilir. Kişi, rahatsız eden eğilimini bastırır, yadsır, başkalarına yakıştırır, bu eğilime tam ters yönde bir davranış kalıbı edinir, eğilimini ussal gerekçelerle haklı çıkarmaya çalışır, duygu yükünden bir ölçüde sıyırabilmek için bunu düşünsel bir araştırma konusu haline getirir, daha dayanılmaz olursa, birtakım saplantılı davranışlar geliştirip dikkati bundan uzak tutmaya çalışır, tinsel baskıya dayanamıyorsa bayılır, bayılamıyorsa kendisine tinsel acıyı bastıracak güçte fizik acı verir, eğiliminin nesnesini daha tehlikesiz bir yöne ya

da kendisine çevirir, yetenekleri elveriyorsa acı veren eğilimini bastırmak için yüce uğraşlara yönelir, vb.

Altbenliğin bilinçsizliği, ilk aşamada bebeğin henüz ayırt etme (farkında olma) düzlemine erişmemiş olmasından kaynaklanır. Bu süreç içinde elde edilen tinsel (ruhsal, psişik) alışkanlıklar, bilinç dışında kalarak, bilince boş yere yük yüklemeden, işlevlerini yerine getirirler. Daha sonra, bilinç geliştikçe, tin, açıkça ayırdına vardığında acı, korku, bunaltı kaynağı olan ilişki kalıplarını da bilinç dışına iter. Böylece, altbenliğe, bilincin nesnel olarak olanaksızlığı ya da gereksizliği nedeniyle yığılan duyuş-düşünüş kalıplarının *yanı sıra*, bilincin *görmek istemediği* duyuş-düşünüş kalıpları da doluşmaya başlar. Daha önce edinilmiş bileşenler daha sonra edinilenlerle karşılıklı olarak birbirlerini yoğururlar. Altbenlik adım adım böyle oluşur.

Üstbenlik, tıpkı altbenlik gibi bilinçdışıdır. Üstbenlik toplumsal 'düze'lerin (normların, kuralların) içimize işlemiş biçimidir. Tinin altı temel ekseninde, ekine (kültüre) göre, neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü, neyin güzel neyin çirkin olduğunu belirleyen düzelerin (normların) içselleştirilmesidir. Üstbenlik de altbenlik de bilinçdışıdır. Ancak, üstbenlik toplumsal-ekinsel düzelerin içselleştirilmesiyle oluşurken, altbenlik, kişinin olumlu ve olumsuz deneyimlerinin bıraktığı izlerden oluşur. Olumluluk-olumsuzluk, altı eksenin uçlarına göre tanımlanır. İnsan yavrusu, olumlu deneyimlerin yinelenmesine çalışır. Olumsuzlardan ise kaçmaya. Bu kaçış, gerektiğinde kaçışın kendisini de gizleyecek yalın ya da karmaşık savunma düzenekleriyle gerçekleştirilir. Zamanla, üstbenlik ile benlik de altbenliğe bileşenler yüklerler. Bir kere üstbenlik, tıpkı altbenliğin ilk katmanları gibi, bilinç dışında edinilmiş birtakım alışkanlıklar aşılar. Bunlar altbenliğin var olan kimi duyuş-düşünüş kalıplarıyla çelişiyorsa, altbenlik bu yönlerden çelişkili, çatışık bir özellik kazanır.

Yinelemekte yarar var: Altı eksenin somut içeriği, artı ve eksi uçlarının biçimi, vb. hep *ekinseldir.* Freud'un ya da bütün dirimsel (biyolojik) saplantıya kapılanların sandıklarının aksine, bunları belirleyen değişmez bir dirimsel yönelim dizisi yoktur. Dirimselliğe açıkça ters düşen sayısız ekinsel düzenin (normun) varlığı bunun açık tanıtıdır (delilidir).

Altbenlik ile üstbenliğin yanı sıra, tinin üçüncü bölümünü oluşturan benlik de, ilk aşamada bütünüyle bilinç dışındadır. İnsanın türsel özelliğinin bir öğesinin iki ayak üzerinde yürümek olduğunu biliyoruz. Tinin oluşum süreci içinde, bu, evrensel nitelikte önemli bir aşamadır. Ancak esas eşik, "çevre içinde ben ayrı bir varlığım" duygusunun (farkındalığının) oluşmasıdır. Her küçük birey için, bu geniş anlamda benlik duygusunun ortaya çıkışı evrensel bir olgudur. Belirtildiği gibi, başlangıçta, bu benliğin içeriği tümüyle *bilinçdışıdır.* Burada sözü edilen anlıksal (zihinsel) oluşum sürecini, esas olarak Piaget koymuştur ortaya. Piaget'nin gösterdiği gibi, hangi ekinde yaşıyorsa yaşasın, her insan yavrusunun içinden geçtiği bir "kendini kendi olarak bilme" (farkındalık) süreci vardır. Büyüme süreci içinde her yavru, bir noktada, "sen"le "ben" ayrımını algılamaya başlar.[10]

Bu benlik duygusu, türün bir üyesi olma duygusu, ancak ötekilerle ilişki içinde var olabilir. Bilinci önceleyen bu "ben ayrı bir varlığım" duygusu, gerçekte, "ben sizin bir parçanızım" duygusuyla özdeştir. Çünkü insan, ancak birey olarak türünün üyesi olabilir.[11] İnsan, kendini ancak toplumun ayrılmaz bir parçası olarak duyumsadığında, ayrı bir "ben" olduğunu duyumsar.

---

10 Piaget bu algılamayı "decentering" (çocuğun kendini her şeyin özeğinde görmekten vazgeçmesi) kavramıyla açıklıyor. *bkz.* PIAGET & INHELDER (1969): 94-95. İleride, II. Bölümün B/1 altbölümünde bu konuya dönülecek.

11 "İnsan haline gelmek birey haline gelmektir ve bizler de kültürel kalıpların, sayesinde yaşamlarımıza biçim, düzen ve yön verdiğimiz tarihsel açıdan yaratılmış anlam dizgelerinin rehberliği altında birey haline geliriz." GEERTZ: 71.

Tıpkı yinin (bedenin) yaşamda kalma savaşımı gibi, her bireyin insan niteliğini koruyabilmesi için bu benlik duygusunu yaşatması gerekir. Öyleyse başkalarıyla ilişkiyi korumak, geliştirmek, her tin için temel yaşam sorunudur. Bu ilişki vazgeçilmezdir. Yinden (bedenden) kaynaklanan en güçlü gereksinimler bile, ancak bu ilişkinin izin verdiği ölçüde ve biçimlerde karşılanır. Örneğin, ayrımında bile olmadan, çocuk sevdiklerini ödüllendirmek için yemek yer, onları cezalandırmak için yemez. Çevrenin tutumuna göre, üstüne işer ya da işemez; güler ya da ağlar; uyur ya da uyumaz.

Belirtildiği gibi, başlangıçta çocuğun bu davranışları bilinçsiz olarak belirlenir. Çocuğun bilinç yaşına ne zaman ulaşacağı ya da ilgili toplulukta erişilebilecek bilinç düzeyi, topluluğun ekinince belirlenmiştir. Şu da var ki, bilince erişim, her zaman belirli bir yinsel-tinsel gelişim süreci gerektirir. Kural, tinin bilinçdışı olmasıdır. Öyleyse, gelişim süreci içindeki bireyin benliği koruma gereklerine uyumu, başlangıçta hep bilinçdışı bir düzenektir (mekanizmadır). Bu bilinçdışı düzenek de, her tini belli bir kalıba döker. Bireysel özyapının (karakterin) ilk kaynağı budur.

Kaç yaşında olursak olalım, davranışlarımızın esas belirleyicisi altbenliktir. Nasıl ki, her adım atışımızda yürümenin kurallarını bilincimizde tutmuyorsak, davranışlarımızda da, bilinçsiz olarak, tinsel alışkanlıklarımıza uyarız. Bunların bir bölümü, tıpkı yürüme örneğinde olduğu gibi sorunsuzdur. Buna karşılık, bir bölümü az ya da çok sorunludur. Altı temel duygutür ekseninde taraf olduğumuz arsbireysel ilişkiler sürecinde, (üstbenliğe kaynaklık eden) toplumsal kurallardan ya da çevremizdekilerin uygunsuz davranışlarına karşı bilinçsizce geliştirdiğimiz tepki kalıplarından (savunma düzeneklerinden) kaynaklanan davranışlarımız bunaltıya yol açar. Diyelim, toplumun aşıladığı ayıp duygusu nedeniyle arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerimizde daha önce az ya da çok tattığımız ya da düşünü kurduğumuz bir doyum, bize aşılanmış olan kurallarla

çelişsin. Bu doyum yönünde bir olanak belirdiğinde ya da bunun düşünü kurduğumuzda, içimize kazınmış olan toplumsal yasak, bu olanağı kullansak da kullanmasak da, bu yönde düş kursak da kurmasak da, içimizde bunaltı yaratır. Aynı biçimde, geçmişteki olumsuz tutumlara karşı geliştirdiğimiz bilinçsiz savunma düzenekleri (mekanizmaları), benzer olumsuzluklarla her karşılaştığımızda, dahası bunların yalnızca olasılığı belirdiğinde ya da bunlar usumuzdan (aklımızdan) geçtiğinde, işlemeye başlar; bu da bizde bunaltı yaratır.

Bunaltı, nedenini bilmediğimiz bir korkudur. Bunun kaynağını, ancak bilinç alanımızı genişleterek bulabiliriz. Ne var ki, benliğimiz gerçeklere dayanamayacak kadar güçsüzse, bilinç tinsel acımızı, sayrılığımızı (hastalığımızı), yaramızı, sakatlığımızı daha da azdırabilir. Dolayısıyla bilinçsizlik, yapısal bir kusur değildir. Aksine, çoğu yerde *işlevseldir.* Hem, şimdi dendiği gibi, bilincine dayanılamayacak birtakım gerçeklerin gizlenmesine yarar. Hem de, işin esasına bakılırsa, tinsel yaşamın varlık koşulunu oluşturur. Bilinçsiz alışkanlıklarımız olmasa, attığımız her adımı düşünerek atmak zorunda olsak, yaşamamız olanaksız olurdu.

Aynı durum, arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerde de karşımıza çıkar. Çok zaman bilinçsizlik, kimi gerçeklerin bilerek ya da bilmeyerek örtülmesi, ilişkinin sürdürülebilmesinin *koşuludur.* Bu nedenle, sık sık karşımıza çıkan "her şeyi açıkça konuşun, ilişkiniz daha sağlıklı olur" öğütü, genellikle gerçekçi değildir. Bilincin yükseltilmesi, her şeyin açıkça konuşulması, ilişkiyi düzeltmek bir yana, tümüyle öldürebilir. Savunma düzeneklerinin karşılıklı olarak maskelerinin düşürülmesi, bunların gerçekleştirdikleri sayrıl (hastalıklı) uyumu bile olanaksız kılabilir. İlişkiler de alışkanlıklarla yürür. Her alışkanlığın üzerine bilinç (farkındalık) ışıldağını tutmaya kalkışırsak, alışkanlık ilişkide süreğenliği sağlama işlevini artık gerçekleştiremez duruma düşebilir.

Çelişkilerle örülü bir toplumda, bireylerin altbenliklerinin çelişkilerle dolu olması da kaçınılmazdır. Hem toplumsal roller içindeki çelişkiler, hem roller arası çelişkiler, başka bir deyişle yapısal çelişkiler, hem de her bireyde biriken özelliklerin toplumsal eğilimlerle çatışmasından kaynaklanan çelişkiler, kişilerin altbenliklerini, hepsi örgensel erke (organik enerji) ile yüklü, hepsi temel duygutürlerin şu ya da bu noktasında kesişen uyumsuz duygu-düşünüşlerle kurulmuş düzeneklere dönüştürür. Bu düzeneklerin işledikçe bunaltıya, tinsel (ruhsal) sancılara yol açması bizi şaşırtmamalıdır. Bireysel (dolayısıyla da sınırlı) çözüm, olabildiğince bilinçle ve bilinçli davranışlarla benliği güçlendirmek; kökten çözüm ise, bu denli bunaltı kaynağı olmayan altbenlik düzenekleri yaratacak yeni bir toplum kurmak, kısacası devrim yapmaktır.

Tin (ruh), adı üstünde, tinseldir. Dirime (biyolojiye) yerleşiktir, ancak kendisi dirimsel değildir. Bir duygu-düşünce karmasıdır. Tin denen dizge, eksenlerinin olumlu ve uyumlu işleyişini arar. Olumluluk demek, alışkanlıkların, eksenlerin tine doyum getiren uçlarına yakın olması demektir. Uyumluluk ise, tinin dizge olma özelliğinden kaynaklanır. Her dizge, eksenlerini birbiriyle çarpıştırmayacak bir yapı ve düzenek gereksinir. Olumlu alışkanlıklar bunu beslerken, savunma düzenekleri, aksine, sarsar.

Yukarıda belirtildi: Her örgenlik (organizma) gibi, doğumundan başlayarak insan yavrusu, yaşamını sürdürmesini ve gelişmesini sağlayacak bir tepkeler (refleksler) ve gereksinimler (eğilimler, dürtüler) dizisi taşır. Bu tepkeleri ve gereksinimleri belirleyen, onlara gerçek niteliklerini veren şey, onları besleyen toplumsal doyum araçlarıdır. Bebek anne tarafından emziriliyorsa annenin memesine, sütanne tarafından emziriliyorsa sütannenin memesine, biberonla besleniyorsa biberonla biberonu tutan sıcak ele gereksinim duyar. İşte toplumsal olarak koşullanmış bu gereksinimlerin engellerle, olumsuzluklarla

karşılaşmasıdır ki, bebekte birtakım bilinçsiz arayışların, karşı koyuşların, içe kapanışların belirmesine yol açar. Doyumu da yoksunluğu da belirleyen, çocuğun taraf olduğu arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerdir. Duyuş-düşünüş ve devinimlerin erkesi (enerjisi) kuşkusuz yin (vücut) kaynaklıdır. Doyum ya da yoksunluk duygusu da elbette yinde yaşanır. Ancak buna biçimini, rengini veren şey, arsbireysel ilişkilerdir. Nasıl ki, soluk alıp verme gibi temel bir gereksinimden başlayıp tinin oluşumunu buna dayanarak açıklamaya çalışmak yanıltıcı ise, beslenme ya da eşeysel (cinsel) doyum gibi gereksinimlerden yola koyulmak yanıltıcı olur. Çocuğun bir eğilimini *sorunlu* duruma getiren şey, çevreden kaynaklanan belli bir *engeldir.* Örneğin çocuk ancak güçlükle soluk alabileceği koşullarda tutuluyorsa, tepki ve savunma bu alanda gelişir. Belirleyici olan eğilim değil, çevreden kaynaklanan koşullamalardır. Bunlar şu ya da bu ölçüde doyurucu, şu ya da bu ölçüde engelleyici olabilir. Bebeğin alt-benliği de ona göre biçimlenir.

Freud ile onu izleyenler, sakat ya da sayrıl tinsel dizgeleri korumaya yönelik bu bilinçsiz genel davranış kalıplarının öğelerine "savunma düzenekleri" adını vermişler ve birçoğunun işleyişini ustaca betimlemişlerdir. Birey, Freud'un sözünü ettiği savunma düzeneklerini, kendini hangi tehlikelere karşı korumak için geliştirir? Bence birey için iki büyük tehlike kaynağı vardır: a) Duygusal yüz yüze ilişkiler içinde bulunduğu toplumsal çevreden *dışlanmak*; b) Aynı çevre tarafından, bireyselleşmesine izin verilmeyecek ölçüde *yutulmak*.

Gelişme süreci içinde bireyin karşılaşabileceği ilk ve en büyük tehlike, birincisi. Çünkü bu ilişkilerden dışlanan birey *insanlaşamaz*. Bu tehlike, bireyin dirimsel (biyolojik) yaşamı ve gelişimi için bile bir gözdağı (tehdit) oluşturabilir. Onun için birey, tinini oluştururken, öncelikle, çevresiyle uyum düzenekleri geliştirmek zorundadır. Bu uyum düzenekleri saldırganlık öğeleri de içerebilir. Çevreden kaynaklanan gözdağları (tehdit-

ler) algılıyorsa, birey, bunlara karşı elbette saldırganlık içeren koruma düzenekleri geliştirecektir. Çocuk davranışında neyin beğenilip neyin beğenilmeyeceğini her ekinin başat değerleri belirler. Beğenilmek, çevreden onay görmek, benimsenmek, benlik için varlık koşuludur. Benliğin savunma düzenekleri denen şey, bu varlık koşulunun korunması için her çocuğun bilinçaltında oluşan temel davranış kalıplarıdır. Oluşum süreci içindeki tin bu kalıplarca biçimlendirilir.

Freud, kendi yaşadığı ekin çevresinde bu kalıpların nasıl oluştuğunu araştırmış ve çok önemli bulgulara erişmiştir. Ne var ki, Freud'un iki temel yanılgısı vardır: a) Bu kalıpların gelmiş geçmiş bütün insanlar için ortak olduğunu sanmıştır; b) Bu kalıpların oluşmasını, insan türüne özgü gördüğü değişmez yinsel (bedensel) dürtülere bağlamıştır. İşte bu yanılgılardan arındırılmak koşuluyla, Freud'un bulgularından öğrenilecek çok şey vardır. Üstelik Freud'un ekin çevresi bizimkinden çok farklı olmadığı için, bulgularının bizim için geçerlik düzeyi, bambaşka ekinler için olduğundan çok daha fazladır.

Bu tür düzeneklerin bir bölümü, bireyin, kendini çevresinin gözüyle gördüğünde kendinde algıladığı eksikleri (zaafları) gidermeye yönelik de olabilir. Birey için bu eksikler, yüz yüze ilişkiler örüntüsü içinde istediği yere yerleşmesini engelleyebilecek tehlike kaynaklarıdır. Adler'in çok önem verdiği bir savunma düzeneğinin, denkleme (telafi) saldırganlığının, açıklaması burada yatar. Birey, diyelim boyu, diyelim kolunun gücü, diyelim konuşma yeteneği açısından kendisini çevresinden aşağı gördüğünde, çevrede istediği yerde konumlanmasını engelleyen bu eksikliği örtmek ya da gidermek için üstün bir çaba sergileyecektir.[12]

Öyleyse savunma düzeneklerinin birincil kaynağı, tam bir toplumsal kaynaşımı engelleyebilecek çevre gözdağları ile bireyin yine bu kaynaşma gereksinimi karşısında tehlike olarak

12 YÖRÜKÂN (2006): 25.

algıladığı kendi eksikleridir. Bütün insanlar için savunma düzeneklerine yol açan ana kaynaklar bunlardır.

Ancak insanın, toplumun ulaştığı gelişim düzeyine koşut olarak, bir de bireyselleşme gereksinimi vardır. Bireysel bilincin oluşması ve gelişmesi, bu gereksinimi artan ölçüde kamçılar. Böyle bir durumda, benlik için tehlike yine iki kaynaklıdır: Bireyselleşmeye olanak tanımayacak ölçüde sarmalayıcı bir ilişkiler yumağı ile yine bireyselleşmeyi köstekleyecek özellikte kişisel eksiklikler. Adler'in "denkleme (telafi) tepkisi" buradan da beslenir. Birey, kendisiyle ilgili olarak kendi kafasında kurduğu ülkü (ideal) karşısında eksiklik (zaaf) olarak gördüğü özelliklerine karşı savaş açar. Her davranışı bu denkleme arayışı tarafından belirlenir.

Görüldüğü gibi, tinin birinci gereksinimi tinler arası olumlu bir ilişki kurmak ise, ikincisi, özellikle belirli bir gelişme aşamasına ulaşmış toplumlarda, bireyselleşebilmektir. Birinci ve temel gereksinim karşısındaki en büyük gözdağı (tehdit) toplumsal dışlanmadır. Tin için ölümcül tehlike budur. İkinci ve ikincil gereksinim karşısındaki en büyük tehlike ise, toplumsal ilişkiler ağı içinde boğulmaktır. Birinci tehlike uyumlu bir biçimde savuşturulamazsa, kişi savunma düzenekleri geliştirir. İkinci tehlike için ise, savunma düzenekleri kullanılamaz. Çünkü, savunma düzenekleri her zaman bilinçsizdir. Bireyselleşme ise, her zaman, bilinçli bir çabadır. Bireyselleşme süreci içinde, savunma düzenekleri ancak engelleyici bir rol oynayabilir. Kaldı ki, az önce belirtildiği gibi, bireyselleşme, benliği güçlendirmekten, bu düzenekleri bilinçlenme yoluyla alt etmekten geçer.

Bu bakış açısından ele alınırsa, Freud'un iki temel dürtüsü, Eros ile Thanatos (Yaşam ile Ölüm içgüdüleri) nasıl açıklanabilir? Freud bu dürtüleri[13] betimlerken, insanın tinbilimsel (psi-

13 Freud, ölüm dürtüsü anlayışını, I.D.S.'nın etkisiyle, 1920 yılında geliştirmeye başlamıştır. Zamanla, yaşam ve ölüm içgüdülerinden oluşan "bu yeni ikilem, benlik içgüdüleri ile cinsel içgüdüler arasındaki özgün ikilemin yerini almıştır." FROMM (1995): 224-225.

kolojik) gerçeğine ilişkin olarak çok önemli gözlemlerde bulunmuştur. Ancak Freud'un temel yanlışı bu dürtüleri dirimsel (biyolojik) kaynaklı olarak görmesidir. Oysa, bence, bu dürtülerin ikisi de toplumdan kaynaklanır. Birey için en büyük haz kaynağı, yinin (ruhun) *olanak verdiği* zevklenmeleri, *arsbireysel (bireyler arası) ilişkiler aracılığıyla biçimlendirip* doyurmaktır. Örnekse, temiz hava alma gereksinimini dostlarıyla doğaya çıkarak, devinim gereksinimini arkadaşlarıyla oynayarak, spor yaparak, beslenme gereksinimini sevdikleriyle sofraya otururak, eşeysel (cinsel) uyarılım olanaklarını hoşlandığı bireylerle yin (ten) ilişkisine girerek doyurmaktır.

Bu doyumların düşüncesi bile bireye haz verir. Bunları yansıtan sanat etkinliklerinin haz ve yücelim kaynağı olması bundandır. Bunlar en insani özelliklerdir. Burada ilişkiye giren, gerçekte, yinler (bedenler) değil tinlerdir (ruhlardır). Bir sofrada ya da bir yatakta ilişkiye giren kişileri birer yin (vücut) olarak görmek tam bir yanılgıdır. *Dirimselci sapmadır.* Buradaki yinler, her zaman, önceden biçimlenmiş, içine (nöron bağlantılarına, hormonlarına, tepkelerine, devinim kalıplarına, duruşlarına, bakışlarına, alışkanlıklarına, giyimine, süsüne, sürdüğü kokuya vb.) tin yerleşmiş yinlerdir. Dağdaki iki ayının çiftleşmesi dirimsel (biyolojik) bir olaydır. Yataktaki iki kişinin sevişmesi toplumsal, ya da eşdeyişle *tinsel (psikolojik)* bir olaydır.

Freud'un Eros'unu (Yaşam içgüdüsünü) ancak böyle anlayabilirsek, kanımca, bilimsel değeri olan bir açıklama yakalamış oluruz. Evet Eros, bireyin en güçlü yaşam devimidir (hareketlenmesidir). Her zaman, bir toplumsal ilişkiler örüntüsü içinde gerçekleşir. Buna aracılık eden yinler (bedenler), taşıdıkları erkeyle (enerjiyle), sundukları haz ve doyum olanaklarıyla, tinler için yalnızca bir araçtırlar. Gerçekte, insan söz konusu olduğunda, salt dirimsel nitelikte yin (vücut) diye bir şey *yoktur.* İnsan yini, her zaman, tinin damgasını yemiş bir yindir. Çevremize ya da kendimize baktığımızda gördüğümüz yin-

ler, birer dirimsel (biyolojik) nesne değil birer kişidir, diyesim (yani), toplumun bireysel biçimidir.

Freud Thanatos (Ölüm içgüdüsü) adını verdiği tinsel dürtüyü dirimsel düzlemde kavramaya çalıştığı için, bu konuda da çıkmaza saplanmıştır. Sonraki tinçözümcülerin (psikanalistlerin) çoğu bu yüzden, bu dürtüyü bir yana bırakmayı yeğlemişlerdir. Ne var ki, tıpkı Eros gibi, Freud Thanatos'u da ortaya atarken birtakım bilimsel gözlemlerden yola çıkmıştır. Gerçekten de insanlar, kimi durumlarda, ölme-öldürme eğilimleri sergileyen davranışlarda bulunurlar. Bunlar nasıl açıklanacak?

Freud, sorunun yanıtını dirimsellikte aramıştır. Örgensel özdeğin (maddenin) kendisini oluşturan örgensellikdışı (inorganik) öğelere bir geri dönüş eğilimi barındırdığını varsaymıştır. Bireyin ölüm arayışını örgensel (organik) özdeğin bu ayrışma eğilimi ile açıklamaya kalkışmıştır. Doğallayın (tabiatıyla) başarısız olmuştur. Çünkü insan davranışını dirimbilim (biyoloji) temeline oturtmak, çıkmaz bir yoldur.

Thanatos, çevreye ve kendine karşı bir saldırganlık düzeneğidir (mekanizmasıdır). Bütün savunma düzenekleri gibi, birey bunu iki temel durumda geliştirir: Ya çevresi kendisini dışladığında, ya da çevresi kendisini yutmaya kalkıştığında. İki durum da birey için yok olma tehlikesi taşır. O zaman da birey öldürme-ölme tepkileri geliştirmeye, çevresine ya da kendisine karşı saldırganlaşmaya başlar. Ancak, ilk durumda, bilinçsiz savunma düzenekleri; ikinci durumda ise, bilinçli savunma araçları kullanır.

Kısacası Thanatos, tıpkı Eros gibi, insan davranışlarını açıklayabilecek güçlü bir bilimsel kavram olabilir. Ancak bunun için, kavramın temeline dirimselliği değil, toplumsallığı yerleştirmek gerekir. Aldatılan sevgili öldürüyorsa ya da kendisini ölüme atıyorsa, bunun dirimsellikle bir ilgisi yoktur. Yaşamdan silinmek istenen yinler (bedenler), acı kayna-

ğı olan tinlerin taşıyıcısıdırlar yalnızca. Hiç kimse, gözeleri (hücreleri) örgensellik dışına dönme eğilimine girdi diye kendini öldürmez. Kendini öldürüyorsa, kendi tininin (ruhunun) verdiği acıya artık dayanamıyor demektir. Ne yapalım ki, tini öldürmenin tek yolu, içine kazındığı, onsuz var olamayacağı yini yok etmektir. Kısacası Thanatos, baştan sona toplumsal bir olgudur. Toplumsalın bireysel biçimi olan tinlerin, kendilerini de içeren bir toplumsal ilişki örüntüsünden kaynaklanan gözdağlara (tehditlere), acılara karşı bir savunma düzeneği, saldırganlığı araç olarak kullanan bir özsavunmadır.

Tinin ya da kişiliğin oluşum süreci içinde, dizgeyi bir an önce kurma zorunluğu yüzünden daha sonrasını çok etkileyecek olan ilk yıllarda, kişi, tinsel dizge bütünlüğünü korumaya, öte yandan da, düzenli bir erke alışverişi sağlamaya yönelik davranış kalıpları edinir. Bu davranış kalıpları, kişiliklerin ayırt edici özelliklerini yansıtır. Toplumsal çevreyle uyumlu, sevinç, haz kaynağı, uyarıcı bir alışveriş ağı, toplumun geneline hoş gelen, olumlu bir kişiliğin oluşmasını sağlar. Ancak, özellikle yaşamının ilk yıllarında, birey, üzücü, acı verici, engelleyici ilişkilerle sarmalanmışsa, sakatlanmış ya da sayrı (hastalıklı) bir kişilik edinir ve buna uygun davranış kalıpları geliştirir.

İster sağlıklı ister sağlıksız olsun, her birey kendi tinsel bütünlüğünü, iç dengesini, çevreyle erke (enerji) alışverişini, şu ya da bu ölçüde sağlamak zorundadır. Bu da belli bir davranış kalıbı edinmekle olur. Bu kalıp, sağlıklı olsun sağlıksız olsun, herkeste bilinç dışındadır. Sakatlanmış ya da sayrılanmış (hastalığa tutulmuş) tinlerde, bu davranış kalıpları işlevlerini tam olarak yerine getirmezler. İç dengeyi korumada, erke alışverişini sağlamada, ancak bir ölçüde başarılı olurlar. Kişi, bilmediği bir nedenden dolayı, aşırı biriken ya da hep eksik kalan erke baskısıyla, yoğunluğu değişebilen, ancak hep var olan bir *bunaltı* içinde yaşar.

Yukarıda belirtildiği gibi, yinin (bedenin) toplumla erke alışverişi her zaman tinsel (ruhsal) bir olgudur. Savunma düzeneği, toplumla bu erke alışverişini çok *savurgan* bir biçimde gerçekleştiren, hem toplumsal hem de kişisel gelimi (maliyeti) yüksek olan bir alışveriş kalıbıdır. Bu savurganlığı, bunaltıyı, acıyı bitirmenin tek yolu, bu kalıbı kırmaktır. Ne var ki, kalıp bilinçsizdir. Öyleyse, üstesinden gelmenin biricik yolu, savunma düzeneğinin bilincine varmaya çalışmak ve bu savunma düzeneği yerine, iç dengeyi gerçekten koruyucu, erke alışverişini tutumlu bir biçimde gerçekleştirecek yeni bir davranış kalıbı geliştirmektir. Tin sağaltımının, bilinci, dolayısıyla da benliği güçlendirmekle özdeş olmasının nedeni budur. Bir doyumsuzluklar, tepkiler, çelişkiler, savunma düzenekleri vb. yumağı olan altbenliği az çok rahatlatmanın tek yolu, özellikle sızı veren yönleri bilince çıkarmaya çalışmak, benliğin bilinçli davranışlarıyla bunları çözecek yeni davranım kalıpları edinmektir. Başka bir deyişle, benliği güçlendirmektir. Bu yeni davranım kalıpları alışkanlık haline gelip bilinç dışına kaydıkça altbenlikte yerlerini alırlar. Bu yeni bileşenler, altbenliğin denge ve sağlığını desteklerler. Böylece, kişinin tinsel yaşamının görece daha az acılı, daha haz verici olmasına katkıda bulunurlar.

6. Tinlerin (ruhların) yerleşkesi (bulundukları yer)

Tinin yeri belli. Tin, nöronlardan duruşumuza, bakışımıza dek yinin *bütününe* kazınmış, içine işlemiş durumda. Yin (vücut) dışında bir tinin (ruhun) varlığına inanmak tümüyle bilim dışında kalan bir görüştür. Tinler, her bakımdan yinlere bağlıdırlar. Birlikte doğarlar; yinin ölümü tinin de ölümü demektir. Ayrıksız bütün tinsel özelliklerin dolayımı örgenseldir (organiktir). 2007'de, Enis Batur'un *Gövde'm* adlı kitabı yayınlandı. On yedi yıla yayılan bir çabanın ürünü olan bu çalışmada, Batur'un döne döne boğuştuğu sorun, tinin yinsel

dışavurumlarını yakalamak. Her tin biricik olduğu içindir ki, her yin de biriciktir.[14] İnsan yalnız ağzıyla değil, elleriyle[15] de, ayaklarıyla[16] da konuşur. Tin yinin içine öylesine işlemiş, yini öylesine biçimlendirmiştir ki, en tinsel özellikler bile yinsel deyimlemelerle (formülasyonlarla) dile getirilebilir. Batur'un bir sanatçı duyarlığı ile sıraladığı bir dizi örnekten birkaçını sıralamak bunu görmeye yeter: Burnu büyük, açgözlü, midesiz, kalpsiz, yüreksiz, çenesi düşük, vb.[17] Bütün bu yinsel (bedene ilişkin) deyişler, gerçekte birer tinsel özelliği anlatmaz mı? Ensonu (nihayet), gözlerin tinin aynası olduğunu kim yadsıyabilir? Gözler hep aynı yinin gözleri olsa da, Batur, örnek olsun diye, 'dalgın'dan 'bön'e, 'dingin'den 'delişmen'e kırk üç ayrı bakış sıralamış. Üstelik sonuna üç nokta koymuş ki, sıralamanın ucu açık olduğu iyice anlaşılsın (2007: 242).[18] [19]

Freud'a göre tin, kendisine ait erkesi (enerjisi) bulunan bir dizgedir. Ayrı bir dizge olduğu doğru da, erke bakımından tin, öteki bütün dayanakları gibi, gerçekte tam bir yin asalağıdır. Kullandığı erke yinin kendi erkesidir. Ne var ki, insan yini için bu erkeyi kullanmanın başka bir yolu da yoktur. Tinin bütün yönlerinde olduğu gibi, bu alanda da yin tine yargılıdır. Tin (ruh) olmasaydı, yin (beden) kendi erkesini kullanamazdı. İnsan olarak ölürdü.

Tin bu erkeyi, toplumsal rollerini oynamak için kullanır. Bunları nasıl oynayacağını da, elbette, tümüyle toplum belirler. Bu oyunun önemli bir bölümü, toplumun (uygarlık düzeyinin, sınıfsal ve öbeksel ekin kalıplarının) belirlediği, biçimlendirdiği alışkanlıkların yerine getirilmesi biçiminde

14 BATUR (2007): 11.

15 BATUR (2007): 120.

16 BATUR (2007): 134.

17 BATUR (2007): 169.

18 BATUR (2007): 242.

19 Bu bölücük (paragraf), "İnsanın Var Olma Biçimi Olarak Birey" başlıklı bildirimden alınmıştır.

gerçekleştirilir. Diyelim, sabah kalktınız, yüzünüzü yıkadınız, erkekseniz tıraş oldunuz, kadınsanız allık sürdünüz, giysinizi seçtiniz, kahvaltınızı ettiniz. Sonrası ise, çok geniş ölçüde toplumun üretim biçimine, gelişmişlik düzeyine ve bu düzen içinde sizin sınıfınıza, ailenize ve kişisel konumunuza bağlı. Şu ya da bu okula, şu ya da bu işe, şu ya da bu emekli etkinliğine gideceksiniz. Bütün bu davranışları kuşkusuz ekin belirler. Ne var ki, somutta davranan bir yindir (bedendir). Tin (ruh) kendi özgüllüğünü, toplumsallığını, ancak kendi yinini kullanarak gerçekleştirebilir.

Sanırım, yinin tinsel işlevini açıklamanın en yalınç (basit) yolu, her örgenlik gibi insan yininin de varlık koşulu olan, erke (enerji) boşaltma-doldurma zorunluğundan başlamaktır. Tür olarak insanın ayırıcı özelliği bu olduğundan, yin bu boşaltma-doldurma zorunluğunu, ancak *toplumsal alışveriş* içinde, başka bir deyişle, *tinsel eylemler* biçiminde gerçekleştirebilir. Ayrıksız olarak bütün yinler, toplumsal yaşamca biçimlendirilmişlerdir. İnsan, tanım gereği, kendi örgenselliğinin gereksindiği erke alışverişini, her zaman toplumsal ilişkiler içinde gerçekleştirir. Kaldı ki, toplumsal yaşam olmasaydı insan yini (bedeni) de olmazdı. Bundan dolayı, bu biçimlenmenin damgasını taşımayan yinsel devinim yoktur. Böylece biçimlendirilmiş bir yinsel devinim de, gerçekte, tinsel bir edimdir. Diyelim, koşan bir birey, daima koşan bir tindir. Çünkü hiçbir koşuş bir başkasınınkiyle özdeş değildir. Her koşan birey, bu devinimini hep kendine özgü değişik nedenlerle, değişik biçemde (üslupta), değişik duygular yaşayarak, değişik düşünceler içinde gerçekleştirir. İşte bu özgüllükler, gerçekte, o bireyin tininin dışavurumudur.

Erke (enerji) yindedir, ancak onu kullanan tindir. Bu nedenle, erkesizlik duygusu (bezginlik), ancak tümüyle ayrıksı (istisnai) olarak yinden (bedenden) kaynaklanır. Genellikle, en ölgün kişi bile, uygun toplumsal uyarı karşısında, gerekli tepkiyi verecek tinsel erkeyi toparlamasını bilir. (Örneğin, hangi

durumda bulunursa bulunsun, deli tempolu bir müziğe, çok az insan duyarsız kalabilir.) Erkesizliğin esas kaynağı, tinseldir. Yaşantısı süreci içinde duygutürlerini elverişli bir biçimde yaşayamayan bir tin, dizgesel (sistematik) tıkanıklıklar biriktirir. Bu durumdaki bir tin, erkesinin çoğunu bu tıkanıklıkların üstesinden gelmek için harcar. O zaman da, sağlıklı bir erke yenilemesi (boşaltma-doldurma) için kaçınılmaz olan yüz yüze ilişkilerden yeterince beslenemez. Erkesizlik, bezginlik, bıkkınlık, çökkünlük, yinsel erkenin eksikliğinden çok, yüz yüze ilişkilerin yetersizliğinden ya da elverişsizliğinden kaynaklanır. En dirimsel (biyolojik) öğe olarak görünen bireysel erkenin, kaynağı da, düzeyi de, toplumsal ilişkilere bağlıdır.[20]

Tin (ruh) bir "hava"dır ("çok havalı biri" dendiğindeki "hava"), bir *varoluş tarzıdır.* Bunun örgensel düzeyde karşılığı, kişinin sinir dizgesidir. Her sinir dizgesi, nöronları ve bağlantılarıyla birlikte, bir bütün oluşturur. İşte bu bütünün oluşturulması ve korunması, onun toplumsal varoluş tarzından başka bir şey olmayan tinin oluşumunun ve bütünlüğünün sürdürülmesine bağlıdır. Sinir dizgesinin dengesi, parçası olduğu örgenliğin (organizmanın), çevresiyle düzgün bir erke (enerji) alışverişi gerçekleştirmesini gerektirir. Bu alışveriş tinsel bir edimdir ve yüz yüze ilişkiler içinde gerçekleşir. Bu ilişkiler tinin duygutürlerini doyurduğu ölçüde, aynı bütüncül gerçekliğin iki yüzü olan tinsel dizge ile sinir dizgesi o ölçüde sağlam olur. Dizgelerin (sistemlerin) sağlamlığı, iç ilişkilerinin dengeyi pekiştirici, iç uyumu güçlendirici olmasına bağlıdır. Dizgelerin gelişimi ise, yeni ve daha sık bir iç ilişkiler ağı kurulması ile sağlanır. Bunun da kaynağı, daha varsıl, daha sıkı, daha derin *toplumsal ilişkilerdir.*

Sinir dizgesi ile tinsel dizgenin, aynı gerçekliğin iki yüzü olmasından, bu iki dizgenin *özdeş olduğu sonucu çıkmaz.* Sinir dizgesinin bütünlüğü, dengesi ve gelişimi, örgensel öğeler-

20 COLLINS (2004): 172.

le gerçekleşir. Tin dizgesinin bütünlüğü, dengesi ve gelişimi ise, *toplumsal ilişkilerden* kaynaklanan *tinsel öğelerle* sağlanır. Tinin kalıbını, sinir dizgesinde bulamayız. Ancak, tinin bütünselliğinin, dengesinin ve gelişiminin, bir bütün olarak sinir dizgesine oturduğu da bir gerçektir. Burada önemli olan, bu bağıntının, her iki dizgenin (sistemin) şu ya da bu parçası arasında değil, *bütünlüğü* arasında bulunduğunu gözden kaçırmamaktır. Sinir dizgesinin şu ya da bu bölümü, tinsel dizgenin şu ya da bu bölümünün karşılığı değildir. Belirleme iki bütünlük arasındadır. Esas belirleyici de tinsel dizgedir. *Etkin belirleyici tindir (ruhtur)*, başka bir deyişle, yüz yüze ilişkilerden kaynaklanan girdilerdir.

Bir dış etki, diyelim bir kaza sonucunda, sinir dizgesi hasar görebilir. O zaman, kuşku yok ki, tin de hasar görür. Ancak bu, edilgin (pasif) belirleyiciyi etkin (aktif) duruma getiren ayrıksı (istisnai) bir olaydır. Genel kural, tinin (ruhun) belirleyici olmasıdır. Tinin oluşumu ne denli sağlam ve varsıl (zengin) olursa, sinir dizgesi de o denli sağlam ve varsıl olur. Ancak, tinin sağlamlığı ve varsıllığı tinseldir, yani toplumsaldır. Buna karşılık, sinir dizgesinin sağlamlığı ve varsıllığı, örgenseldir, dirimseldir (organiktir, biyolojiktir). İki dizgenin (sistemin) sağlamlığı ve varsıllığı *birbirine bağlıdır*, ancak iki dizgenin *var olma biçimi*, hiçbir biçimde özdeş değildir.

Tin, kendi yüz yüze ilişkileriyle, sinir dizgesine uyaranlar taşır. Sinir dizgesi, bunun sonucunda, durmadan yeni iç bağlantılar oluşturur, bunların dürtüsüyle yinin (bedenin) erke (enerji) alışverişini gerçekleştirir. Böylece, örgensel (organik) bir varlık olarak yinin yaşamını sürdürmesini sağlar. Toplumsal ilişkiler tinin temel duygutürlerini olumlu yönde besledikçe, sinir dizgesi de o ölçüde güçlü olur. Tinden gelen girdiler olumlu ve uyumlu olmazsa, bir örgensel (organik) gerçeklik olarak, sinir dizgesi de sağlam ve dengeli olmaz. (Girdilerin olumlu ve uyumlu olması, bireyi güvenle kucaklayan ancak boğmayan, yüz yüze

ilişkilerin varlığına bağlıdır.) İlişkilerin biçimini, yoğunluğunu, kendi aralarında uyumlu olup olmadıklarını toplum belirler. Sinir dizgesi, yalnızca bu ilişkilerin *yükünü taşır.* İlişkiler tinsel yapıların, tinsel dizgenin taşıyamayacağı yoğunluklara tırmandıkça, çelişkiler azgınlaştıkça, sinir dizgesi de o ölçüde zorlanır. Tinin yapısal bozukluğu, arızalı bir sinir dizgesi biçiminde ortaya çıkar. Nasıl ki, tehlikeli bir devinim yinimizi sakatlayabilirse, tehlikeli bir tinsel eylem de sinir dizgemizi sakatlayabilir. Sakatlığın *gerçekleşme biçimi*, her iki durumda da *örgenseldir (organiktir). Kaynağı* ise, yine her iki durumda, tinseldir, yani *toplumsaldır.* Bu bozuk dizge çifti, tinsel (ruhsal) düzeyde bunaltı, sinirce (nevroz), çıldırı (psikoz); yinsel (bedensel) düzeyde ise türlü rahatsızlıklar, sayrılıklar (hastalıklar), tikler, denetimsiz devinimler vb. biçiminde yansır.

Tinsel dizgenin zayıf, dengesiz ve iç uyumsuz olduğunu nasıl anlarız? Her şeyden çok, ilgili bireyin davranışları gösterir bunu bize. Ayrıca, hiç kuşkusuz, sinir dizgesini gözlemleyerek de görebiliriz bunu. Ancak, sinir dizgesi, bize, yalnızca tinin sakat ya da sayrı olduğunu söyler. Sakatlığın ya da sayrılığın somut olarak ne olduğunu söyleyemez. Yine de bize, tinsel dizgenin sağlığı açısından çok önemli ipuçları verir. Örgensel bir gerçeklik olan sinir dizgesinin sağlam ve dengeli oluşu, sağlam ve dengeli bir tinsel dizgenin göstergesidir.

Şöyle bir benzetme aydınlatıcı olabilir. Toplumsal ilişkilerimiz sonucunda, bir spor yapmaya karar verdiğimizi düşünelim. Hangi sporu, nasıl, hangi yoğunlukta yapacağımızın etkin belirleyicisi bu ilişkilerdir. Bu spor ediminin yinimizde (bedenimizde) yaratacağı sonuçlar ise, bütünüyle yinimize bağlıdır. Gelişebilir, sakatlanabilir ya da sayrı düşebiliriz. Buradaki spor örneğini, tinsel dizgemizin edimleri olarak anlayabiliriz. Bu edimler, tıpkı söz konusu sporun yinimizin özellikle şu ya da bölümünü etkilemesi gibi, sinir dizgemizi etkileyecektir. Sonuçta da onu, ya daha sağlam, ya sakat ya da sayrı kılacaktır.

Tin (ruh) dizgesi ile sinir dizgesinin ilişkilerini açıklığa kavuşturmak için bilişim dünyasından alınmış bir benzetme kullanabiliriz. Tin dizgesi yazılıma, sinir dizgesi donanıma, yin (beden) de bu iki dizgeyi taşıyan bir bilgisayara benzetilebilir. Buradaki yazılımı oluşturan, bireyin doğum anından başlayarak taraf olduğu yüz yüze ilişkilerdir. Bu ilişkilerden kaynaklanan duygu ve düşünceler, kendi içinde bağıntılı, yer yer çelişkili, kimi bölümleri ötekilere göre daha etkili, sürekli devinen, gelişen ya da gerileyen, bütünlüğünü kolaylıkla ya da güçlükle koruyabilen bir dizge oluştururlar. Bu yazılım, oluşmaya başladığı andan başlayarak bir donanım tarafından kaydedilir.

Donanım, elbette, bir ölçüde verilidir. Yeni doğmuş çocuğun sinirsel yapısı, bu yapı içinde oluşmaya başlamış bağlantılar, son derece esnek, ancak yine de hazır bir ağ oluşturur. Bu ağın öğeleri olan sinir gözelerinin (hücrelerinin) genetik yapısı, kalıtımsal olarak bir ölçüde belirlenmiştir. Bu kalıtım içinde, altı temel duygutürü algılamaya elverişli bir yapı başattır. Ayrıca, hem evrim süreci içinde oluşmuş hazır bir soyoluşun (filogenez) kalıtı, hem de belli bir bireyin en yakın soyağacından kaynaklanan hazır bir bireyoluşun (ontogenez) kalıtı, dünyaya gözlerini açan her bireyin donanımını az çok belirlemiş, onu biçimlendirmiş durumdadır.

Öte yandan, dünyaya gelen birey yalnızca bir sinir dizgesinden oluşmaz. Benzetmede yinin karşılığı olarak tasarımladığımız (tasavvur ettiğimiz) bilgisayar, gerçekte, örgensel (organik) bir varlıktır. O da ayrı bir dizgedir (sistemdir). Onun da, sinir dizgesinin yanı sıra, kas bileşimi, kemik yapısı, kan dolaşımı, türlü yin sıvıları (hormonlar vb.), duyu algılayıcıları gibi bir dizi altbileşeni vardır. Bütün bunlar, örgenselliğin temel yasalarına uyan dirimsel (biyolojik) bir dizge oluştururlar.

Sinir dizgesi, yin dizgesinin ayrılmaz parçası, onun yapısal bir öğesidir. Bu yapısal öğe, yin bütünlüğünü şu ya da bu ölçüde, şu ya da bu yönde belirler. Bunun betimlemesini gövdebi-

lim (anatomi) yapar, işleyişini da dirimsel işlevbilim (fizyoloji) açıklar. Bunları bilmek, tinsel olayların yini nasıl ve ne yönde etkilediğini anlayabilmek için zorunludur. Ayrıca, kendine özgü örgensel bir bütünlük olarak insan örgenliğinin, bütün bireylerde ortak olan birtakım varlık ve gelişim koşulları, gelişme, olgunlaşma ve çürüme aşamaları vardır.

Ne var ki, insanı anlama bakımından can alıcı nokta, başta sinir dizgesi olmak üzere bireysel örgenselliğin, her şeyden çok, tin (ruh) dizgesi tarafından belirlendiğini görmektir. Doğum anında geniş ölçüde kuralsız olan devinimlerimiz, o andan sonra, içinde yer aldığımız yüz yüze ilişkiler örgüsü içinde bir kalıba girmeye, alışkanlık biçimini almaya başlar. İşte bu kalıplar, bu alışkanlıklar, yinimize (bedenimize) işlenir. Örneğin, evrimin insanı insan yapan en büyük ürünlerinden biri olan dik yürüme yeteneğini, bu yoldan yaşama geçiririz. Çıkarabildiğimiz sesleri bir dil kalıbına döken, çevremizin dilini ya da dillerini beynimize, yüz biçimlerimize, bakışlarımıza, omuz ya da el kol devinimlerimize kazıyan, onları sinir, kas vb. gözelerimize (hücrelerimize) işleyen de hep toplumsal ilişkiler örgüsüdür. Özetle tin dizgesi, kendi oluşum süreci içinde, başta sinir dizgesi olmak üzere, yinin (bedenin) yapıtaşları olan bütün altdizgeleri şu ya da bu ölçüde biçimlendirir.

Yin ensonu yindir; herkesin iki gözü, iki kulağı, iki kolu, iki bacağı, bir kafası, bir gövdesi vardır demek, *çok yanıltıcı* olabilecek "apaçık" bir gerçektir. Eski bir Çin sarayında, ayakları büyümesin diye sıkı sargılara sarılmış, türlü koşullamalar ve eğitimler sonucunda bir taş bebek durumuna getirilmiş bir kadınla, yarı çıplak dolaşan, derisini türlü renklere boyayan, bin bir otu türlü amaçlarla kullanmasını kendi inanç dizgesi gereğince öğrenen bir Amazon kadını arasında, ikisinin de yini temelde bir olsa da, insanlık açısından dünyalar kadar fark vardır. Bu farkı yaratan da, bu iki ayrı yinin (bedenin), çok değişik ekin (kültür) ortamlarının ürünü olan tinleridir (ruhlarıdır).

Bu söylenenlerden şu sonuçlar çıkarılırsa yanlış olur: Yin ile onun parçası olan sinir dizgesi, sınırsız bir yoğrumsallıktadır ("plastisite"si sonsuzdur, her türlü biçimi alabilir); ekin ya da onun bireysel biçimi olan tin, yinin tek belirleyicisidir. Hayır, bu doğru değil. Nasıl ki bilgisayar ve donanım olmadan yazılımın da var olamayacağı, ya da tam bir işlevsizlik içinde gereksiz bir ürün olarak anlamsızlaşacağı doğruysa, tin de sinir dizgeli bir yin olmadan var olamaz. Başka bir deyişle, gerçi tin etkin belirleyicidir, sinir dizgeli yin ise edilgin belirleyicidir. Edilgindir, ancak yine de belirleyicidir: Kısıtlar koyar, çerçeveler çizer, şu ya da bu sağlamlıkta yapılar barındırır, her örgensel bütünlük gibi çevresiyle erke (enerji) alışverişinde bulunma kaçınılmazlığını tine dayatır. Ancak bu kısıtlar, bu verili yapılar, belli gövdebilimsel (anatomik) olanak ve olanaksızlıklar içinde yinin nasıl gelişeceğini yine de tin (ruh, psişe) belirler. Yinin en temel, en kaçınılmaz boyunduruğu olarak görünen erke alışverişi bile, toplumsal ilişkilerce sağlanır. Dolayısıyla, bu alışverişe hem içerik, hem de biçim veren toplumdur. Tarihsel özdekçiliğin (maddeciliğin) terimlemesiyle söylersek, bireyin çevresiyle erke (enerji) alışverişini belirleyen, içinde yer aldığı üretim biçimi, diyesi (yani), üretim güçleriyle üretim ilişkileridir.

Tinsel yazılım, kendi oluşum süreci içinde, taşıyıcısı olan donanımı da biçimlendirir. Donanım biçimlendikçe, taşıyıcısı olan bilgisayar da değişir. Ancak, yapısal kısıtları ve iç bağıntı kuralları nedeniyle, bir bilgisayarın ya da bir donanımın yüklenebileceği yazılım tür ve niceliği bakımından sınırlılıkları vardır. Yazılım bunları zorlarsa, donanım, gitgide de bütün bilgisayar bozulur. Bozuk bir donanım da, taşıdığı yazılımı ister istemez bozar.

Tin etkin belirleyicidir. Ancak, bilgisayarı yere ya da asit havuzuna düşürürseniz, onu bozabilir ya da artık çalışamaz duruma getirebilirsiniz. O zaman yazılımınız da hiçbir işe ya-

ramaz. Başka bir deyişle, belli bir yoğunluğa, güce, yeğinliğe (şiddete) erişmiş edilgin belirleyici, o aşamadan sonra etkin duruma dönüşür. O zaman, yazılımın varlığı da, biçimi de, donanım tarafından belirlenir.

Benzetme buraya dek. İnsan bireyinin özgüllüğü, ne tininin bir yazılım, ne sinir dizgesinin bir donanım, ne de yininin bir bilgisayar olmasıdır. Tin, yazılım değildir; çünkü, bir mühendislikle değil, arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerin etkisiyle kendi kendine oluşur. Öte yandan, herhangi bir yazılımdan ayrımlı, kendine özgü bir doğası vardır: her an, altı temel duygu-türün birine, birçoğuna, ya da hepsine birden ilişkin olan duygu ve düşüncelerle örülür. Bu değişik duygu ve düşüncelerin, çelişkiler içerseler de, tine, en düşük düzeyde de olsa, belli bir bütünlük sağlayacak bir uyum içinde bulunmaları zorunludur. Sinir dizgesi, herhangi bir donanım değildir. Donanımla bilgisayarın bütünü arasındaki işletkel (mekanik) ilişkinin aksine, sinir dizgesi ile yin arasındaki ilişki örgenseldir (organiktir). Bu örgenselliğin, işletkelliği çok aşan, kendine özgü gerekleri vardır. Sinir dizgesinin, tıpkı yinin öteki dizgelerinin olduğu gibi, kendine özgü yapılanma, gelişme, karmaşıklaşma, bozulma, dağılma, kendini onarma yetileri vardır. Oluşum, ancak bu yetilerin işlemesiyle gerçekleşir. Tin, içine kazınacağı yinin kurallarına uymadan onu kendine köle edemez. Tin, ancak öznesi olduğu yinin nesnel kurallarına boyun eğerek onun efendisi olabilir.

7. Yinin (bedenin) etkisi

Tinin kaynağının bireyin toplumsal, özellikle de yüz yüze ilişkilerinin olduğunu biliyoruz. Tinin özdeğinin (maddesinin) bir duygu-düşünce karışımı olduğunu da biliyoruz. Ensonu (nihayet), bu duygu-düşünce karışımının başta sinir gözeleri (hücreleri) olmak üzere, tüm yin (vücut) tarafından "taşındığı-

nı" da biliyoruz. Ne var ki, bütün bu bildiklerimiz bizi tin (ruh) üzerinde yinin hiçbir etkisi olmadığı sonucuna götürürse, çok yanılmış oluruz. Böyle bir sonuç, ancak Hegel'in "metafizik" diye nitelediği ikilemci, yalnızca karşıt seçenekli, ya hep ya hiççi, ya vardır ya da yokturcu, dar kafalı us (akıl) yürütme yönteminin ürünü olabilir.

Daha önce, olağandışı bir nicel birikim ya da eksiklik olmadıkça, yinin (vücudun) etkisinin edilgin (pasif) olduğu belirtilmişti. İşte bu edilgin etki kavramını iyi anlamak gerekir. Edilgin etki, hiçbir biçimde etkisizlik, etki yokluğu, başka bir deyişle katıksız edilginlikle özdeş *değildir.*

Bu uyarı yapıldığında, genellikle yine yalnızca yinden kaynaklanan değişkenler usa (akla) gelir. Örneğin, şu ya da bu nedenle, bir yin (beden) görece daha erkeli (enerjik), daha hızlı metabolizmalı, besin ya da eşeysel (cinsel) uyaran gereksinimini daha sık ve daha yoğun bir biçimde doyurmayı gerektiren bir yapıda olabilir. Bu durum da, *ilgili bireyin tininin oluşumunu* etkiler. Bunlar doğrudur.

Ancak, gözden kaçırılmaması gereken çok daha önemli bir veri vardır. Başta sinir gözeleri olmak üzere, tinin taşıyıcısı olan yinsel öğeler her zaman tinleri tarafından biçimlendirilmiş durumdadırlar. Toplumsal ilişkilerle yoğrulduğu ölçüde, tin taşımayan yinsel öğe yoktur. Dolayısıyla, *hiçbir zaman*, hiçbir durumda, salt dirimsel, toplumun damgasını yememiş bir yin (vücut) gerçeği *olamaz.* Bu nedenledir ki, kalıtımla geçen yinsel öğeler de her zaman bir ölçüde toplumsallık içerirler. Başka bir deyişle, kalıtımla geçen şey belirlenmemiş sinir ya da kas gözeleri (hücreleri) değil, genetik yapıları önceki toplumsal ilişkilerce belirlenmiş, belli tinsel eğilimleri taşımaya koşullanmış gözelerdir. Eğilimler, yatkınlıklar, koşullanmalar her bireyin genomuna kazınmış durumdadır. Bu bakımdan, tinbilim alan araştırmalarında, şu ya da bu özelliğin yüksek bir kalıtımsallık göstermesi bizi şaşırtmamalıdır. Kalıtımsallık, tinin

dirimselliğinin tanıtı (delili) değildir. Böyle bir yanılgı, ancak yini tinin hiç biçimlenmemiş, salt örgensel bir "taşıyıcısı" olarak görmenin ürünüdür. Oysa "taşıma", gerçekte, yinsel bir "biçim alış"tır. Yinsel öğelerin varlıkları biçimlerinden ayrılamayacağına, insanı insan kılan biçimlenme toplumsal ilişkilerce belirlendiğine göre, dirimsel kalıtım denen şey, özellikle yinin tin taşıyıcı öğeleri söz konusu olduğunda, toplumsal kalıtımdan ayrılamaz.

Hayvan davranışlarını belirleyen ana etmen, türlerinin yinlerine kazıdığı içgüdülerdir. Nasıl davranacaklarını bu içgüdüler belirler. Kimi türlerde bu belirleme, kimi davranış biçimlerinin türsel çevreden öğrenilmesini de içerebilir. Ancak, ister doğuştan getirilsin ister öğrenilsin, davranış kalıpları her tür için veridir. Her hayvan türünün gereksinimleri ve bunları nasıl karşılayacağı *bellidir.* İnsan için ise, böyle bir önceden belirlenme *yoktur.* Çünkü insan türünde belirleyici etmen yin değil tindir. Öyleyse, insan davranışlarını açıklayabilmek için, hayvanların aksine, türsel olarak verilmiş yinsel gerçekten yola çıkamayız. Gerçi her tin ancak bir yinde var olabilir. Ancak yin, ensonu (nihayet), tinin araç-gerecidir. Belirleyen değil belirlenendir. Önemlidir. Ancak *yönlendirici değildir.*

Beslenme gibi, eşeysel birleşme gibi, en temel sayılan yinsel (bedensel) gereksinimler bile, ancak tinler tarafından insani bir biçime sokulduktan sonra, insani gereksinimler olarak kabul edilebilirler. Tinlere "insani biçimi" dayatan temel belirleyici ise, onlara kaynaklık eden özgül ekindir (kültürdür). Tinin var olabilmesi için yinin (bedenin) yaşamını sürdürebilmesi, kuşku yok ki zorunludur. Ancak bu gerçekten, tinin temel gereksinimleri yinin yaşamını sürdürme koşullarıdır, diye bir sonuç çıkaramayız. Öyle olsaydı, örneğin soluk alıp verme bizim için birincil türsel gereksinim olurdu. Öyle olmadığına göre, tinin temel gereksinimlerini bulabilmek için,

yola yinden (bedenden) değil, tinin (ruhun) kendisinden çıkmalıyız.

Tin, toplumsalın bireysel biçimidir. İçinde yer aldığı her yin gibi, onun da kendine özgü bir gerçekliği vardır. Bu gerçeklik, doğumdan başlayarak yüz yüze ilişkilerle oluşur. Bu ilişkilerin nasıl olacağını da, ilgili topluluğun ekini belirler. Tinin oluşum süreci içinde, bütün ekinler için ortak birtakım özellikler var mıdır? Kuşkusuz vardır. Bu sorunun yanıtı olumlu olmasaydı, bütün ekinler "insan" ekini olmazdı. O zaman, bu "insanlık" ortak özelliğini bulmamız gerek. Bu ortak özellik, her şeyden önce, bütün insanlarda tinlerin *özdeş duyarlık kalıplarının* bulunmasıdır. Tıpkı yin (beden) gibi, bunlar da evrimle oluşmuştur. Nasıl ki evrim, yaklaşık yüz bin yıl önce bizi bugünkü yinsel yapımıza ulaştırdıysa, aynı süreç içinde, tinimizi altı temel duygutürle (duygusal-düşünsel duyarlık eksenleriyle) donatmıştır. Bu duyarlıklar her ekinde (kültürde) değişik biçimde yaşama geçirilseler de, yine de ortaktırlar. Tür olarak insanlığın yinsel-tinsel birliği buradadır. İnsan denen canlının doğası, toplum ilişkilerinin tümüdür. Bu ilişkiler ekinden ekine değiştiği için, insan doğası da ekinine göre *değişir.* Ne var ki, insan için etkin belirleyici olan bu *değişkenlik sınırsız değildir.* Yintin olanaklarının, duyarlıklarının kısıtlarını aşamaz. Bunlar, *edilgin olsalar da,* insan için yine de *belirleyicidirler.* Tür olarak insanın *birliği* buradan kaynaklanır.[21]

İkincil önemde olsa da, tür olarak insanda vurgulanması gereken bir başka ortak özellik, duyguların *dışavurumunda* karşımıza çıkan çarpıcı benzerliklerdir. Bu benzerlik de *evrim* kaynaklıdır. Onun için, kimi duyguların dışavurumunda, insandan başka canlı türlerinde, örneğin şu ya da bu hayvan

21 İnsanın türsel özelliğinin *kendi doğasını kendisinin oluşturması* olduğunu çok iyi açıklayan iki kaynak için *bkz.* MESZÁROS (1970) ile OLLMAN (2012). İkincisinin İngilizce ilk basımı 1971'de yapılmıştır. Marx'ı anlamada kanımca çığır açan bu iki kitabın aynı yıllarda yazılmış olması ilginçtir.

cinsinde de bu benzerliklerle karşılaşılmaktadır. Bu konuyu, kapsamlı bir biçimde ilk kez Charles Darwin araştırmıştır. Darwin, ilk basımı 1872'de yapılan ve resimlerle de bezediği dört yüz sayfaya yaklaşan bir yapıtını, başlığından da anlaşılabileceği üzere, doğrudan doğruya bu konuya ayırmıştır: *The Expression of the Emotions in Man and Animals* [İnsanda ve Hayvanlarda Duygulanımların Dışavurumu].[22] Bu yapıtında Darwin, üzüntü, bunaltı, umutsuzluk, sevinç, sevgi, şefkat, tapınma, düşünceye dalma, asap bozukluğu, kararlılık, nefret, öfke, küçümseme, suçluluk, umarsızlık, şaşırma, korku, dehşet, utanma gibi birçok duygulanımın yinsel (bedensel) dışavurumlarını incelemiş, bunların hangilerinin, insan dışında, hangi hayvan türlerinde benzerlikler gösterdiğini araştırmıştır. Darwin'e göre, hiç değilse insan türü içinde, duygulanımların dışavurumunda temelde benzerlik vardır. Darwin bu benzerlikleri, üç ilke ile açıklamakta ve kitabının ilk üç bölümünde, sırayla bu ilkeleri incelemektedir. İlkelerin ilkine göre, belli duygulanımların dışavurumu için, yinsel yapımız sonucunda sergilediğimiz devinim kalıbı (örneğin tehlike sezinlediğimizde takındığımız "dikkat kesilme" duruşu), kuşaklar boyunca yinelene yinelene kalıtımsallık kazanmıştır. İkinci ilkeye göre, yine yinsel yapımızın gereği olarak, karşıt duygulanımlar, bu kez de karşıt devinim kalıplarının geliştirilmesine (örneğin, tehlike geçince "gevşeme" tutumu) yol açmıştır. Bunlar da, kuşaklar boyunca kalıtımsal duruma gelir. Üçüncü ilke de yinsel yapımızdan kaynaklanır: Sinir dizgemizin uyarılması, cildimizde, kaslarımızda, kan dolaşımımızda vb. belirli bir etki dizisine yol açar. Bunlar da, görünüşümüze, duruşumuza, devinimlerimize yansıyarak belli bir dışavurum kipi oluştururlar. Yapısal olan bu tepki de kalıtımsaldır. Sonuçta, hemen hemen bütün insanlar benzer duygulanımları ve sinirsel uyarılımla-

22 DARWIN (1872).

rı benzer kalıplarla dışavururlar. Bu *ortaklık*, insanların birbirlerinin görünüşlerine *anlam vermelerini* olanaklı kılar. Bu olanak olmasaydı, toplum yaşamının, dolayısıyla da ekinin var olamayacağı açıktır.[23]

Tinin (ruhun) zorunlu taşıyıcısının yin (vücut) olması, başkalarına, dolayısıyla da son çözümlemede toplum düzenine, tinleri kullanarak yinlere acı ya da haz verme, ya da doğrudan doğruya yinleri kullanarak tinleri etkileme olanağını verir.

Tinin 'duyuları' olan altı temel duygutürün, birbirinden kopuk olmadığını, aksine çoğu zaman birçoğunun birden etkin olduğunu biliyoruz. Her duygutürün yin içine kazınmış olması, her duygutürün, yalnızca tinsel değil, aynı zamanda yinsel bir olay olarak da yaşanmasına yol açar. Haz Duymak/Acı Çekmek duygutürünün böyle olduğu apaçık ortada. Ne var ki, en anlıksal (zihinsel) görünen Ayırtına Varmak/Kavrayamamak duygutürü için bile durum budur. Anlama, aynı zamanda insana yinsel (bedensel) haz verir; anlamama ise yinsel sıkıntı yaratır. Sevmek/Sevmemek, Güvenmek/Korkmak, Beğenilmek/Utanmak, Sevinmek/Üzülmek duygutürlerinin de, her zaman, yinsel genlik (rahatlama) ya da aksine, daralma biçiminde yaşandıkları unutulmamalıdır.

Bu nedenle, tinlerin ortamı olan yüz yüze ilişkilerden kaynaklanan duygutürler, her zaman, şu ya da bu ölçüde, yinsel belirtilerle birlikte gerçekleşirler. İnsanlara kızarak, onları üzerek, korkutarak, utandırarak, sözlerimizle zehir saçarak ya da kafalarını bulandırarak, onlarda, yinsel dayanaklarını da hırpalayan duygulara yol açabiliriz. Bu durum, öteki insanlara, dolayısıyla da son çözümlemede toplum düzenine, bireyi ödül ya da ceza ile yönlendirmede geniş olanaklar sağlar. Duygutürlerin ister istemez yinlerde (bedenlerde) yaşanması,

23 Bu dışavurum kalıp ortaklığı, insanların birbirlerini anlamalarını sağlamakla kalmaz, birbirlerini *aldatmalarını* da olanaklı kılar. Ayrıca, tiyatro sanatının temelinde de, birbirimizin davranışına anlam verme ortak özelliğimiz yatar.

kişilerin bu ödül ya da cezaları, yalnızca tinlerinde değil, yinlerinde de duyumsamalarına neden olur.

Yinlerin bu zorunlu taşıyıcılığı, ötekilere, dolayısıyla da son çözümlemede toplum düzenine, doğrudan doğruya yinlere (bedenlere) el atarak tinleri yönlendirme olanağını da verir. Bunun bir yolu, yinden kaynaklanan edilgin belirleyicileri köstekleyerek azdırmak, bunları böylece etkinleştirip baskı ya da ödül aracı olarak kullanmaktır. Yinsel belirleyiciler içinde, böyle bir araç olmaya en elverişli dürtü eşeysel (cinsel) dürtüdür. Toplum, özellikle bu alanda türlü yasaklar geliştirerek bireyleri baskıcı bir denetim ağına alır. Devlet, dolayısıyla baskı olan her yerde, bireysel eşeyselliklerin toplumca denetlenmesi olgusuyla karşılaşmamızın açıklaması budur. Beslenme gereksinimi de, yini böyle silah olarak kullanılmaya elverişli kılan bir edilgin belirleyicidir. Örneğin, beslenme olanağı çalışma zorunluğuna bağlanabilir. Devinme (hareket etme) gereksinimi de böyle kısıtlanarak baskı aracına dönüştürülebilir. İnsanları korkutmak ya da cezalandırmak için hapsetmenin gerekçesi (mantığı) budur. Üstelik ötekiler, dolayısıyla da son çözümlemede toplum düzeni, yinlere daha doğrudan yollardan el atarak tinleri denetim altına alabilir. Bunun en uç örneği, ölüm cezası ya da genellikle öldürmedir. Öldürme, bir başka tini (ruhu) yok etmenin en kestirme yoludur. Ancak, bunun dışında, tinleri yola getirmek için yinlere karşı kullanılagelen daha bir dizi el atma türü vardır. Örneğin, işkence, yaralama, dövme, aç ya da susuz bırakma, soluk almayı engelleme, bağlama, hapsetme, ırza geçme, vb.

Kuşkusuz, yinlere el atmalar, yalnızca acı vermek için değil, haz sağlamak için de kullanılabilir. Ötekiler, son çözümlemede de toplum düzeni, bu hazları, tinleri yönlendirmeye yarayan araçlar olarak kullanır. Bu ödüllerin en bilinen örnekleri, şölenler ile eşeysel (cinsel) doyumlardır.

Ancak, toplumsal ilişkilerde yinlerin (vücutların) araç olarak kullanılabilmesi, onları toplumsal ilişkilerin tarafı, oyuncuları haline *getirmez*. Taraflar daima tinlerdir (ruhlardır). *Örgenliklerden (organizmalardan) oyuncu olmaz.*

8. Tinin oluşumunda eşeyselliğin (cinselliğin) etkisi

Yin dolayımının kaçınılmazlığı, Freud'u eşeyselliği en belirleyici insan dürtüsü olarak görmeye sürüklemiştir. Tasım (akıl yürütümü) açıktır: Her duygu-düşünce yin (beden) dolayımından geçen bir ilişkiselliğin ürünüyse, iki yin arasında en yakın ilişki türü olan eşeysel (cinsel) ilişkinin en belirleyici ilişki olması gerekir. İlk bakışta inandırıcı gelse de bu tasım temelinden yanlıştır. Gerçi duyguların hep yinlerden geçtiği doğrudur. Ancak bunları anlamlandıran, içlerini somut olarak dolduran simgelerdir. Simgeler de ekinseldir (kültüreldir). Örneğin, ekinine ya da altekinine göre, *aynı eşeysel ilişki* zulmün, baskının, sömürünün, günahın, sevabın, para kazanmanın, köleleştirmenin, arkadaşlığın, dostluğun, sevginin, kara sevdanın, kurumsal evliliğin, savaşta üstünlük kazanmanın ya da daha birçok şeyin imi-simgesi-göstergesi olabilir. Ne olduğunu, içinde gerçekleştiği ekin belirler. Çok güçlü bir duygulanım kaynağı olması, eşeysel ilişkiyi en yaygın olarak kullanılan arsbireysel (bireyler arası) ilişki türlerinden biri kılar. Bu doğrudur. Ancak bu ilişkiye *anlamını,* dolayısıyla da duygusal işlevini veren ekindir (kültürdür). [24]

Kimi durumlarda, eşeysel isteğin kişiyi sürükleyen en güçlü etmen olabildiği kuşkusuzdur. Bunun yanı sıra, kimi toplumlarda, günlük, sıradan, olağan davranışlar dizisi içinde eşeyselliğin çok önemli bir dürtü işlevi gördüğü de doğrudur. Bu gözlemlerden yola çıkanlar, eşeyselliği (cinselliği), bireyin en güçlü dirimsel (biyolojik) dürtülerinden biri olarak görür-

24 Aynı yönde: WEEKS (2010): 2. Ayrıca *bkz.* FOUCAULT (2010).

ler. Bilindiği gibi, bu görüş, bilimsel bir kisve altında, en güçlü biçimde Freud tarafından savunulmuştur. Ayrıca, Freud için, eşeysel dürtü, bireyin toplumsallığının da anahtarını verir. Eşeysellik temeline oturmuş olan Eros (Yaşam İçgüdüsü), hem bireysel yaşam sevincinin, hem toplumsal ilişkilerin kaynağıdır. Ne var ki, Freud'a göre, dizginlenmemiş Eros, toplumsallığın yıkımına yol açabilir. Uygarlık, Eros'un düzen altına alınmasını gerektirir. Dolayısıyla, Freud için uygar toplumun varlığı Eros'a, dolayısıyla da eşeyselliğe, *iki yönden* de sıkı sıkıya bağlıdır: Eros olmasaydı *toplum*, Eros sınırlanmasaydı *uygarlık* olamazdı. Kısacası Eros, eşeysellik (cinsellik), uygar toplumun varlık koşuludur.

Bireysellik ile toplumsallığı dirimselliğe (biyolojiye) dayandıran bu yaygın görüşün temelinde kaba bir tasarım (tasavvur) vardır. Bu tasarıma göre, kişi bir tuluma benzetilebilir. Dirimsellikten kaynaklanan birtakım salgılar bu tulumu durmadan şişirirler. Bundan kaçınmak olanaksızdır. Şu ya da bu biçimdeki bir eşeysel (cinsel) doyumla tulum zaman zaman boşaltılmazsa çok büyük sıkıntıların kaynağı olması kaçınılmaz olur. Onun içindir ki, düzenli bir eşeysel doyum, hiçbir bireyin kaçınamayacağı biçimde, bir mutluluk ve sağlık koşuludur. Eşeysellik dürtüsü dirimseldir, tür olarak insanın yapısında vardır. Eşeysellik bir tür dirimsel (biyolojik) buyruktur.

Bilimsel geçinen birçok görüşün altında yatan bu tasarım, iki yönden *ilkeldir*. Bir kez, açıkça *erkek-egemendir*. İkincisi, tür olarak *insana yabancıdır*. İnsanlık, en büyük gereksinimi kısraklarla çiftleşmek olan bir aygırlar topluluğu değildir.

Eşeyselliğin, tıpkı açlık gibi, bireyin dirimsellik özelliğinden kaynaklanan bir dürtü olduğunu yadsıyan yok. Ancak bundan, tarihsel-ekinsel koşullar ne olursa olsun, eşeyselliğin hep aynı türden davranışlara yol açacağı sonucu çıkmaz. Eşeyselliğin somutta alacağı biçim, hem toplum düzenine, ekine, hem de bireysel yapıya, kişinin tinine bağlıdır. Edilgin belirlemenin

etkinleştiği ayrıksı durumlar dışında, eşeyselliği belirleyen dirimsel yapı değil, ekin ile kişinin kendisidir.

Bir kez, eşeyselliğin önemi ve aldığı biçimler, toplumdan topluma büyük bir değişkenlik gösterir. Toplumsal yetkenin (otoritenin), dolayısıyla da son çözümlemede her türlü devletin, bireyleri boyunduruk altında tutabilmek için kullanabileceği en etkili araçlardan biri eşeyselliğin dizginlenmesidir. Her dürtü gibi, eşeysellik engellendikçe azar. Dolayısıyla, azmasının, olağandışı bir önem kazanmasının nedeni dürtünün niteliği değil, engellenmesi, şu ya da bu sıkıdüzene sokulmasıdır. Devletsiz, kurumlaşmış yetkesi bulunmayan bir toplumda eşeyselliğin (cinselliğin) bugünkü önemi taşıması beklenemez. Kaldı ki, bugünkü kapitalist toplumda, eşeysellik yalnızca yetkeye değil, tüketime de hizmet etmektedir. Bir başka işlevi de, düzenin değişmesine yol açabilecek bir bilinçlenmeye karşı, yaygın bir ayartma (ilgi saptırma) kaynağı olmasıdır. Görüldüğü gibi, düzenin niteliğine göre, eşeysellik değişik işlevler yüklenebilir. Eşeyselliğin varlığı elbette dirimseldir. Ancak, bu dirimsellik, ekinine göre, çok değişik işlevlere araçlık edebilir.

Aynı değişkenlik, bireysel yapılarda da görülür. Dirimsel olarak erkektir, kadındır, şu ya da bu yaştadır diye, bütün bireyler kümelerine özgü özdeş eşeysel davranışlar göstermezler. Özellikle farklılığa olanak veren ekinsel ortamlarda, bireysel geçmişe, yapılanmaya, deneyime ve çevre etkilerine bağlı olarak, çok değişik eşeysel davranışlarla karşılaşılması olağandır.

Eşeysel dürtüyü biçimlendiren öğe, onun *yöneldiği nesnedir.* Nesnesine göre de bu dürtü, büyük bir değişkenlik gösterebilir. O denli ki, nesne bir başka kişi bile olmayabilir. Nesne tapınmasında (fetişizm) karşılaşılan durum budur. Diyelim bir ayakkabı, bir giysi, kişi için en kışkırtıcı eşeysel nesne olur. Kalıtımdan, gebelik sürecinden, özellikle de doğumla başlayan yüz yüze ilişkilerden kaynaklanan yığınla koşullanma,

her kişinin eşeysel dürtüsünü azdırır, zayıflatır, engeller, şu ya da bu yöne iter. Bu sayısız etki sonucunda kişi belli eğilimler edinir. Kişiliğinin eşeysel yanı belli bir biçim alır. Ancak, bu kuşatma güçlü olsa da, yine de edilgindir. Örneğin, belki bireyin karşıcinsel eğilimli mi, eşcinsel eğilimli mi olacağını etkiler. O kadar. Karşı ya da eş cins içinde, hangi yinsel (fiziksel), toplumsal, duygusal, anlıksal (zihinsel), vb. özellikleri taşıyan bireyin eşeysel nesne (cinsel obje) olacağı, her kişinin hem kendine özgü geçmişinin, hem de bugünkü yaşantısının bir sonucudur.

Toplumsal ilişkilerin raslantısallığı içinde, belli bir nesne, türlü eğilimleri ya da var olan eğilimlerin en güçlülerini öylesine üzerinde toplayabilir ki, ilgili özne için düpedüz tutku kaynağı olabilir. (Niceliğin niteliğe dönüşmesi sonucunda, ilgilinin kişiliğindeki belli bir eğilim aşırı güçlenerek, baş etkin belirleyici durumuna gelmiş demektir.) Tutku sürdükçe, ilgili kişinin eşeysel dürtüsünün biricik nesnesi bu olur. Bireysel yaşamın bütün yönleri, tutku önünde görece önemsizleşir. Kişi, bireysel eşeysel dürtüsünün nesnesi için, yaşar da, ölür de, öldürür de. Nesne her durumda toplumsal olduğuna göre, bütün bunları dirimsel bir eşeysellik dürtüsünün gücüyle açıklamak olanaksızdır.

Gazete haberlerine bakılırsa,[25] Amerikalı bilimkişileri, bir tür sinekte eşcinselliğe yol açan bir gen belirlemişler. Peki, bu bulgudan, insan davranışı için bir sonuç çıkarılabilir mi? Kanımca, hayır. Çünkü, insanın eşeysel yönelimleri, genlerince değil, daha anne karnında başlayan toplumsal etkilerle belirlenir. Öyle olmasaydı, örneğin ormanda yalnız başına büyüyen insan yavrusunun, şu ya da bu yönde bir eşeysel eğilimi olurdu. Oysa, yönü bir yana, bu canlılarda (bunlar insan değildir), eşeysel yönelimin kendisi bile görülmemektedir.[26]

25 <http://www.physorg.com/news84720662. html (26.06.2011)

26 TİMUR (2007): 153.

İnsan söz konusu olduğunda, genetik belirleme, edilgin bir belirlemedir. Üstelik görece zayıf bir edilgin belirlemedir. Bunun etkinleşebilmesi, dolayısıyla da birey davranımını belirleyebilmesi için, olağanüstü güçte olması gerekir. Böyle bir belirleme, örneğin doğuştan müzik dehası olan kişilerde görülmektedir. Böyle olaylar da, bilindiği gibi, son derece ayrıksıdır (istisnaidir).

Eşeysellikte, genetik yapı, ancak belirgin dirimsel biçimlenmelerde etkili olabilir. Çifte eşeyliler bunun bir örneğidir. Ancak, bir erdişinin (hünsanın, hermafroditin) bile eşeysel davranımını, dirimsel durumundan çok, içinde yer aldığı toplumsal ilişkiler belirler.

İnsan toplumsaldır. Birey toplumsaldır. Bireyin eşeyselliği (cinselliği) de, dirimsel (biyolojik) değil, toplumsaldır. Dirimsellik, bütün dürtüler için olduğu gibi, eşeysel dürtü için de ancak *varlık* koşuludur. Geri kalan bütün özellikler toplumsal kaynaklıdır. Hazzın kaynağı, biçimi, gücü hep toplumsaldır. Her aşk, her tutku, onu yaşayan bireye özgüdür. Bunun "açıklaması", ilgili bireyin eşeysel dürtüsünün nesnesinde kendi en güçlü eğilimlerinin doyumunu bulması ya da bulduğuna inanmasıdır. Başka bireylerin bunu anlamakta kimi zaman güçlük çekmelerinin nedeni de budur. Eşeysel (cinsel) istek nesneleri, genellikle, ekinden (kültürden) kaynaklanan baskın beğeni kalıplarına göre belirlenir. Ancak, ekin esnek olduğu ölçüde, bireysel yeğlemler (tercihler) öne geçer. O zaman da "anlaşılmazlık" başlar. Ne var ki, anlaşılır bulunsun ya da bulunmasın, temel gerçek şudur ki, bütün dirimsel eğilimler gibi, eşeysel (cinsel) eğilim de *nesnesiyle* tanımlanır. Bu nesne de, bir kişi olmayıp bir eşya olduğunda bile, her zaman *toplumsaldır*. Öyleyse, hiçbir durumda eşeysellik toplumu açıklayamaz. Aksine. Bütün yinsel (bedensel) eğilimler gibi, *eşeyselliği de toplum açıklar.*

Bütün bunlar doğru da, yine de açıklama bekleyen bir olgu var ortada: Başta yaşam sevinci olmak üzere, bireyde hoşnut-

luk yaratan bütün duygulanımlar, çoğu kez, eşeysel bir uyarılıma yol açarlar. Sanırım Freud'u ve onun gibi düşünenleri yanıltan da bu olgudur. Diyelim bir annenin bebeğini emzirirken ya da onu öpüp koklarken eşeysel bir uyarılım duyumsaması, yadsınması olanaksız, yaygın bir gözlem konusudur. Yine örneğin, herhangi bir alanda büyük bir iş başaran, bilimsel bir buluşta bulunan, bir spor dalında rekor kıran, güç bir sınavı başarıyla geçen kişinin eşeysel olarak uyarılması, sıradan bir olgudur. Bunlar nasıl açıklanacak? Sanırım, doğru yanıt şudur: Bireyin her alanda yaşadığı hoşluklar, ona, eşeysel dürtüsü *aracılığıyla* zevk verir. Ancak, bu gerçek yanlış yorumlanarak, bundan, her türlü hazzın eşeysel *kaynaklı* olduğu sonucu *çıkarılamaz*. Öyle olsaydı, örneğin annelerin sözü edilen davranışlarına genel bir yasaksevi (ensest) tanısı koymak gerekirdi. Yanılgının kaynağı, sonucu *neden saymaktır*. Dirimsellik (biyoloji) bize hazlarımızı eşeysellik (cinsellik) biçiminde yaşatır. Hiçbir biçimde bundan, hazlarımızın genel olarak eşeysel kaynaklı olduğu sonucu çıkmaz. Gerçi, kimi hazların doğrudan doğruya eşeysellikten kaynaklandığı doğrudur. Ancak bunları da belirleyen, dirimselliğimiz değil, toplumsal ilişkilerimizdir. Nasıl ki, yürümek için ister istemez ayaklarımızı kullanıyorsak, haz duygumuz da ister istemez yinimizin (bedenimizin) eşeysel araçlarından geçer. Ancak, nasıl ki yürümemizin *nedeni* ayaklarımız değilse, hazzımızın *nedeni* de eşeysel dürtümüz *değildir*.

9. Tinlerin betimlenmesi (tasviri)

Her tin bir dizgedir (sistemdir). Her dizge gibi, varlığını sürdürebilmesi, bütünlüğünü ve uyumunu bir ölçüde koruyabilmesine bağlıdır. Çocuğun büyüme sürecinin görece erken bir döneminde, yaklaşık beş yaş dolayında, tin bir eşiğe ulaşır. Yapının belirleyici çizgileri az çok kararlılık kazanmış, ortaya

ayrı bir benlik çıkmıştır. Biz birbirimizi birer ayrı benlik olarak tanırız. Başka bir deyişle, yaklaşık beş yaşından başlayarak tinler belirginleşmiş, ayrı birer kişilik durumuna gelmiştir. Tin denen gerçekliğin niteliğini, evrimsel kökenlerini, oluşumunu, yapısını, işleyişini yukarıda kısaca gördük. Ne var ki bunlar birer çözümleme (tahlil, analiz). Bir de, değişik kişilikleri anlatmaya, betimlemeye (tasvir etmeye) olanak verecek sözel araçlara gereksinimiz var. Bir yine (bedene) bakınca, genç/yaşlı, uzun/kısa, esmer/sarışın, vb. vb. gibi nice nitem (sıfat) kullanabiliyoruz. Az çok oluşmuş bir tini, bir kişiliği nasıl anlatabiliriz?

Amerikan tinbilimi (psikoloji bilim dalı), yaygın alan (saha) araştırmaları, sormacalar (anketler) sonucunda, kişilikleri tanımlama açısından, başlıca beş değişkenin anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu beş özellik, usta (akılda) tutulabilmeleri için İngilizce "OCEAN" sözcüğü ile kısaltılmakta:

"Openness": yeniliklere, sanata, serüvene açıklık. *Merak.*
"Conscientiousness": görev, sorumluluk, başarı duyarlığı. *Sorumluluk.*
"Extraversion": ilişkiye, ortak eyleme yatkınlık. *Dışa Dönüklük.*
"Agreeableness": paylaşıma, sevgiye yatkınlık. *Sevimlilik.*
"Neuroticism": kızgınlığa, sinirliliğe, asap bozukluğuna eğilim. *Asabilik.*

Kişiliği bu değişkenlere göre betimleyebilmek için, sormacalar (anket formları) doldurtulmakta, buna göre de kişiler, beş değişkenin her biri açısından belli bir yüzdelik dilime oturtulmakta. Betimlemeye ve ölçmeye yarayan bu kavramların geçerli kabul edilmesi için, arkalarında herhangi bir kuramsal kurgunun bulunmasına *gerek yok.* Adı üzerinde: Bunlar yalnızca birer betim (tasvir) aracı. Açıklayıcılık savında olmadıklarına göre, kuramsal gerekçelere gereksinimleri yok. İngilizcede çeşitli duygular için kullanılan binlerce betimleyici sözcük, sormacalarla kümelendirme (benzer olanla-

rı ayıklama) yöntemiyle arındırılarak, kendi içinde tutarlı ve birbirinden bağımsız beş ayrı niteleme demetine ulaşılmıştır. Bu deneyleri, değişik zamanlarda, değişik araştırmacılar, değişik ekinlerde (kültürlerde), değişik yaş ve cinsiyet kümeleriyle yürütmüşler ve geniş ölçüde benzer sonuçlarla karşılaşmışlar. Dolayısıyla bu değişkenler dizelgesi (listesi), özyapıları (karakterleri, kişilikleri) betimleme aracı olarak güvenilir görünüyor.

Bireyler, günlük yaşamlarında, parçası oldukları üst ve altekinlerin dile getirdiği binlerce duygulanım yaşarlar. *Hangi* duygulanımları yaşayacaklarını, geniş ölçüde, içinde yer aldıkları yüz yüze ilişkiler ağı, bu ağ içinde yüklendikleri roller, rollerin oluşturduğu yapılar, kısacası içinde bulundukları ekin (kültür) belirler. Bu duygulanımların genelgeçer kalıplarını, *nasıl* yaşanacaklarını da ekin belirler. Bireylerin bunları nasıl algıladıklarını belirleyen şey ise, herkesin kişilik yapısıdır.

Başlıca beş değişkenle ("the Big Five") betimlendiğini gördüğümüz bu kişilik yapısının kaynağı, yüz yüze ilişkilerin belirlediği günlük duygulanımların yarattığı biçimlendirmelerdir. Bu biçimlendirmelerin üzerine işlendiği gereç (malzeme), her insan yavrusunun yinidir (bedenidir). Bu yin, belli bir soyoluş (filogenez) ve bireyoluş (ontogenez) süreci ürünü olduğundan, doğum anında bile bir ölçüde biçimlenmiştir. Zamanla, aralıksız olarak yine (bedene) kazınan bu kişilik az çok yapılaşır, ancak tümüyle katılaşmaz. Yeniden biçimlenmeler hiç durmayan bir oluşuma yol açar. Birey yaşamında önemli bir değişiklik olmadığı sürece, kişilik gitgide esnekliğini yitirir, günlük duygulanımların nasıl yaşanacağını gitgide daha sıkı biçimde belirler, bu yoldan da kendi katılığını besleyerek artırır.

Ancak, yüz yüze ilişkilerde kökten bir nitelik değişimi olunca, kişilik önemli bir sınavla karşılaşır. Bu sınavdan başarılı çıkması, dağılmamasına, iç tutarlığını koruyabilmesine

olanak bırakacak bir uyarlama gerçekleştirebilmesine bağlıdır. Dağılma ve tam uyumlu bir uyarlanma, ayrıksı (istisnai) durumlardır. Çoğu kez karşımıza çıkan sonuç, değişen yüz yüze ilişkilerle görünüşte uyumlu, ancak gerçekte, kendi iç tutarlığını az çok koruyabilmek için birtakım savunma düzeneklerine başvuran çarpık bir kişilik olacaktır.

Ekinler değişik, bireyler değişik, her yaşamöyküsü eşsiz iken, nasıl oluyor da hiç değilse bugün için, insanların büyük çoğunluğunun kişiliklerini yalnızca beş ayrı özellik kullanarak betimleyebiliyoruz? Bu soruyu yanıtlayabilmek için üç ayrı veriyi usta (akılda) tutmak gerekiyor:

Bir kez, Amerikan tinbilimcilerinin geliştirdikleri beşli betim (tasvir) ve ölçüm aracı, gerçekte çok büyük sayıda değişik kişiliğin tanılanmasına (teşhis edilmesine) olanak veriyor. Beş özelliğin beşi de herkes için geçerli. Ancak, beş özellik kullanılıyor diye, sonuçta beş özyapı (karakter) türü betimlenmiş olmuyor. Her özellik, gerçekte, çok basamaklı bir merdiven. Her kişilik, ölçüm sonucunda, beş ayrı merdivenin değişik bir basamağına oturtuluyor. Sonuçta, beş ayrı merdivenle *sonsuz sayıda* değişik özyapı bileşimini tanımlamak olanaklı.

İkincisi, daha önce de belirtildiği gibi, her insan belli bir kalıtımla geliyor dünyaya. İnsanların hava gibi devinimli (hareketli) ya da tersine toprak gibi içine kapanık, ateş gibi değişken ya da tersine su gibi kayıtsız oldukları, Eski Yunan'dan beri dikkat çekmiş. Bu mizaç özellikleri, kimi yin (vücut) özelliklerine benziyor. Yinler için uzun boylu/kısa boylu, esmer/sarışın, güçlü/çelimsiz, vb. özellikler ne ise, tinler (ruhlar) için de bu özellikler öyle. Yinler (bedenler) için bu özellikler dirimbilimsel (biyolojik) değil, biçimbilimsel (morfolojik). Bunlar örgenlik (organizma) için etkin belirleyici değil, edilgin belirleyici. Örgenliğin doğasını değil, biçimini belirliyorlar. Sayılan mizaç özellikleri de, tinler (ruhlar) için aynı durumda. Tinbilimsel (psikolojik) olmaktan çok, tinin biçimbilgisine (morfolojisine)

ilişkinler. Tin için etkin belirleyici değil, edilgin belirleyici durumundalar. Tinin ne olduğunu değil, nasıl olduğunu belirliyorlar. Ne var ki, edilgin belirleyici olmaları, bunların önemsiz ya da etkisiz olduğu anlamına gelmiyor. Açıklama değil de betimleme söz konusu olduğunda, mizaç özelliklerinin işlevsel olduğu apaçık. Beş kişilik özelliği içinde, dışa açıklık ile asabilik, mizaçla en yakından ilgili özellikler gibi görünüyor. Ancak ötekiler de tümüyle ilgisiz değil. Hareketli (hava gibi esintili) ya da (ateş gibi) değişken olmanın, örneğin meraklı bir kişilik için destekleyici eğilimler olduğu açık.

Üçüncüsü, bütün tinlerin duyarlık eksenleri olan duygutürlerle, kişilikleri betimleyen ana özelliklerin ilişkisini kurmak hiç de güç değil. Ekinlerle kişiler ne denli değişik olursa olsun, insan olmanın sonucu olarak her tinde topu topu altı duyarlık ekseni bulunduğunu biliyoruz. Ancak bunların, hem her eksenin iki ucu (kutbu) arasında gidip gelen, hem de değişik eksenlere yayılan karmaşık duygular biçiminde yaşandığını unutmamamız gerekiyor. Tinleri çözümleme (tahlil, analiz) için kullandığımız her eksen, tıpkı kişilikleri betimleme (tasvir etme) için kullanılan özellikler gibi, olumludan olumsuza uzanan çok basamaklı birer merdiven. Sevmek/Sevmemek, Güvenmek/Korkmak, Beğenilmek/Utanmak, Sevinmek/Üzülmek, Haz Duymak/Acı Çekmek, Ayırdına Varmak/Kavrayamamak duyarlık merdivenlerinin şu ya da bu basamaklarına denk gelen duygulanımlar, kişilikleri, Merak/İlgisizlik, Sorumluluk/Sorumsuzluk, Dışa Açıklık/İçe Kapanıklık, Sevimlilik/İticilik, Dinginlik/Asabiyet merdivenlerinin şu ya da bu basamaklarına denk gelecek özelliklerle donatıyor. Örneğin, somut yaşantısında genellikle seven, sevilen, beğenilen, güven duyumsayan bir insan, daha sevimli, daha sorumlu diye betimlenecek bir kişilik ediniyor. Buna karşılık, sık sık acı veren ilişkiler yaşayan, sevilmeyen, çok zaman korku içinde yaşayan bir insan, sorumsuz, içine kapanık, ya da asabi bir kişilik edinebiliyor.

İşin özü şu ki, tinlerin kuramı yapılırken, hangi etmenlerin *etkin* hangilerinin *edilgin* belirleyici olduğuna, hangi kavramların *çözümleme,* hangilerinin *betimleme* için kullanılması gerektiğine dikkat etmek, geçerli bir kuram oluşturabilme yolunda *yaşamsal* önem taşıyor.

10. Bireyle toplumun özgüllükleri

İnsan kuramındaki yanılgıların ana nedenlerinden biri, birey-toplum diyalektik özdeşliğini doğru dürüst kavrayamamak. Birey ile toplumu iki ayrı gerçeklik olarak gördüğümüz anda, ipin ucunu kaçırdık demektir. Birey ile toplum iki ayrı gerçeklik değil, *aynı gerçekliğin* iki ayrı yüzüdür. Gerçi, bireylerden ayrı toplum diye bir şey olmadığı, çok zaman kolayca görülür. Asıl güçlük, asıl yanılgı kaynağı, toplum dışı birey diye bir şey olmadığını görememektir. Her birey, her zaman bir toplumun parçasıdır. Dolayısıyla, bir birey gördüğümüzde, biz gerçekte *toplumu görmüş* oluruz.

Bunu kavrayamamak, en büyük düşünürleri bile yanlış kuramsal yollara sürükleyebiliyor. Ünlü bir örnek, Durkheim.[27] Büyüklüğü, insanı dirimsel (biyolojik) düzeye hapsetmeye çalışan yaklaşımlara şiddetle karşı çıkmasında. Günümüzde bile çok yaygın olan dirimci indirgemeciliğe, bilimlerde pozitivizmin dorukta olduğu on dokuzuncu yüzyılın sonunda inatla kafa tutuyor; insanın düşünen bir beyin değil, her şeyden önce toplumsal bir varlık olduğunu savunuyor. Ne var ki, birey-toplum özdeşliğini bir türlü kuramaması, onu, gene de, bir yandan yinine (bedenine) bağımlı, öte yandan ise, toplumsallığı kendi içinde cisimlendiren ikili bir birey anlayışından kurtaramıyor. Öyle olunca da, ister istemez, insanın bireysel yönüyle dirimsel; toplumsal yönüyle ise, düşünsel ve aktörel (ahlaki) bir varlık olduğu görüşüne sürükleniyor. Bu çerçevede, dürtüler, dirimsel

27 DURKHEIM (1914).

gereksinimler, bireyseli; düşünsel etkinlikler, aktörel kaygılar toplumsalı oluşturuyor. Tin (ruh), diyor Durkheim, ortak bilincin bireyde cisimleşmiş biçimidir. Bu özelliği ile de, bireyselliğin temelini oluşturan yinle (bedenle) karşıtlık oluşturur. Dolayısıyla, insanın ikiliği, gerçekte, bireysellik/toplumsallık karşıtlığıdır (antitezidir).

İşe böyle bakınca, birey-toplum ikiliğinden kurtulmanın olanağı yok. Durkheim da, toplumsalın her zaman bireylerde var olduğunu söylemesine karşın, bir türlü, bireyleri aşan bir toplumsal varlık görüşünden sıyrılamıyor. Us yürütümü şöyle: 'Doğada, üst gerçeklikler hep bir alt gerçeklik içerir. Örneğin canlı varlık, cansız varlık öğelerinden, karbondan, azottan vb. kuruludur. Ne var ki, bu gerçek görülerek üst varlığın bilimi alt varlığın bilimine oturtulmaya çalışılırsa, en büyük yanlışa düşülmüş olur. Her düzeyde doğru çözüm, üst varlığın bilimini kendine özgü kavramlarla kurmaktır. Birey ile toplum, birbirlerinin karşısında, alt varlık-üst varlık ilişkisi içindedirler. Canlı özdeğin (maddenin) cansız özdeği içermesi gibi, toplum da bireyleri içerir. Nasıl ki cansız özdek olmadan canlı özdek olamazsa, birey olmadan toplum da olamaz. Ancak bu gerçeğe bakarak, toplum bilimini birey bilimine oturtmaya kalkışmak en büyük yanlış olur. Toplum bilimi bilimsel olacaksa, topluma özgü olmalıdır.'

Bu us yürütümü (muhakeme), usdüzeni (mantık) açısından gerçekten de doğru. Onu yanlış kılan şey, birey toplum ilişkisini, cansız varlık canlı varlık ilişkisi gibi görmek. Cansız varlık canlı varlıktan, tür olarak, nitel olarak, doğa olarak ayrı bir gerçeklik. Buna karşılık, birey, tür olarak, nitel olarak, doğa olarak toplumdan ayrı bir gerçeklik değil. *Onun özdeşi.*

Gerçi, işletkel (mekanik) ya da (Hegel'in dediği gibi) metafizik bir özdeşlik yok burada. Tarafların özgüllüklerini koruduk-ları, daha doğrusu, *ancak bu özgüllüklerden geçerek* karşılıklı özdeşliklerini kurabildikleri bir özdeşlik söz konusu. Toplum

kendi özgüllüğünü, *bireylerinin biricikliği* aracılığıyla kurar. Ne var ki buradan, bireyle toplumun değişik gerçeklik düzeylerine ait oldukları sonucu *çıkmaz*. Durkheim'ın ve insan konusunda kafa yoran düşünürlerin büyük çoğunluğunun yanıldıkları nokta işte bu.

Durkheim'ın dediğinin aksine, tin (ruh), ortak bilincin bireylerde cisimleşmiş biçimi değildir. Bir yanda ortak bilinç, bir yanda bireysel tin yoktur. Kaldı ki, ortak bilinç diye bir şey de yoktur. Tin, bireyin toplumsal doğasının var olma biçimidir. Aynı zamanda, yinin (bedenin) var oluş biçimidir. İnsan yini, herhangi bir dirimsel varlık değildir. *İnsanın dirimselliği de toplumsaldır.* Daha önce de belirtildiği gibi, insan yininin erkesi (enerjisi) de, gereksinimleri de, toplumsallık dışında var olamaz.

Görüldüğü gibi buradaki yanılgı, birey-toplum özdeşliğini görememekten kaynaklanıyor. Oysa, bireyle toplumun özdeş olduklarında kuşku yok. Ne var ki, birinci bölümde belirtildiği gibi, bu, metafizik değil, diyalektik bir özdeşlik. Bu diyalektik özdeşlik, yalnızca ilk düzeyinde, en yalınç (basit) düzeyinde metafizik nitelikte. Başka bir deyişle, yalnızca bu düzeyde, kaba bir özdeşlik (aynılık, tıpkılık) var. Bu düzeyin durağanlığı aşıldığında, bireyle toplumun özdeşliği bir *süreç*, bir oluşum olarak kavranmaya başlandığında, özdeşliği, ancak *diyalektik bir özdeşlik*, kısacası *özgüllükleri içeren bir özdeşlik* olarak görmek kaçınılmaz duruma gelir. Yukarıda da belirtildiği gibi, diyalektik özdeşliğin ikinci düzeyi, tarafların, kendi özgüllükleri içinde, nasıl olup da karşı tarafın *aracı* gibi işleyebildiklerinin araştırılmasını gerektirir. Gerçekte bu, tarafların *tanımlanması* demektir. Özdeşliğin ilk kaba düzeyindeki özdeşlik anlayışı, bir tanıma olanak vermez. Tanım, tanımlanan ile tanımlayanın *değişik* öğeler olmasını zorunlu kılar. İkinci düzeyde, tanımlanan/tanımlayan ayrımı, tarafların *özgüllükleri* ortaya konarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla bu düzey, bireyin neden ancak toplumsal olarak var olabileceğini, toplumun da niye ancak birey-

sellik aracılığından geçerek gerçekleşebileceğinin gösterilmesini gerektirir. Görüldüğü gibi bu özdeşlik düzeyinin konusu, tür olarak insanın *doğasının kuramıdır.*

Diyalektik özdeşliğin üçüncü düzeyi ise, çok daha ayrıntılı bir çözümleme (tahlil, analiz) gerektirir. Çünkü burada araştırma konusu, ayrı ayrı insanla toplumu özgün kılan özelliklerin, nasıl karşı tarafın (birey için toplumun, toplum için bireyin) *dolayımından* geçerek gerçekleşebildiğidir. Örnekse, birey için varlık koşulu olan duyumsama-düşünme olanağının nasıl ancak toplumsal ilişki içinde gerçekleşebileceği, buna karşılık toplum için varlık koşulu olan üretim güçlerinin yenilenmesinin nasıl ancak birey erkesi (enerjisi) kullanılarak sağlanabileceğinin gösterilmesidir. Dolayımlar, bireyselin özgüllüklerinin nasıl toplumsalın özgüllüklerine dönüştüğünü; toplumsalın özgüllüklerinin de nasıl bireyselin özgüllüklerine dönüştüğünü gösterebilmelidir. Bu demektir ki, kuramsal söylem, hiçbir kopukluğa yer vermeden ve kendi tutarlığını hep koruyarak, dolayımların bir ucunda toplumsal özgüllüklerin, öteki ucunda da bireysel özgüllüklerin "dilini" konuşacaktır. Bireyden yola çıkan Freud, toplumsala ulaştığında hâlâ aynı birey dilini kullandığı için yanılgıya düşüyor. Aynı türden bir yanılgı, bu sefer bireyden değil toplumdan kalkan, ancak bireysel yapıların özgüllüğünü göremeyip sonuna dek toplumsal-ekinsel dili kullanmayı sürdüren ekinsel insanbilimciler (kültürel antropologlar) ve yapısalcılar için söz konusu. Oysa, vurgulanarak belirtildiği gibi, dolayımlar ancak ayrımlı (farklı) olanların birbirlerine *dönüşümünü* gösterebiliyorlarsa kuramsal değer taşıyabilirler. Bu özelliği taşımıyorlarsa, bunlar gerçekte birer dolayım da değildir.

Diyalektik özdeşliğin üçüncü düzeyinde geçerli bir çözümleme yürütmenin *en temel koşulu,* toplumun (insanın, dolayısıyla da bireyin) *tarihsel* niteliğini hiçbir zaman gözden kaçırmamaktır. Marx, toplum bilimine, boş yere "tarih bilimi" demiyor.

Toplumsaldan bireysele, bireyselden toplumsala geçişi gerçekleştiren dolayımların birincil özelliği tarihsel olmaları. Bunlar toplumuna göre, dolayısıyla içinde bulunulan tarih aşamasına göre *değişiyor*. Hem yalnızca dolayımlar değil, toplumun da, bireyin de özgüllükleri, içinde bulunulan *tarihsel aşamaya özgü* oluyor. İşte bunu görememek, başta gelen yanılgı nedeni oluyor.

Örneğin Freud, bu temel yanılgıya düşmüş, belli koşullarda gelişen bireysel tinler için geçerli olabilecek bir çözümlemeyi, her türlü toplumun bireyini açıklamak için uygulamaya kalkışmıştır. Aynı yanlış, bir ölçüde, Lucien Sève için de geçerlidir. Sève, bireysel gelişmede önemli bir soruna parmak basmış, her bireyin kendi becerilerini en üst düzeye çıkarma ve bunları toplumsal ilişkiler içinde etkili bir biçimde kullanma temel gereksinimine, bu gereksinimin karşılanmamasının en önde gelen bunaltı kaynağı olduğuna dikkat çekmiştir.[28] Aynı noktayı Abraham Maslow da vurgulamış, en yüce birey gereksinimini kendini gerçekleştirmek olarak tanımlamıştır.[29] Sève'in toplumdan, Maslow'un bireyden yola çıkarak ulaştıkları bu saptamalar doğrudur; ancak bunlar, belli koşullar içinde, *ileri kapitalist toplum* koşulları içinde, diyesim (yani) ileri bireyselleşme-toplumsallaşma aşamalarında geçerlidir. Bunları yanlış kılan şey, *her türlü* toplum ve her türlü birey için geçerli olduklarını savunmaktır. Başka bir deyişle, *tarihsel özgüllükleri* gözden kaçırmaktır.

Yöntemsel araçların ele alındığı birinci bölümde, genel kural olarak, bir belirlemenin sonucunun, belirleyene değil belirlenene bağlı olduğu belirtilmişti. Daha doğru bir deyişle, sonucun *varlığı* belirleyene, *niteliği* ise belirlenene bağlıdır. Tarihsel özdekçiliğe (maddeciliğe) göre, ana belirleyen üretim biçimidir. Tüm toplumu, dolayısıyla da bireyleri belirler. Ne var ki, sözü edilen kurala göre, aynı genel belirleyici, etkilerini, *belirlediği*

28 SÈVE (1969): 386.

29 MASLOW (2001): 212.

alanların özgüllüğü çerçevesinde gösterebilir ancak. Bu nedenledir ki, belirlemenin sonucu, zorunlu olarak, belirlenen alanın "diliyle" dışavurur kendini. Sonuç olarak bu, toplumbilimsel belirleme, birey düzeyinde, tinbilimsel bir biçime bürünecek demektir. Çözümlemelerde, tinlere (ruhlara) özgü kavramların yinler (bedenler) için, yinlere özgü kavramların tinler için; topluma özgü kavramların bireyler için, bireylere özgü kavramların toplum için kullanılması *yanlıştır*. Her kavram, belirleyicisi ne olursa olsun, ait olduğu alanın "diliyle" deyimlenmelidir (formüle edilmelidir).

Bu yöntem konusu, insan kuramının *can alıcı* sorunlarından biridir. Bireysel davranışları, kendi özgül alanlarının dilini kullanmadan, tarihsel özdekçiliğin (maddeciliğin) toplumsal devim (hareket) yasalarıyla açıklamaya kalkışmak; ya da, toplumsal gelişmeyi, kendi özgül alanının dilini kullanmadan, tinbilim (psikoloji) kavramlarıyla çözümlemeye çalışmak, insan kuramını bekleyen en büyük yanılgıların iki temel kaynağıdır. Kendi alanlarında, ne özdekçi tarih anlayışının toplumsal gelişme yasaları, ne de tinbilimin bireysel gelişme yasaları yanlıştır. Ancak biri ötekinin alanına olduğu gibi taşınınca, doğrular büyük *yanlışlara dönüşür*. Kuramsal olarak tek geçerli çözüm, bir alanın doğrularını öteki alanın doğrularına dönüştüren *dolayımları* yakalayabilmektir.

Ancak, şu da var ki, bu dolayımlar bulununcaya dek, ne toplum düzeyinde, ne de birey düzeyinde geçerli bilimsel çözümlemeler yapılamayacağını savunmak, bir başka büyük yanlış olur. Tam aksine. Temelde özdeş oldukları her zaman göz önünde tutulmak koşuluyla, bu her iki düzey de, kendilerine özgü kavramlaştırmalarla araştırılmalıdır. Burada da kestirmeciliğe yer yoktur. Toplum kendi başına, birey kendi başına, kendi özgüllükleri içinde doğru dürüst araştırılmadıkça, düzeyler arasındaki dolayımlara odaklanmak, özdeşliğin ancak özgüllükten geçerek kavranabileceği temel doğru-

sunu yine görmezlikten gelmek olur. Marx da, Freud da, boş yere yaşamamışlardır.

Bireysel var oluş, gelişme, tek sözcükle birey olma açısından, toplumsal ilişki, her şeyden önce yüz yüze ilişki demektir. Her birey, duygusal açıdan olsun, bilişsel açıdan olsun, en çok yüz, yüz elli dolayında başka bireyle ilişki kurabilir. Bireyi oluşturan da, her türlü toplumsal rolde onu kendi kılan da, bu ilişkiler ağıdır. Bunlar tanımlanmadan, bunlar çözümlenmeden hiçbir birey anlaşılamaz. Dolayısıyla, toplumsaldan bireysele geçilirken, genel toplumdan özel bireye atlamamak, yüz yüze ilişkilerin, bireyi anlamak ve açıklamak için *vazgeçilmez dolayımını* görmezden gelmemek gerekir.

Toplumsal var oluş için ise, önemli olan, bireysel tinleri oluşturan yüz yüze ilişkilerden çok, bireysel erkeyi (enerjiyi) toplumsal güce dönüştüren, başta toplumun özdeksel (maddi) varlığının, ikinci derecede de, toplumun bütünlüğünü sağlayan yapıların yeniden üretilmesini sağlayan ilişkilerdir. Bireyin var olması ve gelişmesi, belli bir bireysel kimliğin var olması ve gelişmesi demekken; toplum açısından, toplumsal düzenin var olmasını ve gelişmesini sağlayan rollerin hangi somut kimliklerce üstlenildiğinin pek bir önemi yoktur. "Hiç" değil de "pek" deyişimin nedeni, tarihsel koşullara bağlı olarak, bireysel-toplumsal dönüşümün can alıcı dolayım noktalarında, kimi zaman, hem birey için toplumsal yapının, hem de toplum için bireysel kimliğin çok büyük bir ağırlık kazanma olasılığının bulunmasıdır.

Birey-toplum ilişkilerinde, her zaman ve her koşulda, esas belirleyen toplumdur. Tür olarak insanın toplumsal bir varlık olmasının nedeni budur. Toplumu *bireyle açıklayamayız*, buna karşılık bireyi *ancak toplumla açıklayabiliriz*. Toplumların bireysel özgüllükler dolayımına gereksinimleri de toplumun kendi koşullarına göre değişir. Durağanlık dönemlerinde, toplumların bu gereksinimleri en düşük düzeydedir. Buna

karşılık, belli tarihsel koşullarda, toplumsal işleyiş ve gerektiğinde dönüşüm için, bireysel özgüllükler çok büyük önem kazanır. Toplumsal gelişme tıkanmaya başlayınca, toplum için sorunu aşmanın tek yolu, değişimde işlevsel olacak bireysel tutum alışların ortaya çıkmasıdır. Toplumu toplum değil, *birey değiştirebilir ancak.*

Bugün tanık olduğumuz gibi, toplumsal dönüşüm toplum için bir var olma/yok olma sorunu durumuna gelince, toplum için tek kurtuluş yolu, dönüşümü gerçekleştirecek olan bireysel bilinçlenmeleri tetiklemektir. Çevre yıkımı, iklim bozulması gibi etmenler, artık gitgide artan sayıda bireyde, kapitalizmi aşmayı *bireysel bir gereksinim* durumuna getirmektedir. Bu gereksinim yeterince yaygınlaşıp yoğunlaştığı gün, toplum kendi kurtuluşu için gereksindiği bireysel dolayımı sağlamış olacaktır. Böyle bir ortamda, bireysel eylemler en güçlü toplumsal araçlara dönüşecektir. Toplumca belirlenen birey, toplumun baş belirleyicisi durumuna gelecektir. Ancak bu bizi yanıltmasın. Bireyin önemli olup olmayacağını, önemli olacaksa etkisinin hangi yönlerde işleyebileceğini belirleyen, *her zaman toplumdur.*

B. ALANYAZIN

1. Piaget'nin tin oluşum kuramı ve duygutürler

1998 yılında beşincisi yayınlanan *Handbook of Child Psychology*'ye bakıldığında, çocuk tinbilimi (psikolojisi) konusunda kendisine en çok göndermede bulunulan yazarın, açık arayla Piaget olduğu görülür. İlk kez 1931'de yayınlanan, birkaç yıllık aralarla yeniden çıkarılan bu elkitabı,[30] çocuk tinbilimi alanının en önemli yayını olmakla kalmaz, genel olarak tinbilim (psikoloji) alanının en ses getiren olaylarından da biridir. Dolayısıyla buradaki göndermeler, bir yazarın ağırlığını ölç-

30 Altıncısı 2006'da çıkarıldı. Elkitabının bu son yayımında, artık Piaget'ye verilen eski önem kalmadı.

mede ciddi bir ölçü sayılabilir. Gerçekten de, 1896-1980 yılları arasında yaşamış olan İsviçreli bilim insanı Jean Piaget, 50'yi aşkın kitabı ve 520 küsur makalesiyle, bilişsel gelişim kuramının en önde gelen adlarından biridir.[31]

Burada, Piaget'nin bu engin katkısının ne özetlenmesi, ne de genel olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Amaç, yalnızca, önünüzdeki çalışmada savunulan duygutür kuramı çerçevesinde, Piaget'den nasıl yararlanılabileceğini araştırmaktır.

Anımsanacağı gibi, duygutür kuramının temel savı, insan tininin altı temel duyarlık ekseni üzerinde kurulduğudur. Eksenler şunlardır: Sevmek/Sevmemek, Güvenmek/Korkmak, Beğenilmek/Utanmak, Sevinmek/Üzülmek, Haz Duymak/Acı Çekmek, Ayırdına Varmak/Kavrayamamak. Piaget, bu eksenlerin hepsi için sonuçlar çıkarılabilecek bir düşünce dizgesi yaratmış olmakla birlikte, her şeyden önce çocukta anlağın (zekânın, aklın) gelişim sürecini incelemiştir. Kuramına "genetik epistemoloji" adını vermiş olmasının nedeni budur. Piaget, çocuğun genel tinsel yapısının oluşum süreci içinde, her şeyden çok, çocuğun bilişsel ("cognitive") gelişimini mercek altına almıştır. Bunu da, kanımca bugüne dek aşılamamış bir başarı düzeyinde gerçekleştirmiştir. Görüldüğü gibi, Piaget'nin kuramı, yukarıda sıralanan altı temel duygutür ekseninin özellikle sonuncusu ile ilgilidir. Katkıları incelenirken bu sınırlama usta (akılda) tutulmalıdır.

Piaget'ye göre, anlağın oluşumu, sürekli olarak birbirini besleyen ve koşullandıran ikili bir sürecin ürünüdür: edinim ile uyum. Edinim ("assimilation"), çocuğun yaşantıladığı aralıksız eylem akışından kaynaklanan özümlemedir. Başka bir deyişle, yaptıklarının çocuğa vurduğu damgadır. Ancak çocuk, bu damgayı boş bir levha üzerine yemez. Her zaman, daha önceki deneyimlerin oluşturduğu hazır bir yapı vardır. Damga

31 Piaget'nin *Handbook of Child Psychology* bağlamında bir değerlendirilmesi için *bkz.* BOND & TRYPHON (1998).

işte o yapıya vurulur ve yapıda uygun değişimlere yol açar. Bunun da adı, uyum ("accomodation") sürecidir. Dolayısıyla öğrenme, hiçbir zaman edilgin (pasif) değildir. Her zaman eylem içinde olur. Öğrenme, gözlemle değil, nesnenin *değiştirilmesiyle* gerçekleşir ancak. Bu değiştirme, ya nesnenin fizik özelliklerini erek edinir (çocuk, oyuncağı ısırır, içine bakar, kırar vb.), ya da nesneyi bir nesneler kümesiyle karşılaştırabilmek için konumunu değiştirir (çocuk, oyuncağı başka oyuncaklar dizisinin parçası durumuna getirir).[32] Her durumda, bu bir değiştirme eylemidir. Öğrenilen şey de, gözlenen nesne değil, işte bu değiştirme *eylemidir.* Edinim böyle olur ve yeni bir uyuma yol açar. Bir sonraki edinim, bu değişmiş, öğrenme sonucunda kendini yeniden uyumlamış yapının eyleminin konusudur artık. Kısacası, öğrenme, çokça sanıldığının aksine, algıların değil *deneyimlerin* genelleşmesiyle olur.[33]

Piaget, çocuktaki bu gelişim sürecini pek çok deney ve gözlemle incelemiş ve sonuçta, bütün insanlar için ortak olan bir gelişim evreleri örnekçesine (modeline) ulaşmıştır. Bu süreç üç büyük döneme ayrılmaktadır: 1) Duyu-devinim kipleşmesi ("schèmes sensori-moteurs"); 2) İmgeleme kipleşmesi ("schèmes figuratifs"); 3) İşlem (ya da eylemce) kipleşmesi ("schèmes opératoires").

Yaklaşık bir buçuk iki yaşına dek süren birinci dönemde, çocuk, edimsel anlak ("intelligence pratique") diye nitelenebilecek bir düzenekler (mekanizmalar) yapısı edinir. Yaklaşık yedi sekiz yaşına dek sürecek ikinci dönemde, aynı düzenekler bu kez imgesel (temsili) araçlarla kurulur. Çocuk çevresinden öğrendiği ortak dili, edimsel (pratik) anlağını simgesel araçlarla yeniden kurmak, kısacası anlamlandırmak için kullanmaya başlar. Yaklaşık on dört on beş yaşına dek süren üçüncü dönemde, çocuk, yine aşamalı bir gelişim süreci içinde, simgeler-

32 PIAGET (1970): 85.

33 PIAGET & INHELDER (1969): 6.

den kavramlara geçmeyi öğrenir; böylece de, anlağın belirleyici özelliğini, ereği önce kafada tasarlama, kavram kullanarak erek için en uygun araçları seçme ve ondan sonra eyleme geçme yeteneğini edinir.

Piaget bu genel dönemlendirme ile yetinmemiş, her dönemi aşamalara bölerek ayrıca incelemiştir. Örneğin duyu-devinim kipleşmesi dönemi, altı aşamaya ayrılır. Çocuk dünyaya birtakım tepkelerle donanmış olarak gelir. Örneğin emmesini ve eliyle kavramasını bilir. Ancak çok kısa zamanda, bu doğal tepkeler koşullanmış tepkelerle geliştirilir. Örneğin çocuk, parmaklarını da kullanarak, meme ucunu tam ağzına getirmeyi öğrenir. Birkaç haftalık süreçten sonra ikinci aşama başlar. Bu aşamada çocuk, koşullanmış tepkelerin birikmesiyle, alışkanlıklar dizisi diye nitelenebilecek davranış kalıpları edinir. İlk aylarda çocuk için nesneler yoktur. Kendisinin de parçası bulunduğu bir tür magma içinde yaşar. Dört dört buçuk aylıkken, gelişiminin üçüncü aşamasına geçer. Bu aşamada görme ve eliyle kavrama yetilerini birlikte kullanmaya, eşgüdümlemeye başlar. Yaklaşık beş altı ayından onuncu ayına dek süren dördüncü aşama çok önemlidir. Çocuk, çevresinde ne bulursa kaparak ve görme yetisini kullanarak, belli bir amaca ulaşmak için gelişigüzel girişimlerde bulunur. Örneğin, beşiğinin üzerinde sallanan zilleri tınlatmak ya da görüp yitirdiği bir nesneyi (oyuncağını, biberonunu) bulmak için çeşitli devinimler dener. Artık nesnelerle ilgili bir amaca ulaşmaya çalışmaktadır. Edimsel anlağa giden eşiğe girmiştir. On birinci on ikinci aylarda girdiği beşinci aşamada, deneye deneye yeni edimsel kipler edinir. Örneğin, bir nesneyi kendine yakınlaştırmak için altındaki seccadeyi çeker. Yaklaşık bir buçuk iki yaşına dek süren altıncı ve son aşamada, belli bir amaca ulaşmak için, o zamana dek edindiği davranış kiplerinden yeni kipler üretir. Örneğin aralık duran kibrit kutusunun içindekine erişmek için, bir süre uğraştıktan sonra durur

ve sonra, aralığa parmağını sokarak kutuyu açar. Bu, içgörüye ("insight") ve soyut anlağa giden ilk adımdır. Çocuk, bu adımla duyu-devinim kipleşmesi dönemini kapar.[34] Bu dönem içinde, nesneler dünyasıyla ilişkinin temel boyutlarını edinmiş, nesnenin süreğenliği (nesnenin, yer değiştirse de, gözden yitse de, üzerinden bir zaman geçse de aynı kalması), nesnenin bağlamı olarak uzam (mekân), nesnenin devimindeki (hareketindeki) ardışıklık olarak zaman, nesnenin devimlerine yol açan nedensellik algılarını edinmiştir. Gerçi bunlar henüz hamdır. Örneğin çocuk, nedenselliği önce büyüsel-görüngüsel ("magical-phenomenalist") bir nitelikte kavrar. Neden olarak, hep kendi eylemini (büyü yönü) ve bir nesnenin ötekine uzamdaki yakınlığını (görüngü yönü) görür. Ama önemli olan, nesneler dünyasıyla ilişkinin bu vazgeçilmez kalıplarını, edimsel (pratik) bir biçimde de olsa, duyu-devinim kipleşmesi döneminde artık edinmiş olmasıdır.[35]

İkinci dönem, ilki gibi, yine aşamalıdır. Dille tanışmaya başladığı bir buçuk iki yaşından yedi sekiz yaşına dek çocuk, bu kez, yeni tanımaya başladığı *simgesel verileri* deneyimler. Bu gelişme, duyu-devinim kipleşmesi döneminin ilk üç ya da dört aşamasında aşılan sürece benzetilebilir. Çocuk, imgeleme kipleşmesinin ilk basamağında, yine bir simge magması içinde yüzer. Önce ertelenmiş öykünmelerle (taklitle), simgesel davranışları ayrıştırmaya başlar. Sonra simgesel oyunlarla, simgeler (daha doğrusu, bunların kendi kafasındaki imgeleri) arasında çeşitli bağlar kurar. Sonra çizerek, resim denemelerine girişerek kendisi yeni imgesel kipleşmeler yaratmayı dener. Sonra gitgide simgeleri, kafasında, imge düzenekleri olarak algılamaya başlar. Bu arada konuşması gitgide gelişir ve simgelemeyi sözcüklerle gerçekleştirmeyi öğrenir.[36] Bu son

34 PIAGET & INHELDER (1969): 9-12.

35 PIAGET & INHELDER (1969): 13-19.

36 PIAGET & INHELDER (1969): 53-54.

aşamada, artık, simgelerden göstergelere, başka bir deyişle gösterilenden bağımsız yapay imleşmelere (işaretleşmelere) geçmiş olur. Ancak, göstergelerin anlaşılması başkalarının da bunlara aynı anlamı vermesine bağlı olduğundan, dili doğru dürüst kullanmayı öğrenmesiyle birlikte, çocuk bir ekin (kültür) ortamının tarafı haline gelir. Bu dönemin tamamlanmasıyla, çocuk, kendisini tüm çevresinin özeği (merkezi) olarak görmekten kurtulur ("decentering"), başkalarını da kapsayan bir nesneler dünyasının bir nesnesi olduğunu kavrar.[37] Piaget, çocuğun benözekçi ("egocentric", benmerkezci) konuşmasının bu aşamada sona erdiğini ileri sürer. Buna karşılık, (aşağıda değinilecek olan) Vygotsky'ye göre, bu aşamada çocuğun benözekçi konuşması daha da gelişip içsel bir konuşmaya dönüşür. Çocuk bu iç dille, kendi iç dünyasını gitgide daha bilinçli biçimde kurma yoluna girer.[38]

Yedi sekiz yaşında başlayıp on dört on beş yaşlarında tamamlanan işlem (ya da eylemce) kipleşmesi, iki alt-döneme ayrılır. Yedi sekiz yaş ile on bir on iki yaş arasında, ergenlik öncesine dek, çocuk, duyu-devinim kipleşmesinin 4.-5.-6. aşamalarını bu kez *imgesel düzeyde* yaşantılamaya başlar. (Bu aşamayı, Piaget, "concrete operational" diye niteliyor.) Başka bir deyişle, önce sorun çözmek için var olan çeşitli kipleşmeleri dener, sonra bunların arasında seçimler yapmaya başlar, son adımda da, çözeceği soruna uygun imgesel kipleşmeler araştırmaya girişir. Bu süreç çocuğu kavramsal düşüncenin eşiğine götürür. Duyu-devinim kipleşme döneminde, nesneler dünyasına ilişkin olarak edimsel olarak edinilen özdeşlik, birleştirilebilirlik, tersine çevrilebilirlik, toplanabilirlik, dizilebilirlik gibi somut algılar *genel anlaksal yetilere* dönüşür. İnsanlığın ortak evrensel gelişim aşaması olan on dört on beş yaşlarında çocuk, *kavramsal*

37 PIAGET & INHELDER (1969): 94-95.

38 VYGOTSKY (1986): 34

düşünmeyi öğrenir. Yedi sekiz ile on bir on iki yaşlar arasında olduğunun aksine, kavramları artık somutluktan sıyrılmış, gitgide *soyut bir nitelik* kazanmıştır. (Bu aşamayı, Piaget, "formal operational" diye niteliyor.) *Ergen kişi, ulaşmak istediği amacı önce kafasında tanımlar, bu amaç için gereken araçları kafasındaki kavramları kullanarak tasarlar ve bilinçli olarak eyleme geçer.* Böylece, tüm insanlığı tanımlayan *ortak asgari anlak (zekâ)* aşamasına ulaşmış olur. Kimi toplumlar bundan sonrasına ulaşamazlar. Ulaşanlar da artık, bunun ilerisindeki anlıksal (zihinsel) düzeyleri, evrensel olmayan, kendi ekinlerine (kültürlerine) özgü olan biçimlerde kurarlar.

Piaget'nin anlak (akıl, zekâ) gelişimi için geliştirdiği bu kuram, bir bütün olarak tinin (ruhun) gelişimine nasıl uyarlanabilir? Altı çizilmesi gereken temel nokta, bir duygu-düşünce dizgesi (sistemi) olan tinde, duygu ile düşünce her zaman iç içe bulunmakla birlikte, esas belirleyici öğenin duygu olduğudur. Dolayısıyla, düşünceyi esas almış bir kuram, ancak duygu öğesinin özgüllükleri göz önünde bulundurulursa, bütünsel bir tinsel gelişimi açıklamak için kullanılabilir.

Kanımca, Piaget'nin kuramını temellendiren *iki ana nokta*, tinsel gelişimin bütünü için de geçerlidir. Bunlardan biri, *öğrenme* ile ilgili görüşüdür. Öteki ise, doğumdan başlayıp yaklaşık on dört on beş yaşına dek süren, üç dönemli ve dönem-içi *aşamalı gelişim örnekçesidir (modelidir).*

Piaget için öğrenme, edinim ile uyum birliğine dayanan bir çift süreçtir. Çocuk duyularıyla değil, duyularını da kullandığı *eylemlerle* öğrenir. Eylem, her zaman nesneyi etkileyen bir el atmadır. Her somut el atma ile çocuk, nesneyi şu ya da bu yönden *değiştirir.* Aynı anda, değiştirme eylemi yeni bir becerinin edinilmesine kaynaklık eder. Bu yoldan edinilen yeni beceri, daha önce oluşmuş bulunan davranış alışkanlıklarına eklenir. Bu eklenme ile bütün dizge, bu yeni beceriyi de kendi ayrılmaz

parçası durumuna getirecek biçimde *değişir.* Bu uyum sonucunda, her değiştirici eylemle birlikte, eskisinin az çok değişmiş bir biçimi olan yeni bir dizge oluşur. Bir sonraki değiştirici eylemi deneyimleyecek olan artık bu yeni dizgedir. Edinilecek yeni beceri, işte bu yenilenmiş dizgeyi yeniden yenileyecektir. Öğrenme süreci budur.

Bu öğrenme süreci, yalnız anlak için değil, tinsel gelişimin tümü *için* geçerlidir. Çocuk, duyu *yeteneklerinin* yanı sıra duygu yeteneklerini ("duygutürlerini") de kullanır. Çevresindekilerle alışverişinde türlü davranışlar sergiler. İçinde bulunduğu gelişim aşamasına göre, ağlar, bağırır, anlamlı anlamlı bakar, gülümser, kavrar, iter, özetle, duygularını ortaya koyan eylemlerde bulunur. Bu eylemler, çocuk için duygusal öğrenimin girdilerine kaynaklık eder. Öğrenim, *simgeleme* yoluyla yürür. Edinilen bu girdiler, sürekli bir yenilenme süreci içinde olan duygu dizgesine katılır ve bu katılıma uygun olarak değişmesine yol açar. Böylece duygusal bir uyum gerçekleşmiş olur. Bundan sonraki duygusal davranışı, bu yenilenmiş dizge yönetir. Yeni deneyim yeni bir edinime, yeni edinim de yeni bir uyuma yol açar. Çocuğun tini böyle kurulur. Tıpkı anlağa (akla, zekâya) ulaşacak yolda edinilen edimsel (pratik) alışkanlıklar gibi, bu duygusal kurulum da, başlangıçta bütünüyle bilinçdışıdır.

Piaget'nin üç dönemli ve dönem-içi aşamalı gelişim örnekçesi (modeli) de, tinsel gelişimin tümüne uygulanabilecek niteliktedir. Birinci dönem, doğumdan başlayıp yaklaşık bir buçuk iki yaşına dek süren ve kendi içinde altı ayrı aşamadan geçen *duyu-devinim* kipleşmesi dönemidir. Piaget, kipleşmeye "schème" (İngilizcesi "scheme") diyor ve bunu şöyle tanımlıyor: "Bir kipleşme, benzer durum ya da koşullarda yenilene yenilene aktarılan ya da genelleştirilen eylem yapı ya da örgütlenmesidir."[39] Görüldüğü gibi kipleşme, gerçekte, alışkan-

39 PIAGET (1951): 4.

lık durumuna gelmiş bir davranış kalıbıdır. Sanırım buna "beceri" demek, bu kavramı daha anlaşılır kılacaktır. Gelişmeye duygusal yönden bakıldığında, çocuğun bu ilk bir buçuk iki yıllık dönemine, *duygu-davranış* kipleşmesi denebilir. Tıpkı duyu-devinim kipleşmesinde olduğu gibi, çocuk, az da olsa bir doğal tepke yeteneğiyle gelir dünyaya. Emme kavrama yetilerine koşut duygusal yetiler, doyum arama, bunu elde etmeyince de ağlama tepkesidir. Çok kısa bir zaman içinde, çevresindekilerin davranışları sonucunda, çocuk koşullanmış tepkeler edinir. Böylece dört beş aylık oluncaya dek, belli bir alışkanlıklar yapısı edinir. Emmesi, ağlaması, uyuması belli bir kipleşme oluşturur. Tıpkı duyu-devinim kipleşmesinde olduğu gibi, beş on ay arası dönem çok önemlidir. Nasıl ki, bu aşamada, çocuk görme yetisiyle eşgüdümlü olarak türlü devinimler deneyimlerse, türlü *duygusal araçlarla* ne gibi doyumlara ulaşabileceğini, ne gibi engelleri aşabileceğini deneyimler. Böylece, yerine göre gülümseme, ağlama, bağırma, bakış, el kol hareketleri, emekleme gibi davranışların kazandırdığı edinimleri, duygusal bir dizgenin özellikleri olarak uyumlaştırır. Artık belli bir davranış dizisine (repertuarına) sahiptir. Ondan sonra, bir buçuk iki yaşına gelinceye dek, deneye deneye, önce bu dizi içinde elverişli davranışlar seçmeye başlar, son aşamada da, elde etmek istediği amaca uygun davranışı kurgulamayı öğrenir. (İleride, önce Vygotsky, sonra da Mead dolayısıyla vurgulanacağı gibi, bu edinim, aynı zamanda bir *simgeleme* süreci varsayar. Hiçbir *anlama*, bilinçsiz de olsa *öğrenme*, simgeleme süreci olmadan gerçekleşemez.)

Bir buçuk iki yaşından yedi sekiz yaşına dek çocuk, *imgeleme* dönemini, yine belli aşamalar içinde yaşar. Artık, önce tek tek sözcükler, sonra da kısa tümcelerle başlayarak, yavaş yavaş konuşmayı öğrenir. Önce duygularını pek ayırt edemez. Bunları toplu ve karmaşık biçimde yaşar. Bu süreç içinde, başkalarının davranışlarına öykünüp daha sonra onları yineleyerek, çeşitli

duyguları sergileyen simgesel oyunlar oynayarak, duygularını edimsel (pratik) olarak ortaya koyan çizimler-resimler yaparak, zamanla çeşitli duygularıyla değişik bileşimler oluşturur; son aşamada da, duygularını sözcüklerle, dil aracılığıyla açığa vurmaya başlar. Böylece yedi sekiz yaşına geldiğinde çocuk, sevme, güven duyma, beğenilme, sevinme, haz duyma ya da aksine, sevmeme, korku, utanç, üzüntü, acı gibi değişik duygularını, bunları kavramasa da, kendi tininde (ruhunda) ayırt ederek yaşar. Aynı dönemin sonunda çocuk, benözekçilikten (benmerkezcilikten) yavaş yavaş sıyrılır, kendi duygularını başkalarının duygularıyla alışveriş içinde yaşantılar, dahası, bu duygusal alışverişi, acemice de olsa dile getirmeyi öğrenir.

İşlem (ya da eylemce) kipleşmesi dönemi iki aşamadan oluşur. Yedi sekiz yaşından on bir on iki yaşına dek çocuk, içe dönük konuşma yoluyla kendi duygularını anlamaya çalışır. Bu süreç içinde benliği gelişir. Ancak, duygusal dünyası geniş ölçüde bilinçaltındadır. On dört on beş yaşlarına geldiğinde ise, duygularını kavramlarla tanımlamaya başlar. Böylece kimlik edinme aşamasına ulaşmış olur.

Üçüncü dönemin sonunda artık ergenliğe ulaşmış olan çocuk, *kendi ekininin (kültürünün) sözcüklerini kullanarak* tüm insanların paylaştıkları altı temel duygutürün duyarlık sağladığı Sevmek/Sevmemek, Güvenmek/Korkmak, Beğenilmek/Utanmak, Sevinmek/Üzülmek, Haz Duymak/Acı Çekmek, Ayırdına Varmak/Kavrayamamak eksenlerinde yer alan *somut duygu ve duygu bileşimlerini*, açıkça tanımlayamasa bile, *duygusal-düşünsel olarak tanıma* yeteneğini kazanmış olur.

Görüldüğü gibi, öğrenme sürecinin niteliği (edinim-uyum sarmalı) ile çocuk gelişiminin dönemleri ve dönem-içi aşamaları yönlerinden, Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı, tüm tinsel (ruhsal, psişik) gelişmeye verimli bir biçimde uyarlanabilir. Ancak, insanda duyguyla düşünce daima bir ölçüde birbirine bulaşmış olsa da, duygusal oluşumun (tinin), ussal oluşumdan (usdüze-

ninden, mantıktan) *ayrı yollardan* geçtiğini ve sonuçta, ussal yapıdan *ayrı bir yapı* oluşturduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Tin (ruh, psişe) ile usdüzeni (mantık), *ayrı yapılardır.* Ussal düzenin (mantığın) yapıtaşları, nesnenin süreğenliği (özdeşlik), uzam (mekân) ve zaman algılaması, nedensellik ilişkisidir. Buna karşılık duygusal düzenin (tinin) yapıtaşları, insan tininin altı temel duyarlık ekseninin evrensel kıldığı, ancak hep somut bir ekinin (kültürün) sözcükleriyle algılanmaları kaçınılmaz olan duygulanım kipleridir. Ussal yapının ereği, nesneler dünyasında bir değişiklik yaratmaktır. Değişikliğin başarılı olması, kullanılan kavramların ussallığına bağlıdır. Duygusal yapının ereği ise, arsbireysel (kişiler arası) ilişkileri etkilemek, bu ilişkilerde bir değişikliğe yol açmaktır. Değişikliğin başarılı olması ussallığına değil, duygusal elverişliliğine bağlıdır. Ensonu, ussal yapı, kavramlara temel olan alışkanlıklar için bilince gerek duymasa da, kavramlar söz konusu olduğunda bütünüyle *bilinç alanında* yer alır. Buna karşılık, duygusal yapının büyük bölümü *bilinçdışıdır.* Özetle, insan tininde duygularla düşünceler her zaman bir ölçüde birbirine bulaşık bulunsa da, duygusal düzenin amaçları, araçları, yapısı ve işleyiş kuralları, ussal düzeninkilerden ayrımlıdır (farklıdır.)

Duygusal dünyada çocuk, nesnelerden çok öteki insanlarla ilgilidir. Amacı, duygusal yapısının gereksinimlerini karşılamaktır. Örneğin imgeleme kipleşmesi döneminde çocuğun sergilediği öykünmeci davranışların bilişsel ve duygusal işlevleri tümüyle değişiktir. Çocuk, başkalarının davranışlarını yineleye yineleye, duyu-devinim kipleşmesi döneminde edindiği becerilerin imgesel karşılıklarının oluşmasını, böylece bilişsel yeteneğinin yükselmesini sağlar. Buna karşılık öykünmenin duygusal işlevi bambaşkadır. Çocuk bu yolla, sevdikleriyle özdeşim kurar, sevmediği davranışlara dikkat çekmeye çalışır ya da bilinçaltından gelen başka bir gereksinimini doyurur.

Duygusal dünyanın tek amacı duygusal doyumdur. Dünyaya gelen çocuk, zevk kovalama-acıdan kaçınma ikilemi içinde kurmaya başlar ilişkilerini. Her deneyimi, duygusal dünyasını yeniden yapılandırır. Ancak bu yeniden yapılanma, Piaget'nin bilişsel gelişim için kullandığı kipleşmeden çok ayrımlıdır. Burada çocuğun baş derdi dış dünyayı anlamak değil, kendi duygusal doyumunu sürekli kılmak ve ençoklaştırmaktır. Her örgenlik (organizma) gibi, çocuk da içindeki erkeyi (enerjiyi) sürekli olarak boşaltmak ve yenilemek zorundadır. Hem boşaltma, hem de yenileme haz kaynağıdır. Ne var ki, boşaltma da, yenileme de, hep başka insanlarla ilişkilerden geçer. Bu ilişkiler toplumca belirlenmiş durumdadır. Çocuk bu ortam içinde sürekli olarak doyum arayarak, her yeni deneyimi ile kendi duygu düzeninin biçimlenmesine yol açar. Doyum güçlükleriyle, engellerle, acılarla karşılaştıkça, yine de doyuma bir şekilde ulaşmak ve kendini korumak için, elindeki olanakları kullanır ve yenilerini geliştirir. Bu arada edinmeye başladığı *duygusal simgeleme* düzeneği, ona bu çabasında destek olur. Sonuçta çocuğun tini (ruhu, psişik yapısı) böyle kurulur. Bu tin kurulum süreci içinde, kimi zaman ussallık, duygusal doyum için olumlu bir etkide bulunur. İşte doyum için araçsal olduğu ölçüde, tinsel yapı da bilinç edinir. Olmadığı ölçüde ise, bilinçdışılığın alanı genişler. Görüldüğü gibi, bu duygusal işleyiş örnekçesinin (modelinin), Piaget'nin kurduğu bilişsel işleyiş örnekçesiyle *bir ilgisi yoktur.*

Son olarak şunu da anımsatmak gerekir ki, Piaget, doğumla başlayıp ergenlikle sonuçlanan bilişsel oluşumun evrensel olduğunu, ancak ondan sonraki aşamaların ekinlere göre biçimlendiğini ileri sürerken yanılmaktadır. Yalnızca duygusal doyumun değil, nesnelere ilişkin bilişsel etkileşimin de araçları-yolları, nesneleri-amaçları toplumsaldır. Başka bir deyişle, bunlar hep ekin-özgüldür. Daha önce de belirtildiği gibi, örneğin insanın bir örgenlik (organizma) olduğu gerçeğinden,

kestirmeci evrensel sonuçlara atlanamaz. Açlık gibi, eşeysel çekim gibi evrensel dürtüler, somutta, her zaman belli bir ekin tarafından biçimlenmiş olarak ortaya çıkarlar. Aynı biçimde, "aklın yolu birdir" dermişçesine, bütün toplumlar için geçerli bir ortak bilişsel edinim süreci varsayılamaz. Ortak bir yin gibi, bütün insanlar için ortak öğelerden oluşan bir usyapısı (mantığı) varsayılabilir, ancak bunun *somut işleyişi*, ekinden ekine ister istemez *değişik* olacaktır. Çocuk, yalnızca duygusal doyumunu değil, bilişsel gelişimini de, ancak içinde yer aldığı ekinin (kültürün) belirlediği özgül kalıplardan geçerek elde edebilir.

2. Lev Vygotsky'nin ekinsel-tarihsel tinbilim (kültürel-tarihsel psikoloji) yaklaşımı

Vygotsky, Piaget ile aynı yıl (1896) doğmuş, ancak 1934'te, henüz otuz sekiz yaşındayken veremden ölmüştür. Başka bir deyişle, (1980'de öldüğüne göre) seksen dört yıl yaşamış olan Piaget'ye oranla, yapıtlarını çok daha kısa bir süreye sıkıştırmak zorunda kalmıştır. Gerçekten de, Lev Vygotsky, tinbilim (psikoloji) alanındaki ürünlerini yaşamının son on yılına sığdırmış, Sovyetler Birliği'nin o günkü koşulları ve kendi sağlık durumu nedeniyle bunların çoğunu bitirip yayınlayamamış, egemen Stalinciliğin hışmına uğramış, görüşleri parti düşüngüsüne aykırı bulunduğundan, yayınlatabildiklerinin yeni basımı da yapılmamıştır. Ancak buzlar çözülmeye başladıktan sonra, 1965'te, zamanında yayınlanamamış ilk büyük yapıtı *Sanatın Tinbilimi (The Psychology of Art)* Sovyetler'de yayınlanmış; tüm yapıtlarının gün yüzüne çıkması 80'leri bulmuştur.

Vygotsky, tıpkı Piaget gibi, çocuğun toplum yaşamını eylem süreci içinde öğrendiğini, bu öğrenim sürecinin çocuğun sürekli olarak yeniden yapılanması biçiminde gerçekleştiğini düşünüyor. Ancak, Piaget'den farklı olarak, bu eylem sürecin-

de yetişkinlerin vazgeçilmez bir rol oynadıklarını ileri sürüyor. Çocuklar, duyu-devinim kipleşmesini ("sensori-motor schemes") bile, kendiliklerinden değil, ancak başkalarının aracılığıyla edinebiliyorlar. Yetişkinler, çocukların hep "yakın gelişim alanında" ("zone of proximal development") yer alarak, yetişmelerinin her aşamasında çocukların gizilgüçlerinin gerçekleşmesinin yolunu açıyorlar. Onun gözünde, Piaget'nin aksine, bireyleşme süreci dirimsel (biyolojik), dolayısıyla da evrensel değil; bulunulan topluma özgü, başka bir deyişle, ekinsel (kültürel) bir süreç. Çocuk, ancak yetişkinlerle ilişkileri ışığında, kendi yaptıklarının anlamını görebiliyor. Çeşitli etkinliklerde bulunan çocuk, yetişkinlerin sunduğu anlama araçlarını kullanarak, nesnelerle ve başka kişilerle ilişkilerini anlamlandırabiliyor. Evde olsun okulda olsun çocuk, ancak yakın çevresinde yer alan yetişkinlerin kılavuzluğu ile bir anlam dünyası edinebiliyor, çevresini böyle kavrayabiliyor.

Vygotsky şöyle bir örnek veriyor: Bebek, uzaktaki bir nesneye erişmek istediğinde, eliyle bir "kapma" devinimi (hareketi) gerçekleştirir. Bunu gören yakınındaki bir kişi, diyelim annesi, nesneyi alıp çocuğa verir. Bu alışverişin yinelenmesi sonucunda bebek, elini belli bir biçimde uzatmayı, gözünü diktiği nesneyi isteyişinin imi (işareti) olarak kullanmaya başlar. Vygotsky'ye göre, en yalıncından en karmaşığına dek, bütün tinsel işlevler böyle oluşur. Bireyde hepsinin gerçekleşme uzamı (mekânı) sinir dizgesiyle beyindir; ancak, hepsinin kaynağı toplumsal yaşamdır. İstenç (irade) bile böyledir. Çocuk, toplumsal alışverişte birbirine ters düşen isteklerin çatışmasından, kendi isteğini kabul ettirme düzeneğini öğrenir. Özetle bütün tinsel işlevler, önce bebeğin-çocuğun taraf olduğu toplumsal alışveriş içinde ortaya çıkar. Çocuk bunları hep *içselleştirme* yoluyla edinir.[40]

40 http://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1931/higher-mental-functions.htm (31 Ocak 2013)

Buna karşılık, geleneksel yaklaşım, işe bireyin dirimsel yapısından başlar. Bu yapının sunduğu olanaklar, toplumsal alışveriş içinde gelişir. Çocuk "toplumsallaşır". Piaget de öyle düşünüyor. Çocuk, edim içinde, deneyimle gelişiyor. Vygotsky'ye göre ise, olay öyle değil. Çocuk toplumsallaşarak değil, toplumsal alışveriş içinde *bireyselleşerek* oluşuyor. Süreç toplumdan başlıyor; toplumsal alışveriş içinde ortaya çıkan anlama araçları (ekinsel araçlar), dirimsel gizilgücü biçimlendirerek bireysel tinyapısını kuruyor.

Bu anlama süreci içinde, çocuğun dirimsel tinyapısı (biyolojik temelli psikolojisi) köklü bir dönüşüme uğruyor. Bunu da sağlayan dil. Özel adların "özel durumu" dışında, her ad, tek bir nesneye değil, bir nesne kümesine göndermede bulunur. Dolayısıyla sözcük, daha ilk adımda bir *genelleme* işlemi gerçekleştirir. Bu, ilkel tindüzeninin (psikolojinin) duyum ve algı yoluyla kavrayışından nitel olarak ayrımlı (farklı), çok daha ileri bir kavrayış biçimidir. Sonuç olarak bu, bir düşünce edimidir.[41]

Vygotsky'ye göre, hem soyoluşta, hem de bireyoluşta, düşünme ile konuşma iki ayrı süreçtir. Dilde bunlar birleşir. Dili öğrendikçe, çocuğun ilkel düşünce yapısı toplumdan aktarılan anlam çerçevesine oturur. Ancak, Piaget'nin düşündüğünün aksine, gelişme, çocuğun öznel düşlemlerine dayanan içekapanık ("autistic") bir aşamadan, Piaget'nin benözekli ("egocentric") dediği bir dil aşamasından başlamaz. Gelişim çizgisi bunun tam tersidir: Çocuklarda olsun, yetişkinlerde olsun, dilin ilk işlevi iletişimdir, toplumsal alışveriştir. Dolayısıyla, çocuğun daha en başta edindiği dil, kişisel değil, toplumsaldır. Başlangıçta bu dil çokişlevli ve toptancıdır. İşlevsel ayrışma ancak bir süreç içinde gerçekleşir. Belli bir gelişme aşamasında çocuğun toplumsal dili, iletişim dili ile benözekli ("egocentric") dil olarak ikiye bölünür.[42] Benözekli dil, belli bir süreç

41 VYGOTSKY (1986): 6.

42 VYGOTSKY (1986): 34.

içinde, çocuğun düşüncelerini kendisi için biçimlendiren bir içdile ("inner speach") dönüşür.

Freud'un olsun Piaget'nin olsun temel yanılgısı, çocuğun tinyapısını ilkel, özgün bir dirimsel (biyolojik) temele oturtmaktır. Bu anlayışta toplumsal etmenler, çocuğun dirimsel yapısına boyun eğdiren "yabancı" güçlerdir.[43] Çocuğun toplumsallığı, *sonradan eklenen* bir özelliktir. Oysa gerçekte çocuk, daha başlangıçta toplumsaldır ve kendi tinselliği, ancak toplumsallığın *devşirilmesiyle* kurulabilir.[44] Çocuk, iki yaş dolayında, sesle anlamı birleştirmeye, sözcükleri anlam taşıyıcısı olarak algılamaya başlar. O aşamadan önce çocuk, tanıma, anımsama gibi birtakım ilkel düşünsel eylemler gerçekleştirmekte; sesleri de yalnızca duygusal araçlar olarak kavramaktadır. Sesin düşünselliğin aracına dönüşmesi, nesnelerin bir "adı" olduğunun algılanması, genellemenin, simgesel düşünmenin ilk adımını oluşturduğundan *son derece önemlidir.* Bu ilk adımda kümelendirme, kişilerin soyadlarında, aile adlarında olduğu gibi, bir tür "ilişkinlik" imidir (işaretidir). Ancak bu bağ usdüzensel (mantıki) bir nitelik kazanıncadır ki, kavramsal dil doğar.

Çocuk dili edinince, artık düşünsel gelişimi dile, toplumun ona sağladığı ekinsel (kültürel) deneyim olanaklarına bağlı duruma gelir. Örneğin kavram dili, ancak toplumsal alışverişin sağladığı özgül genelleme düzeyiyle kurulabilir. Kavramların oluşturulabilmesi, sözcüklerin "alet" olarak kullanılabilmesine bağlıdır.[45] Çocuk kavram dilini algılama yeteneğine ancak ergenlikte kavuşur. Ergenlik, kavramları kavrayabilmek için gerekli olan, vazgeçilmez bir dirimsel gelişme aşamasıdır. Ancak kavramsal dilin kendisi, hiç kuşku yok ki, dirimsel değil toplumsal kaynaklıdır.

---

43 VYGOTSKY (1986): 44.

44 Vygotsky'nin çarpıcı deyimlemesiyle: "Ben kendi kendimle bir toplumsal ilişkiyim." Aktaran HOLLAND & LACHİCOTTE, JR.: 112, n. 7.

45 VYGOTSKY (1986): 107.

Kavramsal dil, hemen olgun biçimiyle edinilmez. Bireyin farkındalık düzeyi, soyutlama gücü, denetleme yeteneği geliştikçe, kavramsal dil ustalığı da gelişir. Kavramsal düşüncede en önemli araç, doğru yürütülmüş *genelleme-soyutlama* işlemleridir. Ancak bu işlemler başarılı olursa, kavramlar arasında denklik, karşılaştırma, yargıda bulunma, sonuç çıkarma işlemleri sağlıklı olarak yürütülebilir.[46] Kavramlar arasında esas ilişki, *genellik* ilişkisidir. Kavramsal dilin niteliği, usyapısal (mantık) değişkenlerini de belirler. Yeni sözcükler yaratılır, var olan sözcüklerin anlamı değişir. İlkel genellemelerin soyutluk düzeyi yüksele yüksele *en soyut genellemelere* erişilir. Bu biçimde değişen dil, hem anlam yapısını yeniden kurar, hem de bireylerce, bu daha gelişkin yapısıyla içselleştirilir. Böylece, onların tinbilimsel (psikolojik) yapılarını da yeniden biçimlendirir.

Tıpkı (daha sonra göreceğimiz[47]) Mead gibi, Vygotsky, kişiliklerin oluşumunu, çeşitli toplumsal rollerin içselleştirilmesiyle açıklıyor. Yine Mead gibi, rollerin oluşumunda, yinelenen toplumsal ilişkilerin ortaya çıkardığı "anlam yapılarının", (simgeleme yoluyla, dolayısıyla ekinsel araçlarla kurulan "anlam örüntülerinin") etken olduğunu vurguluyor. Ancak Mead'den iki önemli farkı var. Mead bu örüntüleri veri olarak ele alırken, Vygotsky, bunların *tarihselliğine* dikkat çekiyor. Ekinsel biçimlerin ve içeriklerin, tarihsel dönemlere göre farklılaştığını anımsatıyor. Yaklaşımının "ekinsel-tarihsel" olarak adlandırılmasının nedeni bu. Vygotsky'nin ikinci büyük katkısı, birey-toplum ilişkisinin toplumsal yönüne odaklanmayı yeğleyen Mead'in aksine, bireydeki *kişilik oluşum sürecini* açıklamaya çalışması, dolayısıyla da kendine özgü bir "tinbilim" kuramı geliştirmiş olmasıdır.[48]

46 VYGOTSKY (1986): 201.

47 *Bkz.* BÖLÜM III: B/1.

48 HOLLAND & LACHİCOTTE, JR.: 105.

Vygotsky'nin tinbilim kuramının temeli, insan bilincinin, "tinbilimsel aletler" ya da "imler" kullanımıyla ilişkili olduğu görüşüdür. Gerçekten de insan, fizik çevresiyle olsun, öteki insanlarla olsun, hep simgesel araçların kendisine sağladığı olanakları kullanarak ilişki kurar. Kendisi için ya da başkası için "anlamlı" davranabilmesinin tek yolu budur. İnsan, çevresiyle, ancak ekin (kültür) araçları *dolayımıyla* ("mediation") alışverişte bulunabilir. İnsanın bu güne dek geliştirdiği en önemli simgesel araçlar şöyle sıralanabilir: dil, çeşitli sayı sayma dizgeleri, anımsama yordamları (teknikleri), cebirsel simge dizgeleri, sanat yaratıları, yazı, türlü çizgeler (şemalar), çizelgeler (tablolar), haritalar, çizimler, ortak kabul görmüş her yürlü yapay im.[49] Kuramın can alıcı noktası şudur: Toplumda hazır bulunan bu araçların kullanımı, gelişmekte olan tinsel yapıları *kendilerine uydurur.* Her ekinsel araç, her im dizgesi, onu kullanan bireyde *nitel değişimlere* yol açar. Bu açıdan bakıldığında, *öğrenim,* kişilerin belli *im dizgelerini* kullanma becerisini edinmelerinden başka bir şey değildir. Öte yandan, bu becerileri edindiği ölçüde birey, kendi fizik ve toplumsal çevresini *etkileme gücünü* artırır. Bu biçimde etkilenip dönüştürülmüş olan çevre, birey tarafından, bu kez yeni biçimiyle içselleştirilir.[50] Karşılıklı etkileşim bireyin ölümüne dek sürer. Tarih, ekin aracılığıyla tinleri biçimlendirir; tinler, ekin aracını kullanarak tarihi yaparlar.

Lev Vygotsky'nin geliştirdiği bireysel tin anlayışı, görüldüğü gibi, Marx'ınkine tümüyle uygun. Bu uygunluğa, Vygotsky'nin kendisi de değiniyor. Marx'ın "insani öz tek tek bireylerin içinde bulunan bir soyutlama değildir. Gerçekte, toplumsal ilişkilerin bütünüdür."[51] savını, kendi tin (ruh, psişe) görüşünün dayanağı olarak yorumluyor. Ona göre, insanın anlıksal ("mental") yapısının doğası, en iyi şekilde, toplumsal ilişkiler bütününün bireyler-

49 WERTSCH: 178-179.

50 HOLLAND & LACHİCOTTE, JR.: 109.

51 MARX & ENGELS (2013): 80.

ce içselleştirilmesi, bunların bireysel işlev ve biçimlere dönüşmesi olarak anlaşılabilir. Başka bir deyişle, tarihin her aşamasında bireylerin tinleri, toplumsal düzeyde gelişen ekinsel araçların içselleştirilmesiyle oluşur.[52] Bu oluşum süreci, aynı zamanda, tinlerin (bireylerin), "kendi tarihlerini yapma"larıyla özdeştir.

Son olarak, bir de şu soruyu sormamız gerekiyor: Duygutür kuramı ile Vygotsky'nın ekinsel-tarihsel yaklaşımı birbirine nasıl eklemlenebilir? Vygotsky'nin kuramı, tıpkı Piaget'ninki gibi, bir *bilişsel* yetenek edinim kuramı. Vygotsky'nin Piaget'ye üstünlüğü, bu yetenek edinimini dirimsel-evrensel bir temelden çıkarıp tarihsel gelişmeye bağlaması. Yine de, her ikisi, kendilerini, tinsel yapının bilişsel yönünün oluşumunu araştırmakla sınırlıyorlar. Oysa, bilindiği gibi, tinsel yapı bir duygu-düşünce karmasından oluşsa da, baskın yönü, duygusal yönüdür. Durum böyle olmakla birlikte, tıpkı Piaget'nin kuramı için olduğu gibi, duygutür kuramı, Vygotsky'nin bilişsel yaklaşımını, tinin duygusal oluşumu için de kullanma olanağını verir. Yapılacak şey, her tarihsel aşamada ve ortamda, ortak dilin anlam örüntüleri içinde, her duygutürün ilgili ekinde nasıl biçimlendirilip dışa vurulduğunu araştırmak, dolayısıyla, yalnızca Ayırdına Varma duygutürünün değil, Sevme, Güvenme, Beğenilme, Sevinme, Haz Duyma duygutürlerinin de o tarihsel aşama ve ortamda nasıl oluştuğunu ortaya koymaktır. Böylece, Vygotsky'nin, tinin yalnızca bilişsel yönü için araştırdığı "bireyleşme" düzenekleri, tinin bütün eksenleri için gün ışığına çıkarılabilir.

Şuna da özellikle dikkat çekmek gerekir: Duygutür kuramı, Vygotsky'nin kuramı için de geçerli olmak üzere, Marksist çerçeve içinde yer alan bütün kuramların karşılaştığı ortak bir güçlüğü aşmada yardımcı olabilecek niteliktedir. Bu kuramların hepsi, belli bir *tarihsel gelişim* anlayışına oturuyor. Ancak, belli bir tarihsel aşama ve ortamı açıklayabilmek için, bu anlayış

52 http://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1931/higher-mental-functions.htm (31 Ocak 2013)

yeterli değil. Bir de, ilgili aşamanın hem bütünlüklü hem de ayrıntılı kuramını yapmak gerekiyor. Marksizm tarihinde bunun en parlak örneği, Marx'ın geliştirdiği kapitalist üretim biçimi çözümlemesidir. Marx burada, üretim biçimi kavramı için, hem bütünlüklü bir kavramsal çerçeve kurmuş, hem de bunu özgül bir biçimde somutlaştırmıştır. Böyle *tarihsel somutlaştırmaya* elverişli çözümlemelerin, toplumsal yaşamın başka özgül düzlemleri için de geliştirilmesi, örneğin yönetki,[53] düşüngü, sanat vb. alanlarında, yine bu bütünlüklü anlayış çerçevesinde kalınarak, özgül kuramların yapılması gerekir. Bu düzlemlerin biri de, ekin-tin düzlemidir. Bu güne dek, bu çeşitli düzlemlerin kuramlarına önemli katkılar gerçekleştirilmiştir. Sanırım, duygutür kuramı, birey/toplum araştırmalarının ekin-tin düzlemine katkıda bulunacak değerdedir. Bu kuram bize, çeşitli tarihsel aşama ve ortamlarda ekin-tin düzlemini araştırırken, hepsinde aynı duygutürlerin somut biçimlenişlerinin izini sürerek, ilgili aşama ve ortamın ekin-tin gerçeğini, başka aşama ve ortamlarınkiyle karşılaştırmalı biçimde aydınlatma olanağını veriyor. Duygutür kuramının, Vygotsky'nin yaklaşımına bir katkısı da bu olabilir.

3. Belli başlı kişilik kuramları ve Marksizm

Kişilik konusunda çok aydınlatıcı bir elkitabı yazan Jerry M. Burger'e göre,[54] "Kişilik, bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak tanımlanabilir."[55] Davranış kalıpları, bir bireyin yaşamı boyunca az çok tutarlı olarak ortaya koyduğu, süreklilik kazanmış davranış biçimleridir. Kişilik içi süreçler ise, her bireyin içinde yer alan güdüsel, duygusal ve bilişsel süreçlerdir.

53 *Devlet Nedir?* kitabımla ben yönetki (siyaset) düzleminin kuramına bir katkıda bulunmaya çalıştım.

54 Bu kitabın 2004'te yayınlanan geliştirilmiş yeni basımı, kısa sürede Türkçe'ye de kazandırılmıştır: BURGER (2006).

55 BURGER (2006): 23.

Peki, bu "tutarlı davranış kalıplarının ve kişilik içi süreçlerin kaynakları nelerdir?" Burger'e göre, bu konuda bugüne dek altı temel yaklaşım geliştirilmiştir. Bütün kişilik kuramları, bu yaklaşımların birine yerleştirilebilir. "Bunlar psikanalitik yaklaşım, ayırıcı özellik yaklaşımı, biyolojik yaklaşım, insancıl yaklaşım, davranışsal/sosyal öğrenme yaklaşımı ve bilişsel yaklaşımdır."[56] Dikkat edilirse, bu dizelgede (listede) tarihsel özdekçi (Marksist) yaklaşım yer almamaktadır. Bir başka eksik de, ekinsel tinbilim (kültürel psikoloji) yaklaşımıdır. Gerçi Burger, şu sözleriyle, ekin etmeninin önemini vurgulamaya çalışmıştır: "Psikologlar insanların ve kişiliklerinin kültürel bir bağlamda var olduğunu fark etmişlerdir. Kültürler arası araştırmalar yapanların belirttiği en önemli ayrım, bireyci ve kolektif kültürlerdir."[57] Örneğin, bu ayrım nedeniyle, özsaygı ya da başarının tanımlanması konusunda ekinler arasında önemli farklılıklara raslanır. Yine de Burger, ne tarihsel özdekçiliğin, ne de ekinsel tinbilimin, kişiliği kavramada sundukları özgün yaklaşımların ayırdında değil.

Bu eksiklerine karşın, Burger'in yaptığı alanyazın (literatür) taraması, kişilik kuramı konusunda gerçekten de kapsayıcı. Burada güdülen amaç bakımından, Burger'in öbeklendirmesini kullanmak elverişli. Aşağıda, Burger'in tanıttığı belli başlı altı yaklaşımın her biri, ayrı bir altbaşlık altında kısaca ele alınacak. Önce, her temel yaklaşımın kişilik konusunda ortaya attığı belli başlı savlar (iddialar, tezler) sergilenecek. Sonra da bu savlar, eleştirel bir bakışla değerlendirilecek. Bu değerlendirmede çifte amaç güdülecek. Sav Marksist yaklaşıma ters düşüyorsa, eleştirilmesi, tarihsel özdekçi yaklaşımın bu yönünün açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olacak. Yok, sav Marksist yaklaşımla uyuşuyorsa, bunun katılmasıyla, tarihsel özdekçiliğin kişilik konusuna yaklaşımı varsıllaştırılabilecek.

56 BURGER (2006): 24.

57 BURGER (2006): 32.

a) Tinçözümcü (psikanalitik) yaklaşım ve Marksizm

Freud'un bayraktarlığını yaptığı tinçözümcü yaklaşımın belli başlı savları şöyle özetlenebilir:

Birinci sav: İnsan tini (ruhu, psişesi), başlıca üç bölümden oluşan bir yapı, bir dizgedir (sistemdir): bilinçaltı, bilinçüstü, bilinç. Kişi, bu yapıyı oluşturan duygu-düşüncelerin çok büyük çoğunluğunun ayrımında değildir. Bunlar bilinç dışında kalır. Azı, bilince kolayca çağrılabilecek bir konumdadır. Çok azı da, açıkça bilinir. Buna karşılık, insan davranışını yöneten temel etmen, bu bilinçdışı öğelerdir. Bunların iki kaynağı vardır: En önemlisi, bireyin kendi yininden (bedeninden) kaynaklanan güdülerdir. Herkeste iki temel içgüdü vardır: yaşam içgüdüsü ile ölüm içgüdüsü.[58] Yaşam içgüdüsünün devingeci (motoru) "libido"dur. Bu kaynayan yaşam erkesi (enerjisi), temelde eşeyseldir (cinseldir). Zaman zemin tanımaz, derhal doyum peşinde koşar. Onu "haz ilkesi" yönetir. İkinci temel içgüdü, ölüm ("thanatos") içgüdüsüdür. Bireyin, yaşam geriliminden kurtulmak için içten içe özlediği ölüm dinginliği, başkalarına yönelmiş saldırganlık biçiminde ortaya çıkar. Bu iki içgüdünün karşısına, bebeklikten başlayarak çevrenin ördüğü yasaklar ile utanç duygusu çıkar. Birey, yavaş yavaş, eşeyselliğini ve saldırganlığını, toplumun kabul edebileceği biçimlerde doyurmanın yollarını bulur. Bu görev, bilinç bölümünündür. Bilinç "gerçeklik ilkesi"ni gözeterek, içgüdülerle toplumsal yaşamın gerekleri arasında bir denge kurmaya çalışır.

İkinci sav: Doğumundan başlayarak her çocuk, eşeysel yönden duyarlılaşan yin (vücut) bölgesine koşut olarak bir tinsel (psikolojik) gelişim sürecinden geçer. Beş altı yaşlarına dek tırmanılan bu basamaklar, sırasıyla, ağızsal (oral), kıçsal (anal),

58 Daha önce belirtildiği gibi (II. Bölüm: A/5), gerçekte, Freud'un özgün dürtü ikilemi, benlik içgüdüleri ile eşeysel içgüdüler arasındaki ikilemdir. Freud, ancak 1920 yılında, yaşam ve ölüm dürtüleri ikilemini kuramının temeline yerleştirmeye başlamıştır.

üremsel (genital) dönemlerdir. Bu son dönem, özellikle erkek çocuk için, kamışsal (fallik) odaklanmaya sahne olur. Erkek çocuk, anneyi arzular ve babayı rakip olarak görür (Oidipus karmaşası). Bunun sonucunda iğdiş edilme korkusunu yaşar. Kız çocuk ise, anneyi aradan çıkarıp babaya bağlanmak ister. Her dönemin örselenmeden aşılması, kişiliğin temel boyutlarının yapılanmasında dönüşül (kritik) önem taşır. Yoksa, tinsel erke (psişik enerji), örselenmeye sahne olan döneme, dolayısıyla da o dönemin özelliği olan kişilik boyutuna saplanıp kalır. Bu sakatlanma, bireyin geri kalan yaşamını sürdürmek için yeterli erke bulamamasına neden olur. Beş altı yaşlarında, herkesin temel kişiliği kurulmuş sayılır. Oidipus karmaşası, erkek çocuk için babayla özdeşerek, kız çocuk için ise, anneyle özdeşerek aşılır. Bunu, ergenliğe dek süren ve eşeysel ilginin dinginleştiği bir gizillik ("latency") dönemi izler. Ergenlikle birlikte, çocukluğun dağınık eşeyselliğinin yerini, yetişkinliğin özelliği olan üremsel (genital) örgenler odaklı eşeysellik alır.

Üçüncü sav: Her birey, yaşamını sürdürebilmek için tinsel dengesini az çok korumak zorundadır. Bilinçaltından kaynaklanan, özellikle eşeysellik (cinsellik) ve saldırganlıkla yüklü olan dürtülerin açığa çıkarılması, çevrenin değerleri ve kişinin içselleştirdiği çevre değerleriyle fazla çatıştığında, kişi tinsel dengesini koruyabilmek için, bu dürtüleri çevresinden, özellikle de kendisinden gizleyen savunma düzenekleri (mekanizmaları) geliştirir. Kişi bunların ayrımında değildir. Bu düzenekler hep bilinçaltında işler. Kişinin bir türlü adını koyamadığı bir bunaltının ("anxiety") az çok dizginlenmesini, dayanılabilir bir düzeyde tutulmasını sağlarlar. Kişi bunları açıkça görebilse, dürtülerinin kendisinde yarattığı korkuyu ortadan kaldırmak için bilinçli birtakım düzenekler, örneğin kaçınma, dürtülerini daha kabul edilebilir yollarla doyurma vb. gibi sağlıklı tepkiler geliştirebilir. Ancak, bunun koşulu, kendi dürtüleriyle açıkça yüzleşebilmesidir. Böyle bir yüzleşme, çoğu kişi için

dayanılmaz bir denge bozukluğuna yol açacağından, bilinçdışı savunma düzenekleri geliştirilir. Kişi, bilincinde olmadan, bu düzeneklerin gereklerine göre davranır. Bunun ağır bir bedeli vardır. Tinsel erkenin (psişik enerjinin) önemli bir bölümü, görünmeyen bir düşmana, adı konamamış bir iç kaygıya kafa tutmak için harcanır. Sonuç, şu ya da bu ağırlıkta tinsel rahatsızlıklar ve sayrılıklardır (hastalıklardır). Savunma düzenekleri pek çoktur. En yaygınları: bastırma (zorla bilinçdışına itme), yadsıma (öyle bir şey yok, deme), yansıtma (kötü dürtüyü başkalarına yakıştırma), karşıt tepki oluşturma (örneğin, nefretini gizleyebilmek için aşırı sevgi gösterme), usa uygunlaştırma ('kendi iyiliği için dövüyorum'), ussallaştırma (bunaltı yaratan duyguyu, duygusal yükünden sıyırıp salt bir düşünsel nesneye dönüştürerek kısmen doyurma; örneğin, gizli bir eşcinselin, eşcinselliği bilimsel araştırma konusu olarak seçmesi), nesne değiştirme (patronuna kızıp karısını dövme), somutlaştırma (patronuna kızıp evdeki kum torbasına yumruk atma), düş kurma (kendini darı ambarında görme), özdeşim (kendini kötü duygular taşımayan bir kahramanın yerine koyma), yüceltim (örneğin, saldırganlığı şiddetli sporlara yönelerek doyurma), kısmen doyurma (örneğin, yasak eşeysel nesnenin başını, yanağını okşama, sırtını sıvazlama), vb. vb. Tinsel rahatsızlıkları ve sayrılıkları sağaltmanın (tedavi etmenin) tek yolu, bunaltının kaynağı olan dürtüleri gün ışığına çıkarmak ve bilinçli olarak, toplumun ve kendisinin kabul edebileceği yollardan bunların üstesinden gelmektir. Freud, bilinçaltına ulaşmak için önce uyutumu (hipnozu) denemiştir. Uyutum yetersiz kalınca, tinçözümün çeşitli araçlarını geliştirmiştir: düşlerin, özgür (serbest) çağrışımların, dil sürçmelerinin, kimi kazaların, takıntılı davranışların, yılgıların (fobilerin), şakaların, anlamlı unutkanlıkların, vb. danışanla el ele vererek yorumlanması. Bu araçlara daha sonra yenileri eklenmiştir: oyunlar, yansıtıcı testler, vb.

Freud'un ana savları kabaca böyle özetlenebilir. Bunları özdekçi (maddeci) tarih görüşü açısından değerlendirmeye girişmeden önce, birey konusuyla uğraşan herkesin, bu arada da Marksist bir birey kuramı geliştirmeye çalışanların ödemesi gereken tarihsel bir borç vardır: Aşağı yukarı bir yüzyıldır, uğradığı haklı haksız sayısız saldırıya karşın, Sigmund Freud, birey kuramının gerçek başlatıcısı olarak selamlanmalıdır. Freud görmezlikten gelinerek ya da hafife alınarak, hiçbir ciddi birey kuramı geliştirilemez.

Freud'un *birinci savının* en değerli yanı, bilim tarihinde ilk kez insan tinini (ruhunu, psişesini) özgül bir araştırma konusu olarak ortaya koymasıdır. Bugün genel kabul gördüğü için, bu olgunun önemi gözden kaçmamalıdır. Freud, bu yeni bilim nesnesini, geniş ölçüde bilinç dışında kalan bir yapı, bir dizge (sistem) olarak tasarımlamıştır (tasavvur etmiştir). Bunda da, haklıdır.

Buna karşılık, bu yapının bilinçaltı, bilinçüstü ve bilinç olarak kurgulanması, sorunludur. Freud'un bu kurgusu, birey tindurumunun (psikolojisinin) doğrudan doğruya içgüdülere bağlı olduğu yönündeki görüşüyle ilintilidir. Bilinçaltı, yaşam içgüdüsünden (Eros) kaynaklanan haz arayışı ile ölüm içgüdüsünden (Thanatos) kaynaklanan saldırganlık duygularıyla doludur. Bu duygular bireyde, derhal doyum yönünde bir baskı yaratırlar. Bilinçüstü ise, bu doyumu, ya kısıtlar ya da toplumun kabul edebileceği bir çerçeveye yerleştirir. İşte bu görüşler kanımca yanlıştır. Bir kere, örgensel erke (organik enerji) dışında, "libido" gibi, kendine özgü bir tinsel (psişik) erke bulunduğu savı dayanaksızdır. Erke (enerji), gayet somut bir şeydir. Yin (beden) dışında ayrı bir ruh olmadığına göre, yin erkesi dışındaki bu tin erkesi nerede barınacaktır? Tarihsel özdekçi görüş geliştirilmeye çalışılırken belirtildiği gibi, tin, yine (bedene) biçim veren yöndür. Yalnızca sinir dizgesine değil, bütün yinimize. Bu yönün bir dizge gibi işlediği doğrudur. Ancak, kendine özgü bir yerleşme yeri yoktur. Dolayısıyla, bu yapısal

örnekçe (model) yerine, Freud'un daha önce geliştirdiği topografik örnekçe, tin durumlarını bilinçdışı, bilinçöncesi ve bilinç biçiminde sınıflandıran örnekçe daha elverişlidir.

Tinin bilinç dışında kalan bölümünün, bütünüyle eşeysel (cinsel) doyum ve saldırganlık dürtülerinin egemenliği altında olduğu görüşü ise düpedüz yanlıştır. Tinçözüm deviminde (hareketinde)Freud'dan hemen sonra gelen düşünürler bile bu görüşü reddetmişlerdir. Alfred Adler, insan davranışının baş belirleyicisinin, aşağılık duygusunu yenmek için geliştirilen üstünlük arayışı olduğunu; Carl Jung ise, bireysel bilinçaltının yanında bütün insanlarda ortak olan kapsayıcı bir bilinçaltının belirleyici olduğunu savunmuştur. Erik Erikson, esas belirleyici olanın, eşeysel dürtüler değil, benliğin kimlik arayışı olduğu görüşündedir. Karen Horney, bilinçaltının, eşeysel doyumsuzluklardan çok, çocukta kaygı yaratan her türlü sorunlu ilişkiden kaynaklanabilecek bunaltıların etkisiyle biçimlendiğini; Harry Stack Sullivan da, esas sorunun, yüz yüze ilişkilerde duygusal sıcaklık eksikliği olduğunu savunmuştur. Kısacası, Freud'çular bile, Freud'un, insan tinini her şeyden çok eşeysel duyguların ve saldırganlık dürtülerinin kölesi olarak gören görüşünü reddetmişlerdir. Burada savunulan tarihsel özdekçi görüşe göre de, insan tininin esas belirleyicisi yüz yüze ilişkilerdir; bunları biçimlendiren de ekindir (kültürdür). Öte yandan, bilinçdışında, tinsel sorun kaynağı olabilecek duygu-düşüncelerin barındığı doğru olmakla birlikte, bilinçdışının, esas olarak, ekin kaynaklı bireysel alışkanlıkları kapsadığı unutulmamalıdır.

Freud'un en sorunlu savı ise, *ikinci savıdır.* Bu sava göre, her çocuk, doğumundan başlayarak, sırayla belli eşeysel duyarlık bölgelerinin etkisi altında gelişir ve yaklaşık beş altı yaşlarında, onu bütün yaşamı boyunca biçimlendirecek tinsel yapıyı edinir. Bütün Freud'çular erken gelişme döneminin özel etkisini kabul etmekle birlikte, tinsel gelişmeyi bu denli erken bir aşamada donduran bir görüşü benimsemezler. Bu çerçevede, Erik

Erikson'un geliştirdiği ve tinsel gelişmeyi doğumla başlayıp ölüme dek süren sekiz aşamalı bir süreç olarak tasarlayan, her basamağın başarıyla aşılmasını belli bir toplumsal ilişki çerçevesine oturtan gelişim görüşü çok etkili olmuştur. (Erikson'un basamakları şöyle sıralanır: bebeklik, yürümeye başlama, erken çocukluk, ilkokul çağı, ergenlik, genç yetişkinlik, yetişkinlik, yaşlılık.)[59] Freud'un ikinci savının odak noktası, Oidipus karmaşasıdır. Buna göre, beş altı yaşlarındaki erkek çocuğu, babasını ortadan kaldırıp annesiyle birleşme arzusundadır. Bu arzu onda, güçlü baba karşısında, iğdiş edilme korkusu ve suçluluk duygusu yaratır. Çocuk, bu aşamada, toplumun dayattığı kuralları içselleştirerek, Freud'un deyişiyle bir üstbenlik edinerek ve babasıyla özdeşerek Oidipus karmaşasını aşar. Bilinçaltının dizgin tanımaz eşeyselliğini ve saldırganlığını aşmanın, kısacası uygar bir yaşam kurmanın düzeneği (mekanizması) budur. Freud, değişmez bir insan doğası temeline oturan bu görüşünü, tarihi de, ekini de açıklamak için geçerli saymıştır. Örneğin, ünlü *Totem ile Tabu* yapıtındaki çözümlemesi bu görüşe dayanır. Freud'un kafasındaki anlayış sanırım kısaca şöyle açıklanabilir: Tarihin hangi döneminde, hangi ekin ortamında olursa olsun, değişmez gerçek, her insan yavrusunun bir kadınla bir erkeğin birleşmesinin ürünü olduğu, bu birleşmenin ürünü olan erkek çocuğun, annesiyle birleşebilmek için babasını ortadan kaldırmak isteyeceğidir.[60] Freud'un en fazla saldırıya uğrayan görüşü budur. Bu saldırı baştan sona haklıdır. Bu görüş, bilimsel bir varsayım bile olamayacak ölçüde gerçek dışıdır. Marksistler de, en çok bu tarih ve ekin açıklaması nedeniyle

59 ERIKSON (1969): 239-266.]

60 İlginç bir biçimde, aynı düşünce Denis Diderot'nun *Le Neveu de Rameau [Rameau'nun Yeğeni]* yapıtında da karşımıza çıkıyor. Şöyle diyor Diderot: "Küçük bir yabanıl çocuk kendi haline bırakılsa ... babasının boğazını sıkar ve annesiyle yatardı." *Bkz.* Yararlanılan Kaynaklardaki pdf.: 127. [Fransızcası şöyle: "... si le petit sauvage était abandonné à lui-même ... il tendrait le col à son père, et coucherait avec sa mère."]

Freud'a saldırmışlardır. Öte yandan, Erich Fromm'un da belirttiği gibi, bu görüş, erkek-egemen bir bakış açısının damgasını taşır ve kadınlar için son derece aşağılayıcıdır. Bu görüşte, kadını esas belirleyen şey kamış (penis) eksikliğidir.[61] Uygarlık da, yine esas olarak, eşeysellik dürtülerini ve saldırganlıklarını dizginlemeyi başarmış *erkeklerin* ürünüdür.

Freud'un *üçüncü savı*, tinbilime eşsiz bir katkıdır. Bilinçdışında bulunan ve bilince çıkarılması tinsel denge için bir tehlike yaratabilecek olan duygu-düşüncelere karşı, bilinçsiz savunma düzenekleri geliştirdiğimiz ve birçok davranışımızın bu düzeneklerce belirlendiği yolundaki tanısı (teşhisi) doğrudur. Yalnızca eşeysellik ya da saldırganlık taşıyan duygu-düşünceler değil, toplumun (dolayısıyla da kendimizin) onaylamadığı her türlü duygu-düşünce, bu tür düzeneklerle bilinçten gizlenir. Freud ile onu izleyenler, bu düzenekleri çok başarılı bir biçimde betimlemişlerdir. Hoşlanmadığımız eğilimlerimizi bastırdığımız, dahası gerektiğinde yadsıdığımız, tinbilimsel bir gerçektir. Yansıtma, başka bir deyişle, kendi kusurlarımızı başkalarına yakıştırma, son derece yaygın bir tutumdur. Örneğin, aktöresizlik (ahlaksızlık) kumkumalarının, yüce ilkeleri bağıra çağıra savunanların, çok zaman, aktöresiz ve ilkesiz insanlar olduğu bilinir. Karşıt tepki oluşturma, diyesim (yani), kötü bir duygu-düşüncemizi gizleyebilmek için, tam aksi yönde davranışlar sergilediğimiz de doğrudur. Freud'un ve onu izleyenlerin yaptığı birçok savunma düzeneği çözümlemesi, insan tinini anlamak için, gerçekten de birer altın anahtardır.

Yine üçüncü sav çerçevesinde, Freud'un geliştirdiği bilinçdışına ulaşma yordamları (teknikleri), gerçekten de etkilidir. Düşlerin, özgür çağrışımların, dil sürçmelerinin, takıntılı dav-

61 "Freud'a göre, libido erildi ve buna denk düşen bir dişil libido yoktu. Freud'un aşırı ataerkil eğilimine uygun olarak, kadın, erkeğin eşiti değildi; kötürüm kalmış ve hadım edilmiş bir erkekti." FROMM (1995): 241-242.

ranışların, yılgıların (fobilerin) vb. yorumlanması; daha sonra geliştirilen oyunlar, yansıtıcı testler gibi yordamlar (teknikler), tinlerin bilinçdışı bölgelerine ulaşmak için kullanılabilecek değerli yöntemlerdir. Örneğin çocuk tinbilimcileri, önceden hazırlanmış birtakım oyunları, çocukların tinsel rahatsızlıklarını erken tanılamak için başarıyla kullanmaktalar. Özetle, eşeysellik ve saldırganlık saplantısı bir yana bırakılırsa, tin denen dizgenin nasıl işlediği konusunda geliştirdiği kuram ve yordambilgisi (teknoloji) ile Freud, tinbilime eşsiz katkılarda bulunmuştur.

Özdekçi (maddeci) tarih görüşü bu katkıları benimsemedikçe, toplumsaldan bireysele geçişte somut dolayımların nasıl işlediğini ortaya çıkaramaz. Her ekin, belli davranış kalıplarını, yüz yüze ilişkiler aracılığıyla bireylere yükler. Neyin onaylandığını, neyin ayıplandığını, egemen ekinin değerleri belirler. Öte yandan, birçok ekin, çatışık değerler taşır. İnsan yavrusu, ekinin getirdiği davranış kalıplarını kendine özgü bir biçimde özümler. Her küçük bireyin yaşantısı, somut deneyimi değişik olduğundan, her tin, her insan biriciktir. İşte bu biricikliği çözümlemenin tek yolu, tinbilim araçlarını kullanmaktır. Tinsel denge, iç çatışma, bunaltı, savunma düzenekleri gibi çözümleme araçları kullanılmadan, somut bir bireyin davranışları açıklanamaz. Bu çözümleme araçlarının yaratıcısı da Sigmund Freud'dur.

b) Ayırıcı özellik yaklaşımı ve Marksizm

Gordon Allport'un 1920'lerde geliştirmeye başladığı, daha sonra Henry Murray'in, Raymond Cattell'in katkıda bulunduğu ayırıcı özellik yaklaşımı, bugüne dek pek çok araştırmayla desteklenmiş, kişilik tinbiliminde (psikolojisinde) en yaygın olarak kullanılan yaklaşım durumuna gelmiştir. Bu yaklaşımın belli başlı savları şöyle özetlenebilir:

Birinci sav: Kişilikleri betimlemenin en iyi yolu, dilde kişiliği anlatmak için kullanılan nitemleri (sıfatları) belirlemek, birbirine benzeyenleri öbeklendirmek, böylece görece az sayıda niteme

ulaşmak; kişilikleri, deneklere uygulanacak testlerle, her ayırıcı özellik merdiveninin belli bir basamağına oturtmaktır. Allport, İngilizce'de, bu nitelikte dört binin üstünde sözcük saptamıştır.[62] Murray, özuğraş (meslek) yaşamının başında tinçözüme (psikanalize) duyduğu ilgiyi de kullanarak, yirmi yedi tinbilimsel kökenli gereksinim belirlemiştir.[63] Cattell "etmen çözümleme" (faktör analizi) yöntemini kullanarak, kişiliği belirlemede işlevsel olacak on altı temel özelliğe ulaşmıştır.[64] Zamanla, hep daha ileri sayımlama (istatistik) yordamları (teknikleri) kullanılarak öbek sayısı azaltılmış, kişilikleri ölçmede çok geniş ölçüde kabul gören ünlü Beş Büyük ayırıcı özellik örnekçesine (modeline) ulaşılmıştır. Bu testler birçok yabancı dile çevrilmiş, ortak dilin İngilizce olmadığı ortamlarda da, çok yüksek bir geçerlik ve tutarlılık oranına ulaşılmıştır. Kısacası, Beş Büyük örnekçesi (modeli) evrensel nitelikte görünmekte.

İkinci sav: Ayırıcı özellik yaklaşımını savunanlara göre, bu özellikler, hem zaman içinde, hem de çeşitli durumlarda kararlılık göstermekte. Örneğin, dışa dönüklük oranı yüksek çıkan bir kişi, yıllar sonra uygulanan testlerde benzer sonucu vermekte. Öte yandan, aynı kişi, çeşitli ortam ve durumlarda, örneğin aile yaşamında ya da işte, genellikle dışa dönük bir davranış sergilemektedir. Ayırıcı özellik yaklaşımı, her kişinin, her zaman ya da her durumda, kendisiyle tümüyle tutarlı bir davranış sergileyeceğini söylemiyor. Söylediği şu: İnsanların ayırıcı özellikleri bilinirse, genellikle nasıl davranacakları kestirilebilir.

Bu savlar karşısında neler söylenebilir? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, ayırıcı özellik savunucuları, belirledikleri özelliklerin nereden kaynaklandığı konusunda genellikle bir şey söylemiyorlar. Bunların evrimden geldiğini ya da şu ya da bu ölçüde kalıtımla geçtiğini ileri sürenler var. Ancak, bu

62 BURGER (2006): 234.

63 BURGER (2006): 244-245.

64 BURGER (2006): 252.

yaklaşımı benimseyenlerde baskın tutum, olabildiğince başarılı bir betimleme yapmak, kuramsal açıklamalardan ise uzak durmaktır. Yaklaşımın elde ettiği büyük başarının kaynağı da gerçekte bu tutum. Üyesi oldukları ya da yakınlık duydukları tinbilimsel okul ne olursa olsun, tinbilimcilerin çok büyük çoğunluğu bu kişilik ölçüm testlerini kullanıyorlar. Hem yalnızca akademik araştırmalarda değil. İşe almadan özuğraşta (meslekte) yükseltmeye, us sağlığının belirlenmesinden özuğraş seçimine, uygulanacak tinsağaltım (psikiyatri) yönteminin seçiminden toplumcul (sosyal) yardım uygulamalarına dek, pek çok edimsel (pratik) yaşam alanında bu ayırıcı özellik ölçüm testleri kullanılıyor.

Çeşitli ülkelerde, çeşitli zamanlarda, çeşitli insan kümelerine uygulanan ve belli aralıklarla yinelenen bu testler işlene işlene ölçünlü (standart) bir niteliğe erişmiş, uygulanmaları ve değerlendirilmeleri yüksek bir güvenirlik düzeyine erişmiştir. Dolayısıyla bunlar, bugün kişilik kuramıyla ilgilenen herkes için, bu arada da Marksist bir yaklaşımı benimseyenler için de vazgeçilmez çalışma araçlarıdır. Henüz genel anlaşma sağlanamamış yönleri bulunsa da, bu kişilik betimleme araçlarının, tanımlamalarla karşılaştırmalar için son derece yararlı olduğu açıktır. Genel anlaşma sağlanamamış bir yön, her ayırıcı özelliğin adlandırılmasıdır. Yukarıda, ikinci bölümde (*bkz.* A/9), İngilizce adlandırmada, anımsama kolaylığı sağlamak üzere, OCEAN sözcüğüyle kısaltılabilen bir sıralamanın yeğlendiği belirtilmişti. Türkçe karşılıkları olarak da, Merak (Openness), Sorumluluk (Conscientiousness), Dışa Dönüklük (Extraversion), Sevimlilik (Agreeableness), Asabilik (Neuroticism) verilmişti. Burger çevirisinde ise, şu Türkçe karşılıklar yeğlenmiş: Açıklık, Özdisiplin, Dışa Dönüklük, Uyumluluk, Nevrotiklik.[65] Bu boyutların kimilerinin içeriklerinde de, yüzde yüz bir anlaşma yoktur. Yine de, her ayırı-

65 BURGER (2006): 253.

cı özelliğin içeriği konusunda, şöyle özetlenebilecek bir genel anlayışa varılmıştır: Merak boyutunun bir ucunda hayal gücü, çeşitli deneyimlere açıklık, bağımsız bakış yer alırken, öteki ucunda dar gerçekçilik, sıradanlık, uydumculuk (konformizm) ağır basar. Sorumluluk boyutunun bir ucunda düzenlilik, dikkatli olma, görev duygusu yer alırken, öteki ucunda düzensizlik, dikkatsizlik, görev karşısında sorumsuzluk ağır basar. Dışa Dönüklük boyutunun bir ucunda ilişkilere açık olma, eğlenceyi sevme, kaynaşmaya yatkınlık yer alırken, öteki ucunda çekingenlik, ciddiyet, mesafeli duruş ağır basar. Sevimlilik boyutunun bir ucunda yumuşak kalpli olma, insanlara güvenme, yardımseverlik yer alırken, öteki ucunda katılık, başkalarına karşı kuşkuculuk, işbirliğinden kaçınma ağır basar. Asabilik boyutunun bir ucunda dinginlik, kendine güven duygusu, kendiyle barışıklık yer alırken, öteki ucunda kaygı, kendine güvenmeme, içi içini yeme ağır basar.

Beş Büyükleri oluşturan bu ayırıcı özellikler birbirinden bağımsızdır. Her boyut, diyelim yüz puanlık bir ölçeğe göre ölçülür. Her denek, bu yüz puanın herhangi bir noktasına uygun düşüyor olabilir. Görüldüğü gibi, bu yaklaşımda, deneklerin içine yerleştirileceği, önceden tanımlanmış bütünlüklü özyapı (karakter) kalıpları yoktur. Ölçümler sonucunda, her deneğin farklı özyapısı, kendine özgü olarak betimlenmiş olur.

c) Dirimbilimsel yaklaşım ve Marksizm

1960'lı yıllarda, Hans Eysenck kişiliğin temelinin dirimsellikte (biyolojide) aranması gerektiğini savunmaya başladığında, tinbilimcilerin büyük çoğunluğu, çocukların dünyaya boş bir levha gibi geldiklerini, özyapılarının esas olarak yetişme biçimlerinin ürünü olduğunu düşünüyorlardı. Bugün artık bu görüşler kökten değişti. Günümüz tinbilimcilerinin büyük çoğunluğu, genetik etmenlerin, dolayısıyla da kalıtımın kişiliğin belirlenmesinde etkili olduğunu düşünüyor.

Dirimselliğin, tinyapısının (ruhsal yapının, psişenin) oluşmasında önemli rolü olduğunu savunanların belli başlı savları şöyle özetlenebilir:

Birinci sav: Eysenck, tıpkı etmen çözümlemesi (faktör analizi) yoluyla sonunda Beş Büyük ayırıcı özelliğe ulaşan araştırmacılar gibi, etmen çözümlemesini kullanarak kişiliğin temel boyutlarını ortaya çıkarmak için uğraşmıştır. Yıllar süren araştırmalar sonucunda, bütün insanlarda üç temel özelliğin belirleyici olduğu sonucuna varmıştır: dışa dönüklük/içe dönüklük, "nevrotiklik", "psikotiklik".[66] Eysenck'e göre, bu özellikler dirimsel (biyolojik) yapıdan kaynaklanmaktadır. Dışa dönükler, uyarılma eşiği yüksek bir yapıdadırlar. Onun için, gürültüden, kalabalıktan, yüksek müzikten, hızlı devinimden (hareketten) hoşlanırlar. Buna karşılık, içe dönükler uyarılara çok daha duyarlı olduklarından, dingin, sessiz, kalabalık olmayan ortamlarda daha rahat ederler. Eysenck'in "nevrotiklik" tanımı, duygusallıkla eşanlamlıdır. Bu yapıda olan kişiler, daha kolay heyecanlanırlar, öfkelenirler, çökkünlüğe (depresyona) düşerler. "Psikotiklik" ise, bir tür kötücüllüktür. Bu tür insanlar, "bencil, saldırgan, mesafeli, soğuk, anlayışsız, başkalarıyla ilgilenmeyen, genel olarak başkalarının haklarına ve iyiliğine kayıtsız" kişilerdir.[67]

İkinci sav: Ayırıcı özelliklerin ayrıntılarında olmasa da, kişiliğin temel eğilimlerinde genetik kalıtım belirleyicidir. Bu temel eğilimlere, tinbilimciler (psikologlar) "mizaç" adını veriyorlar. Mizaç sayısında, tinbilimciler anlaşmış değiller. Beş, yedi, dahası dokuz diyenler bile var. Ancak çoğunluk, her insanın üç mizaçtan birine girdiğini düşünüyor: başkalarıyla ilişkiye yatkın (sosyal), devingen (hareketli), duygusal. Çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarda ise, daha çok şu üç mizaç öne çıkıyor: uyumlu, denetimsiz, çekingen. Bu üçlü öbeklendirmeler ara-

66 BURGER (2006): 344.

67 BURGER (2006): 347.

sında, kabaca şöyle bir koşutluk kuruluyor: uyumlu çocuklar başkalarıyla ilişkiye yatkın büyüklere; denetimsiz çocuklar devingen büyüklere; çekingen çocuklar duygusal büyüklere benziyor. Bu temel özellikler, yaşam deneyimlerine koşut olarak, şu ya da bu ayırıcı özelliğe dönüşüyor. Ancak, genetik yapıdan kaynaklandıklarından, yaşam boyunca bu temel eğilimlerde kökten bir dönüşüm gerçekleşmesi olanaksız. Dirimsel yapının koyduğu sınırlar bir noktadan sonra aşılamıyor.

Üçüncü sav: Kalıtımın kişilik oluşumunda önemli payı olduğunu savunanların bir bölümü, temel tinbilimsel düzeneklerin (psikolojik mekanizmaların) evrimden kaynaklandığını düşünüyor. Evrim özdeksel (maddi) yapımızı nasıl belirlediyse, tinsel (psişik) yapımızı da öyle belirlemiştir, diyorlar. Doğal ayıklanma, en elverişli genetik yapıya sahip olan bireylerin, ötekilere göre, sağ kalma, dolayısıyla da çoğalma olasılıklarını artırır. Tinsel özellikler de bu çerçevede düşünülmelidir. Örneğin, küme dayanışmasını güçlendiren davranış kalıpları, ilgili bireylerin daha büyük destek görmesini sağlar, dolayısıyla da yaşamda kalma ve çoğalma olasılıklarını artırır.

Dördüncü sav: Özellikle "elektroansefalografi" (EEG) sayesinde, beynin çeşitli bölgelerindeki elektrik etkinliği artık ölçülebiliyor. Çeşitli içsalgıların (hormonların) düzeyleri de belirlenebiliyor. Ensonu, belli gen öbeklerinin çeşitli mizaçlarla bağlantısını belirlemeye çalışan araştırmalar yürütülüyor. Bu yordamsal (teknik) ilerlemeler, belli tinsel (psişik) durumlarla dirimsel (biyolojik) yapıların ya da devimlerin (hareketlerin), çok daha güvenilir biçimde ilişkilendirilmesine olanak veriyor. Bunun sonucunda, örgenliğe (organizmaya) el atılarak tinsel sonuçlar elde etmenin yolu gitgide açılıyor. Örneğin, günümüzde, çökkünlüğe (depresyona) karşı geliştirilmiş olan ilaçlar, yaygın bir biçimde, başarılı olarak kullanılıyor.

Tinsel (psişik) yaşamı açıklamak için dirimbilimsel (biyolojik) etmenlere öncelik verenlerin savlarını özdekçi (maddeci)

tarih görüşü açısından eleştirirken, öncelikle şu noktaya dikkat çekmek gerekir: Marksizmin, dirimsel öğelere yer verilmesine, ilke olarak, bir itirazı olamaz. Tinin, ancak yin içinde bulunabileceğini savunmak, her türlü özdekçiliğin, dolayısıyla da tarihsel özdekçiliğin de temel görüşlerinden biridir. Marksizmin dirimselciliğe itirazı, dirimbilimin *tarih dışı* bir öğe olarak ele alınmasıdır. Örneğin, Freud'un yaptığı gibi, değişmez bir dirimbilimsel dürtünün, eşeyselliğin (cinselliğin), insan tarihini belirleyen baş etmen olarak görülmesidir. Bu dürtü, eşeysellik değil, diyelim açlık olsaydı da, özdekçi (maddeci) tarih görüşü için yine kabul edilir olmazdı. Dahası, Alfred Adler'in savunduğu gibi, belirleyici dirimbilimsel öğe toplumsallık bile olsaydı, yine özdekçi (maddeci) tarih görüşü bunu şiddetle reddederdi. Çünkü, özdekçi tarih yaklaşımının insan doğası anlayışında, teker teker bireylerin yinlerinde (bedenlerinde) bulunan ortak özelliklere dayanan bir insan doğası görüşü, tarihselci bir görüşle hiçbir biçimde *bağdaşamaz*. Marksizm için, insanın doğası, toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Bu bütün de tarihsel bir değişim içinde bulunur her zaman. Dolayısıyla, diyelim belli bir toplum türü, gerçekten de örneğin eşeyselliği azdırıyor, çoğunluğun davranışının baş belirleyicisi durumuna getiriyor olabilir. Aynı şey, açlık dürtüsü için de geçerli olabilir. Yine aynı durum, toplumsever bireylerden kurulu bir toplum için de geçerlidir. Ancak, Marksizm için, böyle bir toplum, örneğin komünist bir toplum, insan doğasının gereği budur diye değil, tarihsel gelişimin sonucu olarak kurulabilecektir. Kısacası, *değişmez bir insan doğası yoktur*; insan kendi doğasının yapıtasarcısı (mimarı) olan tek canlıdır. İnsanın doğası, daima, biz onu nasıl yaparsak öyle olur ve olacaktır.[68] Bu yapım, elbette gelişigüzel değildir. İnsana yol gösteren ülküler, ilkeler, erekler, kısacası bütün bir uygarlık geçmişinin ürünü olan ve bu-

68 SÈVE (2006): 87.

gün de durmadan yetkinleştirilmeye çalışılan bir pusula vardır. Ancak, bu pusula, değişmez bir dirimsel (biyolojik) veri değil, tam anlamıyla tarihsel bir üründür.[69]

Mizaçların, temel tinsel tutumların, geniş ölçüde kalıtımsal olması, tarihsel özdekçiliğin de kolayca benimseyebileceği bir görüştür. Boy postan saç rengine, yürüyüş biçimine dek, yığınla yinsel özellik kalıtımsal iken, niye asabilik ya da dinginlik de kalıtımsal olmasın? Ancak, bir davranışın *içeriği* kalıtımsal olamaz. Bu içerikler daima arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerce, başka bir deyişle, ekince (kültürce) belirlenir. Buna karşılık, davranışın *biçimi*, ne yapıldığı değil, nasıl yapıldığı, hiç değilse genel çerçevesi bakımından, belli bir ölçüde kalıtımsal olmak gerekir. Araştırmalar da bunu desteklemekte. Eysenck'in ileri sürdüğü üç boyuttan, dışa dönüklük/içe dönüklük, "nevrotiklik" ile "psikotiklik"ten, en çok ilk boyutun kalıtımsallığı örneklendirilebilmiştir. Özellikle tek yumurta ve çift yumurta ikizleri üzerinde yapılan kapsamlı araştırmalarla, hangi tinsel tutumun genlerden, hangisinin ise çevre etkisinden kaynaklandığını, belli bir ölçüde saptamak olanaklı olmaktadır.

Hem Eysenck'in görüşüne göre, hem de mizaç görüşünü savunan tinbilimcilerin genel olarak anlaştıkları üçlü mizaç sıralamasına göre, insanlar, ya devingen/içe kapanıktır ya duygusal/soğukkanlıdır ya da uyumlu/uyumsuzdur. Deyimleme ayrılıkları olsa da, Eysenck'in söyledikleri ile mizaç tinbilimcilerinin söylediklerinin birbirine çok yakın olduğu gözden kaçmamalıdır. Gerçekten de, Eysenck'in dışa dönüklük/içe dönüklük boyutu, mizaççıların "devingenlik" (hareketlilik) boyutuyla geniş ölçüde özdeştir. Kafa karıştıran yön şu: Düşünürler, bir özelliği belirtmek için şu iki yoldan birini kullanırlar: Aynı boyut üzerinde, karşıtuçlarda yer alan

69 SEVE (2006): 52-53.

özellikleri ayrı birer özellik olarak sunarlar. Eysenck'in dışa dönüklük/içe dönüklük ayrımı böyle. İkinci bir yol ise, boyutun bir ucundaki bir özelliği belirtip okurun, bunun tam karşıtının var olduğu sonucunu çıkarmasını beklemektir. Yine Eysenck, dışa dönüklük/içe dönüklük özelliklerinin aksine, bu kez "nevrotiklik" ile "psikotiklik" boyutları için böyle davranıyor. "Nevrotiklik" deyince, bunun gerçekte, karşıtucunda soğukkanlılığın yer aldığı bir boyut olduğunu; "psikotiklik" deyince de, bunun gerçekte, karşıtucunda uyumluluğun yer aldığı bir boyut olduğunu anlamamızı istiyor. Mizaç tinbilimcileri de, bir boyutu belirtmek için, o boyutun bir karşıtucunda yer alan bir özelliğin adını verip ötekinin kestirilmesini (tahmin edilmesini) bekliyorlar. Sonuçta, herkes hemen hemen *aynı şeyi* söylerken, okur çok değişik öbeklendirmelerle karşı karşıya kaldığı sanısına kapılıyor. Mizaç tinbilimcilerinin "devingenlik" diye adlandırdıkları boyut, karşıtucunda içine kapalılığı içerdiği için, gerçekte Eysenck'in dışa dönüklük/içe dönüklük boyutundan pek farklı değil. Mizaç tinbilimcilerinin "duygusallık" diye adlandırdıkları boyut, karşıtucunda soğukkanlılığı içeriyor ve Eysenck'in "nevrotiklik" özelliğine çok benziyor. Ensonu, mizaç tinbilimcilerinin "başkalarıyla ilişkiye yatkınlık" (sosyallik) diye adlandırdıkları boyut, karşıtucunda başkalarına düşmanlığı içeriyor ve bu özellik gerçekte Eysenck"in "psikotiklik" özelliğine fena halde benziyor. Görüldüğü gibi, kafa karıştıran şey, *aynı* kişilik boyutunu adlandırmak için, mizaç tinbilimcileri ile Eysenck'in, *farklı karşıtuçlarda* yer alan özelliğin adını kullanmaları. Biri diyelim "uyumluluk" diyor, diğeri ise "psikotiklik". Ne var ki, verdikleri kavram tanımlarına bakıldığında, gerçekte hepsinin aşağı yukarı aynı şeyi söylediği görülüyor.

Şimdi bu üç *kişilik boyutuna kalıtımsallık açısından* bakıldığında, devingenliğin-dışa dönüklüğün, içe dönüklüğün-içine kapalılığın, duygusallığın-"nevrotikliğin", soğukkanlılığın-

dinginliğin kalıtımsal olması olağan görünüyor. Bunlar, saç rengi ya da boy uzunluğu gibi özellikler. Buna karşılık uyumluluk-ilişkiye yatkınlık özelliği ile bunun tam karşıtucunda yer alan başkalarına kötü davranma-"psikotiklik" boyutunun kalıtımsal olması bence beklenemez. Çünkü, biçimle ilgili olan ilk iki boyutun aksine, bu son boyut, *içerikle* ilgili. Burada savunulan tarihsel özdekçi görüşe göre, bu içerikler hep *tarihseldir.* İşbirliğini ya da tam tersine düşmanlığı, kalıtımsallık çerçevesine almak, kanımca dirimselciliği, Marksizmin kabul edemeyeceği bir kapsamıa yaymak olur.

İşin ilginç yanı şu ki, Eski Yunan'dan beri varlığı savunulan dört temel mizaçın niteliği, tarihsel özdekçiliğin bu görüşüne *tümüyle uygun.* Bu özellikler, yukarıda (*bkz.* Bölüm II: A/9) anımsatılmıştı. Evreni dört temel öğe ile açıklayan Eski Yunan düşüncesine göre, bu öğelerin her birine uyan bir mizaç vardır. Devinimli-neşeli kişi (*hava*), içine kapanık-hüzünlü kişi (*toprak*), değişken-asabi kişi (*ateş*), kayıtsız-soğukkanlı kişi (*su*). Dikkat edilirse, bunlar, burada kalıtımsallığı olağan karşılanması gerektiği söylenen iki boyuttan başka bir şey değil gerçekte. Dört adlandırmanın bulunması, Eski Yunan'da, yukarıda değinilen iki yoldan, aynı boyutun karşıtuçlarını ayrı birer özellik biçiminde sunma yolunun yeğlenmiş olmasıyla bağlantılı. "Hava" tipi "toprak" tipinin karşıtucunda yer alıyor ve *ikisi birden,* Eysenck'in dışa dönüklük/içe dönüklük diye nitelendirdiği boyutu oluşturuyor. "Ateş" tipi "su" tipinin karşıtucunda yer alıyor ve *ikisi birden,* Eysenck'in "nevrotiklik", mizaç tinbilimcilerinin de "duygusallık" diye nitelendirdiği boyutu oluşturuyor. Buna karşılık, Eysenck'in "psikotiklik", mizaç tinbilimcilerinin de "başkalarıyla ilişkiye yatkınlık" (sosyallik) diye niteledikleri boyutun Eski Yunan'da *karşılığı yok.* Görüldüğü gibi, yüzyıllara dayanan gözlemler, bugün tinbilimde yaygın kabul gören kimi kuramlardan çok, *tarihsel özdekçiliğin görüşünü destekliyor*: Sinirlilikte, devingenlikte, vb. özelliklerde

kalıtım olur; insanların birbirlerine dostça mı, düşmanca mı bakacakları konusunda kalıtım olmaz. Bu işlere genler değil, başta üretim biçimi olmak üzere, toplumu belirleyen tüm ilişkilerin oluşturduğu ekin (kültür) karışır.

İnsanların, tıpkı yinsel (bedensel) özellikleri gibi tinsel (psişik) özelliklerinin de evrimce belirlendiği görüşü karşısında, tarihsel özdekçiliğin tutumu ne olabilir? Burada geliştirilmeye çalışılan Marksist birey/toplum kuramına göre, bireysel tinler (ruhlar, psişeler) toplumsallığın bireysel biçiminden başka bir şey değildir. Dolayısıyla tinler, evrimin değil, tarihin ürünüdür. Ancak, tinler tarihselliği taşıyabilmek için, birtakım duygu-düşünceleri yaşayabilme *yeteneğine* sahip olmalıdırlar. Bu yetenekler, yukarıda, altı değişik boyutta yer alan ve karşıtuç özellikleriyle adlandırılmış bulunan "duygutür"lerdir: Sevmek/Sevmemek, Güvenmek/Korkmak, Beğenilmek/Utanmak, Sevinmek/Üzülmek, Haz Duymak/Acı Çekmek, Ayırdına Varmak/Kavrayamamak. Birer gizilgüç (potansiyel) olarak bu yeteneklerin *varlığı*, evrimden başka bir şeyle açıklanamaz. Ancak toplumun oluşmasıyla birlikte, bu duyarlıkların *niteliği ve içeriği değişmiştir.* Örneğin, evrimin geliştirdiği ve insanın zehirli bir besini denemesini engelleyen iğrenti duyarlığı olmasaydı, belli bir insan davranışı karşısında duyumsanan iğrenme duygusu yaşanamazdı. Bu duyguyu olanaklı kılan şey, evrimin getirdiği belli bir tinsel duyarlıktır. Ancak, neyin iğrenç olarak görüleceği, bu iğrenme duygusunun nasıl dışavurulacağı, tümüyle ekinsel olgulardır. Tinyapılarımızı evrim değil, *tarih*, başka bir deyişle *ekin* belirler.

Bunun böyle olduğunun bir tanıtı (delili) da, tinsel özellikleri evrim kaynaklı olarak gören tinbilimcilerin, gerçekte, toplum yaşamı açısından işlevsel olan kimi çelişkili tutumları geriye doğru yürütüp bunları toplum öncesi evrim ürünü olarak açıklamaya çalışmalarıdır. Örneğin, işbirliği işlevseldir, çünkü toplu yaşamı güçlendirir. Ya peki kavga? O da eş seçiminde, do-

layısıyla başarılı genlerin çoğalmasında işlevseldir. Görüldüğü gibi, bir kez karşıt niteliklerin her ikisinin işlevselliği kabul edildikten sonra, evrimle açıklanamayacak hiçbir şey yoktur. Böyle bir genel açıklama da, gerçekte hiçbir şey açıklamaz. Tinselliğe (psişizme) gelince, evrim yalnızca bir duygulanım olanağının, bir *duyarlık yetisinin varlığını* açıklayabilir. Bundan ötesi, bu duyarlığın *nesnesinin* ne olacağı ve *nasıl* yaşanacağı, evrimin değil, *tarihin* konusudur.

Tinsellikte dirimselliğin belirleyiciliğini savunanların bir savı da, belli tinsel durumlarla belli yinsel (bedensel) durumların ilişkili bulunduğudur. Bu görüş, *doğru yorumlanmak koşuluyla,* özdekçi (maddeci) tarih görüşüyle çelişmek bir yana, onu destekler. Burada geliştirilmeye çalışılan Marksist birey kuramına göre, tin (psişe) yine (bedene) kazınmış durumdadır. Dolayısıyla, tinsel bir durumun örgensel bir karşılığının bulunması, özdekçi (maddeci) bir yaklaşıma tümüyle uygundur. Örneğin, yukarıda belirtildiği gibi, Eski Yunan'dan beri saptanmış bulunan mizaç tiplerinin gen öbekleşmelerinden kaynaklanması çok olasıdır (muhtemeldir). Buna karşılık, birey davranışlarının dirimbilimsel (biyolojik) yapılarla açıklanması, ancak çok ayrıksı durumlarda, belli bir yinsel özelliğin çok baskın olup *etkin belirleyici* durumuna gelmesiyle olanaklıdır (mümkündür). Ağır bir sayrılık ya da sakatlık durumu, buna örnek olabilir. Bu ayrıklar (istisnalar) dışında, genel kural, birey tutum ve davranışlarının, ilgili bireyin *toplumsal ilişkilerince* belirlenmesidir. Başka bir deyişle, genel kural, arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerin etkin belirleyici olmasıdır. Buna karşılık, toplumsal ilişkilerden kaynaklanan bireysel bir durumun, ilgili bireyin yininde (bedeninde) *yansıma bulması* da çok doğaldır. Örneğin birey, şu ya da bu ilişkisinde öfkeye ya da korkuya kapılmış olabilir. Bu heyecanların, ilgilinin kan dolaşımında, kaslarının kasılmasında vb. birçok yinsel belirtisi olacaktır. Bu gözlem, öfkenin ya da korkunun,

toplumsal değil de örgensel nedeni olduğunu söylemeye *izin vermez*. Diyelim, beynin elektrik etkinliğini kaydederek ve şu ya da bu içsalgının (hormonun) düzeyini ölçerek, eşeysel (cinsel) uyarılımın birtakım dirimbilimsel (biyolojik) belirtileri ortaya konabilir. Bu ne gösterir? Yalnızca, tinsel (psişik) etkinliklerin dirimselliğimize (biyolojimize) de yansıdığını gösterir. Buna karşılık, hiçbir biçimde, bu etkinliklerin dirimsel kaynaklı olduğunu *göstermez*. Gerçi, yinsel belirtiye el atıp tinsel durumun etkilenmesi olanağı vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, kişiye bir ilaç verilerek neşesini bulması, gönülgücünün (moralinin) yükselmesi, çökkünlüğünün (depresyonunun) hafiflemesi sağlanabilir. Bu olanak, neşenin de, gönülgücünün de, çökkünlüğün de, ilgili kişinin ilişkilerinden kaynaklandığı, dolayısıyla da, kişinin parçası olan ekince belirlendiği temel gerçeğini *değiştirmez*. Birine ilaç diye gerçekte su verildiğinde, ilgilinin ağrısının azalması,[70] esas belirleyicinin toplumsal ilişki olduğunun, bunun da yinde (bedende) yansıdığının açık tanıtıdır (delilidir). Özetle, nasıl ki kitabın gerçek belirleyicisi kâğıdı, mürekkebi ya da harflerin biçimi değil de içinde yazılanların anlamıysa, tinsel durumların gerçek belirleyicisi, sinir gözelerinin (nöronların) etkinliği, kasların gerginliği ya da içsalgıların (hormonların) düzeyi değil, bireysel etkinliklerin simgesel anlamıdır.

ç) İnsancıl yaklaşım ve Marksizm

1960'lı yıllarda, insan davranışını altbenliğin baskısına bağlayan (Freud'çu) ya da öğrenme süreçlerinin zorunlu sonucu olarak gören (davranışçı) yaklaşımların, bireylerin istenç özgürlüğünü ve sorumluluğunu göz ardı ettikleri, çözümün bu iki seçeneğin dışında bulunduğu gerekçesiyle, insancıl yaklaşım adı altında yeni bir tinbilimsel yaklaşım gitgide yaygınlık

70 WAGNER & SILBER (2004): 104.

kazandı. Bu yaklaşımın "kökleri temel olarak iki alanda yatar: Avrupa kaynaklı varoluşçu felsefe ve Carl Rogers ile Abraham Maslow gibi bazı Amerikalı psikologların çalışmaları."[71]

Bu yaklaşımın temel savları şöyle özetlenebilir:

Birinci sav: Toplumun yetişkinler bölümü, genel olarak, yaşamını özgür istencine göre düzenleyen, dolayısıyla da, yaptıklarından kişisel sorumluluk taşıyan bireylerden oluşur. Kişi, genellikle kendini bilir. Kişinin en temel gereksinimi, kendini geliştirmektir. Bunun yönü, toplumca değil, her kişinin kendi içindeki ayrı gizilgüç (potansiyel) tarafından belirlenir. Kendini gerçekleştirme, işte bu gizilgücü tam geliştirmekle olur. İnsan olabileceği her şeyi olmalıdır. Herkes kendi doğasına sadık kalmalıdır.

İkinci sav: Rogers'e göre, kendini olduğu gibi kabul etme gücünü gösteremeyen insanlar, davranışlarını çarpıtarak yorumlama, dahası duygularını yadsıma eğilimine girerler. Bu da, gizilgüçlerini hakkıyla gerçekleştirmelerini engeller. İnsancıl tinsağaltımcısının (psikoterapistin) görevi, danışana açıklayıcı yorumlar getirmek değil, tam bir önkoşulsuz kabul ortamı yaratarak ve gerektiğinde danışana kendi söylediklerini anımsatarak, danışanın kendini olduğu gibi görmesine yardımcı olmaktır. İnsanın kendi içine gömdüğü gizler (sırlar) özgür gelişimini engeller. Kişisel gelişmenin yolu, çevre baskısına fazla aldırmadan, duygularını olduğu gibi açığa vurmak ve kendi içindeki gelişme güçlerini özgür bırakmaktır.

Üçüncü sav: Maslow'a göre, karşılanma biçimleri ekinden (kültürden) ekine değişse de, bütün insanların ortak gereksinimleri vardır. Bunların bir bölümü eksiklik duygusundan, bir bölümü de gelişme gereksiniminden kaynaklanır. Bu gereksinimler, en alttan yukarı doğru dizilen bir sıradüzen (hiyerarşi) içinde yer alırlar. Bir alttaki gereksinim, bir ölçüde de olsa doyurulmadan, bir üstteki gereksinim karşılanamaz. En altta,

71 BURGER (2006): 417.

solu ma, beslenme gibi yinsel (bedensel) gereksinimler yer alır. Ondan sonra, güven gereksinimi. Sonra, ait olma ve sevgi gereksinimi. Bundan sonra, saygı gereksinimi. En üstte de, kendini gerçekleştirme gereksinimi.[72] Kendini gerçekleştirme gereksinimini, insanların ancak küçük bir azınlığı karşılayabilir. Bu mutlu insanlar, zaman zaman, kendilerini bütünüyle unutup yaptıkları işle ya da yaşadıkları bir deneyimle tam olarak bütünleşerek doruklara tırmanırlar. Bu yüceltici deneyimler, hem kendilerini daha da iyi tanımalarını, hem de gelişme gereksinimlerini artan ölçüde karşılamalarını sağlar.

Bu savlara ilişkin olarak söylenecek ilk şey, bunların kuramsal değerinin *çok düşük* olduğudur. Bütün insanlarda ortak bir kendini gerçekleştirme isteminin bulunduğu savı, yaygın olarak, ancak gelişmiş kapitalizm koşullarında gözlenebilen, tarihsellikten, dolayısıyla da bilimsellikten tümüyle yoksun bir görüştür. Biz de aynı koşullarda yaşadığımızdan, bize de bu görüşün çekici gelmesi şaşırtıcı değildir. Nitekim, yığınlara yönelik "sağlıklı tinsel yaşam", "kendin ol" reçeteleri, genellikle çoksatan kitaplar dizelgelerinde (listelerinde) yer alır. Ancak bu durum, bunların kuramsal açıdan dişe dokunur bir şeyler söylediklerini göstermez.

İkincisi, bu savlar kendi içinde çelişkilidir. Herkesin içinde gerçekleştirilmeyi bekleyen, dolayısıyla önceden belirlenmiş bulunan bir güç varsa, bireyin özgür istenciyle davranabileceği savı tartışmalı duruma gelir. İstencin gizilgüç yönünde kullanılması temel bir gereksinim ise, o istencin tam özgür olduğunu, kişinin istediği yolda davranabileceğini söylemek inandırıcı değildir.

Üçüncüsü, bu savlar özgün değildir. Kişinin özdeğerlendirmesiyle çelişen davranış ve duygularının çarpıtılabileceği ya da yadsınabileceği görüşü, Freud'çu tinçözümün (psikanalizin) çok önceden ortaya koyduğu bir saptamadır. Bunlar,

72 BURGER (2006): 432-435.

"savunma düzenekleri"nden başka bir şey değildir. Bunların üstesinden gelmek için, öncelikle bilince çıkarılmaları gerektiği, acı veren gizlerin zamanla tinsel (ruhsal, psişik) irinleşmelere yol açacağı görüşü de tinçözümün bilinen bir savıdır. Sağaltım yöntemi de bellidir: Bilinç sağlayıp benliği güçlendirmek ve böylece, sorunu çözebilmek için gerekli ussal davranışı benimsemeye çalışmak.

Dördüncüsü, özellikle Maslow'un gereksinimler sıradüzeni, temeli dirimsellik (biyoloji) olan, son derece yaygın, o ölçüde de yanlış bir insan doğası anlayışına dayanır. "Aç ayı oynamaz" benzeri atasözlerinde, "önce ekmek, sonra özgürlük" gibi yaygın deyişlerde dile gelen bu kaba görgülcülüğün (ampirizmin), tarihsel özdekçiliğe son derece yabancı düştüğü açıktır. Bütün üretim biçimlerinde, bütün tarih aşamalarında, bütün ekinlerde insan gereksinimlerinin hep aynı olduğu, hep aynı sıradüzenine göre dizildiği yolundaki bir görüşü *kabul etmek olanaksızdır.* Gerçek şudur ki, insan gereksinimleri, içinde yaşanan çağa, koşullara, kısacası ekine (kültüre) göre belirlenir. Örneğin, bir toplum biçiminde herkes sorunsuz olarak açlığını giderebiliyorsa ya da sorunsuz olarak eşeysel doyum sağlayabiliyorsa, bu çok temel görülen "insan gereksinimleri", o toplum biçimi için gerçekte birer gereksinim değildir. Öte yandan, her insanın dünyaya bir "gelişme gereksinimi" *ile geldiğini* varsaymak ve bunu en yüce *insanlaşma* yolu olarak sunmak, bir düşlemdem (fanteziden) başka bir şey değildir. Özetle, insancı tinbilimcilerin, kendilerine yakıştırdıkları ad başta olmak üzere, söylemleri günümüz insanına genelde hoş gelse de, kuramsal açıdan bakıldığında, bunlar gerçekte *boş sözlerdir.* Marksizmin, ileri kapitalizmin yarattığı kimi tinsel eğilimlerin tanısı (teşhisi) dışında, bu yaklaşımdan öğrenebileceği bir şey yoktur.

d) Davranışsal/toplumsal öğrenme yaklaşımı ve Marksizm

Davranışçılık, 1913-1914 yıllarında, John B. Watson'un öncülüğünde başladı. Burrhus F. Skinner, bu akımın ikinci büyük adı oldu. 1950-1960 yıllarında, geleneksel davranışçılığı dönüştüren Julian Rotter, Albert Bandura gibi düşünürler sivrilmeye başladı. Davranışçıların görüşleri şöyle özetlenebilir:

Birinci sav: Tinbilim (psikoloji) bir bilimse, doğrudan doğruya gözlemlenemeyen tinsel durumlar, örneğin "ruh hali", bir yana bırakılmalı, yalnızca *davranışlar* bilim nesnesi olarak ele alınmalıdır. Davranışçılığın kökeni, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ünlenen Rus bilgini Ivan Pavlov'un çalışmalarına uzanır. Pavlov, doğal bir uyarıcıya, örneğin et, yapay bir uyarıcı, örneğin zil sesi eklendiğinde, bir süre sonra köpeklerin, et olmadan da, yalnızca zil sesiyle salya salgıladıklarını gözlemlemiş, böylece, koşullanmış tepkelerin (reflekslerin) oluşum düzeneklerini ortaya çıkarmıştır. Davranışçılar, yalnızca hayvan davranışlarının değil, insan davranışlarının da koşullanmış tepkelerle açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Davranışçılara göre, Pavlov'un açıkladığı koşullanma düzeneğinin yanı sıra, hayvan olsun insan olsun, herhangi bir örgenliğin (organizmanın) kendiliğinden sergilediği davranışların bir bölümünün *pekiştirme* (onaylama, ödüllendirme), bir bölümünün ise *cezalandırma* (onaylamama) yoluyla sıklığının artırılabileceğini ya da azaltılabileceğini gösteren edimsel ("operant") koşullanma, insan davranışlarını açıklayan başlıca anahtardır. Çünkü, kişi, belli bir deneyim dizisi sonucunda edindiği tepki kalıbını, benzer bütün durumlar için kullanmasına yol açan bir *genelleştirme* gerçekleştirir. Her bireyin özyapısı, genelleştirilen, zaman içinde yeni koşullanmalara sahne olan, sıklığı pekiştirme ya da cezalandırma yoluyla etkilenen tepki kalıplarıyla (tepkelerle) kurulur. Özyapının tümüyle böyle oluştuğunu düşünen Watson, "bana bir düzine sağlıklı çocuk verin ... herhangi biri-

sini seçip doktor, avukat, sanatçı, tüccar hatta dilenci ve hırsız olacak şekilde yetiştirebilirim" demiştir.[73]

İkinci sav: İkinci dalga davranışçılara göre, yalnızca gözlemlenebilen davranışlar değil, düşünceler ve tutumlar gibi içsel olaylar da koşullanmaya konu olabilir. Rotter'e göre, böylece koşullanmış bir içsel dünya yeni algılar, değerler, en önemlisi de yeni *beklentiler* edinir. Geleneksel davranışçılığa eklenen bu yeni toplumsal (sosyal) öğrenme kuramına göre, kişinin davranışları, bu koşullanmış beklentilere ve belli pekiştiricilere yüklenen değerlere göre belirlenir. Bandura'nın geliştirdiği karşılıklı belirlenme kuramına göre, bir yandan, ödül ve ceza gibi dışsal belirleyiciler, öte yandan da, inançlar, düşünceler ve beklentiler gibi içsel belirleyiciler, karşılıklı etkileşime dayanan bir dizge (sistem) oluştururlar. Sonuçta, "sistemin her parçası -davranışlar, dışsal etmenler ve içsel etmenler- sürekli birbirini etkiler."[74]

Üçüncü sav: Tinsağaltımın (psikoterapinin) başarısı, bilinç düzeyini yükseltmeye değil, *davranışı* değiştirmeye bağlıdır. Bunun için, kısa sürede etkili olan koşullama çalışmalarıyla, davranış kalıpları değiştirilmeye çalışılır. Bir yöntem, geleneksel koşullanma düzeneği kullanılarak, sorun kaynağına karşı dizgeli (sistemli) bir duyarsızlaştırma yaratmaktır. İkinci bir yöntem, günlük davranışların bir bölümünü pekiştirerek, bir bölümünü ise cezalandırarak, olumlu davranışların sıklığını artırmaktır. Üçüncü bir yöntem, danışanların başarı beklentilerini yükseltmektir. Bunun için, geçmişteki başarıları anımsatma, başkalarının deneyimlerinden öğrenme, danışana, başarı olasılığı çok yüksek küçük adımlar attırmak gibi yordamlar (teknikler) kullanılır. Sonuçta kişide, kendi davranışının kendi denetiminde olduğu yolunda bir inanç gelişir ve bu "içsel odaklı denetim" tutumu, ilgilinin davranış kalıplarının değiştirilmesinde güçlü bir kaldıraç görevi görür.

73 BURGER (2006): 513.

74 BURGER (2006): 531.

Kısaca özetlenen bu savlar, özdekçi (maddeci) tarih görüşü açısından nasıl değerlendirilebilir? Bir kere, öğrenmenin temel düzeneğinin koşullanma olduğu savı, sanırım *genel bir doğrudur.* Davranışçılar kalıtımla getirilen özellikleri yeterince hesaba katmasalar bile, onların dediği gibi, dünyaya gelen insan yavrusu, sürekli bir koşullanma aracılığıyla yoğrulur. Bebek, çok kısa bir süre içinde, haz kaynağı olan uyarıcıların yanındaki etmenleri de haz kaynağı; buna karşılık, sıkıntı ya da acı kaynağı olan uyarıcıların yanındaki etmenleri ise sıkıntı ya da acı kaynağı olarak algılamaya başlar. Bu durum, bebekte, bu algılamalara koşut beklentiler yaratır. Öte yandan, bebeğin çevresi, olağan davranışlarının bir bölümünü onaylayarak, bir bölümüne ise tepki göstererek, bebekte aralıksız bir edimsel koşullanma yaratırlar. Ancak, geleneksel davranışçıların düşündüklerinin aksine, bu, dışsal etmenlerce yalınç (basit) bir biçimlendirme değildir. Yukarıda (*bkz.* Bölüm II: B/1) çalışmalarına değinilen Piaget'nin dediği gibi, bu öğrenim süreci, *etkin* bir süreçtir. Davranışçılar, hem bebeğin dünyaya belli bir donanımla geldiğini, hem de her durumda etkin bir oyuncu olduğunu gözden kaçırdıklarından, özyapı oluşumunu edilgin (pasif) bir süreç olarak değerlendirirler. Yanılgıları buradadır. Yoksa, nesnenin aynı zamanda özne olduğu, etkin bir süreç biçiminde işlediği unutulmamak koşuluyla, öğrenimin esas olarak bir dizi koşullanma düzeneğinden (mekanizmasından) geçtiği yolundaki görüşleri doğrudur.

İkincisi, davranışçı yaklaşımda, koşullamanın sanki tamamen bağımsız bir değişkenmiş gibi ele alındığı görülür. Deneylikteki hayvanlar gibi, insanlar da, dışsal etmenler onları ne yöne iterse ona göre biçim alırlar. Oysa, tarihsel özdekçiler için, bu dışsal etmenler gelişigüzel olarak belirlenmiş değildir. Bunlar belli bir çağın, belli bir toplumun, kısacası belli bir eki-

nin (kültürün) geçerli kıldığı etmenlerdir. Koşullanma vardır, doğru. Koşullanma, öznenin de katıldığı etkin bir süreçtir. Bu da doğru. Ancak, bireyi açıklamak için bu doğrular yetmez. Bir de, koşullama etmenlerinin, yöntemlerinin, ereklerinin ekin tarafından sağlandığı, dolayısıyla, gelişigüzel bir nitelik taşımadığı, üretim biçimi ve bütün öteki ilişkilerince *belirlenmiş bir toplumun ürünü* olduğu da görülmelidir. İşte ancak bütün bunlar görülürse, tarihsel özdekçiliğin açıklamaya çalıştığı birey-toplum diyalektik özdeşliğinin kurulmasında, davranışçıların vurguladığı koşullanma düzenekleri, bir dizi *dolayımı* anlamamızı sağlar.

İkinci dalga davranışçıların, koşullanmayı artık tekyönlü bir düzenek olarak görmedikleri, karşılıklı etkileşime önem verdikleri, dahası, örneğin Bandura'nın bu karşılıklı etkileşimin dizgenin tümünde etki yaratacağını gördüğü doğrudur. Ancak, bu yaklaşımı benimseyenlerin gözünde "dizge", davranışlardan, dışsal etmenlerden ve içsel etmenlerden oluşan arsbireysel (bireyler arası) *herhangi* bir dizgedir. Oysa, şimdi belirtildiği gibi, Marksistler için, gerçekte *bu dizgeler de belirlenmiştir.* Bu dizgeleri belirleyen tarihtir, toplumdur, başka bir deyişle, içinde yer aldıkları, parçası oldukları somut ekindir (kültürdür.)

Davranışçıların tinsağaltıma (psikoterapiye) yaklaşımlarının da çok güçlü olduğu görülmelidir. Geleneksel tinçözüm (psikanaliz), esas olarak bilinçlenmeye dayanmaktadır. Kişi, bilinçaltını görmeyi, daha doğrusu, bilinçaltını duygu yüklü bir düşünceyle algılamayı başardığı ölçüde, benliği güçlenecek ve iyileşecektir. Dikkat edilirse, burada, bir ölçüde, bir düşünselcilik (idealizm) vardır. 'Sağaltıcı olan, bilmektir.' Buna karşılık, davranışçıların yaklaşımı, çok daha özdekçidir (maddecidir). 'Sağaltıcı olan, yapmaktır.' Sanırım, bu yönüyle bu ikinci yaklaşım tarihsel özdekçiliğe daha yakındır. 'Davranışını değiştirmek istiyorsan kendini anla!' ilkesi mi, 'Kendini anlamak istiyorsan davranışını değiştir!' ilkesi mi daha geçerlidir? Bu

iki ilke karşılaştırılınca, sanırım, davranışçılığın edimsel (pratik) yönü, tinçözümünkine (psikanalizinkine) göre, Marksizme daha yakındır.

e) Bilişsel yaklaşım ve Marksizm

Bilişsel yaklaşım, 1950'li yılların ortalarında geliştirilmeye başlanmış ve bugün büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Kendisi bunu kabul etmese de, George Kelly bu akımın başlatıcısı olarak görülmektedir.[75] 1970'lerin ortasında, Albert Ellis, bilişsel yaklaşım çerçevesinde geliştirdiği tinsağaltım (psikiyatri) yöntemiyle adını duyurmuştur. Bu yaklaşımın görüşleri şöyle özetlenebilir:

Birinci sav: Kişilikleri birbirinden ayıran şey, her bireyin kendine özgü bilgi işleme sürecidir. Herkesin bilişsel bir yapısı vardır. Bu yapı, iki karşıtuçlu (kutuplu) bir dizi değerlendirme boyutundan oluşur. Kimine göre, başkalarını değerlendirmek için kullanılacak ölçütler, diyelim "cana yakın/itici", "neşeli/somurtkan", "güzel giyinir/rüküş", vb. gibi nitelemelerdir. Bir başkası için, yine diyelim, "müzikten anlar/anlamaz", "eşeysel (cinsel) açıdan çekicidir/değildir", "güvenilir/güvenilmez vb. gibi nitelemelerdir. Herkes başkalarına ve genel olarak çevresine ayrı gözlüklerle baktığı için, aynı kişiler, aynı ortamlar hakkında, birbiriyle *hiç uyuşmayacak* değerlendirmeler yapılması olağandır. Üstelik, iki kişinin kullandığı kimi değerlendirme boyutları çakışsa bile, karşıtuç nitelemesinde tutarlılık olmayabilir. Örneğin, biri "dışa dönük" nitelemesinin karşısına "içine kapanık" nitelemesini yerleştirirken, bir başkası, aynı "dışa dönük" değerlendirmesinin karşıtucu olarak "itici"yi uygun görebilir. Kısacası, herkesin çevresini anlama ve değerlendirme yöntemi *kendine özgüdür.* Bu değerlendirme ölçütleri, kimi gözlemlere uygun düşmedikleri görüldüğünde, kısmen değişe-

75 BURGER (2006): 606.

bilir. Örneğin, ilk bakışta bir başkasını "içine kapanık" olarak değerlendirmiş bir kişi, ikinci karşılaşmasında "içine kapanıklık" beklentisinin yanlışlandığını görürse, "içine kapanıklık" için o ana dek kullandığı değerlendirme ölçütlerinde buna uygun değişiklikler yapar.

İkinci sav: Herkes, kendine özgü değerlendirme ölçütlerini kullanarak, zaman içinde, yakın ilişkide bulunduğu insanlar hakkında az çok ayrıntılı değerlendirme yapıları oluşturur. Kişi, diyelim annesi, babası, kardeşleri, yakın dostları hakkında, uzun bir süreç içinde işlenmiş bilgi yapıları edinir. İlgili kişinin bir davranışının değerlendirilmesi söz konusu olunca, bu hazır yapılar kullanılır. Geçmişte yaşanmışların o sıradaki değerlendirilmesine göre, bu bilgiişlem yapıları, olumlu ya da olumsuz bir duygusallıkla yüklü olabilir.

Üçüncü sav: Kişi, küçüklükten başlayarak, kendisi hakkında da bir bilişsel tasarım (temsil) edinir. Tinbilimciler buna "kendilik algısı" adını veriyorlar. Üstelik bu algı, yalnızca o anda ve geçmişte var olan özkişiliğe ilişkin bir değerlendirme yapısı değildir. Kişinin, kendisiyle ilgili olarak, hem "olası kendilik"leri, hem de "olması gereken kendiliği" vardır. Başka bir deyişle, herkes ileride ne duruma geleceğine ilişkin iyi ya da kötü bir dizi olasılığın var olduğunu düşünür. Örneğin, "çok çalışırsam iyi bir öğretmen olabilirim" ya da "kıskançlık huyumdan vazgeçmezsem evliliğim yıkılabilir". Bunun yanı sıra, ya çevremizin etkisiyle ya da kendi isteğimizle oluşturduğumuz bir "olması gereken kendiliğimiz" de vardır. Örneğin, "çok başarılı bir işadamı/işkadını olacağım" ya da "basketçi olarak ulusal takıma dek yükseleceğim" vb. Kendi davranışlarımızı değerlendirirken ve bundan sonraki davranışlarımızı kararlaştırırken, yalnızca var olan kendilik algımızı değil, olası kendiliklerimizle birlikte olmamız gereken kendiliğimize ilişkin bilgi yapılarını da kullanırız.

Dördüncü sav: Birbirini anlamak demek, birbirinin *değerlendirme yapılarını* bilmek demektir. Bu bilinç, kişinin kendi benlik algısını da kapsar. Bilgi yapılarının gerçeklerle uyuşmaması, hem kişiler arasında anlaşmazlığa yol açar, hem de kişinin benlik algısını çarpıtır. Kişinin kendisi ve çevresiyle ilgili bilgiişlem yapıları gerçekçi değilse, davranışlar, beklentiler ve sonuçlar arasında şu ya da bu ölçüde uyumsuzluk belirir. Kişi, çevresinin ve kendisinin davranışlarının sonuçlarını gitgide kestiremez duruma gelir. Bu da kaygı yaratır. Bilişsel tinsağaltıcısının görevi, danışanın bilişsel değerlendirme yapısını ortaya çıkarmak ve bunun gerçekçi olmayan yönlerinin danışan tarafından algılanıp değiştirilmesini sağlamaktır. Bunun için testler, resim üzerinde değerlendirmeler, video çekimleri gibi türlü yordamlar (teknikler) kullanılabilir.

Bilişsel yaklaşımın bu savları özdekçi (maddeci) tarih görüşü açısından nasıl değerlendirilebilir? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, kuramsal bir yapı olarak bu yaklaşım çok *sığdır.* İstendiği denli gelişkin araştırma yordamları kullanılsın, ensonu, 'herkes dünyaya kendi gözlükleriyle bakar' önermesinin pek de ötesine gidilmemektedir. Bu genel doğru, ancak arkasında kuramsal bir yapı varsa bilimsel bir değer taşıyabilir. Örneğin, herkesin değerlendirme boyutlarının kaynağı nedir? Bunlar ucu tümüyle açık bir dizi içinden mi seçilmektedir? Yoksa her ekinin belirlediği bir seçim dizelgesi (listesi) mi vardır? Bu dizelge, değişik ekinlerde nasıl oluşur? Hangi değerlendirme boyutları, hangi tür ekinlerde ya da altekinlerde daha sık seçilme olasılığı taşır? Kişiler, kendilerine özgü değerlendirme ölçütlerini özellikle hangi ortamlarda, hangi tür ilişkiler içinde edinirler? vb. Ancak bu gibi soruların yanıtları araştırılırsa bilişsel yaklaşımın kişilik kuramına bir katkısı olabilir. O zaman, özdekçi tarih görüşü de bundan yararlanabilir. *Bu haliyle,* bilişsel yaklaşımın kişilik kuramına dişe dokunur bir katkısı bulunduğu söylenemez.

Öte yandan, kişiliğin yalnızca bilgiişlem yönüne odaklanmak, çok kısıtlı, *çok sınırlı* bir yaklaşımdır. Duygutür kuramını açıklarken belirtildiği gibi, insan tininin (ruhunun, psişesinin), bilişsel yaklaşımın odaklandığı Ayırdına Varmak/Kavrayamamak boyutunun yanı sıra, Sevmek/Sevmemek, Güvenmek/Korkmak, Beğenilmek/Utanmak, Sevinmek/Üzülmek, Haz Duymak/Acı Çekmek boyutları da vardır. Bütün bu boyutları savsayan (ihmal eden) bir yaklaşımın çok kısır kalması kaçınılmazdır. Kişilik bir bilgiişlem aygıtına indirgenemez. Kişilik, yalnızca doğru/yanlış bilgi edinmekle kurulamaz. Sevgi, güven, saygınlık, sevinç, haz da kişiliğin *onsuz olmaz* yapıtaşlarını sağlar. Bunları göz ardı eden bir yaklaşımın kuramsal olarak *çok yoksul* kalması kaçınılmazdır.

III. BÖLÜM

EKİN (KÜLTÜR)

A. KURAM

1. Ekin demek, toplum demektir

Ekin (kültür), toplum bilimlerinin en yığmalık terimlerinden biri. Ekinin içine, insan davranışları, beslenmeye, çiftleşmeye, vb. ilişkin bütün alışkanlıklar, giyim biçimleri, bezenmeler (süslenmeler), beğeniler, dil, konuşma tarzları, türlü sanatlar, yapıların yapıtasarı (mimarisi), toplumsal alışkanlıklar, roller, yapılar, kurumlar, üretim, değişim, dolaşım, paylaşım, tüketim, boş zaman etkinlikleri, uyku alışkanlıkları, düşünceler, bilgiler, bilimler, inançlar, dinler, görgü kuralları, tüze (hukuk) kuralları, düzeler (normlar), toplumsal değerler, beklentiler, tutumlar, yargılar, besinler, giysiler, aletler, araçlar, gereçler, türlü alanlarda geliştirilmiş beceriler, eğitim dizgeleri, türlü öbeklerin geliştirdikleri davranış örnekçeleri (modelleri), simgeler, iletişim araç ve yöntemleri, yönetkil (siyasal) etkinlikler, yasama-yürütme-yargı kuruluşları, düşüngüsel (ideolojik) kümelenmeler, her etkinlik alanına özgü yordamlar (teknikler), türlü modalar, vb. vb. girer.

Bu açık uçlu sıralamanın öğelerine dikkat edilirse, hepsinin ortak işlevinin birey davranışlarını belirleyip bunları belli kalıplara sokma olduğu görülür. Bu nedenledir ki, birçok düşünür, ekini, birey davranışlarını düzenleyen ansal (mental) diz-

ge olarak tanımlıyor. Bireyin belirlenmesi daima beyni aracılığıyla olduğundan, ekinin ansal dizge olarak nitelenmesi doğru görünebilir. Ancak bu dizgede, sonsuz sayıda özdeksel (maddi) öğenin yer aldığı da unutulmamalı. Öte yandan, ekinin yalnızca işleviyle tanımlanması, gerçekte döngüsel: İnsan davranışını belirleyen ne? Ekin. Ekin ne? İnsan davranışını belirleyen toplumsal öğeler.

Ekin kavramı üzerinde kafa yoran herkesin üzerinde anlaştığı bir nokta, ekinin kuşaktan kuşağa aktarılan bir olgu olduğu. Bu gerekçeyle, ekine toplumun alışkanlıkları, toplumun belleği diyenler de var. Ancak bu nitelemelerdeki tehlike, toplumu bir birey gibi kurgulamak. Dolayısıyla, alışkanlıklar yerine *yapılagelişler* demek, belleği de bir tür toplumsal kayıt dizgesi olarak tasarımlamak (tasavvur etmek) daha doğru görünüyor. Buna karşılık, bireysel açıdan bakıldığında, yapılagelişler gerçekten de bireysel *alışkanlıklarla* özdeştir. Bunların belleği de yinimize (bedenimize) kazınmış durumdadır: "Alışkanlık belleğinde, geçmişin tortusu, sanki bedenimize çökelmiştir."[1]

Ekin (kültür), görece en kapsamlı toplumbilim kavramı. Çiğdem Kâğıtçıbaşı, bu güne dek 160'ın üzerinde ekin tanımı verildiğini belirtiyor. Burada, onun verdiği tanımı aktarıyorum: "Kültür, belirli bir toplumun, üyelerinin doğada bulabileceklerinden daha fazla doyum sağlayabilmeleri için, başardığı tüm maddi ve davranışsal düzenlemelerin örüntüsüdür; toplumun üyesi olarak insanın geliştirdiği tüm bilgi, inanç, sanat, ahlak, adet, yetenek ve alışkanlıklarla toplumsal kurumları kapsar."[2]

Öteki toplumbilimsel kavramlarda karşımıza çıkan temel güçlük, ekin kavramında daha da belirgin: Düşünürler, genellikle, bir ikiliğe (dikotomiye) hapsolmuş durumdalar. Bir yan-

1 CONNERTON (1999): 114.

2 KÂĞITÇIBAŞI (2010): 379-380.

da dirim (biyoloji), öte yanda toplumun buna (dirimsel yapıya) *kattıkları*. Bu ikilik önyargısı nedeniyle, ekin genellikle "dirimsel olmayan" olarak anlaşılıyor. Sanki şöyle düşünülüyor: İnsan temelde dirimseldir (bir tür hayvandır); ekin ise, toplum yaşamının bu dirimselliğe eklediklerdir. Sorun böyle konunca da elbette işin içinden çıkılamıyor. Bence tek bilimsel çözüm, ikiliği bir yana atmak, insanı *salt toplumsal* bir varlık olarak görmek. O zaman eklemlenme diye bir sorun kalmıyor ortada.

Toplum her zaman bir bireyler topluluğu. Toplumu oluşturan bireyler dirimsel (biyolojik) varlıklar değil ki, ekinin onlara kattığı özellikler diye bir konu olsun. Ekin (kültür) her zaman zaten bireylerde. Yukarıda, ekinin öğesi diye sayılan ve insan davranışına ilişkin olan her şey bireysel yinlere (bedenlere) kazınmış durumda. Olmayanlar, türlü işlere yarayan araç gereçle, ansal verilerin kayıtlı bulunduğu özdeksel (maddi) nesneler.

Bireyler her zaman ilişki ağları içinde deviniyorlar. Bu ağların kimisi çok sıkı, kimisi alabildiğine gevşek. Katı kurumlaşmalardan raslantısal ilişkilere değin, bu ağlarda en bağlayıcısından en esneğine dek her türlü alışveriş yer alıyor. Bağlayıcılık, yalnızca toplumsal kural ve yaptırımlarla sağlanmıyor. Daha önemlisi, bağlayıcılık birey tinlerine (ruhlarına) *işlenmiş* durumda. Toplumun en ağırlık taşıyan inançları, düzeleri (normları), tutumları böyle. Toplum, hep bireylerin *içinde*. Bourdieu buna "habitus" diyor. Ancak bu adlandırmada da bir tehlike var. Sanki her bireyin bir yerinde, habitus diye bir nesne varmış gibi. Oysa Bourdieu'ye göre habitus, diyesim (yani) toplumsallık, bireyin *var oluş biçimi*. Habitus bir yerlerde değil; habitus (her zaman zaten belirlenmiş olan) bireyin kendisi. Onun bir öğesi, dahası niteliği bile değil; onun kendisi ("doğası"). (Marx'ı anımsayalım: İnsanın "doğası", toplumsal ilişkilerin bütünüdür.)

Bireyin *türsel toplumsallığını* kavramanın en kolay yolu, şu ya da bu toplulukta varlığını sürdüren herhangi bir bireyin

günlük yaşantısını gözümüzde canlandırmak. Bir kez, her birey soluk alıp veriyor, deviniyor, besleniyor, işiyor ve dışkılıyor, zaman zaman eşeysel (cinsel) olarak boşalıyor, her gece de uyuyor. Bunlar dirimsel (biyolojik) gereksinimler. Eşeysel boşalma dışında, bu gereksinimler, bir örgenlik (organizma) olarak bireyin canlı kalabilmesi için vazgeçilmez etkinlikler. Eşeysellik ise türün süregitmesinin koşulu.

Dirimsel gereksinimlerin bir bölümü, kendiliğinden karşılanıyor. Soluk alıp verme ya da terleme, öyle. Ne var ki, bunlar insana özgü değil ki, onu tanımlayan birer öğe olsunlar. Yalnızca ekin (kültür) bunlara el attığında, bu en sıradan olgular bile insani bir öğeye dönüşebilir. Örneğin hiçbir hayvan, soluk alıp verme gereksinimini kendi yinini (bedenini) ve tin durumunu (ruh halini) etkilemek için kullanmaz. Buna karşılık, yoga çalışan insan tam da bunu yapar. Soluk alıp verme dirimsel, yoga ise toplumsal, başka bir deyişle, insana özgü bir etkinliktir. Terleme de öyle. Yalnızca insan değil, birçok hayvan türü terler. Ancak bir tek insan, örneğin ter kokusunu gidermek için kokusavar (deodoran) kullanabilir. Devinme de öyle. Bütün hayvanlar devinirler (hareket ederler), ancak bir tek insan spor[3] yapar. Beslenme açısından da durum değişik değildir. Gerçi hayvanlar da beslenirler. Ancak onların ne yiyecekleri, dirimsel evrim içinde belirlenmiş ve içgüdülerine işlenmiştir. İnsanın yediği ise, özellikle tarım devriminden başlayarak insan eliyle evcilleştirilmiş bitki ve hayvan türlerinin, yine insan eliyle devşirilmiş ürünleridir. İnsan söz konusu olunca, dirimsel beslenme gereksiniminin *içi boştur.* Bu gereksinimin içeriğini toplumsal ilişkiler belirler. Kimi birey toplumca aç bırakılır, karnını doyurmak için çöplük karıştırmaktan başka umarı yoktur. Kimi insan ise kusuncaya dek yer. Kimi toplumlarda beslenme alışkanlıkları aşırı şişmanlığı (obezite) yaygınlaştırır-

3 Rahmetli Cemal Mıhçıoğlu, hem yinden (bedenden), hem de yinelenen devinim olgusundan yola çıkarak, spor karşılığında "yiney" sözcüğünü önermişti.

ken, kimi toplumların bireyleri yetersiz beslenmekten avurtları çökmüş biçimde yaşar. Çok dirimsel görünen işeme-dışkılama etkinlikleri bile, insan söz konusu olduğunda özgündür. İnsan, hayvanların aksine, gereksindiği anda idrarını ya da dışkısını boşaltmaz. Bu gereksinimlerini belli zamanlarda, belli yerlerde, belli biçimlerde karşılar. Kural olarak her insan uyur. Ancak bu en doğal görünen gereksinimini bile, toplumun belirlediği saatlerde (örneğin gece vardiyasında çalışıyorsa, gündüzleri), uzamlarda (örneğin yatak odalarında ya da diyelim at sırtında), döşeklerde (gerektiğinde toprak üzerinde ya da ortopedik yatakta) gerçekleştirir. Eşeysel boşalma da öyle. Hayvanlar çiftleşirler. İnsanların eşeysel eşortakları (cinsel partnerleri) ise, tümüyle toplumca belirlenmiştir. Kural olarak insanlar, anaları babaları ve kardeşleriyle eşeysel ilişkiye girmezler. Bunun dışında (her zaman dışında da değil: firavun ailelerindeki kardeş evliliklerini anımsayalım), kimin kiminle birleşeceğini genel olarak toplum bilir. Evlilikler akrabalarca düzenlenebilir ya da düzenlenmez, küme içi evlilik yasaktır ya da değildir, kimi kümelerden eş alınır kimilerinden alınmaz, kimi topluluklarda eşcinsellik ölümle cezalandırılır kimilerinde hoş görülür, vb. vb. İnsan eşeyselliğinin (cinselliğinin) neredeyse sınırı yoktur. Tüm örgensel (organik) gereksinimlerde olduğu gibi, eşeysellikte de gereksinimi gerçekten tanımlayan öğe *içi boş* bir dürtü değil, toplumuna, çevresine, kişisine göre değişen *belli bir* eşeysel *nesnedir.* Çok önemli olduğu için altını özellikle çiziyorum: Gereksinimleri tanımlayan şey, yöneldikleri *doyum nesneleridir.* Nesneler de hep *toplumsaldır.* Bu somutluğu göz ardı etmek, insanın gereksinimlerini soyut olarak tanımlamaya kalkışmak, metafizik düşüncenin tuzağına düşmek olur. (*Böyle bir yanılgının altında, insanın dirimselliğine işlenmiş değişmez bir doğası olduğu inancı yatar.*)

Düşünsel deneyimizi sürdürelim: Herhangi bir toplumda, herhangi bir bireyin günlük yaşantısını yine gözümüzde can-

landıralım. Bu bireyin en dirimsel görünen gereksinimlerinin bile, gerçekte, *doyum nesneleri tarafından belirlenen* toplumsal gereksinimler olduğunu gördük. Bunun ötesine geçtiğimizde ise, toplumsallık artık herhangi bir açıklamaya yer bırakmayacak biçimde belirginleşir. Bizim birey, sabah kalkınca diyelim yüzünü yıkar ya da serpeçin (duşun) altına girer. Belki dişini fırçalar. Sonra giyinir. Ola ki bu sırada radyo dinler, ya da televizyona bakar. Alışkanlığına göre, makyaj yapabilir, ya da koku sürünebilir. Sonra kahvaltı eder. Bekârsa dışarıda yemeyi yeğleyebilir, ailesiyle yaşıyorsa ailenin geleneklerine uyabilir. Sonra, yaşına göre okula ya da işe gider. Çalışma alanları toplumsal işbölümünce belirlenmiştir. Bizim birey, bu işbölümünde, genellikle sınıfına, konumuna göre yer alır. İşyerinde, toplumca belirlenmiş şu ya da bu rolü oynar. Akşam çıkınca ya eve gelir, ya kahveye, sinemaya, yürüyüşe ya da başka bir eğlenceye vb. gider. Bütün bunlarda, toplumca belirlenmiş türlü alışkanlıklara uyar. Bu arada, karşılaştığı insanlarla gene toplumun belirlediği kurallara göre selamlaşır, çeşitli ilişkilerde bulunur. Bütün bu ilişkilerde, toplumun ona öğrettiği dili ya da dilleri, gene duruma göre toplumun uygun gördüğü hitap tarzlarıyla, ses tonuyla, sözcük seçimiyle vb. kullanır. Eve dönünce televizyon izler, internette dolaşır, kitap okur, oyun oynar, kısacası zamanını, toplumun sunduğu olanaklarla geçirir. Duruma göre, ya tek başına ya da (varsa eşiyle, toplumsal olasılıkların ya da raslantıların karşısına çıkarıp kanının kaynadığı bir kişiyle ya da hizmet bedelini ödediği) biriyle yatar. Ertesi gün kalktığında, bütün yaşantısı, yine *toplumsal ilişki ağları* içindeki konumuna göre biçimlenir.

Oynadığı rollerde birey hiçbir zaman tam edilgin değildir. Türlü oyunculuklarını, hep kendi erkesiyle (enerjisiyle), (koşullanmış bile olsa) kendi istenciyle (iradesiyle) gerçekleştirir. Kimi rolleri üstlenmesi, toplumuna göre, kimi zaman neredeyse kaçınılmazdır. Buna karşılık, birçok rolü üstlenip

üstlenmemesi çok zaman kendi isteğine bağlıdır. Roller dışında, her zaman raslantısal ilişkilere de girer. Bütün bu rol ve ilişkilerde, bir ölçüde yapılagelişlere uyar, bir ölçüde bunları değiştirir. Koşullar olanak verdiğinde, kendisi yeni roller yaratır. Oynadığı her rolde, kendi geçmişinin özgül ürünü olan kendi özyapısını (karakterini) dışavurur. Kendi özyapısı da, çok geniş ölçüde, yine geçmişteki toplumsal ilişkilerince belirlenmiştir.

Her birey, kalıtımdan gelen birtakım gizilgüçlerle başlar yaşamına. Bu gizilgüçler, kimi toplumsal ilişkilere yatkınlık, kimi ilişkiler karşısında çekingenlik yaratır. Küçük yavruyu sarmalayan yüz yüze ilişkiler yumağı, bu eğilimleri güçlendirebilir de, zayıflatabilir de. Doğumundan başlayarak, insan yavrusu kendisini çevreleyen koşullara hiçbir zaman tam edilgin biçimde boyun eğmez. Her zaman etkindir. Bu etkinliğinin ne denli etken (müessir) olacağını, sonuç vereceğini, çevre koşulları belirler. Şu da var ki, yavrunun gücü geliştikçe, çevresini kendi yeğlemlerine (tercihlerine) göre yoğurma olanağı da artar. Büyüme süreci içinde çocuklar, hiç kuşkusuz, kendi örgenliklerinin (organizmalarının) yasallıklarına bağımlıdırlar. Örneğin hiç kimse, kendisi ya da birileri öyle istedi diye ergenliğe (buluğa) erişmez. Ancak ergenliğini nasıl yaşayacağını hem toplum belirler, hem de o zamana dek oluşmuş özyapısına uygun olarak kendisi belirler.

Yetişme süreci içinde güçlü bir benlik geliştirebilmiş olan bireyler, toplumun kendilerine biçtiği rolleri geri çevirebilirler; bunları şu ya da bu ölçüde kendi bildikleri gibi oynayabilirler; koşullara göre, yeni roller yaratabilirler. Toplumsal koşullar elverişliyse ve yeterli sayıda başka bireyi sürüklemeyi başarabilirlerse, toplumsal düzende kalıcı değişikliklere yol açabilirler. Toplum, bireylere ne yapacaklarını *dayatmaz*. Onlara yalnızca *olanaklar* sunar ya da *güçlükler* çıkarır. Bireyler için kimi yeğlemler (tercihler) kimi zaman son derece güç olabilir.

Ancak, yeterince kararlı bir birey, en güç olanağı bile zorlayabilir. Unutulmamalı ki, toplumları toplumların kendileri ne sürdürebilir, ne de değiştirebilir. Bu her zaman *bireylerin* işidir. Dolayısıyla, toplumun yaşamını sürdürebilmesi bile, her zaman bireylerin etkinliğine bağlıdır. Toplumsal dönüşüm için ise, daha da güçlü, daha da etken birey etkinliklerine gerek vardır.

Özetle, her bireyin tini (ruhu), belli bir ekin içindeki somut, yüz yüze ilişkilerle oluşur. Her tin, parçası olduğu ekinin etkin bir öğesidir. Öte yandan, her tin, belli bir yine (bedene) kazınmış durumdadır. Bundan dolayı, yüzeysel bakılırsa, tinler arası ilişkiler yinler arasında gerçekleşiyormuş gibi görünür. Her ekin, her tine, bir yığın ansal (mental) ve özdeksel (maddi) olanak sunar. Bunların kiminin kullanılmasını güç, kimininse kullanılmasını kolay kılar. Her tin, kendi özyapısının eğilimlerine, kendi benliğinin gücüne göre, bu olanakların şu ya da bu türünü, şu ya da bu ölçüde yeykindirir (seferber eder). Eğitilmemiş bir göz, bu etkinliklerde her şeyden önce devinen yinler (bedenler) görür. Oysa devinen tindir (ruhtur). Ekinin etkin öğesidir. Sonuçta ekin, biçimlenmesinde belirleyici olduğu kendi etkin öğeleri sayesinde kendini sürdürür, yeniler, değiştirir ve bunun için durmadan yeni etkin öğeler (tinler) yaratır. Ekinin işlevi işte budur. Konuya bu açıdan bakıldığında, bu kapsayıcı anlamıyla ekin kavramının, gerçekte toplum kavramıyla özdeş olduğu görülür.

2. Ekinlerin yerleşkesi (bulundukları yer)

Ekinlerin başlıca iki tür taşıyıcısı vardır: 1) Bireyler; 2) İnsan dışında kalan bütün canlı ve cansız varlıklarla tarih içinde biriken tüm özdeksel (maddi) ve düşünsel nesneler.

Önce ikincisine bakalım. Çok kez gözden kaçtığı için, ekin taşıyıcısı olarak doğadan başlamakta yarar var. Daha önce belirtildiği gibi, biteyiyle (florasıyla), direyiyle (faunasıyla) bu-

günkü doğa, geniş ölçüde insan ürünüdür. Görece gelişmiş insan bir yana, daha Cilalı Taş Dönemine (Neolitik'e) varmadan, insan türünün aşırı avlanma sonucunda, elli dolayında iri otobur türünü yok etmiş olduğu biliniyor.[4] Başta köpek olmak üzere, her türlü gereksinimimizi karşılamak üzere evcilleştirdiğimiz hayvanlara karşılık, doğal ortamlarında kalabilmiş hayvan türleri neredeyse bütünüyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Üstelik, evcilleştirdiğimiz hayvanları da öylece bırakmadık. Bugün erişilen klonlama aşamasına dek, binlerce yıl boyunca evcil hayvanların dirimsellikleriyle (biyolojileriyle) oynadık.[5] Aynı şeyi bitkilerle yaptık. Evcilleştirdiğimiz yabanıl tohumları ekilebilir bütün topraklara yaymakla, bu arada tarla açmak için orman yakmakla kalmadık, bugün gelinen genetiğiyle oynama aşamasına dek, bitey dünyasına bütünüyle damgamızı vurduk. Bugün *doğa* dediğimiz şey, çok geniş ölçüde *ekin (kültür) ürünüdür.*

Kendi kalıntılarımızla çevremizdeki öteki canlıların kalıntılarından (taşıllardan-fosillerden, kemiklerden, vb.) başlamak üzere, eski yerleşimlerimizin örenlerine (harabelerine), iki buçuk milyon yıl önce işlemeye başladığımız çakıl taşı kalıntılarından dünya müzelerini dolduran bin bir çeşit araç gerece dek, tarih öncesiyle tarihin biriktirdiği sayısız ekin nesnesi var. Bunlara, okla yaydan atom bombasına, insanlık serüvenimizin başlarından bugüne dek biriktirdiğimiz silahları ekleyelim. Mağaralarda bulunan resimlerden kazılarda çıkan çeşitli müzik aletlerine dek, türlü sanatlar, insan ekininin bir başka ürünü. Çok eski zamanlardan başlayarak çeşitli doğaüstü güçlere tapınmışız, zamanla gelişkin dinler oluşturmuşuz, çok çeşitli tören ve tapınma türü yaratmışız, yığınla nesneye kutsallık

4 ÖZBEK (2010): 153.

5 Onlar da bize, bunun karşılığını yeterince "verdiler". Bunu görmek için, hayvan kaynaklı türlü griplere ("kuş gribi", "domuz gribi", vb.) ya da hâlâ üstesinden gelemediğimiz (maymun kaynaklı) EBES'e (Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sayrılığı, diğer adıyla "AIDS"e) bakmak yeter.

ya da uğursuzluk yakıştırmışız. Bunlar da, bir başka özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) ekin taşıyıcı nesne dizisi. Binlerce yıl önce yazıyı yaratmışız. Bunun sonucunda, bugüne dek kimisini daha çözemediğimiz onlarca çeşit yazı geliştirmişiz. Bu yazıları taşıyan nesneler, ekin varlığımızın seçkin örnekleri. Yazı geliştikçe kitaplar yazmışız, basım yordamları (teknikleri) geliştirmişiz, on binlerce kitap barındıran kitaplıklar kurmuşuz. Günü gelip elektronik kayıt aşamasına ulaşınca, bilgi biriktirme gizilgücümüzü (potansiyelimizi) neredeyse sonsuzlaştırmış, bu yeni biriktirme yönteminin taşıyıcılarını alabildiğine yaygınlaştırmışız. Belki de en önemlisi, dilleri yaratmışız. Böylece, ekini oluşturmak, korumak ve geliştirmek için düşünülebilecek *en güçlü aracı* koymuşuz ortaya. Özetle, insan olarak yeryüzünde belirdiğimiz andan başlayarak, türümüzü belirleyen ekin olgusunu, özdeksel (maddi) olsun, tinsel (manevi) olsun, çevremizdeki her şeye kazımışız. Bunların en eskilerden bugüne birikmesiyle de, tepeden tırnağa *ekin taşıyıcı olan bir dünya* çıkmış ortaya.

Ne ki, ekinin esas taşıyıcısı *insanın kendisi*. Tür olarak, yinimiz (bedenimiz) de, tinimiz (ruhumuz) de ekin nesneleri. İnsan yini, herhangi bir hayvan gövdesi değil. Yalnızca insanı taşıyabilecek bir yin (beden) bu. Bunu bu duruma getiren evrim. Doğal ayıklanmanın yönünü çizen etmen, ekinsel gelişmenin gerekleri. Özellikle ellerimizin ve beynimizin gelişmesini buna borçluyuz. Üstelik, zamanla ekinin etkisi azalmamış, aksine artmıştır. Dirimselliğimiz, genetik yapımız, taşıyabileceği ölçüde ekin taşıyıp duruyor. Yinlerimizden (bedenlerimizden), müzik ökeleri (dâhileri), eşsiz ressamlar, yontucular, inanılması güç derecelere ulaşan spor üstinsanları çıkıyor. Gerçi ekin, yukarıda belirtildiği gibi, yaygın olarak nesnelerde birikiyor. Ne var ki bu birikim, kaçınılmaz olarak, yinlerimizi de bu birikimle baş edebilecek yetilerle donatıyor. Toplumsallığımızın, ekinselliğimizin bireysel biçimi olan tinlerimiz (ruhlarımız),

ancak içlerine kazındıkları yinlerimizi kendilerine uygun biçimlere sokarak var olabiliyorlar.

Bireyin genetik yapısı, şu ya da bu ölçüde (daha doğrusu, söz konusu olan özelliğe göre değişen bir ölçüde) kendi altsoyuna geçer. Aynı biçimde, bireysel davranış kalıpları -roller- ile rollerin ilişki kalıplarını oluşturan yapılar, bunları devindiren somut bireyler yerlerini yeni bireylere bıraktıklarında da etkilerini sürdürürler. Böylece, önceki kuşağın kalıpları sonraki kuşağı, şu ya da bu ölçüde biçimlendirmiş olur. Kimi genetik özelliklerin altsoyda etkisini güçlü bir biçimde göstermesi kaçınılmazdır. Aynı durum belli rol ile kalıplar için geçerlidir. Kurum olma gücüne erişmiş toplumsal davranış ve ilişki kalıpları, sonraki kuşağı güçlü bir biçimde biçimlendirir.

Bütün bireydışı taşıyıcı öğelerin yanında, bütün birey yinlerinin de birer ekin taşıyıcısı olduğu ortada. Bireyler topluma boş kalıplar olarak katılmazlar. İnsan, ta türün başlarından başlayarak, *hep toplum tarafından belirlenmiş bireyler olarak* gelmiştir dünyaya. Hem bu yalnızca deri rengi ya da gözün biçimi düzeyinde kalmaz. İki ayak üzerinde yürüme, ellerini türlü işler için kullanabilme, konuşabilme gibi yığınla toplumsal yeteneği, kısacası türünün geçmişini, her birey, genetik yapısında, sinir gözelerinde (nöronlarında), içsalgı (hormon) bezlerinde taşır. Bu kadarla da kalmaz: Her birey, somut toplumsal yaşantısının biçimlendirdiği kendi tinini (ruhunu), özyapısını (kişiliğini) da yininde (bedeninde) taşır. "Taşıma" sözcüğü yanıltıcı olmasın. Belki, "tini (ruhu) yinine (bedenine) kazınmıştır" demek, daha doğrudur. Tinler (ruhlar) toplumsal ürünler olduğuna göre, toplumsal ilişkiler birey yinlerine de işlenmiş demektir. Bireysel yinlere kazınmış tinlerle birlikte, toplumsal ilişkiler de evrilir, dönüşür. Tin toplumsalın bireysel biçimi, yin de tinin taşıyıcısı ise, toplumsalın bireysel *yinlere (bedenlere)* kazınmış olmasına şaşmamak gerekir. (Hamallıktan kambur olmuş, dişçilikten omzu düşmüş, hava kirliliğinden astım

olmuş, sürekli yaltaklanmaktan sürüngenleşmiş, sürekli kasılmaktan baston yuttuya dönmüş kişiler, toplumsalın bireysel yinlere kazınmışlığının çarpıcı örneklerini oluştururlar.)

3. Bireysel yapının toplumsallığı, toplumsal yapıların bireyselliği: Dolayımlar

Bireyle toplum arasındaki diyalektik özdeşliğin üçüncü düzeyini somutlaştırabilmek için yapılması gereken başlıca iki şey var. Biri, bireysel yapının her öğesinin toplum tarafından oluşturulduğunu, geliştirildiğini, değiştirildiğini; öteki ise, toplumsal yapıların hep bireyler tarafından oluşturulduğunu, geliştirildiğini, değiştirildiğini göstermek. Böylece, bireyselliğin ancak toplumsal araçlarla, toplumsallığın da ancak bireysel araçlarla kurulabileceğini gözler önüne sermek.

Birey bir yapıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, bu yapının etkin öğesi, tindir (ruhtur). Edilgin öğeleri ise şöyle sıralanabilir: a) Yin (vücut), b) genetik örgü, c) annenin gebelik süreci içinde uğranan etkiler, ç) doğuştan getirilen yinsel ve anlıksal (zihinsel) özellikler, yetenekler, kısıtlar, d) anlığın (zihnin) biçimlendiricisi olarak dil, e) doğuştan getirilen özyapısal özellikler, f) doğuştan başlayarak bireye oynatılan rol, g) büyüme süreci içinde bireyin edindiği davranım kalıpları, ğ) kalıcılaşma eğilimi taşıyan özyapı (karakter) dizgesi.

Tin, etkin öğedir. Erke (enerji) kullanır. Edilgin öğelerin bileşkesine indirgenemez. Etkindir, eyleyicidir, değiştiricidir. Kendi edilgin öğelerini bile şu ya da bu ölçüde yeniden biçimlendirme gücü vardır. (Örneğin, kişi düzenli spor yaparak yinini geliştirebilir.) Duygu-düşünce bileşiminden oluşan bir dizgedir. Yapı olarak, altbenlikten, benlikten ve üstbenlikten oluşur. Altbenlikle üstbenlik geniş ölçüde bilinçdışıdır. Benlik de başlangıçta öyledir. Ancak ekinine göre, benliğin yüksek bir bilinç derecesine ulaşması da olanaklıdır.

İnsan türünün yini (bedeni) ile genetik örgüsü, türsel evrimin ürünüdür. Bu evrimin baş etmenleri, toplumsal düzenin (ki bunun içinde doğal çevre de vardır) sorunlarını çözme ve koşullarına uyum sağlama baskısıdır. Türün karşı cinsten iki bireyi eşeysel (cinsel) olarak birleşince, tür içinde özgül bir birey, anne ve babasının genetik özelliklerini eşsiz bir biçimde harmanlayan yeni bir birey çıkar ortaya. Bu birey, hem türün genel özelliği olan, hem anne babasının özgül genetik yapılarından kaynaklanan, hem de annesinin gebelik sürecindeki oluntuların ("happenings") izini taşıyan belirli bir örgenlik (organizma) olarak gelir dünyaya. Bu nedenle, daha doğduğu anda biriciktir. Toplumsallığının anahtarı işte bu biricikliğidir. Gerçekten de, toplumu sürüden ayıran özellik, üyelerinin *biricikliğidir.*

Her birey, tür olarak, ötekinin özdeşidir; ancak, birey olarak herkesten değişiktir. Nasıl ki, örneğin alışverişte değer özdeşliğinin kurulabilmesi, *değişim (mübadele) konusu olan nesnelerin* kullanım değerlerinin, diyesim (yani) yararlarının ayrımlı olmasına bağlıysa, bu ayrım yoksa değişim de olamıyorsa; aynı biçimde, toplum, ancak *değişik* bireylerden oluşuyorsa var olabilir. *Anlamada ortaklık ilişkisi, ancak karşılıklı farklılık üzerine kurulabilir.* Bireyleri tam özdeş olan bir topluluk "toplum" olamaz. Arılarda, karıncalarda, vb. gördüğümüz gibi, bir hayvan topluluğu olabilir ancak. *Toplum, insana özgüdür.* Gerçi hayvan topluluklarında da, örneğin bir arı kovanında, değişik işlev gördükleri için ötekilerle özdeş olmayan altkümeler vardır. Ne var ki, bu topluluklarda ayrışma bireysel düzeyde değildir. Bir tek insan türüne özgü olan topluluklarda, *"toplumda"*, ayrışma birey düzeyindedir. Her birey, kimsede eşi bulunmayan bir özellikler karmasıdır. Dirimsel (biyolojik) ve anlıksal (zihinsel, entelektüel) olarak belli bir gizilgücü (potansiyeli) vardır. Türünün ortalamasına göre, üstünlükleri, kısıtları, her alanda kendine özgü belirginlikleri vardır. Her birey bir dil ortamına,

ilgili toplumun yavru yetiştirme düzenine doğar. Bu yetiştirme düzeni ekine (kültüre) özgüdür. Var oldukları ölçüde emzirme, kundaklama, uyutma, temizlik, aşılar, vb. ekince belirlenmiştir. Yine de, küçük birey, ekinin kendisine dayattığı rolü hiçbir zaman edilgin olarak üstlenmez. Daha doğduğu anda taşıdığı özgüllüklerin etkisiyle, rolünü şu ya da bu ölçüde kendine uydurur. Erişebildiği ekinsel araçları kullanarak, rolüne *kendi rengini* verir. Bu etkin alışveriş süreci içinde, tin (ruh) biçimlenir, gitgide belli bir özyapı (karakter) kazanır. Bu özyapı bir ölçüde bükülgen ve gelişmeye açık olmakla birlikte, tin için var olma sorunu olan dizgeselliği (sistematikliği) de sağlamak zorundadır. Sonuçta, hem katı, hem de şu ya da bu yönde yoğrulabilecek bir özyapı çıkar ortaya. Bu özyapı, bireyin çevresiyle kurduğu yüz yüze ilişkiler ağının ürünüdür. Hem toplumsaldır, hem de her bireye özgüdür. Toplumsallığın o *eşsiz* bireyce yaşanma biçiminin ürünüdür.

Bu özyapı bireysel yini (bedeni) de *biçimlendirir*. Tin, varlığını, o biçimlenme aracılığıyla kurar. Biçimlenme, esas olarak, sinir dizgesinde, içsalgılarda (hormonlarda), genetik yapının düzenlenişinde yer alır. Geniş ölçüde içseldir. Ancak yinin *dışına* da yansır. Duyumlar, algılar, duygular, duruşlar, bakışlar, yürüyüşler, salınışlar, kokular, yinin çeşitli bölgelerine uygulanan bakım biçimleri, boyalar, dövmeler, giysiler, bezekler (süsler), kısacası her yini eşsiz kılan bütün özellikler, gene eşsiz olan bir tinin varlık araçlarıdır.

Birey için toplum, her şeyden önce, yaşamı boyunca yüz yüze ilişkide bulunduğu öteki bireylerdir. Bunların da sayısı, bireyine göre değişse de, en çok yüz, yüz elli kişi dolayındadır. Her bireyin tini, böyle az sayıda kişiyle uzun süreli bağlantı süreçleri içinde oluşur, gelişir, değişir. Dolayısıyla, herhangi bir toplumda birey-toplum ilişkisini anlamak istiyorsak, öncelikle o topluma, o ekine özgü yüz yüze kümelenmelerin neler olduğunu araştırmamız gerekir. Çünkü, birey-toplum ilişkisi,

somutta hep yüzdeş kümelerden geçer. Öyleyse, herhangi bir toplumun bireysellik/toplumsallık dolayımlarını çözümleyebilmek için, her şeyden önce *o topluma özgü* yüzdeş ilişki kümelerini, bunların içerdikleri rolleri, rollerin biçemlerini (üsluplarını, stillerini) belirleyen duygutür oluşumlarını, türlü rol sahiplerine kendilerini sunan ya da dayatan özdeksel (maddi) ve düşünsel olanakları gün ışığına çıkarmamız gerekir.

Bunların somut biçimleri toplumdan topluma değişse de, iki yüzdeş (yüz yüze) ilişki kümesi bütün toplumlar için vazgeçilmezdir. Bunlardan biri, yeni bireylerin (tinlerin) oluşmasını sağlayan kümeler, öteki ise, toplumun süregitmesinin koşulu olan üretim kümeleridir. Hiçbir toplum, kendi bireylerini yenilemeden ve özdeksel (maddi) yaşamı için vazgeçilmez olan nesneleri sürgit sağlayamadan varlığını sürdüremez. Başka bir deyişle, aile ile geçim örgütlenmesi, bütün toplumların yüz yüze ilişki kümelerinin iki ana çeşididir. Bu örgütlenmelerin yüz yüze olmaktan çıkması, ***bütün bebeklerin tüplerde oluşturulup*** deneyliklerde (laboratuarlarda) büyütüldüğü, üretimin de tümüyle robotlarca gerçekleştirildiği bir toplum varsayar. Günümüz için böyle bir toplumun var olma olasılığı uzaktır. Onun için şimdilik bunu bir yana bırakabiliriz.

Her toplumda bulunması kesin olan bu iki tür "yüzgözlük" dışında, toplumuna-ekinine göre, daha birçok sıkı kümelenme türleri vardır. İlk usa (akla) gelenler şöyle sıralanabilir: Boy (gens, klan) toplumlarında ongun (totem) birliğine dayanan ilişkiler; genel olarak ortak bir dine inanmaktan kaynaklanan kümeleşmeler; dinsel kökenleri unutulmuş olsa bile toplumda gelenekselleşmiş ortak kutlamalar-eğlenceler; yaş kümeleri; yerdeşlik (hemşerilik) kümeleri; hısımlık kümeleri; araştırma-eğitim amaçlı birliktelikler; sıkı çıkar kümeleri; yönetkil (siyasal) ya da düşüngüsel (ideolojik) örgütlenmeler; sanat birlikleri; spor kümelenmeleri; belli bir ortak doyuma yönelik kümelenmeler (kahve arkadaşlıkları, briç ya da satranç kümeleri, vb.);

sıkı sevgi bağlarına dayanan kümelenmeler (seviler, arkadaşlıklar); suç örgütleri. Açıktır ki, üretim biçimine, bu biçimin gelişmişlik düzeyine göre, yalnızca geçimsel (iktisadi) kümelenmeler değil, aile de, hısımlık da, dahası, seviyle (aşkla) arkadaşlık da çok değişik olacaktır. Dolayısıyla, bireyi (diyesim, toplumu) çözümlemek için yapılması gereken ilk şey, karşı karşıya bulunduğumuz ekinin hangi türde ve nitelikte yüz yüze ilişki kümelerini barındırdığını ortaya çıkarmaktır.

Bu ilişki kümelerinin işleyişi, ekinine ve altekinine göre, şu ya da bu ölçüde kalıplaşmıştır. En kalıplaşmış kurumsal yapılardan gitgide esnekleşen ilişki örüntülerine, dahası, çok kısa sürdüğü için çok az iz bırakan raslantısal ilişkilere dek, toplumsal alışverişlerin hepsini her durumda bireyler yürütür. Ancak bireyler, bu etkinliklerini, genellikle, belli rolleri canlandırarak, diyesim toplumu kendi içlerinde taşıyarak gerçekleştirirler

Ne var ki, roller aynı olsa bile, bunların *oynanış biçimi* bireysel tinlerin (ruhların) niteliğine göre değişir. Yukarıda belirtildiği gibi, özyapıları (karakterleri, kişilikleri) betimlemek için Amerikalıların geliştirdikleri beş düzlemli ölçüm ızgaraları ("The Big Five"), rollerin oynanma biçimlerini sınıflandırmak için kullanılabilir. Sonuçta ortaya bir dizi betimleme çıkar ("sevgisiz baba", "sakin patron", "dürüst yönetici", "asabi öğretmen", vb.). Betimlenen sonuç birey niteliklerine bağlı olduğuna göre, bu niteliklerin nasıl oluştuğuna bakmak gerekir. Bireysel düzeyde bunun yolu, *özyaşam öykülerini* incelemektir. Her birey, kendisine özgü biricik koşullar içinde büyür ve toplumdaki yerini alır. Bu süreç içinde her birey (her tin), altı temel duygutürü işleten, geliştiren, doyuran ya da güdük bırakan, sakatlayan alışverişlere taraf olur. Somutta, her bireyin özyaşam öyküsü böyle yazılır. *Toplumsal yaşam, bu değişik bireysel özyaşam öyküleri biçiminde gerçekleşir.*

Yöntemsel olarak doğru yaklaşım, yapılara yeni bireylerin katılımı sorunundan çok, veri durumda, hangi yapıların en

etkili olduğunu, bu etkinin hangi yollardan geçtiğini, bunun öteki yapıları nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaktır. Gerçekte, her şeyin odağı durumuna getirilirse, yeni bireylerin topluma katılımı sorunu (ünlü "toplumsallaşma", "sosyalizasyon" konusu), yanıltıcı bir sorundur.[6] Çünkü, birey daha doğmadan topluma katılmıştır bile. Doğduğunda, belirlenmemiş "boş bir levha" değil, insanlık gizilgücüyle (potansiyeliyle) donanmış bir varlıktır. Birey bir toplumsal yapı içinde etkin öğe durumuna gelince, toplumsal ilişkiler bütünü içinde konum değiştirir yalnızca. Görece edilgin iken, daha etkin bir eyleyiciye dönüşür. Bu dönüşümün önemli olduğu kuşkusuzdur. Ne var ki, etkin öğenin, katıldığı toplumsal yapıya tümüyle yabancı, "yepyeni" bir öğe olduğunu sanmak yanlıştır. Bireyin toplumsallaşması ile toplumun bireyselleşmesi, birbirine yabancı iki süreç değil, *aynı sürecin* iki yüzüdür özünde. Yeni bireylerin topluma katılmasının gerçek bir sorun oluşturmamasının, böyle bir soruna takılıp kalmanın yanıltıcı olmasının nedeni de budur.

Yapılar, kendi içlerinde rol alan bireylerin edimleriyle devinirler. Bu edimler, bir ölçüde, toplumun o role biçtiği davranım kalıbıyla belirlenir. Ancak, rolüne göre, bu belirleme şu ya da bu ölçüde esnektir. Yetişkin birey, şu ya da bu toplumsal rolü kendi özyapısına uygun bir biçem (üslup) içinde oynar. Bireyler, bu rollerini, duruma göre, çok serbestçe oynayabilirler. Dahası, rollerinin tümüyle dışına da çıkabilirler. Bireysel rollerdeki bu değişimler, aynı bireyin değişik bir etkin belirleme ile davranışını değiştirmesi sonucunda ortaya çıkabileceği gibi, var olan rolün değişik etkilerle belirlenmiş yeni bir bireyce üstlenilmesinin sonucu da olabilir. Yapısal dönüşüm böyle gerçekleşir. Bunun sonucunda, ilgili yapının öteki yapılar üzerindeki etki örüntüsü de tümüyle değişebilir.

---

6 Yukarıda (II. Bölümün B/2 altbaşlığında) gördüğümüz gibi, örneğin Vygotsky için, *topsullaşma diye bir sorun yoktur.* Çözümlenmesi gereken sorun, türün üyesi olarak dünyaya gelen insan yavrusunun *bireyselleşme* sürecidir.

Her rol, toplumuna göre, rol sahibinin kullanabileceği bir dizi özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) olanak sunar. Birey, bu olanakları kullanarak önce yüzdeşlerini harekete geçirir. Yüzdeşler çemberi genişledikçe, buna yüzdeş olmayanlar da girmeye başlar. Birey, toplumun o kesitdurumda (konjonktürde) gereksindiği düşünsel-duygusal araçları yakalayabilmişse, toplumda önemli dönüşümlere yol açabilir. Böylece toplum, kendini dönüştürmenin yolunu, bireysel çabalar sayesinde bulmuş olur.

Toplumsal yapılar, hem yaşayan tüm bireylerden, hem de toplumun geçmişten bu güne dek biriktirdiği özdeksel (maddi) ve düşünsel varlıklar yığınından oluşur. Yukarıda belirtildiği gibi, bu birikim, türün genetik yapısından usa gelebilecek her türlü ekin (kültür) nesnesine dek, çok çeşitli taşıyıcıya yüklenmiş durumdadır. Doğal denen çevre de bu taşıyıcılar arasında yer alır. Bu nedenle, toplumun geleceği de, bir ölçüde, *daha bugünden vardır.* Var olan özdeksel ve düşünsel birikim, bu geleceğin edilgin belirleyicisidir. Etkin belirleyicisi ise, bugün toplumu oluşturan bireylerin geleceğe ilişkin tasarımlarıdır. Geleceğe uzanan süreç içinde toplumun karşılaşacağı yeni meydan okumalar, hep bu etkin belirleyicilerin, edilgin belirleyiciler çerçevesinde oluşturacakları yeni çözümlerle karşılanır.

4. Bireysel alışkanlıklardan toplumsal yapılagelişlere

Günlük edimlerimizin, eylemlerimizin, davranışlarımızın, kısacası insan davranımının ("conduct", "conduite") kaynağında üç etmen var: 1) Alışkanlıklar; 2) Roller-Yapılar; 3) Bireysel Yeğlemler (tercihler).

Kurumlar, yapılar, roller toplumsal yapılagelişlerin şu ya da bu ölçüde pıhtılaşmış-katılaşmış biçimleridir. Bunların tinlerdeki karşılıkları, yine değişik katılıktaki tinsel oluşum-

lardır. Bunların en belirgin örneği, bilinçsiz alışkanlıklardır. Örneğin bisiklete binme, kayak kayma, ya da en yalıncıyla (basitiyle) ayakta durabilme becerisi nasıl kaslarımıza, sinir dizgemize (sistemimize) kazınmış durumdaysa, alışkanlıklarımız da yinimizin (vücudumuzun) belli biçimlenişlerinden başka bir şey değildir. Tıpkı salt yinsel düzenekler (bedensel mekanizmalar) gibi, bunlar da tinimizin (ruhumuzun) taşıyıcısı olan sinir ağlarında yer alırlar. Görüldüğü gibi, toplumsal yapılagelişlerin oluşturduğu kurumlar, yapılar, roller, tinsel düzlemde (planda) birer alışkanlık biçimini alırlar. Kurumlar, yapılar, roller nasıl toplumsal ilişkileri belli kalıplara döküyorsa, alışkanlıklar da davranışlarımızı şu ya da bu ölçüde katılaşmış kalıplar içinde tutar. Dolayısıyla, alışkanlıkları bireyselleşmiş kurumlar, yapılar, roller olarak tanımlamak olanaklıdır.

Toplum bir yapılar demetidir. Yapılar bireysel rollerin bileşkesidir. Yapılar (ve bunları oluşturan roller), şu ya da bu ölçüde geçici, şu ya da bu ölçüde kalıcıdırlar. En kalıcıları, kuruma dönüşmüş yapılardır. Kurumlar da, kendi içlerinde kalıcılık ölçülerine göre ayrımlaşırlar (farklılaşırlar). Her toplum, birbirinin içine geçmiş, kimi kale gibi sağlam ve kalıcı, kimi kolayca dağılıveren sayısız yapıdan oluşur. İlgili toplumu çözümleyebilmek için, en sağlam, en kalıcı, en etkileyici yapılarını bulup çıkarmak gerekir.

Yapıları belirleyen önde gelen etmenlerden biri, ilgili yapının etkinlik gösterdiği toplumsal alandır. Özdekçi (maddeci) tarih kuramı, toplumsal etkinlik alanlarını başlıca üç türe ayırır: üretim, yönetki (siyaset), düşüngü (ideoloji). Tıpkı bireysel etkinlik alanları gibi, bunlar da arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerle kurulur. Ancak, bireylerin yüz yüze ilişkilerle yürüttükleri dostluk, eğlence, spor gibi yakın çevre ilişkilerine göre, toplumun yeniden üretimi, gelişimi ve dönüşümü açısından bu etkinlik alanları çok daha büyük önem taşırlar.

Özdekçi tarih görüşü, ilgili toplumun gizini (sırrını) açığa çıkarabilmek için, her şeyden önce o toplumun özdeksel (maddi) yaşam araçlarını nasıl (yeniden) ürettiğine bakmak gerektiğini söyler. Şunu özellikle usta (akılda) tutmak gerekir ki, özdeksel yaşamın yeniden üretiminin nasıl sağlandığı sorusu, kesinlikle salt yordamsal (teknik) bir soru değildir. Bu soru doğrudan doğruya üretim ilişkileri ile ilgilidir. Yanıtı da, her şeyden önce, üretim araçlarının iyelik (mülkiyet) yapısında saklıdır. Nedeni çok açık: Üretim olabilmesi, kısacası toplumun varlığını sürdürebilmesi için, çalışan insanın (emekgücünün) üretim araçlarıyla *bir araya gelmesi* zorunludur. İşte bu nedenle, üretim araçlarını kim elinde tutuyorsa, hem üretimin özelliklerini, hem de toplumun üretim dışında kalan belli başlı alanlarında hangi yöneltilerin (siyasetlerin) başat olacağını o belirliyor demektir.

Tini biçimlendirmiş olan ve biçimlendirmeyi sürdüren alışkanlıklar elbette değişmez değildir. Ancak değişebilirlikleri, daha önce oluşturmuş bulundukları biçimlendirmelerin esnekliğine bağlıdır. Kimileri çok katıdır. Örneğin insan yürümekten vazgeçip emeklemeye başlamaz. Ya da çatal, bıçak, kaşıkla yemeye alışmış bir kişi, durup dururken salt elleriyle kavrayarak, dişleriyle koparak, diliyle yalayarak beslenmeye geçmez. Tıpkı güçlü toplumsal kurumlar gibi, bu tür alışkanlıklar tinlerimizin oynatılması güç yapıtaşlarını oluştururlar.

Alışkanlıklarla roller-yapılar, çoğu zaman bilinçsiz bir biçimde değişirler. Bireyler, ayrımında olmadan, toplumun geliştirdiği yeni alışkanlıkları ve rollerle yapıları edinirler. Toplum ilerledikçe, toplumsal ilişkilerdeki değişiklikte bireysel yeğlemler (tercihler) de etkili olmaya başlar. Bireysel yeğlemler bilinçlidir, istençlidir (iradidir). Bireyler, alışkanlıklarını, bilerek ve isteyerek değiştirirler. Aynı şeyi, rollerini oynarken de yaparlar. Daha önemlisi, belli rolleri oynamaktan vazgeçip yeni roller oluşturmaya girişirler. Böylece, toplumsal yapılarda dönüşüm-

ler belirir. Bilinçli yeğlemin ortaya çıkabilmesi, hiç kuşkusuz, belli bir toplumsal gelişme düzeyine ulaşılmış olmasına bağlıdır. Tine (ruha) seçim yapma olanağını tanıyan böyle bir gelişmişlik düzeyi, tine, aynı zamanda, içinden seçim yapabileceği bir toplumsal-ekinsel olanaklar yelpazesi sunar.

Alışkanlıklar esnek oldukları ölçüde, bireysel çaba ve bilinçle değiştirilmeleri kolay olur. Bu değiştirmeler, aynı zamanda, toplumsal kurumlarda, yapılarda, rollerde değişim yönünde etkiler yaratırlar. Bireyler, toplumsal konumlarının (pozisyonlarının) gücü ölçüsünde, ya da sayılarının kalabalıklığıyla, toplumsal kurumları, yapıları, davranışları dönüştürebilirler. Toplum-birey etkileşimini bu çerçeve içinde kavramak güç değildir. Toplumsal kurumlar, yapılar, roller bireylere belli alışkanlıkları aşılarlar. Bireyler de, konumlarından, bireysel güçlerinden ya da sayılarından kaynaklanan bir güçle toplumsal kurumları, yapıları, rolleri yeniden biçimlendirirler.

Nikolas Rose'a göre[7], *toplum, baş edilmesi gereken bir* sorunla karşılaşınca, bu sorunun üstesinden gelebilecek bireyleri yaratacak yeni roller oluşturur. Bunların temel işlevi, sorunu çözmeye gönüllü bireyler yaratmaktır. Bu süreç nasıl işliyor?

Bence şöyle: Sorun belirginleştikçe, ortalıkta birtakım düşünceler (tanılar, yorumlar, çözüm önerileri) uçuşmaya başlıyor. Kendilerini şu ya da bu düşünceye yakın gören bireyler, var olan rollerine ek olarak, hoşlandıkları düşüncelere uygun davranışlara giriyorlar. Böylece adım adım yeni roller oluşuyor. Örneğin, 1960'ların başında, Türkiye'de, ilk kez yaygın bir biçimde toplumcu düşünceler çıktı ortaya. Sonuçta, bunlardan hoşlananlar arasında, bir dizi yeni rol oluştu: devrimci parti üyesi, devrimci sendikacı, devrimci gazeteci, devrimci sanatçı, yasatanımaz devrimci, vb. Buna tepki olarak da, bu

7 ROSE (1996).

rollere koşut karşıtroller belirdi: karşıdevrimci parti üyesi, karşıdevrimci ..., vb.

Bu dizi dizi yeni rolün ortaya çıkışını iyi çözümlemek (tahlil etmek) gerek. Ortada yalnızca düşünceler, ekin (kültür) öğeleri varken, bunların toplumsal bir etkenliğe (sonuç alıcılığa) sahip olması düşünülemez. Böyle bir etkenliğin belirebilmesi için, bu öğeleri etkin kılacak (canlandıracak) rollerin oluşması zorunlu. Bu rolleri de ancak bu düşüncelere yakınlık duyan bireyler oluşturabilir. Bunun için de, ilgili bireylerin, az çok düzenli bir biçimde, hoşlandıkları düşüncelere uygun *davranışlara* girmeleri gerekiyor. Rollerin oluşumu, bir süreç. Bu süreçlerin katı kalıplara erişmesi kaçınılmaz değil. En yaygın durum, davranışlarda göreli bir kalıplaşma, bir pıhtılaşma görülmesidir. Toplumsal koşullar değişince bu kalıplar da çözülür, yenileri örülmeye başlanır. Rose'un dediği gibi, her birey, yaşamı boyunca, hem eşsüremde (senkronik olarak) hem de artsüremde (diyakronik olarak) çok çeşitli rolleri birlikte yürütür. Toplumu yaşatan, sürdüren, dönüştüren de işte bu aralıksız bireysel devingenliktir.

5. Ekinden duygulara. Duygutürler

Önce şunu bir kez daha açıklıkla yinelemek gerekir ki, her duygulanım kesenkes (mutlaka) bir duygu-düşünce karmasıdır. Düşünceden arınmış duygu ya da duygudan arınmış düşünce yoktur. Böyle bir saltık kopukluk anlayışı insan doğasına, tür olarak insana kesinlikle yabancıdır.

Duygulanım olgusu başlıca üç bileşenden oluşur: a) Duygulanıma yol açan olay; b) Kişinin bu olayı algılama biçimi; c) Bu algının yol açtığı tepki.

Bu üç bileşende de, hem evrensel, hem de ekinsel öğeler bulunur. Diyelim bir yer sarsıntısı (deprem), ekini ne olursa olsun bütün insanlar için korkutucu bir olaydır. Ancak, eki-

nin (kültürün) biri bu olaya bir de tanrıların gazabı anlamını yüklemişse, korku daha dehşet verici biçimde algılanır. Bütün korkular karşısında insanlar genellikle kaçma, karşı koyma ya da sinme biçiminde tepki verirler. Yer sarsıntısından genellikle kaçılır. Ancak yerin sallanmasını tanrıların gazabı biçiminde anlamlandıran bir ekinde, kişilerin başat tepkisi secdeye kapanıp tanrıları yumuşatmaya çalışmak olabilir.

Görüldüğü gibi, duygulanımlarda hem evrensel yönler hem de ekinlere özgü yönler bulmak olanaklıdır. Ekinsellik, iki biçimde etkili olur. Biri, örneğimizde olduğu gibi, evrensel olarak duygulandırıcı olan olaylara ek ya da başka anlamlar yüklemektir. O zaman, aynı evrensel duygulandırıcı, herkesi etkiler, ancak neyin imi (işareti) olduğu için bu etkiyi yarattığını ekin belirler. İkinci biçimde etki, evrensel değil, ekine özgüdür. Örneğin, başka ekinlerde sıradan olan bir olgu, diyelim ay tutulması, belli bir ekin için ortak bir duygulanımın imi olabilir.

Evrensellik de iki bakımdan etkilidir. Bir kez, tür olarak insan, ancak belli boyutlardaki duyguları algılayabilir. Bunlar benim "duygutür" adını verdiğim boyutlardır. Her insanın bütün duyguları, şu altı eksenin birinde, birkaçında ya da hepsinde birden yer alır: sevgi/kızgınlık, güven/korku, beğenilme/utanma, sevinç/üzüntü, haz/acı, anlama/kavrayamama. Her somut duygu, bu değişik boyutlardan öğeler taşıyan karma bir olgudur. Karmadır, ancak hep bu boyutların içindedir. İnsanın iki ayak üzerinde yürümesi ve uçamaması gibi, insan tinlerinin ortak, evrensel, sınırlayıcı doğaları budur. Evrenselliğin ikinci etkisi ise görelidir. Tür olarak insan, genelde, birçok duygulanımını paylaşır. Örneğin birlikte yemek yemek genellikle zevk kaynağı iken, bir yakının ölmesi genellikle üzüntü kaynağıdır. Bu her zaman böyle olmayabilir, ancak genellikle böyledir. Kaldı ki, böyle olmasaydı, değişik ekinlerden insanların birbirlerini hiçbir biçimde anlamalarına olanak bulunmazdı. Kimi duyguların bütün dünyada benzer yüz biçimlendirmeleriyle dışavurulma-

ları da bunun kanıtlarından biridir.[8] Ekinler, kimi yönlerden benzerlik taşıdıkları için ayrımlıdırlar (farklıdırlar). Ayrımlılık (farklılık), ancak benzerlik varsa olanaklıdır. Yoksa, tam bir kopukluk söz konusu olurdu. O zaman ortada doğası özdeş (aynı) iki nesne, örneğin iki "ekin" bulunmaz. Diyelim bir ekinle, bir gergedan bulunur. Yalnızca böyle bir durumda tam bir nitel kopukluktan, birbirine yabancılıktan söz edilebilir. (Metafizik düşünce öylesine egemen ki, diyalektik için genelgeçer olan bu yalınç doğruları insan boyuna anımsatmak zorunda kalıyor.)

Ekinlerin bireyleri biçimlendirme düzenekleri (mekanizmaları) araştırılırken, duygutür kuramı bize büyük kolaylık sağlar. Bu kuramı kullanarak, değişik ekinlere, dizgesel (sistematik) olarak *hep aynı soruları* sorabiliriz. (Bu, ayrıca, ekinleri bilimsel bir biçimde *karşılaştırma* olanağını da verir.) Bir ekini tinsel (psişik) yönden incelemek için soracağımız somut sorulara şu örnekler verilebilir. Bu ekin (kültür) çevresinde: Kimler sevgi nesnesidir? Nesnesine göre hangi sevgi türleri geçerlidir? İnsanların sevinç kaynakları nelerdir? İnsanlar sevinçlerini nasıl yaşarlar? Hangi durumlar çevrenin beğenisine (takdirine) yol açar? Kimin beğenisi daha büyük değer taşır? Hangi durumlar utandırıcıdır? Utananın nasıl davranması beklenir? Hangi ilişkiler güven sağlar? Korkunun başlıca kaynakları nelerdir? Güven nasıl sağlanır? Kimin kiminle hangi ilişkisi haz kaynağıdır? Hangi ilişki acı verir? İnsanlar anlama gereksinimlerini, hangi ortamlarda, hangi ilişkiler içinde, hangi yollardan karşılarlar? Kimi, nasıl sevmek utanç ya da övünç kaynağıdır? Hangi sevgi hazza, hangisi acıya yol açar? Eksenlerin olumlu uçlarını doyuran ilişkiler birbiriyle uyumlu mu, uyumsuz mu? Bir boyutu doyuran ilişki, bir başka duygutürle çelişir mi? vb. vb. Görüldüğü gibi, önce her duygutür ekseni kendi içinde, kendi uçları arasındaki ilişki yönünden irdelenmeli, sonra da eksenlerin bütününün ve her ucunun, öteki

8 Charles Darwin'in bu konudaki büyük katkısına, daha önce, II. Bölümün, A/7. altbölümünde -*Yinin (bedenin) etkisi*- değinildi. DARWIN (1872).

eksenlerin bütünü ve her ucu ile ilişkisi araştırılmalı. (Tinsel yapının bütünlük, iç uyum, erke -enerji- alışverişi sağlama gereksinimlerinin göz önünde tutulması, değişik ekinlerin, *tinsel sağlık* açısından işlevselliklerini değerlendirme olanağını da verir.)

Her birey, parçası olduğu ekin tarafından, şu ya da bu ölçüde ayrımlı (farklı) bir biçimde oluşturulur. Bir kere, her bireyin kalıtsal özellikleri değişiktir. Daha önemlisi, aynı altekin (altkültür) kümelerinde yer alan bireyler bile, her zaman kendilerine özgü, eşsiz bir yaşantı sürecinden geçerler. Yaşantılardaki her ayrımlılaşma (farklılaşma), ilgili tini (ruhu) o yönde belirler ve böylece belirlenen tin, bir sonraki yaşantısını artık bu yeni belirlenmiş biçimiyle deneyimler. Her bireyin *kendine özgü* olması bundandır. Duygutürler bilgisi, bireysel özelliklerin oluşumunu, tinin bütünselliğini, iç uyumunu, erke (enerji) alışverişi işlevini gerçekleştirme biçimini kavramamızın yolunu açar. Doğdukları andan başlayarak bireyler, özyapı (karakter) özellikleri kazanırlar. Bu özellikler, ölünceye dek, şu ya da bu ölçüde değişirler, yiterler, yerlerini yenilerine bırakırlar. Bu oluşum, önce hızlıdır, ama çabuk pıhtılaşır, zamanla esnekliği azalır. Yukarıda belirtildiği gibi, Amerikalıların geliştirdikleri beş öğeli özyapı betimleme (tasvir) ızgarası ("the Big Five"), her bireyin belli bir aşamada ulaştığı özyapıyı nitelemek için kullanılabilecek elverişli bir araç oluşturur. Ancak, betimlemeyi daha da işlevsel kılmak için, öğelerin her birini, incelenen bireyin ekininin ve altekininin *somut sözcükleriyle* bezenmiş, olumlu olumsuz iki uçlu birer eksen biçiminde kurmak yerinde olur. (Böylece, ilgili ekin çerçevesinde hangi niteliklerin somut bireyin tin sağlığı için, ne gibi bir önem taşıdığı da ortaya çıkarılabilir.)

Her ekin (kültür), yüz yüze ilişkilerden başlayarak, bütün toplumsal ilişkileri az çok katı kalıplara (rollere, yapılara, kurumlara) döker. Kalıplar dışında kalan raslantısal ilişkiler, dahası ilişki dışı bireysel edimler de, eninde sonunda, şu ya

da bu ölçüde, ekin çevresi tarafından belirlenmiştir. Ayrıca, her ekin, her türlü bireysel davranımın, ilişkinin ya da kalıbın kullanabileceği bütün özdeksel (maddi), tinsel (manevi) araç gereci sağlar. Bu araç gereçlerin hepsi birer edilgin belirleyicidir. Belli bir ekini çözümlemenin yolu, altı temel duygutürü hangi ilişkilerle, hangi kalıplarla, hangi bireysel davranımlarla kurduğunu (inşa ettiğini, yapılandırdığını, somutlaştırdığını) ortaya çıkarmaktır. Bu somutlaşmalar, toplumun sınıflarına, kümelerine, altekinlerine göre, şu ya da bu ölçüde ayrımlılaşır (farklılaşır). Bu altoluşumlarda yer alan bireysel tinler (ruhlar) için, şu ya da bu duygutürün nasıl, ne yoğunluk ve yeğinlikte yaşama geçirildiği, ne ölçüde kapsayıcı olduğu, bütünlük taşıyıp taşımadığı, iç çelişkilerinin uzlaşmaz olup olmadığı yaşamsal önem taşır. Bunları inceleyerek, bir ekinin ya da altekinin, özellikle ne tür kişilikler oluşturduğunu araştırabiliriz. (Abram Kardiner'in, Erich Fromm'u izleyerek, "basic personality" dediği şey.[9]) Ayrıca söz konusu ekinin, tinsel sağlık açısından ne denli olumlu ya da olumsuz olduğunu değerlendirebiliriz.

Bireysel gelişme ve gerektiğinde sağaltım (tedavi) açısından, bu bilginin çok büyük önem taşıdığı açıktır. Hangi özellikler tinsel sağlık açısından ağırlık taşıyorsa, duruma göre, bunları besleyen ilişkileri geliştirmek ya da kesmek gerekir. Durumun bilincine vardığı ölçüde birey, yalnızca kendi gücüyle ya da yardım görerek, yaşantısında gerekli değişiklikleri yapmaya çalışır. Böyle bir çaba, bireysel mutlulukları artırdığı ölçüde, toplumun tümünü de olumlu yönde etkiler.

Ekin ne denli ilkelse, altbenlikle üstbenlik o denli özdeşleşir. Toplumun yalnızca bir gözesi (hücresi) durumundaki birey, toplumla dolaysız olarak özdeşir. Böyle toplumlar geniş ölçüde durağandır, değişmezdir. Değişimin bireysel devingeci

9 KARDINER (1945): 112.

(motoru) altbenlik ile üstbenlik arasındaki uyumsuzluktur. Bu uyumsuzluk bunaltı kaynağıdır. Benlik, bunun üstesinden gelebilmek için, hem üstbenliği hem de altbenliği bilince yükseltmek zorundadır. Bunu yapabildiği ölçüde kendisini bunaltıdan kurtaracak bir eylemci olma olasılığı belirir. Böylece kişi bir toplumsal dönüştürücü olma yoluna girer.

Ekin bütünüyle türdeş (aynı taştan yapılma, monolitik) olduğunda, üstbenlikle altbenlik özdeştir. Ancak bu, çok küçük, çok ilkel topluluklarda olanaklıdır. Sayılar arttıkça, katmanlar ayrıldıkça, çevre koşulları çeşitlendikçe, işbölümü belirdikçe, yaygınlaştıkça bireysel tinin olumluluk/olumsuzluk ölçütünün toplumsal beklentilerden ayrı düşmesi kaçınılmazdır. Her şeyden önce, tek değil, birçok toplumsal beklentinin var olması bunu kaçınılmaz kılar.

Her bireyin, birçok rol oynadığı belirtildi. Öyleyse bir sorun da şu: Tikel bir tinin bütünlüğünü koruyabilmesi için, bütün bu rollerde ortak bir yön bulabilmesi, rollerini hep bu ortak yöne uygun biçimde oynayabilmesi gerekir. Peki bu nasıl oluyor?

Kanımca, bu ortak yönün öğeleri şöyle sıralanabilir: a) Kişinin usdüzenine (mantığına), merakına uygunluk; b) Kişi için sevinç kaynağı olma; c) Haz kaynağı olma; ç) Kişinin sevgi gereksinimini doyurma; d) Kişiye güven duygusu verme; e) Kişinin beğenilme gereksinimini doyurma, onu utanmaktan koruma.

Toplumsal roller, sırf toplumsal olduklarından, duygutürlerin çoğunu, dahası tümünü, doyuracak biçimde oynanırlar. Dolayısıyla burada, belli bir bireyin yaptığı seçim bakımından, hangi öğenin etkin belirleyici olduğunu bulmak gerekir. Birey bir başına karar vererek bir role girmişse, usdüzenine uygunluk ya da merak en önemli etmendir. Ancak birey, arkadaşlarıyla birlikte olmak, yininin (vücudunun) haz olanaklarını kışkırtmak, sevgilisinin peşinden gitmek, çevresine karşı gösterişte bulunmak gibi etmenlerle de belli bir rolü üstlenmiş olabilir. Birey hemen hemen her rolde duygutürlerini doyurabileceğine

göre, tinsel yapıdan rollere gitmek, 'şu yapıdaki kişi şu role girer' demek *olanaksızdır.* Kişi çok çeşitli rollere girebilir. Ancak herkes, her rolü, kendi tinine (ruhuna) özgü vurgularla, öznel özelliklerine uygun bir biçimde oynar. Kısacası, şu ya da bu partinin üyesi olmanın da, türlü devrimci ya da karşıdevrimci roller oynamanın da bin bir öznel biçimi vardır.

Kişinin şu ya da bu role girmesini, öncelikle çevresi belirler. Kişinin tinsel durumu ancak edilgin belirleyicidir. Elbette, çok ayrıksı durumlarda, her edilgin belirleyici gibi, bu da etkinleşebilir: O zaman kişi, tinine (ruhuna) en uygun ülküsel (ideal) toplumsal rolü bulmuş demektir. Ancak genel kural bu değildir. Rollerin seçimi, yerine getirilmesi, sürdürülmesi ya da sonlandırılması, hep çevreden kaynaklanan etmenlerce belirlenir. Etkin belirleyicilerin *hepsi,* (bir edilgin belirleyicinin çok ayrıksı biçimde etkinleşmesi dışında) çevreden gelir. Edilgin belirleyiciler ise, hem çevreden, hem de bireyin tininden.

Toplumsal yasallıklar, toplumun tümünde ve çeşitli kümelenmelerinde, roller-yapılar-kurumlar biçiminde yansırlar. Bu kalıplaşmış yapılagelişler, birey tinlerinin altı ana duyarlık ekseninde, benzer/değişik somut duygulara yol açarlar. Bu somut duygulanımlar, tinleri, dolayısıyla da bireysel dirimsellikleri (biyolojileri) değişik biçimlerde kullanırlar/yoğururlar. Birey için tinsel doyumun en büyük kaynağı, çevre onayıdır. Diyelim, kimi yerde, kimi durumda, bu onay, örneğin şu ya da bu ölçüde dizginlenmiş ya da aksine kamçılanmış, şu ya da bu nesneye yöneltilmiş bir eşeysellik (cinsellik) gerektirebilir. O zaman da, ilgili birey için, dirimsel, dolayısıyla da *değişmez sanılan* eşeysel yönelimin, çok değişik biçimlere girerek tinsel doyum/doyumsuzluk kaynağı olabildiği açıkça görülür.

Belli bir ekin (kültür) çerçevesinde dünyaya gelen birey, somut deneyimleri kendisine doyum/doyumsuzluk yaşattıkça, bunlara uygun tepki alışkanlıkları geliştirir. Bu bilinçsiz alışkanlıkların bir bölümü, olumsuzluklarla baş etmek için geliş-

tirilmiş savunma düzeneklerinden oluşur. Yukarıda belirtildiği *gibi, bu düzenekler, olumsuzluk* duygusundan kaçma, ona karşı koyma, duyguyu bölme, onu görmezlikten gelme, duyguyu taşıma (yerini değiştirme), yoğunluğunu hafifletme, nesnesini değiştirme gibi birçok türde olabilir. Ancak bu türlerin her birinin somut biçimi, bireyi çevreleyen *ekinsel olanaklardan* birinin kullanılmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, bütün ekinler için geçerli ortak savunma düzenekleri *yoktur.* Somut bir tutum alışın ne anlama geldiğini çözümleyebilmenin *tek yolu*, bunu *ilgili ekinin* verilerini kullanarak anlamlandırmaya çalışmaktır.[10]

6. Sınıf konumunun bireysel oluş ve davranışa etkisi

Çağcıl (modern) insan, çeşitli kestirimlere göre, en az kırk bin yıldan, yaklaşık yüz bin yıla uzanabilen bir geçmişe sahiptir. Bu uzun geçmişin çok büyük bir bölümü, küçük ilkel toplumlar biçiminde bir örgütlenme altında geçmiştir. "İlkel komünal toplum" diye adlandırılan bu üretim biçiminde, toplum esas olarak tekdüzedir. Ortaklaşacılık egemendir. Sınıf ayrımlaşması yoktur. İşbölümü gelişmemiştir. Toplumsal yapılar ve bunları kuran bireysel roller verilidir. Bireylerin rol seçimi olanakları yoktur. Herkes doğar doğmaz toplumun kendisine biçtiği bireysel role girer. Bireyler toplumun gözeleri (hücreleri) durumunda olduklarından, kural olarak bu zorunluk bir baskı olarak yaşantılanmaz. Bireylerin altbenlikleri ile üstbenlikleri kaynaşmış durumdadır. Bunaltıya, çelişkiye, dolayısıyla da bireysel eyleme, bunun sonucunda da toplumsal değişmeye pek bir yer yoktur.

10 "Düşüncelerin maddesel gereçleri olan simgelerin taşıdığı anlamlar çoğu zaman kaçamaklı, müphem, dalgalı ve dolambaçlıdır, fakat hidrojenin atom ağırlığını ya da adrenalin bezlerinin işlevini dizgeli, görgül bir araştırma yoluyla keşfetmek nasıl olanaklıysa, prensip olarak, bu anlamları da -özellikle onları algılayan insanlar bir parça işbirliği yaparlarsa- aynı biçimde keşfetmek olanaklıdır." GEERTZ (2010): 395-396.

Görüldüğü gibi, tür olarak insanın tarihinde sınıf olgusu görece yenidir. Kabaca belki yüz bin yılı bulan bir geçmişte, zamanımızdan yaklaşık on iki bin yıl önce, Cilalı Taş Döneminde (neolitikte) belirmeye başlamıştır. Temeli tarım devrimidir. Bu devrimle, türün tarihinde yepyeni bir aşamaya geçilmiş, ilk kez, düzenli bir *artı-ürün* elde etmenin koşulları doğmuştur. Artı-ürün, topluluğun bir bölümünün çalışmadan yaşamını sürdürebilmesinin nesnel koşuludur. İşte bu temel, sınıf ayrımını olanaklı kılmış, ayrımla birlikte, bir sınıfın ötekini sömürme olanağı doğmuştur. *Sömürü*, bundan sonraki bütün insanlık gelişiminin en güçlü devingeci (motoru) olmuştur.

Sömürü, ortak çıkar tabanına dayanan türdeş ekin kalıplarını parçalar, çatışmalı roller, değerler yaratır, bireyleri küme uyarcalığından (konformizm) koparıp can alıcı sorgulamalara yol açar. Kısacası sömürü, bilince giden yolun taşlarını döşer. Bu oluşum binlerce yıl almıştır. Sömürünün kurumlaşması, zamanımızdan yaklaşık beş bin beş yüz yıl önce, *devlet* olgusunun ortaya çıkmasıyla birlikte, en sağlam dayanağını bulmuştur.

Barbarlık çağı son bulup köleciliğin, başka bir deyişle *uygarlığın* başlamasıyla, sınıf bölünmesi toplumların en temel gerçeği olarak çıkmıştır ortaya. Günümüzde de, bu temel gerçek, geçerliğini olduğu gibi korumaktadır. Üretim araçları iyeliği (mülkiyeti), toplumların yalnızca üretim biçimlerini değil, yönetkil (siyasal) yapının, tüze (hukuk) düzeninin, egemen düşüngünün (ideolojinin) temel özelliklerini de belirler. Bireyler, bu genel belirlenmişlik çerçevesinde oluşmuş olan kurumlarda, yapılarda, rollerde yer alırlar. Bu genel çerçeve, bireysel oluş ve edimlerin en yaygın belirleyicisidir. Ne var ki, bu belirleme, *edilgin* niteliktedir. Bir ortamdır, bir *çerçevedir.* Bireysel oluşumun hangi yönlerde daha kolay, hangi yönlerde daha güçlükle ilerleyeceğini, hangi bireysel edimlerin kolaylıkla, hangilerinin ise ancak güçlükle gerçekleştirilebileceğini belirler.

Toplumun sınıflara bölünmüş olması demek, her bireyin nesnel olarak şu ya da bu sınıfta yer alması demektir. Bunun birtakım sonuçları olacağı açıktır. Bireyleşme-toplumsallaşmanın gerçekleştiği ilk çerçeve olan ailenin yapısı ile "çocuk" rolünün somut biçimi, temelde sınıfsaldır. Eğitim de öyledir. Çocuğun büyüyünce girebileceği işler de, geniş ölçüde üyesi olduğu sınıfa bağlıdır. Bireyin önünde açılan ekinsel (kültürel) rollerle yönetkil (siyasal) roller de, temelde sınıf yapısınca belirlenir. Söylendiği gibi, bu belirlenme kural olarak edilgindir. Ancak toplumuna, içinde bulunulan gelişim aşamasına, toplum kesimine göre bu edilgin belirleme çok büyük bir güç kazanabilir. Örneğin tutucu köylü ortamlarında, bireylerin kendilerini sarmalayan kalıpları kırmaları nesnel olarak çok güçtür. Buna karşılık, büyük kent ortamında sınıfsallığın bireyi belirleme derecesi daha düşük olabilir. Aynı sınıfın üyesi olan bireyler, ekinde (kültürde), sanatta, yönetkide (siyasette), daha birçok somut konuda çok değişik tutumlar takınabilirler.

Sınıfsallığın genel çerçevesi içinde, her birey, belli bir kalıtımın taşıyıcısıdır ve daha annesinin karnındayken başlayan toplumsal koşullanmalarla çıktığı yaşam yolunda, esas olarak *yüz yüze* ilişkilere *taraf* olarak *etkin* bir biçimde belirlenir. Bu belirlemeler zinciri, her bireyi belli bir *özyapıyla* (bir kişililikle) donatır. Bu biçimde oluşan özyapı, bireysel yaşamın her anında, bireyin sınıf konumunun yanı sıra, yine *edilgin* belirleyici bir etmen (faktör) işlevi görür.

Ancak, belli bir yoğunluğa eriştiklerinde, bu iki edilgin belirleyici, *etkin* belirleyicilere dönüşebilirler. Sınıf konumunun böylece etkinleşmesi, *sınıf savaşımının* keskinleşmesine bağlıdır. Herhangi bir sınıf, yapısal konumunun bilincine ulaştığında, Marksist deyimleme (formülasyon) ile "kendisi için sınıf" durumuna geldiğinde, sınıf üyelerinin (ya da ayrıksı olarak, bu sınıfın dünya görüşünü benimseyen başka sınıf üyelerinin) en etkili belirleyicisine dönüşür.

Bu dönüşüm, sınıf savaşımından etkilenen kişiliklerde de gözlemlenir. Altı temel duygutür, sınıf savaşımının biçimlendirdiği özellikler kazanır. Bireysel tinlerde (ruhlarda), sınıftaşlara sevgi, karşı sınıftakilere düşmanlık duyguları egemen olur. O zaman birey, toplumdaki konumuna, toparlayabildiği yandaş sayısına bağlı olarak, son derece etkili bir toplumsal oyuncuya dönüşebilir.

Özetle, sınıfsal konumun belirleyiciliği, toplumsal koşullara bağlıdır. Olağan durumda, bu belirleyicilik edilgindir. Ancak, toplumsal çelişkiler keskinleştiğinde, sınıfsal konum, şu ya da bu bireyin özyapısına göre, çok güçlü bir belirleyiciye dönüşebilir.

Son olarak şu yöntembilimsel gerçeğe de yeniden dikkat çekmekte yarar vardır: Üretim biçimi, sınıf yapısı gibi temel toplumsal belirleyicilerin birey üzerindeki etkisini araştırırken, zorunlu *dolayımları* göz ardı edip kestirmeciliğe kaymak, Marksistleri bekleyen en büyük tehlikelerden biridir. Örneğin, toplumun temel gerçeği üretim biçimi olduğuna, bireyler de tuttukları işe göre bu üretim biçiminde yerlerini aldıklarına göre, bireysel yapıyı anlamak için bakılması gereken ilk belirleyici öğe, her bireyin yaptığı iştir, demek yöntem olarak yanlıştır.[11] Çünkü, gerçekte, bireyin belirlenmesi, böyle olmaz. İşi tarafından belirlenebilmesi için, bireyin önce ortaya çıkması, sonra da bireyselleşmesi-toplumsallaşması gerekir. Sınıfsal konum, yaptığı iş dolayısıyla bireyi belirlemeden çok önce, onu ailesi, eğitim düzeni, ekini (kültürü), düşüngüsü (ideolojisi) aracılığıyla belirler. Kişi, üretimdeki sınıfsal rolünü üstlenmeye başladığında, özyapısı, kişiliği geniş ölçüde belirlenmiştir bile.

Kaldı ki, yukarıda belirtildiği gibi, hem zorunlu dolayımlardan geçen sınıfsal belirleme, hem de üretim ilişkileri içinde etkisini daha doğrudan biçimde gösteren sınıfsal belirleme, genel kural olarak edilgindir. Sınıfın etkin belirleyici durumuna

11 Lucien Sève işte bu yanlışı yapıyor. Bu konuda *bkz.* EROGUL (2009): 266-267.

gelmesi, sınıf savaşımının güç kazanmasıyla olur. O zaman da belirleme, esas olarak, düşüngüsel (ideolojik), yönetkil (siyasal) akımlardan, örgütlenmelerden, toplumsal eylemlerden, toplu iletişim araçlarından (günümüzde özellikle Internet'ten) geçerek etkili olur. Kısacası, sınıfsal belirleme, ister edilgin kalsın ister etkinleşsin, birey düzeyine hep birtakım dolayımlardan geçerek ulaşır.[12]

7. Ekinden bireysel davranışlara

Birey davranışları iki açıdan incelenebilir. Bir yönüyle davranışlar, kişilik yapısının dışavurumudur. Kalıtımdan, kendisini doğuran kişinin gebelik sürecinden ve doğumla başlayan belirleyici yüz yüze ilişkilerden gelen bir dizi etkiyle kişinin özyapısı (karakteri, kişiliği) erken yaşlarda biçimlenir. Örneğin, bu nedenlerle kişi, iştahlı, atılgan, içe kapanık, neşeli, utangaç, dürüst, dağınık vb. olabilir. Bu özellikler, genellikle bireyin davranışının rengini, nasılını verir. Ne yaptığından çok, nasıl yaptığını açıklar. Davranışların belirlenmesinde bu özellikler, genellikle, birer edilgin belirleyicidirler.

Öte yandan davranışlar; toplumsal roller, yapılar, başat düşünceler ya da raslantısal ilişkilerce belirlenir. Roller, yapılar ve başat düşünceler toplumsal ekinin taşıyıcısıdır. Toplum ne denli kapalı ise, bireyi o denli belirlerler. Örneğin eşeysellik (cinsiyet) rolleri bireylere böyle giydirilir. Toplumuna göre, bunlar son derece etkin belirleyiciler olabilirler. Buna karşılık, bireyin okula gidip gitmeyeceği, gidecekse hangi okula gideceği, hangi yaşlarda hangi çevreden evleneceği, ne tür işlere girebileceği, boş zamanlarını nasıl geçireceği, ne zaman etkin yaşamdan çekileceği, yaşlılığını nasıl yaşayacağı ise, esas olarak kişinin *sınıfsal* konumunca belirlenir. Bu belirlenim de temelde edil-

12 Kanımca, Türkiye'nin sınıf yapısına ilişkin en değerli iki çalışma, Korkut Boratav'ın Yararlanılan Kaynaklar'da sözü edilen kitaplarıdır.

gindir. Sınıf konumu, kişiyi belli bir davranışa *itmez*. Neleri nasıl yapabileceğinin genel çerçevesini çizer. Bu çerçeve, kimi tür davranışlar için kolaylaştırıcı, kimi tür davranışlar için güçleştirici olur.

Bu çerçeve içinde kişinin somut olarak ne yapacağını ise, genellikle yapılar içindeki rol sahiplerinden ya da raslantısal karşılaşmalardan kaynaklanan yüz yüze ilişkilerden, ya da o sırada toplumda başat olan düşüncelerden, davranış eğilimlerinden, modalardan gelen etkiler belirler. Esas etkin belirleyiciler bunlardır. Örneğin oy verme davranışını, sınıfsal konum ancak edilgin biçimde belirler. Esas belirleyici, etkin belirleyici, yüz yüze ilişkiler ve başat düşüncelerdir. Onun için, ancak kişinin içinde yer aldığı yapılardaki toplumsal rol iyelerinde (sahiplerinde) yüksek bir sınıf bilinci oluşmuşsa, aynı sınıfın üyeleri genellikle aynı yönde davranırlar. Görüldüğü gibi, bu bütünüyle bilinç düzeyine bağlıdır. Yoksa çoğunluk, başat düşüncelere, modalara uyar. Bunları belirleyen de egemen sınıfın sözcüleridir.

Davranışların birinci yönü, tinbilimin (psikolojinin) konusudur. Araştırma nesnesi, her zaman somut bir bireydir. Somut bireylerin gerçekte nasıl davrandıkları çözümlene çözümlene, alanın ortak bilgileri genişletilir. Çocuğun kalıtımdan getirdiği donanım, yininin (vücudunun) özellikleri, çevre koşulları edilgin bir belirlenim çerçevesi kurar. Çocuğun yaşadığı yüz yüze ilişkiler ise, bu sınırlayıcı ya da kolaylaştırıcı edilgin belirleme çerçevesi içinde, onun tinini (ruhunu) belirler. Bu belirleme, her tinin değişmez altı temel ekseni üzerinde yer alır. Her eksendeki davranışların nasılını ise, toplumun ekini tanımlar. Örneğin, utanma duygusu bütün tinlerde bulunur. Ne var ki, hangi durumların kimler için utanç verici sayılacağı, utanç duygusunun nasıl dışavuralacağı, bunun yarattığı sıkıntının hangi kalıplaşmış davranışlarla hafifletilebileceği gibi konular ekin-özgüldür. Bireyin tini (ruhu), yinine (bedenine) yerleşiktir. Tin toplumsal olduğuna göre, yin de toplumsaldır. Örneğin

bir toplumda utanma davranışı yere bakılarak ortaya konuyorsa, utangaç bir tinin yini, yere bakan bir yin olacaktır.

Davranışların ikinci yönü, nasıl yapıldığından çok, neyin yapıldığı, toplumbilimin konusudur. Burada, rol sahibi bireylerin, toplumsal yapıları harekete geçirenlerin, kümelerin, yığınların, kanaat önderlerinin davranışları önemlidir. Burada da gene iki tür belirleyici vardır: edilgin ile etkin. Toplumsal konumdan, oynanan rollerden, içinde bulunulan toplumsal yapılardan, özuğraştan (meslekten), sınıftan ya da o güne dek bireyin biriktirmiş olduğu beceri ve bilgilerden kaynaklanan belirlenim, olağan yeğinlikte kaldığı sürece, edilgindir. Bu sınırlayıcı ya da kolaylaştırıcı çerçeve içinde bireyi esas belirleyen etkiler, öteki kişilerden ya da düşüncelerden gelen etkilerdir. Öteki kişiler, genellikle, kişinin içinde yer aldığı toplumsal yapılardaki öteki rol iyeleri (sahipleri) olduğundan, bunlar da bir ölçüde kendi konumlarından etkilendiklerinden, genellikle benzer yapılar içinde yer alan kişilerin benzer davranışlarda bulunacağı beklenebilir. Ancak, burada birinci sıradaki etkileyici etmen, toplumun genel durumudur. Başka bir deyişle, kesitdurumdur ("konjonktür"dür). Diyelim, bir salgın sayrılık var, ya da bir çevre yıkımı, ya da savaş, ya da geçimsel (iktisadi) bunalım; bu durumlarda çoğunlukların davranışında etkin belirleyici işte bunlar olacaktır. Buna karşılık, dingin dönemlerde yaşanıyorsa, bireylerin yapısal konumları, özellikle de toplumda egemen olan görüşler daha etkili olur.

Toplumsal davranışların etkin belirleyicisi hep öteki insanlar ve geçmişte ya da günümüzde ortaya çıkmış düşünceler olduğundan, toplumsal davranışları kestirmek *olanaksızdır*. Buna karşılık bunları şu ya da bu ölçüde yönlendirmek olanaklıdır. Örneğin reklamcılık, böyle bir girişimdir. Bireylerin nelerden, nasıl etkilendikleri araştırılır, reklam diziçabaları (kampanyaları) öyle hazırlanır. Yönetkil (siyasal) davranışlar için de doğrudur bu. Örneğin siyasetçilerin yaymacala-

rını (propagandalarını) düzenleyen firmalar vardır. Bunu para karşılığında yaparlar. Bir ölçüde de sonuç alırlar. Aynı şey, devrimci partiler için de geçerlidir. Doğru strateji, doğru taktik diye bir şey vardır. Burada "doğru"yu tanımlayan, yığınların siyasal davranışlarını belirleyecek değişkenlerin yakalanabilmesidir.

Çok genel genellemeler, gelişme yönünün genel olarak saptanması dışında, bireysel ya da toplumsal alanda geleceğe ilişkin kestirimler (tahminler) bilimsel değildir. Gerçi, yeterince güçlü bir inanca dayandığında, belli bir kestirim gerçekleşebilir de. O zaman, kestirimde bulunanlar bunu bilimselliklerinin kanıtı olarak gösterirler. Ancak, ulaştığı başarı düzeyi ne olursa olsun, hiçbir kesin kestirim *bilimsel olamaz*. Çünkü, böyle bir olanağı içeren ve gerçekten de bilimsel nitelik taşıyan bir kuram yoktur. Olamaz da. Marx'ın dediği gibi, davranışları ne ölçüde belirlenmiş olursa olsun, son çözümlemede, insanlar kendi tarihlerini hep kendi yeğlemlerine (tercihlerine) göre yaparlar.

8. Bireyin-Toplumun oluşumu. Evrim[13]

İnsansı ailesi, aşağı yukarı 5-6 milyon yıl önce insanımsılardan (orangutan, goril, şempanze-bonobo, insansı) ayrılıyor. (İnsanımsılardan ilk ayrılanlar, yaklaşık 14 milyon yıl önce, orangutanların ataları. Yaklaşık 7 milyon yıl önce, gorillerin ataları ayrılıyor. 5-6 milyon yıl önce de, şempanze-bonoboların ataları ile insansıların ataları ayrılıyor.) Yakın atalarımız olan *Homo* cinsinin belirmeye başladığı yaklaşık 2 milyon yıl öncesine dek birçok ara cins ve tür evrilip yok oluyor. Yaklaşık 4,5 milyon yıl öncesinden 1 milyon yıl öncesine dek yaşayan bu insansı ailesinin üyelerine genellikle *Australopitekus* adı veriliyor. "Onca türsel çeşitliliğe rağmen biz, *Australopitekus*'ları simgeleyen üç

13 İnsanın evrimi ile ilgili temel bilgiler ÖZBEK (2010)'ten. Göndermeler de oraya. Araya eklenen yorumlar ise benim.

özelliğin, küçük beyin, iri yüz ve iki ayak üzerinde yürüme (bipedalizm) olduğunu söyleyebiliriz" (s. 69). İnsana giden yolda devrimci dönüşüm, iki ayak üzerinde yürüme. Ancak bu özellik öyle hemen yerleşmiyor. İnsansılar 2 milyon yıl öncesine dek, yaşamlarının bir bölümünü ağaçlarda geçiriyorlar. (Kollarının uzunluğu da ona göre.) "Aşağı yukarı 3 milyon yıl önce başlayan iklimdeki soğuma ve kuraklaşmaya paralel olarak sık ormanlık alanlar yerini açık savanlık alanlara bırakmıştır." (s. 80). Yaklaşık 1,9 milyon yıl önce, iki ayak üzerinde yürüme tam yerleşiyor ve böylece eller tümüyle özgürleşiyor.

Bulunan en eski taş aletler yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesine ait. Çakıltaşı, kuvars ve kuvarsit yumrularına yine taşla vurularak elde edilmiş pinpon topu büyüklüğünde kabaca biçimlendirilmiş taş aletler. Bunlar çok ilkel, ancak yine de devrimci bir dönüşümün göstergesi. "Doğal ortamlarda primatlar çevrelerinde bulunan taş parçaları, ağaç dalları gibi nesneleri belirli amaçlar (avlanma, savunma vb.) doğrultusunda kullanabilir. ... Şempanzelerin bir alet üretim teknolojileri yoktur. Diğer bir anlatımla, tasarım kavramından yoksundurlar." (s. 51). Marx'ın dediği gibi, en kötü yapıtasarcıyı (mimarı) en usta arıdan ayıran şey, yapıtasarcının (mimarın) yapacağı nesneyi önce kafasında tasarlamış olmasıdır.[14] Dolayısıyla, dizgeli (sistemli) bir biçimde alet yapımı ile insanlaşma yolunda önemli bir adım atılmış demektir.

"Bazı insansılar yeni davranış örüntüleri geliştirdikçe günlük yaşamlarında doğal organların yerini giderek aletler aldı ve vücudun yükünü hafifleten bu aletler daha iri ve karmaşık bir beynin, doğal ayıklanma sürecinde ister istemez avantajlı konuma geçmesinin yolunu açtı." (s. 76). Görüldüğü gibi, ekinsel (kültürel) bir etmen, tasarlayarak alet kullanma, dirimsel (biyolojik) bir gelişmenin, beynin büyümesinin ve karmaşıklaşmasının belirleyicisi oluyor.

14 MARX (2010): 182.

Yaklaşık 2 milyon yıl önce, bugünkü insana ulaşacak olan *Homo* cinsi başlıyor. İlk *Homo* türleri, *habilis* ile *rudolfensis*. Hangisinin atamız olduğunu bilmiyoruz. *Homo* türleri yaklaşık 700 bin yıl boyunca, *Australopitekus*'ların çağdaşı oluyorlar. İnsansıların *Homo*'ya evrilememiş türleri yok oluyor. (Evrim sürecinde hep böyle yok olan yan dallar var. Taşıl-fosil çeşitliliğinin nedeni bu.)

"*Habilis* atalarımızda özellikle beyin ve yüz biçimleri insansılardan çok bugünkü insanları hatırlatmaktadır. ... Kafatası tüm kas bağlantılarından arınmış olup daha yuvarlak bir görünüm kazanmıştır." (s. 88). Beyin oylumları ortalama 660 cm3'tür. Ekinsel becerilerinin göstergesi olarak gelişmiş bir beyin kabukları vardır. *Rudolfensis* ile *habilis*'lerin yan yana yaşadığı yerlerdeki kazılarda, 1,9-1,4 milyon yıl öncesine ait aletler bulundu. "Oldowan taş endüstrisi belli başlı dört tür aletten ibaretti. Bunlar çekiç, tek yüzü işlenmiş satır, iki yüzü işlenmiş satır ve yontulup biçimlendirilmiş yonga. ... Burada tasarımın ilk izlerini görüyoruz. İnsanın bu bilişsel yeteneği böylece zamanımızdan aşağı yukarı 2,5 milyon yıl öncesinde filizlenmeye başladı. Bu ilk atamız, alet için öngördüğü bir yumruyu alıyor, çekiç olarak kullandığı bir başka sert taşı, yumruya belirli bir açıdan ... ustalıkla vurmak suretiyle bir ya da iki taraflı yongalar (s. 91) çıkarıyordu. Yontma işlemi bittiğinde artık *habilis*'in keskin kenarlı satırı hazır demekti. ... Besinlerin ezme, kırma ve parçalama gibi ön hazırlıklardan geçirilmesi sayesinde diş ve çenelere de artık fazla yük binmemiş oluyordu. ... Yumrulardan alet yaparken çıkardığı yongaları da işleyip ayrıca çakı gibi kullanıyordu. Bu küçük kesicileri başparmak ve işaret parmağı arasında sıkıca tutarak iş yapıyordu. Bu tür aletleri üretirken etkin bir göz-el işbirliği ile konuşma dili kaçınılmazdı." (s. 92)

Habilis'ler genellikle sağ ellerini kullanıyorlardı. "... bu sağ el yatkınlığı, beynin o dönemlerde sağ ve sol yarımkürelerinin

farklı işlevleri üstlenecek tarzda bir yapılanmaya girdiğinin güzel kanıtıdır. ... Geliştirdikleri taş endüstrisinin temel ayrıntılarını birbirlerine aktararak, alet yapma geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlıyorlardı. Bu kültürel ilişkiler beynin daha da gelişip karmaşık bir yapı kazanmasında itici güç oluşturmalıydı. Burada öğrenilmiş becerilerin fizyolojik anatomiyi etkilemiş olabileceği varsayılmaktadır. Önemle vurgulamak gerekir ki, *habilis* atalarımızın geliştirdiği taş alet teknolojisinin bir gelenek olarak varlığını koruyabilmesinde temel aracı organ konuşma dili olmalıydı." (s. 93)

Ekindeki gelişmenin yin yapısını (anatomiyi) ve yinsel işlevleri (fizyolojiyi) nasıl etkilediği açıkça görülüyor. *Homo* cinsinin ortaya çıkışıyla birlikte, artık evrimin belirleyicisi toplum ilişkileri oluyor. Raslantısal değşinimler (mutasyonlar) içinde, toplumsal ilişkilerin gerektirdiği özellikler korunuyor, ötekiler doğal ayıklanmaya uğruyor. Böylece gitgide toplumsallığa daha da yatkın bir yin (beden) çıkıyor ortaya. İnsanın yalnızca tini (ruhu) değil, yini de toplumsal bir üründür dememin gerekçesi işte bu. (Kaldı ki, tinin yeri yin olduğuna göre, yin böyle biçimlenmesiydi tin de var olamazdı.)

Habilis ile *rudolfensis*'lerden bir ileri basamakta olan *ergaster* türü, 1,8-1,4 milyon yıl öncesine tarihleniyor. Beyin oylumları 800-900 cm3 arasında. Çıkıntılı kaş kemerleri, çıkıntılı burun kemikleri var. Boyları görece uzun.

İnsan dışındaki tüm memelilerde gırtlak (larinks), boynun yukarı kısmında. Böylece, insan dışındaki bütün memeliler, bir şey içerken soluk alıp verebiliyorlar. İnsan yavrusu da öyle. Bunun sayesinde boğulmadan meme emebiliyor. Ancak 1,5-2 yaşından sonra gırtlak (larinks) aşağı doğru iniyor ve 14 yaşlarında artık erişkinlikteki konumuna geliyor. Erişkin insanda böylece oluşan geniş yutak (farinks), konuşmayı olanaklı kılıyor. (s. 97-98). Taşıllar (fosiller) üzerinde yapılan incelemelerden çıkarılan sonuçlara göre, "... *Homo habilis* ile *Homo ergaster*'de

fonetik aygıt insana özgü yapısını daha o çağlarda kazanmıştı. Tüm bu anatomik gözlemler, insan cinsinin tüm türlerinde konuşma yeteneğinin olduğu görüşünü desteklemektedir." (s. 99)

Homo habilis ile *ergaster*'den yaklaşık 200 bin yıl sonra, zamanımızdan kabaca 1,6 milyon yıl önce, *Homo erektus* çıkıyor karşımıza. Daha 300 bin yıl boyunca, *Australopitekus* insansılarıyla çağdaş bir yaşam sürüyor. "*Homo erektus*'larda alın bölgesi fazla gelişmiş değildir; geriye doğru çok basıktır. ... göz çukurları üzerinde yer alan ve kaş kemerleri diye tanımladığımız kemiksel oluşum, adeta bir siper gibi çıkıntı oluşturur. ... Burun delikleri geniştir. ... altçeneleri oldukça iri ve kabadır. ... iri dişler de *erektus* atalarımıza özgü özelliklerdi." (s. 108). "Çok iri bir yapı gösteren kesici dişlerden anlaşılacağı üzere, *erektus* atalarımız bu dişlerini beslenme dışında üçüncü bir el olarak kullanmış olmalıydılar. ... beyin hacmi 727-1225 cm3 arasında değişir. ... Tüm bu örnekler bize, ... aşağı yukarı 1,5 milyon yıldan bu yana boyda çok fazla bir artış kaydedilmediğini göstermektedir. *Erektus* atalarımız kafatası düzeyinde ilkel, vücut düzeyinde modern bir yapıya sahipti ..." (s. 109).

"Aşağı yukarı 2 milyon yıl önce başlayan dördüncü zaman son derece önemli iklim değişmelerine tanık oldu. Kuzey yarımkürenin önemli bölümünü etkisine alan buzul çağları başladı. Her buzul dönemini yağışlı ve ılıman bir iklimin egemen olduğu arabuzul dönemi izledi." (s. 106-107). "*Homo erektus* zaman ve mekân içerisinde çok büyük bir yayılma gösterir. Geniş bir coğrafi dağılım içinde karşımıza çıkan *Homo erektus*, o ölçüde de fiziksel çeşitliliğe sahiptir. Bu atalarımız yayıldıkları farklı iklimlerde bölgesel düzeyde ırksal farklılaşmalar gösterir." (s.101). "İlk görüldüğü 1,6 milyon yıl öncesinden başlayarak yaklaşık 1 milyon yıl boyunca *erektus* çizgisinde kayda değer bir biyolojik evrim olmadı." (s. 101)

"Zamanımızdan aşağı yukarı 1,5 milyon yıl önce, simetrik olarak öngörülmüş, üçgen formunda yeni bir el baltası insa-

noğlunun alet çantasına girdi. 200 bin yıl öncesine kadar da bu gelenek devam etti. Badem ya da üçgen biçiminde olan el baltası genelde 5 cm ile 35 cm arasında değişen irilikte olabiliyordu." (s. 110). Özellikle avda, iri otçul memelilere topluca saldırırken bu baltalar çok işe yarıyordu. *Erektus*'lar, alet yapımında gergedan ve fil kemiklerinden de yararlanıyorlardı.

Homo erektus, zamanımızdan en az 500 bin yıl önce ateşi keşfetti. Ateş, soğuktan korunmada, yabanıl hayvanları uzak tutmada, karanlıktan kurtulmada ve yiyecek hazırlamada çok işe yarıyordu. Besinler pişince, hem daha lezzetli oluyorlar, hem de sindirilmeleri daha kolay oluyor. "Dişler küçüldü, çiğneme kasları zayıfladı. Sonuçta çene ufaldı. Beynimiz irileşti. ... Dördüncü zaman, otçul iri memelilerin giderek yaygınlaştığı bir dönemdi. *Erektus* atalarımız, bu iri hayvanları ancak örgütlenerek avlayabiliyorlardı. Pişirerek etini yedikleri yabani hayvanlar arasında bizon, step atı, geyik, kıllı gergedan, dev geyik, boz ayı, antilop, fil, sığır ve domuz sayılabilir." (s. 112). Yaşam süreleri genellikle 20-30 yıl arasıydı. (s. 114)

Erektus, Orta Doğu'dan Asya'ya, Avustralya'ya dek, çok geniş bir alana yayılmıştı. "Gerekli besin kaynaklarının aranması, daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak uğruna geliştirilen araç ve gereçler, verimli bir av için en etkin silahların ve stratejilerin belirlenmesi, olumsuz iklim koşulları karşısında sürdürülen mücadele gibi sonu gelmeyen bir yaşam kavgası yeni bir insan türünün ortaya çıkmasına olanak verdi. Doğal ayıklanma süreci en yetenekli, en zeki, kurnaz, dayanıklı, iletişim sistemi gelişmiş (büyük bir olasılıkla konuşma diline sahip), iri beyinli insan gruplarını avantajlı kılmak suretiyle biyolojik olduğu kadar, kültürel yönden de işlevini büyük bir etkinlik içinde sürdürdü" (s. 117). "Orta pleistosen insan evrimi açısından son derece önemlidir; zira bu 780 ile 127 bin yıl arasındaki zaman dilimi içinde iki insan türünün evrimleştiğine tanık

olmaktayız. Bunlardan birisi *Neandertal* diğeri bizim de dahil olduğumuz *sapiens*'tir." (s. 116)

"*Homo sapiens* türünün ilkel formlarına doğru evrimleşme aşağı yukarı 200 binyıl önce başladı. Artık *Homo sapiens* öncesi formlar yavaş yavaş tarih sahnesinden çekiliyor ve yerlerini hem kültürel, hem de anatomik yönden daha gelişmiş insanlara bırakıyordu. ... Ara formlar her zaman oldu; bu da insan evriminin en güçlü kanıtıdır." (s. 116). İnsan türü bugünkü beyin iriliğine (1350 cm3), 150 bin yıl önce ulaştı. Ondan sonra, oransal olarak beyin artık büyümedi.

Erektus'un 1,6 milyondan başlayarak 1 milyon yıl boyunca önemli bir dirimsel evrim göstermemiş olmasının şu nedenleri olabilir: 1) Gövde olarak yin, artık ekinin gereksindiklerine yanıt verecek özelliklere ulaşmıştı: Daha da uzamasına, hızlanmasına, güçlenmesine gerek yoktu. 2) Alet yordambilgisinde (teknolojisinde) beyin oylumunu yetersiz bırakacak bir sıçrama olmamıştı. Herhalde, kıvrımlaşmanın artması ortaya çıkan bilişsel gereksinimleri karşılamaya yetmişti. Ancak, *Erektus*'un ateşi bulması, evrimdeki bu yavaşlığın sürmesine olanak bırakmadı. Ateş, hem toplumsal ilişkilerde, hem yordambilgisinde, *erektus*'un yetişemeyeceği bir eşik yükselmesine yol açtı. *Erektus*, ateşi tutsak etmesinden yaklaşık 200 bin yıl sonra sahneden çekildi.

Erektus'ların yerini, yine *Homo* cinsi içinde, daha gelişmiş iki insan türü aldı: *Neandertal*'ler ile *sapiens*'ler.

Neandertal'ler, *erektus*'lar gibi, yassı kafataslı, kalın kaş kemerli idiler. Dikkat çeken bir özellikleri, kafalarının arka tarafında yumru gibi bir çıkıntı bulunmasıydı. Ancak, *erektus*'lardan ayrımlı olarak, tıpkı *sapiens*'ler gibi, onların da kafatasının en geniş bölümü ortası, diyesim (yani) *parietal*'ler bölgesidir. *Erektus*'un özelliği olan, geniş kaideli piramit biçimli kafatası artık yok olmuştur. *Neandertal*'ler buzul çağında ancak zorlu av seferlerinde elde edebildikleri besinlerle yaşamlarını sürdü-

rebildiklerinden, hem kadınlarında hem de erkeklerinde, uzaklara mızrak atabilecek bir omuz yapısı, güçlü kollar, sağlam bacaklar, iri yinler (vücutlar) edinmişlerdir. (s. 120-122)

"Erişkin *Neandertal*'lerde ortalama beyin hacmi 1500 cm3 olarak hesaplanmıştır. Oysa, modern insanda beyin hacmi ortalaması 1350 cm3dir." (s. 122-123). Ne var ki, yinleri (bedenleri) iri, kasları çok gelişkindi. "Bu taktirde [*sic.*] *Neandertal*'in beyni oransal olarak bizimkinden biraz daha küçüktür. ... İnsanoğlunun biyokültürel evrim sürecinde aşağı yukarı 120 binyıldan bu yana beyin organizasyonu ve iriliğinde bir değişme olmamıştır." (s. 123). (Yazar, daha önce, beynin 150 bin yıldan beri artık oransal olarak büyümediğini söylemişti. Anlaşılan, evrimin bu aşamasında 30 bin yılın pek bir önemi yok. Öte yandan, oylum olarak büyümemeye karşın kıvrımlaşma artmış olabilir.)

"Konuşma denildiğinde sinir sistemi, beyin kabuğunun temporal ve parietal bölgeleri, gırtlak ve yutak morfolojisi, göğüs kafesi, solunum sisteminde rol oynayan kaslar, diyafram boşluğu, kafa kaidesi açısı, ağız boşluğu, burun delikleri, dil kemiğinin anatomisi ve konumu ve dil kökündeki kaslar hep birlikte göz önünde bulundurulmalıdır." (s. 124). Bu özelliklerin büyük çoğunluğu yumuşak dokularda yer aldığından, fosillerden bunları saptamak çok güçtür. Yine de bütün veriler, tüm insan türleri gibi *Neandertal*'in de konuşma yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir.

"*Neandertal* ve çağdaşları, orta paleolitik adı verilen taş endüstrisini yaratmışlardır. Musteriyen teknolojisi bu kültürün en iyi bilinen evresidir. Orta paleolitik endüstrisi çeşitli tipte üretilen aletlerle tanınır. *Homo erektus*'un aşölyen el baltası geleneği *Neandertal* tarafından devam ettirildi. El baltası dışında, yonga teknolojisiyle üretilen birçok ufak ve kullanışlı aletler günlük yaşama girdi. Bıçak, yan kazıyıcı, uç kazıyıcı, testere biçiminde kazıyıcı, delici, saplı ve sapsız üçgen uçlar bunlar

arasında sayılabilir. Musteriyen taş endüstrisi, gösterdiği bazı bölgesel farklılıklarla beraber paleolitik çağ içinde uzun süren bir geleneğe sahipti. Tüm *Neandertal* ve çağdaşları musteriyen teknolojisiyle alet yapıp kullandılar; ama her musteriyen tipi alet kullanan toplum da *Neandertal* değildi. ... Bu durumda, açıkça anlaşılıyor ki, kültürle insan formları arasında çok sıkı bir ilişki bulunmamaktadır." (s. 125-126)

"*Neandertal*'lerle birlikte yepyeni bir kültürel olay kendini gösterdi Bu da öbür dünya kavramıdır. Bu insanlar ölülerini gömüyordu. İki milyon yıllık insanlık tarihinde ilk kez ölüsünü gömen bir topluluk karşımıza çıkıyor. Ölüm olayı *Neandertal*'in gözünde bir yok olma değildi; sadece bir mekân değişikliğiydi. *Neandertal*'lere ait yaklaşık 50 mezar saptanmıştır. Bunlardan en eskisi 95 binyıl öncesine tarihlenir." (s. 129). Kimi Batı Avrupa *Neandertal*'leri mağara ayısını kutsallaştırmıştı. Mezarlarda ayı kafatasları bulundu. Hayvan dişinden yapılmış gerdanlıklara raslandığına göre, bezenme (süslenme) de başlamıştı (s. 130-131). "Hasta ve yaşlı *Neandertal*'lere bakılması ve tedavi edilmesi bunların 50-55 yaşlarına kadar yaşamalarını olanaklı kılıyordu." (s. 132). *Neandertal*'ler neredeyse tümüyle, %99 oranında, etle ve et ürünleriyle besleniyorlardı. Toplum yaşamının sürmesi toplu avlanmaya dayanıyordu. Kadınlar da ava katılıyordu. Kaldı ki, erkeklerle aralarında irilik oransızlığı yoktu. Kadın-erkek denkliği geçerliydi ve toplumda dayanışma çok yüksekti. (s. 127-128). Yamyamlık izlerine de raslanmıştır. Bu uygulama, büyük olasılıkla, kimi törenlerin öğesiydi. (s. 133)

"Kültürel yönden daha ileri, teknolojik üstünlüğe sahip modern *Homo sapiens*'lerle (*Kromanyon*) *Neandertal*'lerin boy ölçüşmesi beklenemezdi" (s. 133). *Neandertal*'ler silinip gittiler. En yeni *Neandertal*'ler 33 bin yıl öncesine tarihlendi. "*Neandertal*'lerin son temsilcileri, modern insana doğru evrimleşme yolunda olduklarına dair hiçbir anatomik yapı göstermiyor. ... *Neandertal*'ler, buzul çağının en zor koşulları

altında büyük mücadele vermiş, soğuk ve sert buzul iklimine karşı biyolojik yönden tam bir uyum göstermiş, sonuçta genetik olarak öylesine yorgun düşmüşlerdi ki [?], ne kültürel ne de genetik açıdan yeni bir insan biçimini başlatacak güçleri kalmıştı. Zihinsel kapasiteleri de belirli bir sınırın ötesine bunları taşıyamamış olmalıydı. Anatomik ve davranış örüntüleriyle bize daha yakın olan *Kromanyon* adı verdiğimiz modern insan topluluklarıyla aşağı yukarı 7000 yıl birlikte var oldular ve 30 binyıl öncesinden itibaren bir daha hiç görülmediler." (s. 134)

Özbek, *Neandertal*'lerle *Kromanyonlar* hiç karışmadılar, diyor. (s. 137). Ne var ki, son genetik araştırmalar, küçük bir ölçüde de olsa, *Neandertal*'lerle karıştığımızı ortaya koymuş durumda.[15] Bu da çok ilginç. Demek ki, ayrıksı (istisnai) da olsa, değişik türler arasında böyle karışmalar olabiliyor. Gerçi evrim süreci içinde, türler arasında çok keskin ayrımlar bulunmayabiliyor. Öyle anlaşılıyor ki, modern insana gelen yolda başka ara basamaklar da var. "Bazılarının kaş kemerleri belirgin olduğu halde, altçenelerinde sahip oldukları menton çıkıntısı ya da yüksekliği artmış ve daha yuvarlak hale gelmiş kafatasları ile modern bir yapıyı temsil ederler." (s. 138). "İlkel anatomik yapıdan modern anatomik yapıya geçişin içyüzü hâlâ bilinmiyor. ... *Kromanyon*'la birlikte yeni bir beyin, yeni bir teknoloji, yeni bir fiziksel yapı, daha ilginci simgelerle anlatım tarzı ortaya çıktı. ... Bu kültürün özünde simgesel anlayış yatmaktadır." (s.139)

Çağcıl (modern) insanların en eski taşılları (fosilleri) Afrika'da bulundu. "1997'de Etyopya'da gün ışığına çıkarılan ve 160 binyıl öncesine yaşlandırılan çok iyi korunmuş kafatasları (bir erişkin, iki çocuk) *Homo sapiens*'in Afrika kökenli olduğunu ve buradan diğer kıtalara yayıldığını kanıtlayan fosil belge-

15 http://fr.sott.net/articles/show/4608-Neandertal-et-Cro.Magnon-auraient-melange-leurs-genes (20 Ağustos 2011). Ayrıca, http://www.guardian.co.uk/science/blog/2011/aug/25/neanderthal-denisovan-genes-human-immunity (26 Ağoustos 2011).

lerdir. ... Afrika'da modern anatomik yapıya sahip fosil insanların listesini daha da uzatabiliriz. Bunların hepsi de 300 bin ile 10 binyıl arasına tarihlendirilir. ... Tüm bu fosillerin paylaştığı ortak özellikler arasında bizimki gibi narin ve kısa bir yüz, 1350 cm3 üzerinde bir beyin kapasitesi ve daha az kaba ve yuvarlak bir beyin kutusu sayılabilir. Afrika dışındaki bölgelerde bulunan modern anatomik görünümlü fosillerin aynı bölgelerdeki arkaik insan fosillerinden ziyade Afrika'daki arkaik fosillere benzerlik göstermesi de modern insanın Afrika'da türemiş olduğunun bir başka kanıtıdır." (s. 141). "Modern insanın kökeni konusunda günümüzde en çok kabul gören modeller asimilasyon ve yerine geçmedir. Ancak, bunlardan birini ya da ötekini ön plana çıkarmamıza yardımcı olacak kesin bir kanıt yok. (s. 144)

"Avrupa'da modern insan (*Homo sapiens*) ... aşağı yukarı 40 binyıl öncesinde, sahnede görülür. Bu çağda Avrupa'nın kuzey ovaları ve Alpler bölgesi buzullarla kaplıydı. İklim *Neandertal*'lerin yaşadığı dönemdeki kadar soğuktu. Isı sürekli 0°C'nin altındaydı. Kışlar 10 ay sürüyordu. Buzul çağlarında okyanus sularının büyük bir kesimi kıtalar üzerinde oluşan buzul kütlelerinin içine alıkonmuştur; bu nedenle deniz seviyelerinde ortalama 100 m'lik bir alçalma olmuştur. Bu iklimsel olay da, kıyıların profilini önemli derecede değiştirmiştir. Avrupa buzulların altında kalırken, Afrika'da ılıman ve yağışlı bir iklim sürüyordu. Bugünkü Büyük Sahra Çölü'nün yerinde zamanımızdan 7000 yıl öncesine kadar akarsular, göller ve ormanlar bulunuyordu. Yapılan tahminlere bakılırsa, Sahra Çölü'nün olduğu bölge 6000 yıl öncesinde yaklaşık 20 milyon hayvanı besleyebilecek kapasitedeymiş. Çöl genişledikçe burada yaşayan kabileler giderek başka yerlere göç etmişler." (s. 144-145)

"Avrupa'da buzul çağı tüm şiddetiyle hüküm sürerken aşağı yukarı 30 binyıl öncesinden itibaren *Neandertal*'lerin yok olmasıyla birlikte *Homo sapiens* türünün simgesi haline gelen *Kromanyon*'lar tek başlarına kaldı. Avrupa o çağlarda bugünkü

Sibirya'yı andırıyordu. Üst paleolitik çağın sahipleri olan bu atalarımızda ilk dikkati çeken özellik uzun boydu. 1,85 m boyundaki *Kromanyon*'lara raslamak olağandı. Demek ki *Neandertal* komşularından daha uzundular. *Neandertal*'lerdekinin aksine kadın (ortalama 1,67 m) ve erkek (ortalama 1,77 m) arasında irilik farkı vardı. Alın geniş ve bizlerinki gibi dikti. Kaş kemerleri fazla çıkıntı yapmıyordu. ... Altçenenin ön orta kısmında *Neandertal*'lerde bulunmayan belirgin bir çıkıntı (menton) oluşmuştu." (s. 145)

"*Kromanyon* çizgisindeki insanlarla beraber anatomik yapıda hissedilir bir narinleşmeye tanık oluyoruz. Kaba yapının yerini narin bir anatominin alması ile teknolojideki gelişme arasında bir ilişki kurulabilir. Gerçekten de kas, kemik ve dişlerin ortaklaşa üstlendiği birtakım günlük işleri, etkin kullanımı olan kemik, taş ve ağaçtan yapılan çeşitli aletler aldı. ... Üst yontma taş çağının modern görünümlü insan toplulukları yeni iskân ettikleri bölgelere uyumlarını *Neandertal*'ler gibi fiziksel değil de kültürel yönden yaptılar. Üst paleolitik çağda özellikle altçenedeki ön dişlerde (kesici ve köpekdişleri) hissedilir ölçüde bir küçülme gerçekleşti. Dişlerdeki bu küçülme haliyle çenelerin boyutlarındaki küçülmeyi de beraberinde getirdi. Böylece modern anatomik yapıyı simgeleyen ufak bir yüz ve yusyuvarlak bir kafatası ortaya çıktı." (s. 145-146)

"Arkaik anatomik görünümlü insan çizgisinden modern insan tipine dönüşüm süreci modern davranış örüntüsünün doğuşuyla paralellik gösterir. Özellikle soyut düşünce kavramı ile simgesel anlatım olarak bildiğimiz yeni davranış örüntüsü, insanlık tarihinde önemli bir dönemecin başlangıcı oldu. Arkeolojik bulgular bu kritik dönüşümün Afrika'dan çıkmadan çok önce olduğunu göstermektedir. İster yavaş yavaş (120-50 binyıl öncesi arasında), isterse hızlı ve ani bir değişimle (50 binyıl öncesinde) ortaya çıksın, uzun vadede giderek önemli sosyoekonomik, teknolojik ve demografik gelişmeler şeklinde kendini yansıtan bu modern davranış örüntüsü bel-

ki de Afrika dışında yeni dünyalara *sapiens* insan topluluklarının yayılmasında temel itici güç olmuştur. Fas, Etyopya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Güney Afrika'da bulunan deniz yumuşakçalarının kabuklarından yapılmış boncuklar, kırmızı boyalı süs eşyaları ya da kemik ve boynuzdan yapılma çentikli zıpkınlar modern davranış örüntüsünü simgeleyen soyut düşünce ve simgesel anlatımın en güçlü kanıtları ve aynı zamanda bilinen en eski örnekleri olarak kabul edilmektedir. Yapılan son radyometrik tarihlemeler modern düşünce yapısının zamanımızdan aşağı yukarı 80 binyıl önce yeşerdiğine işaret etmektedir." (s. 149-150)

Ok ve yay, 20-17 bin yıl önce yapıldı. "Üst yontma taş çağı [Z.Ö. 35-12 bin yıl arası] genelinde 92 tip taş alet tespit edildi. ... Üst yontma taş çağı insanları kemiği, boynuzu, fildişini, deriyi, ağaç ya da yumuşak taşları işleyebilecek aletler geliştirdi." Yaklaşık 17 bin yıl önce dikiş iğnesi yapıldı: Kemikler ya da fildişi yontularak yapılan 2-10 cm arası iğnelerdi bunlar. (s. 151)

15 bin yıl önce Sibirya'da bir kurt türü evcilleştirilerek köpek elde edildi. (s. 152). *Kromanyon*'lar çevre dengesini etkileyecek ölçüde başarılı avcılar oldular. "Üst paleolitik çağın sonlarında aşağı yukarı 50 otçul hayvan türü yok oldu." (s. 153). Balıkçılık da çok gelişti. İlk kez insan 60 yaşına dek yaşayabilme olanağına kavuştu. Doğurganlık süreleri uzadı. Nüfus arttı. Topluluklar arasında ilişkiler yaygınlaştı. İnsanlığın coğrafi alanı genişledi. Yaklaşık 30 bin yıl önce, Kore'den Japonya'ya, Sibirya'dan Alaska'ya geçildi.

"25-30 binyıl öncesinden itibaren artık insanoğlu doğal mağaralardan ziyade kendi eliyle her türlü ihtiyacı öngörerek inşa ettiği kulübelerde yaşamaya başladı. Birbirleriyle akraba olan ortalama 20-25 insan (4-5 aile) barındırabilecek büyüklükteki bu kulübelerde her aileye bir ocak düşüyordu. ... Üst yontma taş çağı insanı da ölülerini *Neandertal* gibi mezara gömüyordu. Onun gibi öte dünya kavramına inanıyordu. ... Mezara mamut

ve ren geyiği gibi hayvanların kemikleri, bazen fildişinden yapılmış heykelcikler bırakılıyordu. ... Ne var ki ölüler için özel mezarlıklar (nekropol) öngörülmüyordu." (s. 154-155)

"Üst yontma taş çağında *Kromanyon* insanıyla beraber, aşağı yukarı 30 binyıl öncesinden itibaren **sanat** denilen yeni bir olgu karşımıza çıkıyor. ... Üst yontma taş çağı insanı, doğal mağaraların dehlizlerinde en kuytu ve karanlık köşelerindeki duvarlara resimler yaptı." (s. 155). "Üst yontma taş çağı ressamları, bu dehlizlerin duvarlarına, tavanlarına ve insan elinin ulaşamayacağı her yere mavi, kırmızı ve siyah renkleri kullanarak görkemli hayvan resimleri çizmiştir." (s. 156). "Karanlık mağaraların en kuytu köşelerinde, bir meşalenin ya da bir yağ lambasının ölgün ve titrek ışığında çizilmiş hayranlık uyandıran bu güzel resimleri, gravürleri yaparken, üst yontma taş çağı insanı aslında özgürlüğün sınırsız mekânında dans eder gibidir." (s. 158-159). "Tarihöncesi çağlardan günümüze kalan bu sanat eserlerinin sayısı şimdiden 70 bini bulmuştur." (s. 162). "Bu çağlarda yazı henüz yoktu. Atalarımız düşünce ve duygularını genelde resimlerle ya da müzikle dile getiriyordu. Zaten güzel sanatların bir diğer kolu olan müzik de üst yontma taş çağında karşımıza çıkıyor. Gerçekten de Fransa, Ukrayna ve Avusturya'da geyik gibi hayvanların uzun kemiklerinden yapılmış, delikleri olan flütler bulundu. Bu müzik aletlerini *Kromanyon* insanları 30 binyıl öncesinde kullanıyordu. Bu tür buluntulara son yıllarda başkaları eklendi; örneğin Almanya'nın güneybatısında ... (35 binyıl önce)[sine] yaşlandırılan flütler şimdilik bilinen en eski müzik aletleridir. Fildişinden ve akbabanın radius kemiklerinden hazırlanan flütler üzerinde düzenli aralıklarla açılmış delikler bulunmaktadır. ... Ukrayna'da Mezine üst yontma taş çağı yerleşmesinde bir çukur içinde üflemeli, vurmalı ve yaylı müzik aletlerinin kalıntıları bulundu. Demek ki, bu taş devri atalarımızın orkestrası da varmış." (s. 163-164). "Taşınabilir cinsten küçük sanat ürünleri tüm üst paleolitik çağ boyunca

görülür" (s. 166). "Üst yontma taş çağı insanları çanak, çömlek yapmayı bilmiyordu; ama deriden, ağaçtan ya da bitkiden kaplar yapmış olabilirler. ... İğneyi bulan atalarımız hayvan postlarını bir kumaş gibi yan yana getirip dikiyor ve istediği modelde giysi hazırlıyordu." (s. 168). "Hayvan postundan yapılmış giysilerini denizkabukları, kemikten boncuklar ya da hayvan dişleriyle süslüyorlardı. ... Giyinme her ne kadar kültürel bağlamda yeni bir anlayışın göstergesi sayılsa da, özellikle üst yontma taş çağından itibaren botlar, kazaklar ve başlıklara sıkça raslanması, soğuyan iklime karşı insanoğlunun aldığı korunma önlemleri olarak da düşünülebilir. Giysi, gerçekten de üst yontma taş çağında tüm çeşitliliğiyle ortaya çıkar. ... Süslenme sanatı da moda anlayışıyla bütünleşir. Üst paleolitik çağla beraber kadın süs eşyaları da çoğaldı." (s. 169)

"Avrupa'da ... 12 binyıl öncesinden itibaren, mağara resim sanatında fakirleşme gözlenir. *Kromanyon* insanının yaşamında önemli yer tutan bizon, step atı, kıllı gergedan, mamut, mağara ayısı ve ren geyiği gibi son buzul çağının tipik hayvanları yavaş yavaş kaybolurken, mağara resim sanatı da giderek tarihe karıştı." (s. 170)

(Bundan sonrası artık cilalı taş devri-neolitik-tarım devrimi dönemi.)

Özetlenen bu evrim çizgesinden (şemasından) sanırım şu sonuçları çıkarmak olanaklı:

İnsanın evrimleşmesinde ilk dönüşül (kritik) kopma, yaklaşık 5-6 milyon yıl önce insansı (*hominid*) ailesinin insanımsı (*antropoid*) ailelerden (daha önce ayrılmış olan orangutan ile gorilden sonra, insansılarla ortak çizgide yürüyen şempanze-bonobo atalarından) kesin olarak ayrılması. (Kuyruksuz iri maymunlar, atamız değil. Onlarla ortak atamız var, o kadar.) Kopan dalın temel özelliği, iki ayak üzerinde yürümesi. Doğal ayıklanmada bu özelliğin desteklenmiş olmasının türlü nedenleri bulunabilir: Daha uzağı görebilme, çevreyi daha iyi gözet-

leyebilme, bulduğu besini elleriyle barınağına taşıyabilme, kendini daha etkili biçimde savunabilme, vb. İki ayak üzerinde yürüme alışkanlığının bizim için en devrimci sonucu ellerin özgürleşmesidir. Engels de ellerin özgürleşmesinin önemini uzun uzadıya anlatıyor.[16] Gerçekten de, ellerin özgürleşmesi demek, insanı insan yapan en geniş anlamıyla "üretim" etkinliğinin ilk koşulunun, "aletlerin aleti"nin yaratılması demek.

Özgürleşmeye başlayan eller ancak 2,5 milyon yıllık bir evrimleşmeden sonra, diyesim (yani) zamanımızdan 2,5 milyon yıl önce ilk taş aletleri yapmaya başlıyor. Ancak alet üretimi için, ellerin bu işe yatkınlaşması yetmez. Beynin de ilk kez "tasarım yeteneği" kazanmış olması gerekir. Marx'ın yukarıda belirtilen gözleminde vurguladığı gibi, insanın özelliği, elleriyle yapacağı aleti önce kafasında yaratmak. Herhalde, evrimleşmekte olan insan, uzun süre, tıpkı şempanze gibi hazır nesneleri çok küçük değişikliklerle kendi amaçları için uyarlamayı deneye deneye, bu uyarlamada bir derece daha ileri giderek (niceliğin niteliğe dönüşmesiyle), amacına uygun yeni bir nesne biçimlendirme eşiğini aştı. Bu işi beceren bireylere çevrelerindeki başka bireyler de öykündüler. İşin yordamı (tekniği) yerleştikçe, bilenler bunu bilmeyenlere ve yeni yetişenlere öğrettiler. Aletler, insanların hayvanlarla ortak olan beslenme, savunma gibi gereksinimlerini toplumsal ilişki ağı içinde karşılamalarının yolunu açtı. Başka bir deyişle, alet yapımıyla birlikte, kendilerini ancak öteki bireylerle alışveriş içinde yenileyebilen bireyler topluluğu, kısacası toplum doğdu. *Bireyle toplum, aynı süreç içinde ortaya çıktı.*

Aletler, avlanma, türlü besinlerin kabuklarını kırma, kemiklerin iliğini çıkarma, kök sökme, yumru parçalama gibi, bireysel örgenliklerin yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olan etkinlikleri, tıpkı kendi yapımlarında olduğu gibi, önceden tasarlanan toplu etkinlikler, kısacası toplumsal etkinlikle-

16 F. ENGELS (1876).

re dönüştürdü. Marx'ın dediği gibi, toplum, özdeksel yaşamın yeniden üretilmesiyle oluştu.[17] (Bilmem yinelemeye gerek var mı? "Toplum" sözcüğünü, her zaman, "toplum üyesi bireyler topluluğu" diye anlamak gerekir.)

"Toplum üyesi birey", yalnızca eli işe, beyni tasarıma yatkın bir canlı değildir. Özdeksel yaşamın yeniden üretiminde, bireyler birbirleriyle duygusal/düşünsel bir alışveriş içindedirler. Tıpkı elin kas yapısının alet yapma becerisine, beynin göze (hücre) yapısının tasarım yeteneğine yatkın olması gerektiği gibi, bu duygusal/düşünsel alışveriş de belli bir tinsel (ruhsal) gelişme gerektirir. Bireyler yüz yüze ilişki ağları içinde birbirlerini severler (ya da birbirlerine kızarlar), birlikte sevinirler (ya da üzülürler), birbirlerine güven duyarlar (ya da korkarlar), birbirlerini beğenirler (ya da ayıplarlar), birlikte haz duyarlar (ya da acı çekerler), birlikte öğrenirler ya da birbirlerine bir şeyler öğretirler (ya da ne olup bittiğini kavrayamamanın sıkıntısını çekerler). İşte bu eksenler üzerinde etkileşim yürüdükçe, her bireyde bir davranış kalıbı pıhtılaşması oluşur. Bireye özgü özyapısıyla (karakteriyle) tin her bireyin yinini (bedenini) biricik kılar. Tin, her bireyin kendine özgü duruşu, koşuşu, bakışı, bağırması çağırması, oturuşu, sarılışı, yemek yiyişi vb. ile yini aralıksız olarak yoğurur. Tin, toplumsal ilişki ağı içinde bireysel yinin aldığı kendine özgü biçimlenmedir.

Zamanımızdan 2,5 milyon yıl önce insanlaşmaya başlayan varlık, görünüş olarak şempanze ile çağcıl insan arası, dik yürümeyi henüz yenilerde tam olarak benimsemiş, beyin oylumu bizimkinin aşağı yukarı üçte biri, beyin kabuğu henüz gelişmemiş bir canlı. Dolayısıyla, yukarıda çizgesel (şematik) olarak ortaya konan "toplum üyesi birey", "tini, yinini biçimlendirmiş birey" tanımları, gerçekte henüz geniş ölçüde gizilgüç (potansiyel) düzeyinde. Ne var ki, sonraki gelişmeleri açıklamanın tek yolu da bu gizilgücü varsaymak.

17 MARX & ENGELS (1992): 37.

Ellerin özgürleşmesinin iki önemli sonucu var: 1) Dişlerle yapılan birçok işin ellere aktarılmasıyla kafatasını sarmalayan kas bağlantılarının gitgide gereksizleşmesi, böylece de beynin büyümesine alan açılması. 2) El becerilerinin gelişmesinin beynin büyümesini ve karmaşıklaşmasını uyarması. Beyin tasarlıyor, el yapıyor. El yaptıkça, işlem içinde yeni beceriler kazanıyor. Bu yeni becerilerin ortaya çıkardığı daha gelişmiş aletlerin beyin tarafından tasarlanması gerekiyor. Daha gelişmiş aletlerin yapımı ellere yeni beceriler kazandırıyor, vb. Alet yapımı *Homo* cinsinin (çeşitli insan türlerini barındıran cins) ortaya çıkışından yaklaşık 500 bin yıl *önce* başlıyor. *Homo* cinsinin ortaya çıkışından yaklaşık 100 bin yıl sonra, artık gerçekten tasarıma dayanan Oldowan taş işleyimi (endüstrisi) ortaya çıkıyor.

Evrimin işleme çizgesini (şemasını) biliyoruz: DNA sarmalının baz çiftindeki diziliminin kopyalanması sırasında sık sık birtakım "yanlışlar" (kopyalamada aksaklıklar) oluyor. Bunlar kimi önemsiz kimi önemli birtakım değşinimlere (mutasyonlara) yol açıyor. Bu değşinimler belirli bir genetik çeşitliliğe neden oluyor. Bu biçimde ortaya çıkan çeşitlerden, örgenselliğin gelişimine, diyesim (yani) çevreye uyumuna elverişli olanları taşıyan bireyler, ötekilere göre, çoğalmada daha başarılı oluyorlar. Böylece, doğal ayıklanma sonucunda, çevreye daha çok uyum sağlayan genetik değişikliği taşıyan canlılar gelişirken, ötekiler gitgide yok oluyorlar. İnsan da, bu evrim çizgesine göre oluşmuş bir canlı. Ancak yukarıda özetlenen evrim olgularına topluca bakıldığında, insanda üstün gelecek genetik çeşidi belirleyen "çevre", gerçekte toplum. Örgenliklerinin gereksinimi olan özdeksel (maddi) yaşamı alet yapımı, toplu avlanma vb. gibi toplumsal yollardan sağladıklarından, cins olarak insanın yaşaması ve gelişmesi bu toplumsallığı destekleyen raslantısal değşinimlerin (mutasyonların) korunup yeşertilmesine bağlı. Dolayısıyla, insan söz konusu olduğunda, doğal ayıklanma düzeneğini belirleyen baş etmen *toplumsallık*. İnsanın diri-

mi (biyolojisi), insanlık işlevini taşıdığı ölçüde toplumsallığın ürünüdür.

Oldowan taş işleyimi aşamasında insanın beyni henüz 660 cm3. Diyesim, bugünkü beyin oylumumuzun yarısından az. Peki beynin iki katından çok büyümesini destekleyen ne? Hiç kuşku yok ki, *toplum yaşamı*. Raslantısal olarak daha büyük beyinli olarak doğan bireyler, toplumsal üretim etkinliklerinde daha başarılı olduklarından, daha çok çiftleşme olanağı buluyorlar, dolayısıyla da daha çok döl bırakıyorlar. Böylece daha büyük beyne giden çizgi başat oluyor.

Toplumsallığın bir başka aracı olan konuşma dili de, tıpkı el becerisi, beyin karmaşıklığı gibi, herhalde adım adım gelişmiştir. Daha kıvrak, daha ayrıntılı sesler çıkararak iletişimin genişlemesine olanak verecek bir ses aygıtı, doğal ayıklanma ile desteklenmiş olsa gerektir. Gereksinimler geliştikçe, yordambilgisi (teknoloji) arttıkça, daha karmaşık tasarımlar yaratmak gerektikçe, özdeksel yaşamın yeniden üretimi daha karmaşık bir iletişim örüntüsünü zorunlu kıldıkça, buna olanak verecek bir ses aygıtı yönündeki değşinimlerin hep desteklenmiş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Konuşma yetisinin, tehlikeyi haber veren, av olanağını fısıldayan, çiftleşmeye çağıran birtakım kaba seslerden başlayarak, iki tarafı keskin bir taş satırın nasıl yontulacağını ya da ateşin nasıl tutuşturulacağını anlatmak için gerekli söz dağarcığına varıncaya dek, bu gelişimin oldukça uzun sürmüş olacağını kestirmek güç değildir. Konuşma dili, ancak soyut düşüncenin ve simgesel iletişimin geliştiği son 80-100 bin yıllık dönemde kaçınılmaz bir gereksinim durumuna gelmiştir. Öyleyse, konuşma yetisinin, tıpkı alet yapma etkinliği gibi, 2-2,5 milyon yıl önce evrilmeye başladığını ve ancak son 80-100 bin yıllık dönem içinde olgunlaştığını kestirebiliriz (tahmin edebiliriz).

Zamanımızdan yaklaşık 1,6 milyon yıl önce ortaya çıkan *Homo erektus*'un beyin oylumu, bugünkünün aşağı yukarı

dörtte üçü. Kafatası henüz çağcıl insandan uzak. Buna karşılık gövdesi bugünkü insana çok yakın. Demek ki, toplumsallığın daha uzun boylu, daha hızlı koşan, daha iri, vb. bir örgenliğe (organizmaya) gereksinimi yok. O yöndeki değşinimler (mutasyonlar) desteklenmiyor. Buna karşılık, beynin ve ses aygıtının aracılık ettiği etkinlikler, başka bir deyişle toplumsallığın komuta özekleri (merkezleri) üstelenerek destekleniyor. Yaklaşık 1,3 milyon yıl kullanılan üçgen el baltası, özellikle iyi besin sağlayan iri otobur hayvanların avlanmasında çok etkili. Bu tür bir avlanma tam bir toplumsal etkinlik. Tasarım, komuta, eşgüdüm, hızlı iletişim, dayanışma, avı topluca şaşırtma, en uygun anda hep birlikte üzerine çullanma gibi gelişkin toplumsal beceriler olmadan böyle bir avlanma eylemcesinin (operasyonunun) üstesinden gelmek olanaksız.

Toplumsallığı az çok geliştirmiş birçok ara tür ortaya çıkıp yok oluyor. Bir tek bu özelliklere en çok sahip olan *Homo sapiens* türü, öteki bütün türleri alt ederek, ya onlarla karışarak (asimilasyon) ya da onların yerine alarak, son 30 bin yıl içinde insan türünün tek temsilcisi oluyor. Toplumsallığın kurulmasında önemli bir eşik, ateşin dizginlenmesi. Kanımca, *erektus*'ların silinip gitmesinin ve *Homo sapiens*'in üstünlük kazanmasının en önemli etmenlerinden biri ateş. Bu buluşla, özdeksel (maddi) yaşamın yeniden üretimi nitel bir değişime uğruyor. İletişim de öyle. Toplumsal alışveriş sıkılaşıyor, çeşitleniyor. İnsanlık yalnızca özdeksel değil, tinsel alanda da "aydınlanıyor". *Erektus*'un beyin yeteneği bu yeni aşamayı taşımaya elverişli değil. Zamanımızdan aşağı yukarı 120-150 bin yıl önce, bugünkü insanın beyin oylumuna ulaşılıyor. Toplumsallığın gelişimini üstlenmek için, beynin daha da irileşmesine gerek yok. Kaldı ki iri beynin gelimi (maliyeti) çok yüksek. Beyin en çok erke (enerji) tüketen örgen (organ). Ondan sonrası, artık beynin "ustalaşması" (karmaşıklaşması) ile karşılanıyor. Bunun sayesinde *Neandertal*'ler tin (ruh) kavramına, diyesim

soyut düşünceye; *sapiens*'ler ise sanat kavramına, diyesim simgesel düşünceye ulaşıyorlar.

Toplumsallıkta ulaşılan her yeni aşamanın kalıcılaşması, bunun genetik yapıya işlenmesiyle gerçekleşiyor. Ancak bu "işleme" sözcüğünü iyi anlamak gerekir. Ekin genlere "yazılmıyor". Olay gerçekte şu: Genetik yapı, ekinde ulaşılan yeni aşamaya duyarlı hale geliyor. Böylece, ekindeki yeni aşama, bireylerin genetik yapısını tetikleyebiliyor. Bu şekilde, yinsel soyoluş (filogenez), ekinsel (kültürel) soyoluşun aracı oluyor. Sonuçta, her yeni gelişmede, yeniden yapılanmış genetik yapının kalıtçısı olan tinler de ona göre biçimleniyor. Tür olarak insanın kalıtımı, görünüşte dirimsel, gerçekte ise *ekinsel*. Bu ekinsellik yalnızca dirim (biyoloji) tarafından değil, gitgide artan ölçüde, doğrudan doğruya "ekin nesneleri" tarafından taşınıyor: evcilleştirilmiş doğa, madenler, yerleşim yerleri, yapılar, aletler, yordambilgisi (teknoloji), bilim, başta yazı olmak üzere bilgi kayıt araçları, kitaplıklar, belgelikler, sanat araç ve ürünleri, iletişim araçları, eğitim kurumları, vb. vb.

Toplum geliştikçe bireyselleşmenin önemi de artıyor. Bireylerin düzeyi ne ise toplumun düzeyi de o. Birey ne denli soyut, ne denli simgesel, ne denli "ince" gereksinimler geliştirirse, bunları karşılayabilecek arsbireysel (toplumsal) ilişkiler ona göre karmaşıklaşıyor, ona göre "inceliyor". *Kromanyon* insanı, artık bezeğe (süse) de, sanata da gereksinim duyan bir insan. Öte yandan, en örgensel gibi görünen gereksinimler de bu süreç içinde, doyum araçlarının gelişimine bağlı olarak boyuna biçim değiştiriyor. Karnını doyurmak için yamyamlık yapmak zorunda kalan bir insan ile lüks bir lokantada ünlü aşçılar tarafından hazırlanmış bir yemeği yiyen insanın aynı "beslenme gereksinimi"ni doyurduğunu ileri sürmek, bence, hiç de gerçekçi, dolayısıyla bilimsel değil.

Özetle, insanın tür olarak tanımlayıcı özelliği, en kabasından en incesine dek bütün yönleriyle toplumsal olması.

Toplumsallık insana eklenen bir özellik değil. *Homo* cinsi, *bütün türleriyle,* tek toplumsal canlı.

9. Bireyselleşme ile toplumsallaşmanın eşanlılığı ("simultaneity"), özdeşliği ("identity")

İnsan (birey, toplum) söz konusu olduğunda, egemen metafizik (Hegelci anlamda) düşünce biçimi için kavranması en güç olgu, bireysellikle toplumsallığın eşanlılığı, özdeşliği. Oysa bunu açık seçik kavramadıkça, insanı anlamaya olanak yok. Hep "birey nasıl toplumsallaştı?" ya da "toplum içinde bireysellik nasıl oluştu?" soruları soruluyor. Sorular böyle sorulduğu sürece, çıkmazdan *kurtuluş yok.*

Bireysellikle toplumsallığın nasıl *aynı sürecin iki yüzü* olarak ortaya çıktığını anlayabilmenin en elverişli yolu, evrime bakmak. Yukarıda, evrim süreci özetlendi. Şimdi, bu özet kullanılarak, birey-toplum özdeşliği gözlerde daha iyi canlandırılabilir.

En yakın akrabalarımız olan şempanzeler de, gerek duyunca alet kullanabiliyorlar. Örneğin bir değnekle muz düşürebiliyor, bir sopayı böcek yuvasına sokup avının dışarı çıkmasını sağlayabiliyor ya da bir taşla cevizin kabuğunu kırabiliyorlar. Yaklaşık 2,5 milyon yıl önce, bir bölük insansı, alet kullanımını bir adım öteye taşıyıp küçük taş yumrularını birbirlerine vurarak ya da sürterek biçimlendirebileceklerini bulguluyorlar (keşfediyorlar). Bunu bulan kim? Elbette şu ya da bu birey. Bu bulgu; gösterme, öykünme, anlatma, öğrenme yoluyla paylaşılıyor. Paylaşılması kaçınılmaz. Çünkü insan zaten topluluk halinde yaşayan bir canlı. Başka türlü yaşamını sürdürmesi olanaksız. Böylece ne oluyor? Öteki hayvan cinsleriyle ortak olan birtakım gereksinimler, örneğin beslenme ve savunma gereksinimleri, bir kez raslantısal olarak ortaya çıktıktan sonra, izleyen adımda (yinelendiklerinde) artık ister istemez *tasarlanmış* hale gelen

işlemlerle üretilen aletler kullanılarak karşılanmaya başlanıyor. Alet, hem çevrede bir değişiklik yapıyor (taş kırılıyor, biçimlendiriliyor, vb.) hem de aleti kullanan insanı değiştiriyor (el bu işe yatkınlık kazanıyor, beyin tasarlamayı öğreniyor). Bu ilişkilere (alet üretmenin ve üretilen aletleri kullanarak gereksinilen nesneleri elde etmenin gereği olan ilişkilere) girişen bireyler, insanlaşma sürecinin ilk basamağında yer alan bireyler. Bu ilişkilerin tarafları (bireyler) kendi aralarında bir toplum oluşturmaya başlıyorlar. Birey gibi davrandıkları için, ister istemez topluluk içi ilişkiler toplum içi ilişkilere dönüşüyor. (Topluluğa, 'toplum mayası' çalınmış bulunuyor.) Örneğin arılarda olduğunun aksine, türün doğal olarak giriştiği ilişkiler değil, artık *bireysel düzeyde* ayrımlanmış birtakım edimlerle girişilen ilişkiler söz konusu. Başka bir deyişle, türün üyesi birey, *toplumsal taraf* olarak davranmaya başladığı için birey oluyor.[18] Birey olarak davranmaya başlamasıyla birlikte, tür olarak doğasına kazınmış olan birtakım duyarlıklar (örneğin merak, korku, tiksinti), toplumsal ilişkilere uygun bir biçim ile içerik kazanıyor. Bireyler karşılıklı olarak ya da birlikte merak ediyorlar, seviniyorlar, güven duyuyorlar, acı çekiyorlar, vb. Bu duyguları bireyler yaşadıkça tinleri (ruhları) oluşuyor. Toplumsal alışveriş bireysel tinlerde yankılanıp tinleri aralıksız olarak biçimlendiriyor. Bu biçimlenme, bireylerin bakışlarına, duruşlarına, yüz ifadelerine yansıyor. Tinsel biçimlenme, aynı zamanda yinsel (bedensel) bir biçimlenme oluyor. *Özetle, her bireysel eylem, aynı zamanda, toplumsal bir devim (hareket), tinsel bir oluş, yinsel bir biçimlenme oluyor.*

Evrim bu arada hiç durmuyor. Toplumsal üretim süreci içinde en başarılı olan bireyler, genetik değşinimleri (mutasyonları) bu koşullara en uygun olan bireyler. Bunlar çoğalıyor.

18 "Nasıl ki kültür bizleri tek bir tür olarak şekillendirdiyse –ve hiç kuşkusuz bugün de şekillendiriyorsa- bizleri ayrı bireyler olarak şekillendirmektedir." GEERTZ (2010): 71.

Genetik yapıları yeterince elverişli olmayanlar ise gitgide azalıyorlar ya da üstün türlerce yok ediliyorlar. Görüldüğü gibi, dirimsel (biyolojik) evrimin *yönünü* toplumsal ilişkiler çiziyor. Böylece, hep toplumsallaşmaya daha elverişli türler çıkıyor ortaya. *Homo sapiens* bunun son örneği. Ancak, evrimin durmuş olması için bir neden yok. Aksine. Baş döndürücü bir hız kazanmış olan ekinsel (kültürel) evrimin dirimsel (biyolojik) evrime her zamankinden daha çok baskı yaptığı kolayca kestirilebilir (tahmin edilebilir).

Devlet Nedir? kitabımda insanın oluşumuna ilişkin tarihsel özdekçi (maddeci) görüşü anımsatmıştım: "İnsanlaşma, başlangıçta hayvanlarınkiyle eş olan gereksinmelerin, dış doğada ve insan doğasında değişiklik yaratan yollardan karşılanması sonucu olmuştur."[19] Bu sayede, hayvan türlerinden biri olan insansılar, önce *Homo* cinsine, sonra da bu cins içinde bugünkü insan türüne, *Homo sapiens*'e evriliyorlar. Bu evrimin sonucu, artık yeni ve daha gelişmiş bir hayvan cinsi *değil.* Ortaya yepyeni bir canlı cinsi çıkıyor. Doğada bunun *başka örneği yok.* Bunun baş belirleyicisi ekin olduğundan ve artık iletişim, geri dönülmez biçimde bütün insanlığı kapsadığından, bu cins içinde başka türlerin belirme olasılığı da yok. İnsan kendine özgü (*sui generis*) bir canlı türü: *Doğası toplumsal olan tek canlı.*

Bu canlı türünün en ilginç özelliklerinden biri, kendi doğasının gereği olarak, dirimsel evriminin de toplumsal gereksinimlerce yönlendirilmiş olması. Evrimin genel çizgisinde bu apaçık görülüyor. Yaklaşık 2,5 milyon yıl önce çakmaktaşı aletlerin yapılmaya başlanması ellerin özgürleşmesini zorunlu kılıyor. (Dik duruş 5-6 milyon yıl önce belirmeye başlamıştı.) Yaklaşık 2 milyon yıl önce, elleri özgürleştiren dik duruş ve yürüyüş almaşıksız hale geliyor. Aletlerin ezme, kırma, parçala-

19 EROĞUL (2014): 49.

ma gibi işlemlere olanak vermesi, diş ve çene üzerindeki yükü hafifletiyor, kafatasını sarmalayan kaslar zayıflıyor, beyin, alet tasarımının gerektirdiği gelişme (irileşme ve karmaşıklaşma) sürecine giriyor. (O sırada insan beyni 660 santimetreküp. Bugünkü beyin oylumunun yarısından az.) Yaklaşık 1,9 ila 1,4 milyon yıl önce ortaya çıkan Oldowan taş işleyiminde (endüstrisinde, sanayiinde) başlıca dört tür alet geliştiriliyor: çekiç, tek yüzü işlenmiş satır, iki yüzü işlenmiş satır, türlü yongalar. Yapılan incelemeler, alet yapım ve kullanımında esas olarak sağ elin kullanıldığını gösteriyor. Demek ki, beyin yarımküreleri arasında bir işlev ayrımı da belirmiş durumda. Küçük yongaların başparmakla işaretparmağı arasına sıkıştırılıp çakı gibi kullanılabilmesi, hem göz-el eşgüdümünü varsayıyor, hem de bu yordamsal (teknik) ilerlemenin paylaşılması ve gelecek kuşağa aktarılması bir tür konuşma dilini gerekli kılıyor.

İnsana, hiçbir hayvan türünün sahip olmadığı konuşma yeteneğini sağlayan gırtlak (larinks) yapısı, yaklaşık 2 milyon yıl önce evrilmeye başlıyor; toplumsal iletişimin evrilmiş gırtlak biçimlerini sürekli olarak desteklemesiyle, sesli iletişimin dayanağı olan yinsel dizge, yaklaşık 100 bin yıl önce, bugünkü konuşma diline olanak verecek karmaşık inceliğe erişiyor.

Yaklaşık 1,5 milyon yıl önce, boyu 30 küsur santimetreye dek ulaşan üçgen taş balta yapılıyor; büyük otçul hayvanların üzerine hep birlikte üşüşerek bunları öldürme olanağı veren bu eşsiz silah yaklaşık 200 bin yıl öncesine dek kullanılıyor. Bu yeni araç ve silahlardan sonra, insan gövdesinin şu ya da bu yönde evrilmesi için herhangi bir baskın toplumsal gereksinim yok. (Gövdemiz yaklaşık 1,6 milyon yıl önce bugünkü görünümünü kazanıyor.) Buna karşılık, kafatasımızın bugünkü biçimine ulaşabilmesi için daha 1,4 milyon yıl geçmesi, son 200 bin yıla gelinmesi gerekli.

İnsan evrimin baş konusu kafatası: beyin, yutak, gırtlak vb. Nedeni çok açık: Toplumsal ilerlemenin devingeci (motoru),

yeni yordambilgisini (teknolojiyi) sarmalayan ilişkiler. Yeni aletler ve karmaşık ilişkiler, bunları tasarlamaya, eşgüdüm içinde kullanmaya ve geliştirmeye olanak verecek bir düşünme ve konuşma düzeyini zorunlu kılar.

En az 500 bin yıl önce ateşin bulgulanması (keşfedilmesi), insanlaşmada çok önemli bir itici güç. Ateş pişirmeye, ısınmaya, aydınlanmaya, yabanıl hayvanları uzak tutmaya, uçları kavrulan değneklerden mızrak yapmaya, vb. yarar. Pişirme, o zamana dek yenemeyecek bir dizi nesnenin besin olarak tüketilmesinin yolunu açmıştır. Gergedandan file, yer altından çıkarılan sert yumrulara, avlanan çeşitli balıklara dek, artık sindirilmesi olanaksız olmayan bir dizi beslenme kaynağı bulunmuştur. Bunun yanı sıra, eritilen yağlardan kandil yapılabilmiş, postlardan giysi, barınak, hatta kayık üretmenin yolu bulunmuştur. Bütün bunları, gitgide gelişen bir düşünme ve bilgi-deneyim alışverişi olmadan gerçekleştirmek olanaksızdır. Bu toplumsal koşullarda, evrim hep daha zeki, kurnaz, dayanıklı insan kümelerine üstünlük kazandırmıştır.

Toplumsal ilişkilerle bunları yansıtan düşünce ve sözceler (iki susku arasında ağızdan çıkan her söz, "utterance", "énoncé") belli bir karmaşıklığa ulaşınca, yine nicelik niteliğe dönüşmüş, soyut düşünce ortaya çıkmıştır. Nesneden bağımsız düşüncenin çarpıcı bir göstergesi, insanların ölülerini gömmeye başlamasıdır. Bulunan en eski mezarlar yaklaşık 95 bin yıllıktır. Demek artık insanlar, bir öte dünya düşünebilme aşamasına ulaşmışlardı. Yaklaşık 40 bin yıl önce de, simgesel düşünme yetisi çıktı ortaya. İnsanlar resim çizmeye, müzik yapmaya, bezekler (süsler) takmaya başladılar.

Düşünme yeteneği, toplumsal alışveriş içinde gelişti.[20] Soyut ve simgesel düşünmenin ortaya çıkması, alet ve üretim yordambilgisine (teknolojisine) büyük bir ivme kazandırdı. Yaklaşık

20 "İnsan düşüncesi kusursuz ölçüde toplumsaldır: kökeni açısından toplumsal, işlevleri açısından toplumsal, biçimleri açısından toplumsal, uygulamaları açısından toplumsaldır." GEERTZ (2010): 392.

20 ila 17 bin yıl önce, avlanmanın etkenliğini sıçratan bir buluş olan ok ve yay yapıldı. Yaklaşık 15 bin yıl önce kimi kurt türleri evcilleştirilip insanın başta gelen yardımcılarından olan köpek yetiştirildi. Yaklaşık 25-30 bin yıl önce, insanlar mağaralar yerine gitgide kendi yaptıkları kulübelerde yaşamaya başladılar. Dayanıklılığı ve becerisi bu denli gelişen insan türü, daha 30 bin yıl önce Endonezya'dan Avustralya'ya, Kore'den Japonya'ya, Sibirya'dan da Alaska'ya geçti. Böylece, bundan yaklaşık 200 bin yıl önce Afrika'da ortaya çıkan çağcıl (modern) insan, adım adım bütün dünyaya yayıldı ve kendi dışındaki bütün *Homo* türlerini yok etti.

12 bin yıl öncesine, yontma taş çağının sonuna gelindiğinde, insan türü, 92 çeşit taş alet tasarlayıp yapmayı öğrenmiş, bunlarla kemiği, boynuzu, fildişini, deriyi, ağacı, yumuşak taşları işleyebilecek düzeye gelmişti. Yontma taş işleyiminde (sanayiinde, endüstrisinde) son aşama olan Musteriyen yordambilgisiyle, yonga ve kemikten bıçak, yan kazıyıcı, uç kazıyıcı, testere biçiminde kazıyıcı, delici aletler, saplı ya da sapsız üçgen uçlar yapılıyordu. 17 bin yıl önce yapılmaya başlanan dikiş iğnesiyle deriler birleştirilip her türlü giysi üretilebiliyordu. Bu yordambilgisi öylesine etken olmuştu ki, (yaklaşık 12 bin yıl önce) yontma taş çağının sonuna gelindiğinde, insan türü, 30-40 bin yıl önce o eşsiz resimlerini yaptığı iri cüsseli otobur hayvan türlerinin yaklaşık elli tanesini artık bütünüyle yok etmişti.

Bütün bu süreçler içinde birey/toplum oluşumunu kavrayabilmek için can alıcı nokta, bireysel tin (ruh) ile yinin (bedenin) gelişim biçimini yakalayabilmek. Alet yapmaya ve bu aletlerle gereksindikleri nesneleri oluşturmaya, kısacası *üretim ilişkilerine* girişen bireylerin oluşturdukları toplum, bireyler arasında sıkı ve karmaşık bir duygu-düşünce iletişim ağı örer. Alet yapma, meyve ya da yumru toplama, birlikte avlanma, elde edilen besinleri üleşme, ölüleri gömme, geleneksel törenlere katılma, çocuk yetiştirme, vb. süreçleri içinde bireylerin duygulanma/

düşünme gizilgüçleri (potansiyelleri) su yüzüne çıkmaya, bu süreçlere uygun biçimler almaya başlar. Duygu/düşünce alanında, her birey başlıca altı eksen üzerinde yeti sahibidir. Bu duygutürlerin ne olduğunu biliyoruz: sevme-nefret etme, güvenme-korkma, beğenilme-utanma, sevinme-üzülme, haz-acı duyma, merak etme-anlayamama. Toplumsal iletişim ağı, o toplumda genel olarak neyin nasıl sevileceğini, nefretin ya da hoşlanmamanın hangi yüz ifadeleri, hangi davranışlar ve sözcüklerle ortaya konacağını; kime, neye güvenilebileceğini, kimden neden korkulacağını; toplum içinde hangi davranışların övgü, hangilerinin yergi konusu olacağını; sevincin ve üzüntünün nasıl yaşanacağını (örneğin kasıklarını tuta tuta gülünüp gülünmeyeceğini, uluorta hıçkırarak, dövünerek, çığlık atarak ağıt yakılıp yakılmayacağını); neden haz alınacağını (örneğin birçok ekinde geleneksel olarak kullanılan çeşitli uyuşturucu ya da keyif verici bitkiler), neyin bireylere ölmeyi isteyecek denli acı vereceğini; çevreyi tanıma yollarını, büyüyle (sihirle) o bunaltıcı anlayamama duygusunun nasıl alt edilebileceğini belirler. Toplumun gelişmişlik ölçüsüne göre, bu kalıplar bireyleri çok sıkı ya da göreli gevşeklikte bir uyum zorunluğu altında tutar. Bireyler genel kural olarak kendilerini bu kalıplara uydururlar. (Uydurmuyorlarsa, ekin bütünüyle yenilenme ya da değişme yoluna girmiş demektir.)

Bireylerin bu duygu/düşünce ve bunların gereği olan davranış türlerini sergileyebilmeleri, hiç kuşkusuz bunlara uygun bir yapıya sahip olmalarını, bu yönlerde gelişebilecek gizilgüçler taşımalarını gerektirir. Örneğin korkuyu hiç bilmemiş bir varlık, şu ya da bu toplumsal ilişkiye girdi diye korkmaya başlamaz. İçinde bu gizilgücü taşıyacak ki, yeri geldiğinde bunu ortaya koyabilsin. İşte insanı (toplumsal taraf olarak bireyi) altı temel duygu/düşünce ekseninde yeti sahibi kılan gizilgüç, evrim süreci içinde, (önce, evrimin daha alt basamaklarındaki canlı türlerinde, sonra) insanımsılarda (antropoidlerde), insan-

sılarda (hominidlerde), *Homo* cinsi daha belirmeden oluşmuş bulunan kimi duyarlıklardır. Ancak, insandan önceki canlılarda, bu duyarlıklar ilgili cinsin/türün doğasının gereğidir. Dolayısıyla, neyin ya da nelerin bunları devindireceği, ilgili duyarlığın nasıl yaşantılanacağı (deneyimleneceği) önceden bellidir. İnsan işte bu duyarlıkları kullanır. Ancak insanda bunlar toplumsal ilişkilerce *yeniden yoğrulur.* Artık, ilgili duygunun *uyarıcısı ve gerçekleşme biçimi*, toplumsal ilişkilere (ekine) göre belirlenir. Ne var ki, insanda insan öncesinden gelen bu gizilgüç bulunmasaydı, herhangi bir ekinin (kültürün) ortaya çıkması daha başlangıçta *olanaksız* olurdu.

İnsanlar ve onlardan önceki canlılar bu duyarlıkları genetik yapılarında taşırlar. Ancak burada, insanlarla öteki canlılar arasında önemli bir ayrım vardır. İnsanlar, bu duyarlıkları birer *genetik olanak* olarak taşırlar. *Gerçekleşmeleri ve gerçekleşme biçimleri* toplumsal ilişkilere bağlıdır. Örneğin insan, genel bir ürkü (panik) dalgasının parçası olacak bir gizilgüce sahiptir. Ancak neyin ürkü kaynağı olabileceğini, ürkünün nasıl yaşantılanacağını hep toplumsal ilişkiler (ekin) belirler.

Bu duyarlıklar hem soyoluş (filogenez) hem de bireyoluş (ontogenez) çerçevesinde, kalıtımsal olarak yeni kuşaklara geçer. Soyoluşta, temel olanak kalıpları aktarılır; bireyoluşta aktarılan kalıplar ise, yakın hısımlardan gelen, belli davranış örüntülerini daha *olası (muhtemel)* kılan kalıplardır. Kimi çocuk korkak, kimi çocuk atılgan, kimi çocuk ağlaşkan bir eğilimle gelir dünyaya. (Daha sonraki yaşantısı, bunu şu ya da bu ölçüde aşmasına yol açabilir ya da açmaz.)

İnsan toplumsal (ekinsel) bir varlık olduğundan, insanlık kalıtımı her şeyden önce ekinsel bir kalıtımdır. Bu kalıtım ekin araçlarında varlık bulur. Başta değiştirilmiş bitey (flora, bitki örtüsü) ile direy (fauna, canlı örtüsü) olmak üzere, ören yerlerinden müzelere, binalardan kap kacağa, kırtasiyeden kitaplıklara, sergilerden canlı gösterilere, okullardan eğitim

izlencelerine (programlarına), dinlerden falcılığa, ağıtlardan karnavallara, taşıllardan (fosillerden) uzay gözlemlerine, göbek atmadan gösteri yürüyüşüne, sevi masallarından toplu sevişmelere, savaş oyunlarından yardımlaşma derneklerine, yemek pişirme yöntemlerinden çocuk kundaklamaya, müzik türlerinden şarap çeşitlerine, vb. vb. vb.'ye dek, usa (akla) gelebilecek binlerce, milyonlarca, milyarlarca *ekin nesnesi* (taşıyıcısı, tanığı) vardır. Kaldı ki, hiçbir yerde kayıtlı olmayan duyuş, düşünüş ve davranış örüntülerinin de birer ekin nesnesi olduğu unutulmamalıdır.

Dünyaya gözlerini açtığında, her insan yavrusu bu ekin nesnesi yığınıyla burun buruna gelir. Ancak bu yığınla karşılaşan varlık, her türlü etkiye eşit ölçüde açık bir "boş levha" *değildir.* Hem soyoluş, hem bireyoluşun kalıtımıyla gelir dünyaya, hem de daha anasının karnındayken uğradığı türlü etkilerin izini taşır. Şu apaçık gerçek görülmelidir: İnsan, insan (birey, toplumsal taraf) olma gizilgücüyle doğmasaydı, hiçbir biçimde insan olamazdı. (Ne yaparsak yapalım, en yakın akrabamız şempanzeyi bile, insan olarak yetiştiremiyoruz.)

Öte yandan şu da görülmeli: Ekin yalnızca ekin nesnelerinde taşınmıyor. Ekin, belli bir zamanda yaşayan *tüm insanlarca* da taşınıyor. Belli bir tarih kesitinde somut olarak yaşayan bireylerin tümü, yaşları ya da başka özellikleri ne olursa olsun, duyguları, düşünceleri, dilleri, bakışları, yüz ifadeleri, davranışları, giysileri, bezekleri (süsleri), saçlarının biçimi, tırnaklarını kesişleri vb. vb. vb. ile, *birer ekin nesnesidirler.*

İnsan davranışlarını biçimlendiren toplumsal yapılar da, esnek alışkanlıklardan katı kurumlaşmalara dek, birer ekin nesnesidir. Dolayısıyla ekin, yalnızca eşyada değil, *yinde (bedende) de, davranışta da* gizlidir. Öyle olduğu içindir ki, ekin hiçbir zaman durağan değildir. Kendisini taşıyan bireylerce hem durmadan *yinelenir*, hem de aralıksız olarak *yenilenir.* İnsan hep kendini (dolayısıyla da toplumu) yeniden yeniden yapar durur.

B. ALANYAZIN

1. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve George Herbert Mead

1863-1931 yılları arasında yaşayan George Herbert Mead, özellikle *toplumsal etkileşim (social interactionism)* ile *toplumsal davranışçılık (social behaviorism)* akımlarının yaratıcısı olarak tanınan Amerikalı bir düşünür. Makaleler dahil yüz kadar irili ufaklı yazı yayınlamış olmasına karşın, sağlığında herhangi bir kitabı çıkmadı. Konumuzla ilgisi açısından, ben burada, Charles W. Morris'in, Mead'in Chicago Üniversitesindeki ders notlarından derlediği ve değerli bir giriş katarak ilk kez 1962'de yayınladığı kitaptan[21] yararlanıyorum.

Kanımca Mead'in iki önemli katkısı var. Biri, anlığın (zihin, "mind"), kendiliğin ("self") ve anlağın (zekâ, "intelligence"), kısacası kişinin, toplumsal ilişkilerin *türevi* olduğunu görmesi ve bu gerçeği durmadan vurgulaması.[22] İkincisi, bireyin (bireysel tinin) oluşumunda, arsbireysel (bireyler arası) simgesel iletişimin *baş kaynak* olduğunu görmesi. Gerçekte, bu iki katkı, aynı katkının iki yönü. İlkinde *olgu* (bireyin toplumun ürünü olduğu) vurgulanıyor. İkincisinde ise, bunun *düzeneği* (nasıl gerçekleştiği) araştırılıyor.

Hayvanlar da haberleşirler. Bunu, karşılarındakine anlam taşıyan bir im (işaret) göndererek yaparlar. Örneğin, köpek havlar, kuş öter, vb. Görüldüğü gibi, anlam, *nesnel* bir olgudur. Ama, Mead'e göre, bu düzeyde kaldığında, insan toplumunun kuruluşu için yetersizdir. Çünkü burada anlam, tek yanlı bir

21 MEAD (1972)

22 "It is absurd to look at the mind simply from the stanpoint of the individual human organism; for, although it has its focus there, it is essentially a social phenomenon; even its biological functions are primarily social." [Anlığa yalnızca bireysel insan örgenliği açısından bakmak saçmadır; çünkü, odağı orada bulunsa da, anlık, özünde, toplumsal bir olgudur; dirimsel işlevleri bile, her şeyden önce, toplumsaldır.] MEAD (1972): 133.

iletimdir. Bir anlam *alışverişinin* parçası değildir. Böyle bir alışveriş olabilmesi için, imi alanın, bu imin yalnızca kendisi için anlamını duyumsaması yetmez. İmi gönderen için de ne anlama geldiğini bilmelidir ki, onun yerine kendini koyarak anlamlı bir tepki verebilsin. Öte yandan, iletişim iki birey arasında kalmayacaksa, toplumsal bir iletişim ağının parçası olacaksa, imlerin kendi anlamlarını açıkça ortaya koyan simgelere dönüşmüş olması gerekir. Ancak ortak simgelere dönüştüklerinde, imler, bütün toplumca aynı şekilde anlaşılan ortak anlam birimleri olurlar. Böyle bir *anlam ortaklığı* yoksa, topluluk içinde anlamlı bir alışveriş de olamaz. Tür olarak insan, bu anlam ortaklığını, toplumun ortak konuşma diliyle sağlar. İnsanı yaratan da işte bu süreçtir.

İnsanlar, toplumsal ilişki içinde hep kendilerini başkalarının yerine koyarak, aynı şeyi başkalarının da yaptığını bilerek, aralarındaki ilişkiler içinde nesnel olarak ortaya çıkmış anlamları öznel olarak da kavramaya başlarlar. Anlamın varlığı için bireysel bilinç gerekmez. Anlam, başlangıçta, bir "tin durumu", bir düşünce değil, *nesnel* bir olgudur.[23] Bu olguyu yaratan ilişkilere taraf oldukça, birey, özeksel sinir dizgesinin olanakları aracılığıyla özne durumuna gelir. Anlığın ("mind), kendiliğin ("self") kaynağı budur.

Simgeleme, anlamsız nesneleri insan için anlamlı duruma getirir. Kaba fizik çevrede, herhangi bir nesne, ancak insanı etkiliyorsa onun için anlam taşır. İnsan, bu nesneyi simge durumuna getirerek onu kendisi için anlamlı kılar. Bu anlam da, elbette ortak olmak zorundadır. İnsan, işte bu yoldan kendi çevresinin yaratıcısı olmuştur. Anlam dünyasına öncelik verilirse, çevre öznenin ürünüdür, onun yaratımıdır, denebilir. (Aşağıda belirtileceği gibi, böyle bir bakış, insanı *öznel düşünselciliğe* götürür.)

23 MEAD (1972): 112.

Kişi, değişik insanlarla ve değişik nesnelerle, neredeyse sayısız ilişkiye girer. Bu ilişkileri yürütebilmesi, bunların anlamlarını kavrayabilmesine bağlıdır. Bu değişik anlamların kaynağı toplumsal yaşamdır. Bireye bunları algılama olanağını veren şey de, özeksel (merkezi) sinir dizgesidir. Bu dizge (sistem) son derece karmaşıktır. Çok değişik noktalar arasında ilişki kurma olanağından başka, değişik zamanlar arasında da ilişki kurabilir. İnsan, daha önceki deneyimlerine dayanarak, henüz gerçekleştirmediği bir edimin olası sonuçlarını kestirerek, şimdiki edimini ona göre tasarlayabilir.

Zaman boyutuyla oynama olanağı, kişiye, edimini erteleyip bu arada çeşitli edimlerin olası sonuçlarını karşılaştırma, bunları tartma olanağını verir. Olabilecek bu çeşitli sonuçları, birey toplumsal deneyimden öğrenmiştir. Toplum içinde bu deneyimler çoğaldıkça ve dil aracılığıyla yaygınlaştıkça, belli edimler konusunda toplumun genel duruşunun ne olduğunu her birey kavramaya başlar. Hep kendini başkalarının yerine koyma, başkalarını da kendi yerine koyma sonucunda, bireylerde, nesnel bir "genelleşmiş öteki ("generalized other") tutumu belirmeye başlar.[24] Bilginin genelleşmesi de bu yoldan olur. Örneğin, bir sürü kırmızı nesne gördükten sonra, "kırmızılık", böyle bir "genelleşmiş bilgi" durumuna gelir. Davranışın genelleşmesi de bu yoldan olur. Örneğin aktöre (ahlak), büyük çoğunluğun belli bir durumda takınacağı tutumun, bireyler için, "genelleşmiş tutum" durumuna gelmesidir.

Görüldüğü gibi, Mead için tin (psişe), bütün yönleriyle *toplumsal* bir üründür. Beyin ile sinir dizgesi, bu ürünün bireysel düzeyde işlemesine olanak verir. Ancak, asla onun kaynağı değildir. Sinir dizgesinin çok farklı uzamlar ve zamanlar arasında bağlantı kurma yeteneği, ilk ortaya çıktıklarında belli bir zamana bağlı olan nesne imgelerinin, daha sonra da, tin için gereç (malzeme) olmasını sağlar. Tin, bu imgeleri ya bellekle

24 MEAD (1972): 154.

ortaya çıkarır ya da zamanla oynama yeteneğini kullanarak, ileride ortaya çıkabilecek nesnelerin imgelerini kafasında canlandırır. Böylece, toplumsal deneyimle genelleşmiş bilgileri ya da tutumları *içselleştirmiş* olan birey, toplumun ona öğrettiği çeşitli edim seçeneklerinin olası sonuçlarını tartar ve gerçekleştireceği edimi ona göre tasarlar. Bu da, anlak (zekâ, "intelligence") dediğimiz şeyden başka bir şey değildir.

Mead'in büyük gücü, bireyleşmenin, birey olgusunun ortaya çıkışının, simgeleme düzeneği olmadan *olamayacağını* açıkça görmüş olmasıdır. Simgeleme, belli bir ime toplumda ortak geçerliği olan bir anlam yükler. Bu anlamlar, önceleri, toplumsal ilişkilerde kendiliğinden ortaya çıkan düzenli birtakım bağlantılardır. Başka bir deyişle, anlam önce nesnel bir olgudur. Bir imle (işaretle) sonraki davranış arasında düzenli bir bağlantıdır. Birey örgenselliğinin ulaştığı düzey, bireye, bu anlam bağlantısını algılama, içselleştirme olanağını verir. Ne var ki, bu olanağın yaşam bulması için, anlamın daha önce nesnel olarak kurulmuş olması gerekir. Başka bir deyişle, bireyin ortaya çıkışı, kaçınılmaz olarak, toplumsal ilişkilerin belli bir düzeye erişmiş olmasını, bunun zorunlu sonucu olarak da, simgelemeye dayalı ortak bir dilin belirmiş olmasını gerektirir.

Simgelemenin, bir başka deyişle ekinin (kültürün) *kurucu gücünü* bu açıklıkla ayrımsayan bir başka düşünür de, yukarıda[25] sözü edilen Lev Vygotsky'dir. 1896-1934 yılları arasında yalnızca otuz sekiz yıl yaşamış olan Sovyet düşünürü ile ondan üç yıl önce ölmesine karşılık otuz üç yıl önce doğmuş bulunan çağdaşı George Mead'in, birbirlerinden haberdar olmamaları[26] çok ilginç. Üstelik de kuramları, birbiriyle eklemlenmeye çok elverişli. Mead, anlam ilişkilerinin nesnel oluşumunu, toplumsal rollerin simgesel örüntülerin katılaşmasıyla nasıl kurulduğunu, bireyin ancak bunları içselleştirme yoluyla kendi

25 *Bkz.* BÖLÜM II: B/2.

26 HOLLAND & LACHİCOTTE, JR.: 105.

tin dünyasını kurabildiğini çok güzel açıklıyor. Vygotsky ise, iki yönden onu tamamlıyor. Ekini oluşturan simgesel araçların, tarihsel gelişimin, diyesim, insanın içinde yaşadığı somut koşulların ürünü olduğunu ortaya koyuyor. Öte yandan, tinsel yapıların, toplumsal simge dizgelerinin kullanımıyla nasıl dönüştüğünü gösteriyor. Görüldüğü gibi Vygotsky, bireyin Marksist bir açıklaması için vazgeçilmez görülen *tarihsel kaynağı* ve tinsel oluşumda *toplumun rolünü* vurguluyor. Ne var ki, bu kaynağın nasıl etkili olduğunu, öte yandan da toplumun tinleri nasıl dönüştürdüğünü açıklayan, başka bir deyişle, toplum-birey-toplum etkileşiminin *anahtarını* sağlayan şey, Mead'in de, Vygotsky'nin de kuramlarının *özünü* oluşturan *simgeleme*.

Birey, ancak başkalarının kendisine nasıl baktığını, başkalarına nasıl *göründüğünü* içselleştirerek, *kendinin ayırdına* varabilir. Mead'in, çok güçlü olarak vurguladığı bir başka olgu da budur. Kendini görebilmenin ilk adımı, başkalarının yerine geçebilmektir. Herhangi bir bireyin birey olabilmesi, başka bireylerin yerine geçebilmesine bağlıdır. Son çözümlemede, bir bireyin *o toplumun* bireyi olması demek, toplumun bütün bireylerinin bakış açılarını içselleştirmesi demektir. Bunu olanaklı kılan şey, bir toplumun bireylerinin nesnelere ve kişilere bakışlarının az çok kalıplaşmış olmasıdır. Belirtildiği gibi, genellikle benimsenen bu ortak tutuma Mead, "genelleşmiş öteki"nin tutumu diyor. Her birey, "genelleşmiş öteki"yi hep *kendine uydurarak içselleştirir*. Bu da, her içselleştirmede, "genelleşmiş öteki"nin bir parça değişmesi demektir. Böylece Mead, toplumsallığın bireyselliği oluşturma yoluyla kendini nasıl *yeniden kurduğunu* da gözler önüne sermiş oluyor.

Tarihsel özdekçi (maddeci) açıdan bakıldığında, Mead'in yukarıda kısaca özetlenen kuramına ilişkin olarak neler söylenebilir? Bir kere, Mead'in bireyin toplumsal ilişkilerin ürünü olduğu tanısı, özdekçi (maddeci) tarih görüşüyle tam olarak *uyuşuyor*. İkincisi Mead, bunun nasıl olduğunu simge-

leme düzeneğiyle açıklamakla, tarihsel özdekçiliğin çok gereksindiği bir *katkıda* bulunuyor. Gerçi özdekçi tarih görüşü, diğer topluluklardan ayrımlı olarak, insan toplumunun özelliğinin *kendini bilen* bireylerden oluşması olduğunun ayırdında. Marx'ın dediği gibi, en kötü yapıtasarcıyı (mimarı) en usta arıdan ayıran şey, yapıtasarcının (mimarın) yapacağı nesneyi önce kafasında tasarlamış olmasıdır.[27] Ne var ki, bunun nasıl gerçekleştiği açıklanmıyor. Mead'in katkısı burada. Mead, bize, toplumsal ilişkilerde nesnel olarak gerçekleşen simgelemenin bir anlam dünyası yarattığını, bu anlam dünyasının ortak dilde nesneleştiğini, bireyselliğin bu ortak dilin kullanılmasıyla oluştuğunu açıklıyor. Böylece, toplumun, ancak kendini toplum üyesi olarak bilen *değişik bireylerin* varlığıyla var olabileceği ortaya çıkıyor. Herkes aynı olsaydı, birey olamazdı. Mead'in büyüklüğü, *bireysel farklılığın*, simgelemenin sağladığı *anlam ortaklığından* kaynaklandığını göstermesidir. Bu ortaklık sayesinde, her birey, kendini başkalarının yerine koyabilmekte; öteki bireylerin, son çözümlemede de bütün toplumun bakış açısını içselleştirerek kendini *özgül* bir birey olarak kurabilmektedir.

Mead'in bu katkısı küçümsenemez. Ne var ki, burada geliştirilmeye çalışılan Marksist birey kuramına göre, Mead'in birey anlayışı fazlasıyla dardır. Gerçekten de, Mead'in gözünde birey, özünde, *bilişsel* bir varlıktır.[28] Dolayısıyla Mead, tini (ruhu, psişeyi), Ayırdına Varma/Kavrayamama boyutuna indirgemektedir. Oysa, bilindiği gibi, tinin bunun dışında daha beş boyutu vardır. Sevme/Sevmeme, Güvenme/Korkma, Beğenilme/Utanma, Sevinme/Üzülme, Haz Duyma/Acı Çekme boyutları katılmadan, tin tam olarak anlaşılamaz. Bilişsel boyutuna indirgenmiş bir tin, gerçekte yoktur. Bu, olsa olsa bir robot olur, insan olamaz.

27 MARX (2010): 182.

28 MEAD (1972): 173.

Ne var ki, Mead'in yaklaşımını tinin öteki boyutlarına yaymayı engelleyen bir şey de yoktur. Mead'in elini kolunu bağlayan, anlamayı *salt bilişsel* bir olgu olarak görmesidir. Oysa, yukarıda vurgulanarak söylenenler anımsanırsa, gerçekte, hiçbir bilişsel yanı olmayan katıksız bir duygulanım olamayacağı gibi, hiçbir duygulanım tanımayan katıksız bir düşünme de olamaz. İnsan tininin kurucu özelliği, birbirinden asla koparılamayacak bir duygu-düşünce *kaynaşıklığına* dayanmasıdır. Bu bileşimde, durumuna göre, duygu öğesi ya da düşünce öğesi çok baskın olabilir. Yine de, öteki öğe *her zaman vardır*. Bu demektir ki, duygu öğesi nasıl Ayırdına Varma/Kavrayamama duygutüründe her zaman yer alıyorsa, düşünce öğesi de, geriye kalan beş duygutürde vazgeçilemez bir yer tutar. Böyle olunca, Mead'in "simgeleme yoluyla ortak anlam kurma, ortak anlamı ortak dilde nesneleştirme, ortak anlamı kullanarak kendini başkalarının gözleriyle görerek kendini birey olarak kurma" düzeneğini, *bütün duygutürler* için işletebiliriz. Yalnızca düşünceler değil, duygular da tanınmadıkça bireyselleşemezler. Simgeler, yalnızca "bilgi bilgisi"ne değil "duygu bilgisi"ne de göndermede bulunurlar. "Yangın var!" diye bağıran kişi, yalnızca yangın çıktığını haber vermez. Kendisini duyan herkesin yardımlaşma duygusuna (ya da bencilliğine), korkusuna (ya da başkasına güvenine), utanma duygusuna (ya da beğenilme gereksinimine), üzüntüsüne (ya da yanan düşmanıysa, sevincine), acısına (ya da durumuna göre, hazzına) da seslenir. İletişimin konusu, hiçbir zaman katıksız düşünce ya da katıksız duygu olamaz. Dolayısıyla iletişim, ortak anlam aracılığıyla sağladığı bilişsel katkıyı, geriye kalan beş duygutürün hepsi için de sağlar. Ortak simgeler, ortak duyguları da imlerler (onlara da işaret ederler). Böylece, bireyler, simgelerin *duygusal anlamını* da öğrenirler. Birey, yalnızca başkalarının kendisini nasıl *bildiğini* değil, nasıl *duyumsadığını* da bu yoldan algılar. Bu algılamayla, *kendisi için de nesne* durumuna gelir. Kısacası, Mead'in yalnız-

ca bilişsel oluşum için açıkladığı birey olma düzeneğinin çok değerli olmasının asıl nedeni, tinin *bütün boyutları* için geçerli olmasıdır. Mead'in tarihsel özdekçi birey kuramına *büyük katkısı* budur.

Ancak, bu katkıda bulunurken, Mead'in bütün gerçekçi olma, davranışçılığın nesnellik kurallarından ayrılınama titizliğine karşın, zaman zaman *düşünselciliğe (idealizme)* kayabildiğini de görmek gerekiyor. Yukarıda değinilen, "insan kendi çevresinin yaratıcısıdır," savı bunun çarpıcı bir örneği. Mead, *bireyin* kendi çevresini ancak simgeleme aracılığıyla kavrayabildiği gerçeğinden, çevrenin *kendisinin bütünüyle ekinsel (kültürel)* olduğu sonucunu çıkarıyor. İşte tam da bu çıkarım, *öznel düşünselcilik (idealizm)* kaynağıdır. İnsanın, simgeleme, diyesim toplumun ortak dili olmadan, ne toplumsal ilişkilere ne de nesnelere bir *anlam veremeyeceği*, onları kavrayamayacağı doğrudur. Ancak bu gerçekten, bütün toplumsal ilişkilerin ve nesnelerin *doğalarının simgesel olduğu sonucu çıkmaz.* Örneğin insan, dilin sağladığı *anlam çerçeveleri* olmasaydı, güneşi, ayı, öteki doğal nesneleri ve ne kendini, ne de kendi dışındaki insanları kavrayamazdı, *tanıyamazdı*, onlara bir anlam veremezdi. Ne var ki, bu böyledir diye, insan bunları tanıyamasaydı, bunlar *var olamazlardı demek yanlıştır.* Ta *Alman İdeolojisi*'nden beri Marx'ın, insanın bilincinin dış dünyayı yaratmadığını, tam aksine, insan bilincinin de *kaynağının dış dünya olduğu* gerçeğini vurgulayarak yinelemesinin nedeni budur.

Mead'de izini gördüğümüz bu öznel düşünselcilik (idealizm) eğilimi, bugün *postmodern* yaklaşımların ortak özelliğidir. Postmodern düşüncenin özü, birey için geçerli olan bir özelliği *topluma giydirmektir.* Bireyin dünyayı ancak simgeleme (dil, kültür) aracıyla kavrayabildiği gerçeğinden, toplumun *ekinsel (kültürel) bir olgu* olduğu sonucunu çıkarıyorlar. Ekinin her şeyden çok dille yaratıldığına bakarak da, toplumun "sözel

bir gerçeklik" olduğunu ileri sürüyorlar. O zaman da, tek gerçek dünya, ekin dünyası oluyor.

Buna karşılık, özdekçi (maddeci) tarih görüşü, bireyin anlam kaynağının ekin dünyası olduğunu reddetmiyor; ancak bu dünyanın kendisinin de, daha temel bir gerçeklik tarafından, üretim biçimi tarafından belirlendiğini savunuyor. Bunu savunabilmek için, Marksistler de, hiç kuşku yok ki, (başta dil olmak üzere) ekinsel araçlar kullanıyorlar. Özdekçi tarih görüşü, (başta dil olmak üzere) simgesel kavrama araçlarının sağladığı olanaklarla, toplumsal ilişkilerin esas belirleyicisinin ekin olmadığını; ekinin kendisinin de bir *belirlenen olduğunu*; gücünü, toplumsal gerçekliğin bireylere aktarılmasında *baş araç*, en önde gelen *dolayım yolu* olmasından aldığını koyuyor ortaya.

2. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve Karen Horney

Tinçözüm akımı çerçevesinde, Freud'un dirimsel dürtülere dayanan tin anlayışını aşıp tinsel oluşumu esas olarak arsbireysel (bireyler arası) ilişkilere oturtan üçüncü büyük düşünür, Karen Horney'dir (1885-1952). Horney'in özgünlüğü, Sullivan ile Fromm'ın açtığı yolun değerini hemen kavramış olması, iki büyük öncüden sonra bu yola kendi bağımsız yaklaşımıyla girmeyi başarması; bu çerçeve içinde, kendine özgü, hem kuramsal olarak verimli, hem de yüksek derecede işlemsel (operasyonel) bir tinyapısı kuramı geliştirmiş olmasıdır.

Horney, hem esasta hem de birçok ayrıntıda, Freud'dan ayrı düşmekle birlikte, kendini hep tinçözüm akımı içinde görmüş, Freud'u de bu akımın öke (dâhi) kurucusu olarak tanımıştır. Daha Freud'un sağlığında, 1937'de yayınlanan ilk büyük yapıtında,[29] Horney şöyle demektedir: "Tinçözümün özünün,

29 *The Neurotic Personality of our Time*. Bu yapıtında, Karen Horney, Freud'ün dirimsel (biyolojik) yaklaşımına karşı, tinin belirlenmesinde ekine öncelik verenler arasında; Almanca tinçözüm alanyazınında öncülüğün Erich Fromm'a, ABD'de ise, Harry Stack Sullivan'a ait olduğunu içtenlikle belirtmiştir: 20, n. 10.

bilinçdışı süreçlerin rolüne ve bunların dışavurum (ifade) yollarına, bu süreçleri bilince taşıyan bir sağaltım (tedavi) biçimine ilişkin kimi temel düşüncelere dayandığına inanılıyorsa, burada benim sunduklarım da tinçözümdür." (*ix*) Tinçözümün kurucusundan ayrıldığı temel nokta, Freud'un bu bilinçdışı süreçlerin kaynağını dirimsel (biyolojik) dürtülerde görmesi, buna karşılık Horney'in, kişiyi esas belirleyenin içinde yer aldığı arsbireysel, dolayısıyla da ekinsel (kültürel) ilişkiler olduğunu düşünmesidir.

Freud'da olduğu gibi, Horney'de de tin (ruh, psişe), esas olarak bir dizgedir (sistemdir.) Bu dizge, dirimsel erke (biyolojik enerji) ile devinir. Dizgeyi devindiren itkiler bilinçdışıdır. Kişi bunları ya görmez ya da yanlış görür. Freud'a göre bu itkiler, insanın yininden (bedeninden), özellikle de eşeysel (cinsel) dürtülerinden kaynaklanır. Horney'e göre ise, tinsel dizgeyi devindiren güç bunaltıdır ("anxiety"). Bunaltı, herkesi ta en derininden kavrayan, adı konmamış, kaynağı anlaşılmaz bir korku, dipsiz bir kaygıdır. Horney'in sözüyle "bunaltı, tinsel sayrılık sürecini başlatan ve sürdüren devingeçtir (motordur)." (1937: 23) İçinde dünyaya geldiği ekinin niteliği ne olursa olsun, her insan yavrusu, daha doğar doğmaz kendisini sarmalayan nesnel umarsızlığın, yaşamda kalabilmek için bütünüyle başkalarına bağımlı bulunmasının kaçınılmaz sonucu olarak, temel bir bunaltı ("basic anxiety") içinde bulur kendini. Bununla baş edebilmenin tek yolu, yaşama tutunmasını sağlayan sevgi nesnesine korkusuzca bağlanabilmesidir.[30] Temel bunaltısını bu biçimde alt edemeyen kişi, ister istemez saldırganlık itkilerine kapılır. Tekinsiz bir dünyaya karşı duyulan bilinçdışı korku, bu dünyaya karşı yine bilinçdışı bir düşmanlık yaratır. Düşmanlık korkuyu, korku da düşmanlığı besler. Bu kısır döngü bir yerde

30 Yaşamla aramızdaki temel köprüyü kuran bu bağa, Bowlby "attachment" diyor. Öte yandan, Erikson'a göre, her kişide yaşama karşı bir "temel güven" ("basic trust") duygusunun oluşumu, yine bu bağın varlığına bağlı.

kesilmezse, kişi sinirceye (nevroza) tutulur, tinsel olarak sayrılanır. Sarmal daha da büyürse, kişi, bir türlü kavrayamadığı bir korku-kızgınlık döngüsünün oyuncağı olur. Bunun sonucu, tinsel sakatlanmalar, çıldırılardır (psikozlardır).

Doğum anında başlayan bu temel umarsızlık, bütün ekinlerde ortaktır. Buna karşılık ekinler, dünyaya gelen küçük bireye sağladıkları duygusal destek örüntüleri açısından kendi aralarında ayrımlaşırlar. Kimi ekinler bu bunaltıyı azaltır, gelişim süreci içinde bireyin bunun üstesinden gelmesinin yollarını açar; kimileri ise, aksine, bunaltıları besler. Horney'e göre, "çağcıl ekin (modern kültür), geçim alanında (iktisadi alanda), bireysel yarışma ilkesine dayanır." (1937: 284) Bu da, kişiler arasında düşmanlıkları, korkuları besler, bireylerin özsaygılarını sarsar, yalnızlık duygusunu yaygınlaştırır. Bununla baş edebilmek için bireyler, yeğin bir sevgi-bağlanma-korunma arayışına düşerler. Ne var ki, bu gereksinim, çağcıl ekinin (kültürün) temel ilkesiyle çelişir. Sonuçta, zamanımızın insanı, her insan yavrusunun doğumundan başlayarak karşı karşıya kaldığı temel bunaltıya ek olarak, ekinin nesnel çelişkilerinin yol açtığı bir dizi bunaltı kaynağıyla karşı karşıya kalır. Bu durumla baş edemeyenlerin, bilinçsiz bir bunaltı-öfke sarmalına kapılıp tin sağlıklarını yitirmeleri kaçınılmaz olur.

Başkasına bağlanma ile başkasına düşmanlık duyma arasındaki temel çelişki, Freud'da de, tinsel işleyişin ana açıklayıcısıdır. Ayrıca, Freud'dan başlayarak bütün tinçözümcülerde, başkasına bağlanma kendine bağlanmayı, başkasına düşmanlık kendine düşmanlığı da içerir. Freud bu eğilimleri, dirimsel dürtülerle açıklıyor. Başkasına bağlanmaya yönelten dürtü, "libido", özünde eşeysel (cinsel) nitelikte. Kişinin kendisine yöneldiğinde, özseverlik (narsisizm) biçimini alıyor. Başkasına düşmanlığa yönelten duygu ise, ölüm dürtüsü ("thanatos"). Freud, bunu açıklayabilmek için, örgensel yaşamda her zaman bir ölüm arayışı, cansızlığa yöneliş, ör-

gensellikten kaçış bulunduğunu varsayıyor. Kişinin kendisine yöneldiğinde, özezerlik (mazoşizm) biçimini alıyor. Böylece Freud'da, çelişkinin iki dürtüsü de örgensel (organik). Ne var ki, aralarında örgensel bir bağ yok: Biri ötekinden doğmuyor. Üstelik, ölüm dürtüsü varsayımı da hiç inandırıcı değil. Freud'dan sonra bu varsayımın bir yana bırakılmış olmasına şaşmamak gerekir. Buna karşılık, Horney'de, bağlanma da, düşmanlık da, aynı tinsel kaynaktan, bunaltıdan doğuyor. Dolayısıyla, aralarında gerçek anlamda örgensel bir bağ var: Biri ötekinden kaynaklanıyor.

Tinçözüm alanındaki çalışmalarının ilk döneminde, Horney, şu ya da bu özgül sinirceyi açıklamaktan çok, hemen hemen bütün sinircelerde ortak olan özyapı bozukluklarını ortaya çıkarmayı erek ediniyor. Çözümlemeyi (tahlil, analiz etmeyi), dolayısıyla da çözmeyi (halletmeyi) umduğu ana sorun, ergin kişilerde görülen tinsel bozukluklar. Bunların, genellikle, çocuklukta yaşanan birtakım olumsuz deneyimlerden kaynaklandığını kabul etmekle birlikte, bu noktada, Freud'dan iki açıdan ayrılıyor. Freud için, çocuklukta yaşanan tinsel örselenmenin temel nedeni, çocuğu karşı eşeyden (cinsten) ebeveynine iten Oidipus karmaşasının sağlıklı biçimde aşılamamış olması. Buna karşılık Horney, Oidipus karmaşasını, belli bir ekinde karşılaşılabilecek ayrıksı bir oluşum olarak görüyor. Onun gözünde, çocuğun örselenmesinin kaynağı eşeysel dürtüsünde değil, çocuğun temel bunaltısının giderilememiş olmasında aranmalı. Öte yandan, Freud için, çocuklukta yaşanan karmaşa, çocuk eşeyselliğinin (cinselliğinin) evrensel ilk üç aşaması olan ağızsal, kıçsal ve üremsel dönemlerin birine saplanıp kalma ("fixation") ya da önceki bir döneme gerileme ("regression") biçimini alır. Sağaltılmadıkça, kişi ölümüne dek hep aynı yaranın acısını ve belirtilerini yaşar. Buna karşılık Horney'in gözünde, insan türüne genelleştirilebilecek böyle şaşmaz bir aşamalar dizisi olmadığı gibi, çocukluk çağında yaşanan örse-

lenmeler kendilerini olduğu gibi yinelemezler: Kişinin yaşantısına koşut olarak yeni biçimler alırlar. Dolayısıyla, Freud'un düşündüğünün aksine, çocukluk deneyimleri, bugünü anlamak bakımından en önemli kaynak değildir. Bu deneyimler, ancak bugüne gerçekten ışık tutuyorlarsa araştırılmaya değer. Kendi deyişiyle, "oluşumsal (genetik) anlayış ancak işlevsel (fonksiyonel) anlayışa yardımcı oluyorsa yararlıdır." (1937: 33)

Horney'e göre, sinircenin (nevrozun) varlığı kendini birtakım belirtilerle ortaya kor. Bir kez, sinirceliler, her zaman çok mutsuz, umarsızlık içinde kıvranan insanlardır (1937: 227). Yapmacık bir neşeye bürünenler de öyledir. İkincisi, kendiliğindenlikten ("spontaneity") yoksundurlar (1937: 115). Doğallıkla değil, bilinçsiz bir zorlanımla ("compulsion") davranırlar. Üçüncüsü, tepkileri genellikle, somut durumun gerekleriyle ilgisiz bir türdeşlik içindedir. 'Uysa da uymasa da', içlerinde yer etmiş bilinçsiz savunma düzeneklerinden kaynaklanan tepkiler verirler. Sinirceli, başkalarıyla ilişkilerinde etkin bir karşılıklı alışveriş yerine, kendi bilinçsiz, içsel zorlamalarınca güdülenmiş durumdadır (1937: 277). Kendisinde bunaltı yaratan ya da yaratabilecek olan davranışlar, duygular, düşünceler söz konusu olduğunda, sinirceli kişi bir dizi ketlemenin ("inhibition") boyunduruğu altında kalır. Bu içsel engeller çok güçlüyse, bunaltıyla ilişkili bir konuda bir şey yapma, duyumsama, düşünme, bu kişiler için olanaksız duruma bile gelebilir. Sinirceli, yine de böyle bir konuda bir şey yapmaya, duyumsamaya, düşünmeye kalkıştığında, orantısız bir gerilim, yorgunluk, tükenmişlik yaşar. Sağlıklı kişiye olağan olarak zevk verecek bir etkinlik, onun için bunaltıcı bir sıkıntı kaynağı olur. (1937: 53-59)

Horney, bunaltı ile baş edebilmek için kişilerin başvurduğu çeşitli çözüm arayışlarını da büyük bir ustalıkla araştırmıştır. Bunu yaparken hem kurama katkılarda bulunmuş, hem de özçözümleme yapmaya uğraşanların ve tinsağaltımcıların yolunu aydınlatmıştır. Horney, ekinimizde, bunaltıyla baş edebilmek

için kişinin başlıca dört yol kullandığını belirtiyor: bunaltıyı ussallaştırma (akla uydurma, rasyonalize etme), varlığını yadsıma (inkâr etme), uyuşturma (bir tür narkoza tutma), bunaltıya neden olabilecek düşünce, duygu, itki ve durumlardan uzak durma (1937: 47-48). Horney'in sözünü ettiği bu yolları örneklendirmek kolaydır. Diyelim, kişi içten içe sokağa çıkmaktan ürkmektedir. Bunu, trafiğin çok tehlikeli olmasıyla ussallaştırabilir; korktuğunu yadsır, yalnızca canının sokağa çıkmak istemediğini söyler; sokağa çıkabilmek için uyuşturucu bir hap alır ya da içki içer; evinde oturur, sokağa hiç çıkmaz, bunu düşünmez bile.

Bunaltının, düşmanca duyguların, saldırganlıkların kaynağı olduğu yukarıda belirtildi. Bu tür duygular kişinin iç dengesi için çok büyük bir tehlike oluşturuyorsa, sayılan bu yollara hiç girilmeden bunlar, bir tür tepke (refleks) ile, diyesim (yani) bütünüyle bilinçsiz bir biçimde bastırılır ya da dışa yansıtılır ("projeksiyon"). Yansıtmanın kişiye bir yararı da, bununla bir ussallaştırma yolu bulabilmesidir. Örneğin, *kendi içinde* başkalarına düşmanlık duyan kişi, bu düşmanlığı başkalarına yakıştırınca, kendinin değil onların özelliği olduğuna inanınca; üstesinden gelemediği, bastıramadığı kendi düşmanca davranışlarını da ussallaştırmanın, onlara haklı bir neden bulmanın yolunu açmış olur (1937: 69-70). Yansıtma, sayrı kişinin çok işine yarar. Utandığı duygularını, eğilimlerini başkasına giydirince, bunları, kendisini hiç hırpalamadan, sertçe eleştirme yolunu da bulur. (1937: 186)

Horney'e göre, içinde bulunduğumuz ekin, temel bunaltıya karşı korunmak için, kişiye başlıca dört arsbireysel ilişki örnekçesi (bireyler arası ilişki modeli) sunar: sevgi, boyuneğiş, erk (iktidar), çekilme. Bu çözümleri, sırayla şu tümcelerle özetleyebiliriz: "Beni seversen, beni yaralamazsın." "Boyun eğersem, yaralanmaktan kaçınırım." "Elimde güç varsa, kimse beni yaralayamaz." "Geri çekilirsem, hiçbir şey beni yaralayamaz." (1937: 96-99) Aynı kişi, içindeki büyük temel bu-

naltının ürküsünden kaçınmak için, çok zaman bu davranış kalıplarının birden çoğunu benimser. Bu da, hiç kuşkusuz, çözülmesi olanaksız iç çelişkilere, sinircenin daha da derinleşmesine yol açar.

Bir yandan sevilme, öte yandan da başkalarına karşı güçlü olma gereksinimi, hem vazgeçilmezdir, hem de iç çatışmaların baş nedenidir. Artan bir sevgi gereksinimi, ilgili kişinin bunalım tehdidine karşı destek arayışının şaşmaz göstergesidir (1937: 151). Kişi, sevgi elde etmek için her yolu dener: karşısındakine çıkar sağlar ("rüşvet" yöntemi); kendini acındırır; haksızlığa uğradığını ileri sürerek sevgiyi, kendi "hakkı" olarak göstermeye çalışır (adalete çağrı yöntemi); türlü tehditler savurur (örneğin, "kendimi öldürürüm") (1937: 139). Gerekirse, kendini suçlama yoluna da girer. Bu, hem eleştirinin yolunu keser, hem de başkalarını kendisini avutmaya çağırmış olur (1937: 242). Öte yandan, bunaltı altındaki kişi güç arayışından da vezgeçemez. Erk (iktidar), yaralarımızın başkalarınca deşilmesini önlemenin en etkili yollarından biridir. Buna ek olarak, güç kullanma, her bunaltının ayrılmaz yoldaşı olan düşmanca duyguların boşaltılmasını da sağlar. (1937: 166)

Horney, bu ilk dönem araştırmalarının sonucunda, hem daha sonrası için kendisine kılavuz olan, hem de kuramda olsun uygulamada olsun, başkalarına da önemli bir yalınlık sağlayan şöyle bir genellemeye ulaştı: Bunaltıya tepki olarak insanlar başlıca üç tutum içine girerler. Ya başkalarına *doğru* giderler; yakınlaşmaya, bağ kurmaya çalışırlar. Ya başkalarına *karşı* çıkarlar; baskı kurmaya uğraşırlar. Ya da başkalarından *uzak* durma, ilişkiden kaçınma yolunu seçerler. (İngilizce, "toward", "against", "away" sözcükleriyle vurgulanan üç temel duruş.) Horney'in ulaştığı bu genelleme, çok çeşitli tutum ve davranışların, çok karmaşık bir veri yığınının, yalnızca üç genel başlık altında toplanmasını sağlayabildiği için, çok değerli bir katkı sayılmalıdır.

Bu ilk dönem kapandıktan sonra Horney araştırmalarını sürdürmüş ve kısmen yenileyip olgunlaştırdığı görüşlerini, ölümünden iki yıl önce kaleme aldığı yeni bir kapsamlı yapıtla ortaya koymuştur.[31] Görüşlerindeki esas eksen kayması şudur: Çalışmalarının ilk döneminde, tinsel sayrılığın baş kaynağını arsbireysel ilişkilerde, dolayısıyla kişiyi saran ekinde (kültürde) görürken, ikinci döneminde, artık bu ilişkileri ikinci düzleme (plana) atmış, sinircelerin esas kaynağını, sayrı tinlere egemen olan bir ikinci kişilikte aramaya başlamıştır. Bu ikinci kişilik, bunaltıyla baş edebilmek için kişinin kendisine yakıştırdığı ve artık her davranış, duygu ve düşüncesini buna uydurmaya çalıştığı ülküsel bir kişiliktir ("idealized self"). Bu yapay, sayrıl (patolojik) kişilik, gerçek kişiliği ("real self"), Horney'in deyişiyle bir Frankeştayn gibi boğmaya çalışır. Ülküsel kişilik, arsbireysel ilişkileri de, kendisine araç olarak kullanır. Sonuçta sinirce (nevroz), kişinin kendisiyle ve başkalarıyla ilişkilerinde yapısal bir bozukluk biçimini alır.

Bu yeni anlayışa göre, tinsel dizgenin odağında, kendi gizilgüçlerini geliştirmeye çalışan gerçek kişiliğin sağlıklı çabaları ile ülküsel kişiliğin sayrıl çabaları arasındaki yaşamsal çatışma yer alır. Her bireyin yazgısını işte bu çatışma belirler. Sayrılık (sinirce ya da çıldırı), ülküsel kişiliğin gerçek kişiliği alt etmesinin sonucudur. Tinsel sağlığa kavuşmanın tek yolu, gerçek kişiliği ülküsel kişiliği yenecek denli güçlendirmektir. (1991: 367-368)

Ülküsel kişilik,[32] sayrıl bir büyüklenme üzerine kuruludur. Kişi, biliçaltında uç veren küçük düşme, ezilme korkusunun

---

31 *Neurosis and Human Growth.* Yayıncısı bu yapıtın yayım hakkını ("copyright") 1950'de almış, ancak Horney'in ölümünden çok sonra, 1970'de ilk kez yayınlamıştır. Metin içindeki göndermeler, bu yapıtın, yeni bir önsözle, 1991'deki son yayımına ilişkindir.

32 Şizofreni türü çıldırılarda, ikinci kişiliğin, "yapay" kişiliğin işleyişini en iyi çözümleyen tinsağaltımcılardan biri R. D. Laing'dir (1927-1989). *Bkz.* LAING (1990): *tümü.*

yarattığı bunaltılarla baş edebilmek için, yine bilinçsiz olarak, bunlara 'pabuç bırakmayacak' bir ülküsel kişilik kurar kendine. Bu ülküsel kişilik, bir dizi katı kurala uymak zorundadır. (Horney bunlara, "inner dictates" ya da "shoulds" diyor.) Kişi, şunu ya da bunu yapabilmeli, duyumsayabilmeli, düşünebilmeli, bilebilmelidir. Buna karşılık, kesinlikle yapmaması, duyumsamaması, düşünmemesi gereken bir dizi konu vardır. Bu zorunluklarla yasaklar, sağlıklı bir aktörenin (ahlakın) değil, sayrıl bir büyüklenmenin ürünüdürler. Tinsel sağlık bozuldukça, ülküsel kişilik her şeyin ölçüsü durumuna gelir (1991: 110). Ülküsündeki gibi olmak, kişiyi devindiren, yönlendiren, eyleme iten tek devingece (motora) dönüşür (1991: 84). Kişi, seçim özgürlüğünü yitirir. (1991: 169)

Hiç kuşkusuz, ülküsel kişiliğin erek edindiği *kusursuzluğa* erişmek olanaksızdır. Ülküsel kişilik, gerçek kişiliği, tümüyle alt edemez. Kaldı ki, çevre koşulları da bu kusursuzluğun gerçekleşmesine izin vermez. Sonuçta, somut olarak gördüğümüz *görüngüsel kişilikler* ("actual or empirical selves"), sayrıl kibirlenmenin beklentilerini hiçbir zaman tam olarak karşılamaz. Ülküsel kişilik, buna çeşitli biçimlerde tepki gösterir. Büyüklenmesini sağlayacak istemlerinin karşılanmasını, kendinde hak olarak görür. Haklılığı 'kendinden menkul' bu istemlerini ("claims"), çevresine dayatmaya kalkışır. Bir yandan da, kendini daha da çok zorlar. Gene olmayınca, kusursuzluğa bir türlü erişemedikçe, *kendinden nefret* etmeye başlar. Kendini küçümser, acımasızca eleştirir, suçlar, ezer, işkence eder. Bu sürecin sonunda, kendini yıkabilir de (1991: 117). Açıktır ki, böylesine bir acılı sürece dayanmak olanaksızdır. Sonunda, sayrı kişi, kendi çektiklerinin suçunu başkalarına yükler; bilinçaltında, kendini kurban olarak görmeye başlar. Çevresi düşmanla doludur (1991: 136). Acısı daha da katlanır. Ancak bu, bilincini aydınlatabilecek bir acı değil, kör bir acıdır. (1991: 163)

Dağılmamak, kendi birliğini korumak, insanın en önde gelen gereksinimlerinden biridir. Çelişkiler içinde kıvranan sayrıl kişi için, bu gereksinim daha da yakıcıdır (1991: 240). Ülküsel kişilikler, bilinçaltlarında, şu üç ana çözümden birine odaklanarak bu birlik gereksinimlerini karşılamaya çalışırlar: taşkın çözüm ("expansive solution"), boynu bükük çözüm ("self-effacing solution"), sineye çekici ya da katlanıcı çözüm ("resignation") (1991: 191). Burada hemen, Horney'in ilk dönem çalışmalarının sonunda ulaştığı üçlü öbeklendirmeyi tanıyoruz. Ancak bu kez, arsbireysel ilişkilerin yarattığı sorunlardan çok, bireylerin içyapıları çıkıyor öne. Artık Horney'in önceliği, ülküsel kişilik olarak adlandırdığı ve sayrılanmış kişide egemen olarak gördüğü sinirceli kişilikleri ana türlere ayırarak açıklamak.

Olgunluk dönemi çalışmalarında, Horney, gerçek kişilerde değişik ülküsel kişiliklerin çatışık bir birlik içinde yer alabileceğini kabul etmekle birlikte, bu ana türleri ayrıntılı bir biçimde betimlemeye girişiyor. Tinsağaltımı deneyimini kullanarak, arsbireysel ilişkilerde, her türün ileri sürdüğü katı istekleri, zorba davranış kurallarını, haklılık savlarını, kırılganlıklarını vb. inceden inceye ortaya koyuyor. İçyapıların gizlerini ortaya döktükçe, her içsel etmenin kendini arsbireysel ilişkilerde dışavuracağını hep göz önünde bulunduruyor (1991: 291). Sonuçta, hem tinbilim kuramını, hem de tinçözüm yordamlarını (psikanaliz tekniklerini) alabildiğine geliştirip varsıllaştırmaya elverişli birçok değerli bulguya ulaşıyor. Örneğin, çağımızda, gerçeklerden kaçmaya dayanan sayrıl çözümün başlıca üç biçimini gözlerimizin önüne seriyor: Kendini şu ya da bu yoldan "eğlenceye boğmak", düzenin fırsatlarını kollayarak "başarıya odaklanmak", hiçbir şey düşünmeden "robot gibi" yaşamak. (1991: 286-287)

Horney'e göre, toplumsal düzen değişikliği yoluyla arsbireysel ilişki kalıplarının yeniden örülmesi, sayrı ülküsel kişi-

likleri ortadan kaldırmada yetersiz kalır. Eski çağların bilgelik dolu sağaltım anlayışlarına dönülmeli, her şeyden çok, yinin (bedenin) olsun, tinin (psişenin) olsun, kendi içlerinde taşıdıkları iyileşme gücüne destek olunmalıdır. Tinsel sayrılıkta bunun yolu, kişilerin *gerçek kişiliklerine* odaklanmaktır. Gerçek kişilik, kişinin içinden kendiliğinden gelen, derinlik ve içtenlik taşıyan duygulardan oluşur. Sayrı kişi, ülküsel kişiliğine takılıp kalmıştır. Çoğu zaman, tinsağaltımcısına, bu kişilikten kurtulmak için değil, bu kişiliğin önündeki engelleri aşmak için gelir. Buna karşılık tinsağaltımcının görevi, sayrının gerçek kişiliğini güçlendirecek yolları açmaya çalışmak, ülküsel kişiliğin maskesini düşürerek yoldan çekilmesini sağlamaktır. Horney'in sözleriyle: "Temelde yatan sorun şudur: Sayrı kişi, yanılsamalarının, iddialı istemlerinin, boş gururunun büyüklenme ve parlaklığından arta kalan ne varsa korumak mı istiyor, yoksa, her türlü kısıtlılığı, özgül güçlüğü, ama, aynı zamanda gelişme olanağıyla, kendini insanlığın bir bireyi olarak kabule hazır mı? Bana göre, yaşamımızda, bundan daha temel bir yol ayrımı yoktur." (1991: 356-357)

Horney'in böylece özetlenen görüşleri, tarihsel özdekçi (maddeci) bir anlayışla nasıl değerlendirilebilir? Bir kere, bireyi dirimselliği (biyolojisi) ile değil de, içinde yer aldığı toplumsal ilişkileriyle tanımlaması açısından, Horney Marksizmin temel savlarından biriyle tam uyum içindedir. Çalışmalarının ikinci döneminde bireyin içsel yapısına ağırlık vermesi, bu temel yönelişinden bir sapma değil, birey-toplum ikilisinin birey ayağını, kendi özgüllüğü içinde açıklama çabası olarak anlaşılmalıdır. Yaptıkları böyle değerlendirilince, diyalektik özdeşliğin üç düzeyi içinde, tarafların özgüllüklerinin araştırılmasını öngören ikinci düzeye çok varsıl bir katkı getirdiği görülür. Horney burada da kalmamış, üçüncü düzeyin konusu olan "tarafların birbirine dönüşme süreçlerine" de değerli katkılar getirmiştir. Ekinsel zorlamaların bireysel özyapılara nasıl yansıdığı, arsbi-

reysel ilişkilerden kaynaklanan sorunların bireysel yapılarda ne gibi oluşumlara yol açtığı, bu biçimde oluşmuş özyapıların bu kez arsbireysel ilişkileri nasıl etkilediği gibi konularda ufuk açıcı çalışmalar yapmıştır. Başka bir deyişle, diyalektik özdeşliğin üçüncü düzeyinde karşımıza çıkan "dolayımlar" sorununu çözmede, çok değerli ipuçları sağlamıştır.

Ne var ki, bu çözümlemelerinde Horney'in dayandığı "insan doğası" anlayışı, özdekçi (maddeci) tarih görüşüyle uyuşmamaktadır. Horney'e göre, insan doğasına ilişkin üç temel görüş vardır: 1) İnsan kötüdür; öyleyse sürekli olarak kendisini denetim altında tutmalıdır; 2) İnsanın içinde kötülük de vardır, iyilik de; öyleyse kötülüğünü dizginleyip iyiliğini kendi istenciyle (iradesiyle) geliştirmelidir; 3) İnsan ne iyidir, ne de kötü; insan söz konusu olduğunda "iyilik", insanın kendi içindeki gizilgüçleri serbestçe geliştirebilmesidir. (1991: 14-15)

Horney'e göre, bu üçüncü görüş doğrudur. Tıpkı toprağa düşen bir meşe palamudunun, olumsuz koşullarca engellenmedikçe bir meşe ağacı olarak büyümesi gibi, insan da, engellenmedikçe, kendi gizil güçlerine uygun olarak gelişir. Gelişme yolunu meşe ağacına anlatmamıza gerek olmadığı gibi, bunu yapamayız da. Birey de öyledir. Duygularının, düşüncelerinin, dileklerinin, ilgilerinin duruluğuna ve derinliğine; istencinin gücüne, kendi yeteneklerini kullanma becerisine; sahip olabileceği özel yeteneklere; kendini ortaya koyma ve kendi içinden kaynaklanan duygularla başkalarıyla ilişki kurma yetisine; bağlı olarak, her birey yaşamda kendi ereklerini, kendi değerlerini bulacaktır. Kişiliğini böylece gerçekleştirmiş olacaktır. Bu yetenek, insan türünde ortaktır. Buna karşılık, her bireyde gerçekleşme biçimi o bireye özgüdür. (1991: 17)

Horney'in bu insan doğası anlayışı, görüldüğü gibi, gerçekte *özcüdür*. Bu özelliği nedeniyle de, Marksizmle çatışma halindedir. Böyle bir insan doğası görüşü, toplumun tarihselliğini göz ardı ederek, kendini ayrı ayrı her bireyde ortaya koyan ortak bir

insanlık özü varsayar. Her bireyin ayrı mizaçta olduğu, buna bağlı olarak değişik gizilgüçler taşıdığı doğrudur. Ne var ki, bu gizilgüçlerin yönelebileceği gerçekleşme biçimleri, her tarih diliminde toplumsal bir veridir. Belirli bir toplumun kişisi, ancak bu olanaklar çerçevesinde bir kısıtlı seçim olanağına sahiptir. İlkel komünal toplumda, oymak (aşiret) düzeninde, köleci toplumda, derebeylikte, kapitalizmde, dahası, belli sınırlar içinde kalsa da, diyelim çağdaş ABD ile Çin'de kendini gerçekleştirme biçimleri ayrımlıdır. Her birey, bütün bunlar dışında, kendine özgü değerlerle çıkamaz ortaya. Bireylerin sahiplenebilecekleri değerler toplumca verilidir. İnsanlığın gerçekleştirilmesini bireyden başlatan her görüş temelden yanlıştır. Tarihsel özdekçi (maddeci) birey anlayışına getirdiği çok değerli katkılara karşın, Karen Horney de bu yanlıştan kurtulamamıştır.

3. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve Harry Stack Sullivan

1892-1949 yılları arasında yaşayan Amerikan tinsağaltımcısı (psikiyatrı) Harry Stack Sullivan, görece az tanınmasına karşılık, dünya tinbilim tarihinin en önemli adlarından biridir. Sağlığında, yalnızca bir kitabı yayınlanmıştır: *Conceptions of Modern Psychiatry* (1940). En önemli üç yapıtı, *The Interpersonal Theory of Psychiatry* (1953), *Schizophrenia as a Human Process* (1962), *The Fusion of Psychiatry and Social Science* (1964), ölümünden sonra derlenip yayınlanmıştır. Sullivan, Erich Fromm ve Karen Horney'le birlikte, Freud'un dürtü kuramına karşı çıkarak, bireyin esas belirleyicisinin toplumsal ilişkiler, diyesim ekin olduğunu savunmuştur. Tinbilim tarihinde "arskişisel tinsağaltım" ("interpersonal psychiatry") ya da "arskişisel tinçözüm" ("interpersonal psychoanalysis") diye adlandırılan ve kişiliğin esas belirleyicisinin kişinin diğer kişilerle yüz yüze ilişkileri olduğunu savunan ana akımın kurucusu ve en önem-

li öncüsüdür.[33] Burada, bu büyük düşünürün kuramı, yalnızca tarihsel özdekçi yaklaşımı ve duygutür kuramını ilgilendiren yönleriyle ele alınacaktır.

Sullivan'a göre, birçok hayvan türünde, özellikle de gelişmiş memelilerde, çevre koşullarındaki köklü değişimlere tepki olarak, köklü davranış değişiklikleri görülür. Ancak, bunun sonucunda, hayvanın türü değişmez. İnsan ise, tür değiştiren bir hayvandır. Hayvan olarak doğar, toplumsal çevre, kısaca ekin (kültür) ortamında yaşamakla hayvan olmaktan çıkar, insan olur. Doğum sırasındaki hayvanı sonradan aramamız boşunadır. Olay, bir hayvan türüne toplumsal boyut kazandırılması olayı değildir. O hayvan *yok olmuştur.* Onun yerini bir kişi, diyesi bir insan almıştır.[34] Gerçi kişinin de dirimsel (biyolojik) bir yönü vardır. Ancak, insan olarak onu tanımlayan bu değildir. Kişi, ancak başka kişilerle bir ilişki ağı içinde oluşur, gelişir, kendini sürdürür. Bu ağdan yoksun kaldığı an, hemen insan niteliklerini yitirmeye başlar.

İnsan doğar doğmaz insanlararası ilişkiler dünyasına girdiğine göre, Sullivan'ın 'insan bir tür hayvan olarak doğar' sözü bizi yanıltmamalı. Gerçekte Sullivan, bunu bu sözcüklerle söylemese de, önünüzdeki yapıtta ileri sürülen temel görüşü savunuyor. İnsan bir hayvan türü değil, bitkiden de, hayvandan da bambaşka bir canlı türüdür. Bu canlının, topluluk içinde yaşaması yetmez. Birçok hayvan türü toplu halde yaşar. Oysa insan, herhangi bir topluluk içinde değil, davranışlara ve nesnelere anlam yükleyen bir ekin ortamında oluşabilir ancak. Onun içindir ki, anlamların göstergelerinden oluşan ortak dil, insanlaşma sürecini sağlayan en önemli araçtır. Dil yoksa, insan da yoktur.

Dirimsel gelişme, insanın gelişmesinin varlık koşuludur, kuşkusuz. Ancak onun belirleyicisi değildir. Dahası, tam ak-

33 EVANS III (1996): 2.

34 SULLIVAN (1964): 210, 220-221, 224.

sine, kimi durumlarda toplumsal ilişkilerin dirimsel gelişmeyi doğrudan doğruya etkilediği görülür. Örneğin, çok sorunlu arskişisel ilişki ortamlarında ergenliğin gecikebileceği bilinmektedir.[35] Sullivan'a göre, toplumsal ilişkilerin kişileri belirlemesinde, doğumdan başlayıp yaklaşık on sekiz yaşına uzanan, altı aşamalı bir gelişim süreci saptanabilmektedir. İlk üç aşama toplam on yıl sürer: doğumdan konuşma yeteneğinin edinildiği iki yaşına dek süren *erken çocukluk* dönemi ("infancy"); konuşma yeteneğinin edinilmesiyle başlayıp beş yaşında okul çağının açılmasıyla birlikte son bulan *çocukluk* dönemi ("childhood"); okul ortamına girilmesiyle açılan ve ergenlik öncesinde, on yaşında son bulan *geç çocukluk* ya da *ilk gençlik* dönemi ("juvenile era"). Son üç aşama ise toplam sekiz yılda tamamlanır: *ergenlik öncesi* dönem ("pre-adolescence"), on yaşından yaklaşık on üç yaşına dek; *erken ergenlik* dönemi ("early adolescence"), on üç yaşından on beş yaşına dek; *geç ergenlik* dönemi de ("late adolescence"), on beş yaşından yaklaşık on sekiz yaşına dek; sürer.

Bu aşamaların hepsinde, belirleyici olan *toplumsal ilişkilerdir*. Birinci aşamadan ikinci aşamaya geçiş, en önemli insanlaşma aracı olan dilin edinimiyle gerçekleşir. İkinci aşamadan üçüncü aşamaya geçişi belirleyen, okula gidiştir. Okul aracılığıyla, çocuk toplumsallaşma sürecinde çok önemli bir eşikten geçer. Artık çevresi öz ailesi, akrabaları ve oyun arkadaşları ile sınırlı değildir. Öğretmenlerini, arkadaşlarının ailelerini, kendi ailesiyle karşılaştırmaya başlar. Evinde, ayrıcalıklı bir ilgi nesnesi iken, okulda eşitler arasında bulur kendini. Toplumsal yaşamın esas kurallarıyla burada tanışır. Almayı vermeyi, ödünde bulunmayı, işbirliğini ve yarışmayı burada öğrenir. Çocuk, sağlıklı bir çevrede büyüdüyse, yaklaşık on yaşında kendini toplum içinde *güvende* ("security") duyumsayacak bir olgunluğa erişmiştir. Aynı yaşlarda, çocuk, yaşamın her alanında, bütün kişisel ilişkilerinde kendini belli eden, yaşamına yön veren

35 SULLIVAN (1964): 225.

(an "orientation in living") bir davranış ve eğilim dizisi edinir.[36] Ondan sonra artık, insan türünün en temel gereksinimlerinden biri olan *yakın ilişki* ("intimacy") kurma zamanı gelmiştir. Bunun tek yolu, kendi eşeyinden (cinsinden) bir kafadar, bir yoldaş, bir dost bulmaktır. Gelişen insan, gençliğin bu ilk aşamasında, en korkunç duygu olan *yalnızlık* duygusuyla karşılaşır. Bunu sağlıklı biçimde aşmanın yolu, bir başka insanla çok yakın bir dostluk kurmak, onun gereksinimlerini kendine baş dert etmektir. Ergenlikte, yalnızlıktan kaçınma gereksinimi daha da baskın duruma gelir. Ne var ki ergenlik, *kösnüllük itkisinin* (şehvetin, "lust") işe karışmasıyla, insan ilişkilerini iyice gerer. Kösnüllük, genci karşı eşeyden bir gence iter. Ancak bu itkinin, güven ve yakın ilişki kurma gereksinimleriyle bağdaştırılması genellikle güçtür. Genç, ancak yaklaşık on sekiz yaşlarında, arskişisel (kişiler arası, "interpersonal") ilişki ağı içinde, her insanın üç temel gereksinimi olan güvenlik, yakın ilişki ve haz arayışını, kendine özgü bir ilişki örüntüsü, *bir kişilik* aracılığıyla karşılar ve böylece, ergenlikten erginlik aşamasına geçer.

Sullivan, çevresini algılama süreci içinde, bebeğin başlıca üç evreden geçtiğini düşünüyor. Daha önce düşüncelerini ele aldığımız Piaget'de süreç aynı, ancak altı aşamaya bölünmüş durumda. İlk evre, toptancı bir algılamadır. Çocuk, kendisini nesneler dünyasından ayıramaz. Ben/çevre ayrımı henüz oluşmamıştır kafasında. Anımsanacağı üzere, Piaget, bu evrede çocuk bir "magma" içinde gibidir, diyordu. Sullivan bu algılama biçimine, "prototaxic" algılama diyor. Bundan sonra, çocuğun, kendini nesnelerden ayırdığı, nesnelere ilişkin olarak da temel kavrayış boyutlarını edindiği evre geliyor. Piaget'nin deyişiyle, çocuk, "bu dönem içinde, nesneler dünyasıyla ilişkinin temel boyutlarını edinmiş, nesnenin süreğenliği (nesnenin, yer değiştirse de, gözden yitse de, üzerinden bir süre geçse de aynı kalması),

36 EVANS III (1996): 113.

nesnenin bağlamı olarak uzam (mekân), nesnenin devimindeki (hareketindeki) ardışıklık olarak zaman, nesnenin devimlerine yol açan nedensellik algılarını edinmiştir. Gerçi bunlar henüz hamdır. Örneğin çocuk, nedenselliği önce büyüsel-görüngüsel ("magical-phenomenalist") bir nitelikte kavrar. Neden olarak, hep kendi eylemini (büyü yönü) ve bir nesnenin ötekine uzamdaki yakınlığını (görüngü yönü) görür."[37] Benzer saptamalar Sullivan'da da var. Sullivan da çocuğun, denemelerini sonuçlara büyüsel bir biçimde bağladığını; yine de bu evrede, anımsamaya ve öngörüye, "önce" ve "sonra" kavrayışına, olmuş ve olacak algılamalarına ulaştığını belirtiyor. Ancak, bu algılama usdüzenli (mantıklı) değil; izlenimsel. Sullivan buna, "parataxic" algılama diyor. Çocuğun kurduğu bağlantılar henüz gelişigüzel. Ne var ki, çocuk durmuyor. Deneme ve deneyimlerini yineleye yineleye, yaklaşık iki yaşının sonuna doğru, karşılaştığı olguların, gerçekte başka bir şeylerin imi (işareti), simgesi olduğunu, *anlam taşıdıklarını* kavramaya başlıyor. Sullivan bu algılama biçimine "syntaxic" algılama diyor. Bu kavrayışın en etkili aracı, toplumun ortak konuşma dili. Konuşma dili, anlamları, herkesin paylaştığı ortak göstergelerle ortaya koyarak, toplumda genel anlaşmayı olanaklı kılan bir anlam birliği sağlıyor. Çocuk, bu dili edinerek anlam birliğine katılıyor; neden sonuç ilişkilerini, toplumsal anlamanın dayanağı olan ortak usdüzenine (mantığa) bağlayarak açıklamaya başlıyor.

Bütün bu koşutluklara karşılık, iki büyük düşünürün vurguları ayrımlı. Bu da, ilgi konularının gerçekte ayrı olmasından kaynaklanıyor. Piaget insanda anlıksal (zihinsel) gelişimi mercek altına alıyor. Ereği, anlama-bilme yetisinin oluşumunu gün ışığına çıkarmak. Sullivan ise, arskişisel ilişkilerden kaynaklanan temel kişilik özelliklerinin nasıl oluştuğunu, tinsel sayrılıkların (ruh hastalıklarının) nasıl ortaya çıktıklarını ve nasıl sağaltılabileceklerini bulmak istiyor. Yukarıda,

37 Yukarıda, Piaget'nin ele alındığı, II. Bölüm'ün B/1. altbölümüne *bkz.*

Piaget'nin ulaştığı belli başlı sonuçlar özetlendi. Piaget, çocukta anlağın (zekânın) oluşum aşamalarını gün yüzüne çıkardı. Piaget, duygutür kuramının Ayırdına Varmak/Kavrayamamak boyutuyla ilgili. Sullivan ise, duygutür kuramının geri kalan beş boyutuyla da, özellikle Güvenmek/Korkmak boyutuyla ilgili. Sullivan için, arskişisel ilişkilerde en önemli yön, güven duygusu. Kişi bunu bulamadı mı, bunalıma düşer. Özellikle bebeğin kendisini çevreden ayıramadığı, her şeyi, kendisinin de içinde bulunduğu bir toptanlık biçiminde kavradığı "prototaxic" evrede, bebek, güven eksikliği karşısında bunaltı içine düşer.[38] Böyle bir ilişki kalıbının damgasını yiyen bebek, daha sonraki yaşamında, güvensizlik gerilimiyle her karşılaştığında, "prototaxic" algılama yüzünden "adını koyamadığı", kaynağını *anlayamadığı* bir bunaltı yaşar. Bu gerilim çok örseleyici olursa, kişi, ayrımında olmadan, gerilim kaynağı olan durumları görmemeye başlar. Sullivan'ın deyişiyle, bu durumlara karşı "seçici bir dikkatsizlik" ("selective inattention") geliştirir. Ne var ki, bu tutum yaygınlık kazanırsa, kişilik içinde kopukluklara yol açabilir. Başta şizofreni olmak üzere, birçok tinsel sayrılığın kaynağı budur. Sullivan'ın özgünlüğü, genel olarak bilinen "iyi-ben" ("good-me"), "kötü-ben" ("bad-me") ayrımına, bir de "yok-ben" (ya da "ben-değil", "not-me") kavramını eklemiş olmasıdır. Bu kavram, bunaltı altında ezilen kişinin, kimi söz ve davranışlarının ayırdında olmadığını ortaya kor. Freud, gerçeklerden bu kaçışı, üstbenliğin yargısından korunmak isteyen biliçaltının bir "bastırma" tepkisi olarak açıklar. Sullivan'a göre ise, burada, bir tür yabancılaşma sözkonusudur. Kişi, kendi sözlerine, kendi davranışlarına yabancılaşır. Bu da, kişilik yarılmalarına dek gidebilir.

38 İnsan yavrusunda güven duygusunun ortaya çıkıp yerleşmesinde anneyle ya da annelik eden kişiyle kurulan duygusal bağın niteliğini ve önemini en iyi inceleyen düşünür John Bowlby'dir. Bu nedenle Bowlby, ayrı bir altbölümde ele alınacak.

Sullivan'ın büyüklüğü, birey tinindeki bütün oluşumların kaynağını, arskişisel (kişiler arası) ilişkilerde bulması. Baş belirleyici (ya da "etkin belirleyici") toplumsal ilişkilerdir diyen tarihsel özdekçi (maddeci) yaklaşımla, özde uyum içinde bulunmasının nedeni bu. "Kendimi oluşturan şey, başkalarının benimle ilgili tutumlarıdır," diye özetlenebilecek bir görüş savunuyor.[39] Henüz kendini ayrı bir varlık olarak algılamadığı "prototaxic" dönemde, bebek, annesinin (ya da kendisine annelik edenin) davranışlarından, "güven verici kişi" ya da aksine, "korkutucu kişi" kalıpları geliştiriyor ve bu davranışları, yüz ifadelerine, ses tonlarına bağlamayı öğreniyor. "Parataxic" algılama dönemine girip nesneleri ayırt etmeye başlayınca, kendi yinini (bedenini) de nesne olarak görmeye başlıyor. Benlik duygusunun ilk adımı bu. Anne, bu yine, güven verici, rahatlatıcı, sevecen bir tutumla yaklaştıkça, çocuk da kendini "iyi-ben" olarak duyumsuyor. Anne, kaşlarını çatınca ya da sesini yükseltince, çocuk bu kez kendini "kötü-ben" olarak görüyor. Derecesi düşük kaldıkça, bu "kötü-ben" duygusunun yararı var. Çocuk, güven elde etmek için, çevresinin "kötü-ben" olarak duyumsattığı yönlerinden kurtulmaya, "iyi-ben" yönlerini artırmaya çalışır. Çocuğun *toplumsallaşması* böyle gerçekleşir. Ne var ki, "kötü-ben" algılaması dayanılması güç düzeylere tırmanırsa, çocuk bunu yaşamaktansa, ya acı veren çevrenin üstesinden gelebilmek için "kötü-ben" olmayı benimser ya da "ben-değil" tutumları geliştirmeye başlar. Her iki tepki de, tinsel sayrılıklara, dahası sakatlıklara dek gidebilir.

Sullivan'a göre, tür olarak insanı niteleyen temel özellik, toplumsallıktır. Bu toplumsallık, her kişinin tininin (ruhunun, psişesinin) *oluşum kaynağıdır.* Arskişisel ilişki gereksinimi en temel insan gereksinimidir. İnsan yavrusu dünyaya o denli güçsüz gelir ki, en dirimsel (biyolojik) gereksinimlerinin karşı-

39 Aktaran ve özetleyen EVANS III (1996): 80 vd.

lanması bile, her zaman böyle bir ilişkiyi, bir başkasının ilgisini gerektirir. Kaldı ki, başkasıyla güven ilişkisi, insan için, dirimsel gereksinimlerinden bile önce gelir. Sullivan'ın gözünde toplumsallık, insanın özelliklerinden biri değil, insanı insan kılan baş özelliktir. Birey olarak *bizi kuran*, bu özelliğimizdir.

Burada savunulan "duygutür" kuramı, Sullivan'ın görüşleriyle tam bir uyum içindedir. Anımsanacağı gibi, duygutür kuramına göre, bütün insanların tininde, genellikle iç içe geçmiş, altı değişik duygu-düşünce boyutu bulunur: Sevmek/Sevmemek, Güvenmek/Korkmak, Beğenilmek/Utanmak, Sevinmek/Üzülmek, Haz Duymak/Acı Çekmek, Ayırdına Varmak/Kavrayamamak. Bu boyutların her biri, gerçekte bir duygu-düşünce *yetisidir.* Bu yetileri, *somut olarak*, kişinin içinde yer aldığı *ekin* (kültür) belirler. Ekinin bu belirlemesi de, her zaman, *yüz yüze* ilişkilerden geçerek gerçekleşir. Ekinin yüz yüze ilişkiler dışında da, hiç kuşkusuz çok kapsamlı ve önemli bir belirleyiciliği vardır. Ne var ki, insan yavrusu, insan sıcağının paylaşıldığı yüz yüze ilişkilerden geçmeden *insanlaşamaz*. Sullivan da aynı şeyi söylüyor. Onun görüşüne göre, bu boyutlar içinde en belirleyici olanı, Güvenmek/Korkmak boyutu. Nedeni de, insan yavrusunun inanılmaz umarsızlığı (çaresizliği). Öte yandan, güven duygusunun yeşerebilmesi için, sevilmenin ve beğenilmenin de gerektiği ortada. Böyle bir ilişkinin kişiye sevinç ve haz getireceği de açık. Sullivan, ayrıca, Piaget'nin özellikle incelediği Ayırdına Varmak ya da kısaca "anlama" yetisinin de, kişinin güven duygusundan çok etkilendiğini vurguluyor. Haklı da. Güven yoksa, kişiliğin "ben-değil" yönleri ağır basmaya başlar. Başka bir deyişle, kişinin gerçeklerle ilişkisi örselenir. Böyle bir durumda, öğrenme-anlama-bilme duygutürünün de *yeşeremeyeceği ortadadır.*

Bütün bu yönleriyle, Sullivan, burada savunulan birey kuramıyla tam bir uyum içindedir. Dolayısıyla, Marksist bir

birey kuramının geliştirilmesinde, Sullivan'ın çok büyük katkısı vardır. Ne var ki, Sullivan Marksist değildir. Ayrım şuradadır: Tarihsel özdekçiliğin savunduğu, üretim biçiminin belirleyiciliği görüşü onda yoktur. Dolayısıyla, sınıf savaşımının ve üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyinin, ekin üzerindeki etkileri konusunda bize bir diyeceği yoktur. Bunların, yüz yüze ilişkileri nasıl belirlediğini anlamak için, özdekçi (maddeci) tarih yaklaşımı, başka kaynaklara başvurmak zorundadır. Buna karşılık, yüz yüze ilişkilerden birey oluşumuna giden duygusal köprünün kurulmasında, Sullivan'ın katkısı eşsizdir.

4. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve John Bowlby

İngiliz tinbilimcicisi, tinçözümcüsü ve tinsağaltımcısı (psikoloğu, psikanalisti ve ruh hekimi) John Bowlby (1907-1990), Sullivan'ın imlediği (işaret ettiği) temel güven gereksinimini en iyi kuramlaştıran düşünürdür. Hakkında çok aydınlatıcı bir kitap yazan Jeremy Holmes'un dediği gibi, "Freud ile Jung bir yana bırakılırsa, Bowlby, ev içlerine dek giren ve düşünceleri sıradan insana erişen az sayıda tinçözümcüden biridir. Anne yoksunluğunun kötü (ya da başka) sonuçları; anne-baba ile çocuklar arasındaki bağlanmanın önemi; bir güven temeline ve bağlılık duygusuna duyulan gereksinim; yas tutmanın, belli aşamalara bölünebilecek kaçınılmaz bir süreci bulunduğu görüşü -bütün bunlar, tinbilim ve tinsağaltım alanlarının çok uzağında bulunan insanlara [bile] tanıdık gelen kavramlar. Bunların hepsi, tamamen ya da kısmen, John Bowlby'nin çalışmalarına bağlanabilir."[40]

Bowlby'yi bu konuda kafa yormaya iten ana neden, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında, anne-babalarından koparılan, yalnız kaldıklarından esirgeme kurumlarında yetiştirilen ço-

40 HOLMES (2011): 2.

cukların yaşadıkları büyük tinsel sarsıntılardır. Tinçözümcü olarak yetişmiş olmasına karşın Bowlby, Freud'un ve anaakım tinçözüm kuramlarının, bu durumu doyurucu bir biçimde açıklayamadıklarını görmüş ve başka alanlarda kuramsal destek aramıştır. Beslendiği belli başlı araştırma alanları şunlar olmuştur: Evrim kuramı, ırabilim[41] ("ethology"), karşılaştırmalı tinbilim, denetim kuramı ("control theory"), bilgiişlem ("information processing"). Bowlby'nin ulaştığı kuramsal sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Birçok hayvan türü, bu arada da insan, ani bir hareket ya da ses, ışık vb. artışı karşısında korku tepkisi verir. Yine birçok hayvan türünde ve bu arada insanda, alışılmış koruyucu bireyden ayrı düşme, aynı korku tepkisine yol açar (s. 30).[42] Evrim süreci içinde gelişmiş olan bu tepki kalıbının işlevi, türün özellikle yavrularını saldırı olasılığından olabildiğince uzak tutmaktır. İnsan türünde, bu korumayı genellikle anne-baba sağlar. Bu güven temeli, yavrunun yalnızca korunması açısından değil, tüm gelişmesi için gereklidir. Çocuk, ancak böyle bir bağlanma güvencesi, tehlike anında sığınabileceği bir liman varsa, dış dünyayı "keşfe" çıkabilir; çapını sürekli olarak genişleteceği keşif seferleriyle, toplum üyesi olarak kendi gelişimini sağlayabilir. (s.11)

Bireysel gelişimini gerçekleştirebilmek için anne-babaya (ya da onların işlevini üstlenen kişi ya da kişilere) duyulan gereksinim öylesine temel önemdedir ki, türün yaşamı için, en az beslenme ve eşeysel (cinsel) birleşme kadar önemli görülmelidir (s. 27). Geleneksel tinçözüm, bu sağlıklı ve vazgeçilmez bağlanma gereksinimini, bir an önce aşılması gereken çocuksu

41 Davranışçılık ("behaviorism"), deneylik ortamında davranışsal tepkilere odaklanırken, ırabilim ("ethology"), hayvanların doğal ortamda geliştirdikleri davranış kalıplarını konu edinir.

42 BOWLBY (1988). Bu altbölümde, ayraç içinde verilen bütün sayfa sırasayıları bu yapıta ilişkindir.

bir zaaf olarak görmekle, çok büyük bir yanlışa düşmüştür (s. 12). Tam aksine. Kurtulunması bir yana, böyle bir temel güven dayanağı, küçük büyük herkesin yaşamı boyunca, oturmuş (istikrarlı) ve sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesinin vazgeçilemez koşuludur. (s. 46)

Bireyin başkalarıyla ilişkileri, her şeyden önce, bu temel güven ilişkisi çerçevesinde oluşan ilişki örnekçesinin (modelinin) biçimini alır. Herkesin, kendisine en yakın bulduğu bir iki kişiyle oluşabilecek bağlanma ilişkisinde, başlıca üç örüntüyle karşılaşılır: 1) güvenli bağlanma ("secure attachment"), 2) bunaltılı kafa tutucu bağlanma ("anxious resistant attachment"), 3) bunaltılı uzak durucu bağlanma ("anxious avoidant attachment"). İlk örüntü sağlıklıdır. Kişinin yaşamı boyunca kendisine güvenmesini, bu güvene dayanarak kendisini sürekli olarak geliştirecek ilişkiler kurmasını sağlar. İkincisiyle üçüncüsü sağlıksızdır. İkincisinde bağlanma, sürekli çekişmeli bir ilişki biçimini alır. Üçüncüsünde ise, bağlanma örüntüsünün yarattığı bunaltıdan korunmanın tek yolu, yakın ilişkilerden kaçınmaktır. Bu sağlıksız bağlanma örnekçeleri, kişilerin özel yaşamlarında sürekli bir doyumsuzluğa ve sıkıntıya yol açtıkları gibi, ya saldırganlık ya da ilgisizlik damgasını taşıyan toplumsal ilişkilerin de kaynağı olurlar (s. 123). Temel güven ilişkisindeki bozukluk aşırı olursa, kişi, bu sağlıksız özyapı özelliklerine ek olarak, ağır tinsel sayrılıklara da yakalanabilir.

Kişi, yaşam deneyimi içinde en yakınlarına karşı gelişen tepki ve değerlendirme düzeneğini, bilinçli olarak yönetmez. Tinçözüm kuramının savunduğu bilinçdışılık özelliği burada da geçerlidir. Bunaltı kaynağı olacak uyaranlardan kaçınırız ya da gerekiyorsa, onlara karşı bilinçsiz savunma düzenekleri geliştiririz. En yakınlarımızla ilişkilerimizden kaynaklanan içselleştirilmiş ilişki kalıbımız, ya da Bowlby'nin dediği gibi davranış dizgemiz ("behavioural system"), belli uyaranlar karşısında, duruma göre, ya ilişkiye girer ya da içine kapa-

nır. İçine kapanma bilinçsizdir. Tıpkı yukarıda değinilen ve Sullivan'ın şizofreni araştırmalarında önemli rol oynayan "seçici dikkatsizlik" ("selective inattention") kavramı gibi, Bowlby'ye göre de, bu tür bilinçsiz içe kapanmalar ağır tinsel sayrılıklara yol açabilir.

Bağlanma gereksinimi bağlamında Bowlby'nin geliştirdiği saldırganlık açıklaması, özellikle dikkate değer. Bilindiği gibi Freud, saldırganlığı açıklamak için ölüm içgüdüsü gibi, hiç de inandırıcı olmayan bir varsayım ileri sürmüştü. Saldırganlığın içgüdüsel olduğu görüşü, daha sonra da, özellikle ırabilim ("ethology") çalışmaları çerçevesinde savunulmuştur. Bu görüşe göre saldırganlık, evrim süreci içinde gelişmiş olan işlevsel bir tutumdur. Bunun dışında saldırganlık, yine Freud'dan kaynaklanan bir görüşle, bireyin engellemelere karşı geliştirdiği bir tepkidir. Üçüncü bir görüşe göre, saldırganlık, toplumsal öğrenme süreci içinde öğrenilen bir davranış kalıbıdır. Bowlby için ise, saldırganlığın çok önemli bir kaynağı, kişinin bağlanma çerçevesinin dağılma tehlikesine karşı gösterdiği tepkidir. Bu açıklamanın ilginçliği, özellikle en çok sevilenlere karşı gösterilen şiddete ışık tutmasıdır. Bowlby'ye göre, bağlanma gereksinimi, kişi için öylesine temel önemdedir ki, en çok bağlanılan birey ayrılma, bırakma, çekip gitme tehdidinde bulununca, ona karşı kişide müthiş bir öfke kabarabilmektedir (s. 30). Aynı öfke, ayrılığa dayanamayacak kişinin kendisini öldürmesine de yol açabilir.[43]

Temel bağlanma örüntüsü, hem kişinin bütün yaşamını biçimlendirir, hem de, daha da önemlisi, bir sonraki kuşağı da etkiler. Annesi babası ya da onların işlevini üstlenen kişi ya da kişiler tarafından sevilmeyen, itilen kakılan, kötü davranılan çocuk, zamanla sayrıl bir kişilik geliştirir. Ya olumsuz, kavgacı bir davranış kalıbı edinir ya da çevresinden olabildiğince

43 Görüldüğü gibi Bowlby, "sevdiğimden öldürdüm" savını anlamamızı sağlayabilecek güçlü bir kuramsal açıklama getiriyor.

uzak durur. Bu biçimde koşullanmış kişilerin kendileri çocuk sahibi olunca, çocuklarına, zamanında kendilerine davranıldığı gibi davranma eğilimine girerler. Onun için, temel güven gereksinimindeki bozukluklar, genellikle kuşaktan kuşağa aktarılan kişiliklik bozukluklarına kaynaklık ederler. (s. 37)

Bowlby'nin kuramı, burada kabaca özetlenenden çok daha ayrıntılı ve varsıldır.[44] Bağlanma ve kopma ilişkileri örüntüsü, tek değişkenli bir açıklama örnekçesi (modeli) değildir. Gerçekçi bir açıklama, çocuğun kişiliğinin yanı sıra, bağlandığı ya da ayrıldığı bireyin kişiliğinin, somut olayların, bunların algılanma biçiminin, toplumsal çevrenin özelliklerinin de hesaba katılmasını gerektirir.[45] Böyle olunca, anneden yoksunluk, sinircenin dolaysız nedeni olarak değil, karmaşık bir etki ağı içinde, yaşamsal önemde de olsa, kırılganlığa yol açan birçok etmenden biri olarak belirir.[46]

John Bowlby'nin bağlanma kuramının özdekçi (maddeci) tarih görüşü açısından değeri nedir? Bir kere Bowlby, kişiliği, içgüdünün ya da kalıtımın değil, her şeyden önce çevrenin ürünü olarak görmekle, insanın tür olarak toplumsal bir varlık olduğu temel görüşüne katılmaktadır. Dahası Bowlby, Sullivan'ın da büyük bir güçle savunduğu bu görüşü, hem deneysel, hem de kuramsal olarak doyurucu bir bilimsel açıklama çerçevesine oturtmayı başarmıştır. Bowlby'de toplumsallık, bireyin oluşumunu ve davranış kalıplarını açıklayan, en önde gelen etmendir. Bu toplumsallık özelliği içinde, Bowlby, bireyi en yakınlarına bağlayan duygusal bağları, bu bağların oluşumunu, gelişimini, kopuşunu baş konu edinmiş, öncelikle bunların kuramını yapmıştır. Bu bakımdan, arsbireysel ilişkilerde toplumsallığın özünü oluşturan ilişkiyi çözümlemiştir. Katkısının büyüklüğü buradadır. Bowlby, insan toplumsallığının genel kuramını

44 1969-1980 yılları arasında yayınlanan üç ciltlik temel yapıtı *Bağlanma ve Kayıp (Attachment and Loss)* toplam 1.500 sayfa dolayındadır.

45 HOLMES (2011): 51.

46 HOLMES (2011): 56.

yapmaya kalkışmamıştır. Ancak, bireysel tin açısından bu toplumsallığın en çarpıcı yönü olan "bağlanma kalıbı"nı, gözlem ve deneylerle sürekli olarak beslenen bir kuramsal yapı ile açıklamıştır. Bu özellikleriyle, John Bowlby, tarihsel özdekçiliğin birey kuramına varsıl bir katkı getirmiş bir düşünürdür.

5. Özdekçi (maddeci) tarih görüşü ve Erich Fromm

Erich Fromm (1900-1980), tinçözüm (psikanaliz) geleneği içinde yetişip Marksizmle en yakın ilişkiyi kurmuş düşünürdür. Toplum-birey özdeşliğini, her iki karşıtucun özgüllüklerini koruyarak kurgulamaya çalışan bir araştırma için olağanüstü önem taşımasının nedeni budur. Toplum-birey özdeşliğinin toplum karşıtucunun, şimdiye dek en doyurucu kuramsal açıklamasını yapan Marx'tır. Aynı özdeşliğin birey karşıtucunun kuramını kuran ise Freud'dur. Dolayısıyla, bu iki düşünürü, ikisini de çok iyi bilerek özgün bir bireşim içinde kaynaştırmaya çalışan Fromm'un geliştirdiği kuram, burada büyük dikkatle incelenmesi gereken bir kaynaktır. Üstelik, giriştiği bireşim çabası içinde Fromm, toplum-birey olgusunu kavramada Marx'ın Freud'a göre daha çaplı bir düşünür olduğunu kabul ederek, tinçözümle ilişkisinde tarihsel özdekçiliği esas belirleyici olarak görmüştür. Fromm, 1962'de yayınlanan ve yaşamını adadığı iki büyük düşünürü bireştirmeye çalıştığı *Beyond The Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud* adlı kitabında[47] şöyle diyor: "Marks toplumsal sürecin doğasına ilişkin daha derin bir sezgiye sahip olması bir yana, çağının toplumsal ve siyasal ideolojilerini aşma konusunda da Freud'dan çok daha bağımsız davranmıştır. Freud ise, burjuva toplumunun ilkelerini her ne kadar aşamamışsa da insansal duygulanım ve tutkuların özünü anlamada Marks'tan daha başarılı olmuştur. Onlar

47 Türkçeye, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum (Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde)* başlığıyla çevrilmiştir. Yukarıdaki alıntı bu çeviridendir.

ikisi birlikte bize ussallaştırma ve ideolojilerin yanlışlık ve yapmacıklıklarını görüp onlardan kurtulmanın; böylece bireysel ve toplumsal gerçekliğin özüne ulaşmanın düşünsel araçlarını vermişlerdir." (199-200)

"Bireysel ve toplumsal gerçekliğin özü" sözünden, Fromm'un, bir "insan doğası"nın varlığına inandığı sonucu çıkar. Fromm, bu kanaatini, biri "biçimbilimsel", öteki ise "varoluşsal" iki gerekçeye dayandırıyor. Biçimbilimsel gerekçesi şöyle: "Bir insan doğasının var olduğu varsayımını destekleyen ana kanıt, *Homo sapiens*'in özünü biçimbilimsel, anatomik, fizyolojik ve sinirbilimsel terimlerle tanımlayabilmemizdir. ... Hiç kuşkusuz, beden ve zihni ayrı ayrı alanlar olarak gören bir görüşe gerilemediğimiz sürece, insan türünün, bedensel olduğu kadar zihinsel yönden de tanımlanabilir olması gerektiğini kabul etmek durumundayız."[48] Biçimbilimsel gerekçesine kendisi "ana kanıt" dese de, Fromm'un insan doğasının varlığına ilişkin görüşünün esas gerekçesi *varoluşsal*. Fromm'un *en özgün katkısı* burada. Fromm'a göre, tür olarak insanı tanımlayan şey, elinde içgüdülerin çizdiği bir harita ve belirlediği bir yön olmadan, bu dünya ile temel bağını kurma durumunda bulunması. Şöyle diyor Fromm: "İnsan, doğada kendisini evinde hissetmeyen, cennetten kovulmuş gibi hissedebilen tek hayvandır; kendi varoluşu, kendisi için, çözmesi gereken ve kaçamadığı bir sorun olan tek hayvandır."[49] Türün doğasını belirleyen de işte bu varoluşsal çatışmadır. Bu çatışma, "bütün insanlarda ortak olan belli ruhsal gereksinmeler üretir. İnsan ayrılmışlığın, güçsüzlüğün ve yitikliğin

48 FROMM (2011): 277. Görüldüğü gibi, Fromm'un insan türünün anlıksal (zihinsel) biçim özdeşliğini savunmak için kullandığı gerekçe, yin (beden) ile anlığın (zihnin) birbirinden koparılamayacağıdır. Diyesim, anlıksal biçim özdeşliği ancak yinsel biçim özdeşliğine göndermede bulunularak savunulabiliyor. Oysa bu kitapta sunduğum duygutür kuramı, insan türünde anlığın biçim özdeşliğinin savunulmasına doğrudan bir dayanak sağlıyor.

49 FROMM (2011): 283-284.

dehşetini alt etmeye, kendisini dünyaya bağlayacak ve kendini yuvasında hissetmesini sağlayacak yeni biçimler bulmaya zorlanır."[50] Bu biçimlere duyulan gereksinim insan türünde ortaktır. Ancak her ekin (kültür), aynı gereksinimi farklı biçimlerle karşılar.

Tür olarak insanın tanımlanmasına Fromm'un eklediği "varoluşsal boyut", Marksizmin insanın tinsel (manevi) dünyasına yaklaşımında var olan önemli bir gediği kapatabilecek değerde bir katkıdır. Özdekçi tarih görüşü, bilindiği gibi, bütün toplumsal yaşamı, dolayısıyla toplumun düşünsel ürünlerini de, toplumsal yaşamın özdeksel temelinin yeniden üretilmesi etkinliğiyle açıklar. Ancak burada bir sorun var. Bilginin içeriğini ve bilgisizliğin varlığını bu yoldan açıklamak olanaklıdır da, *bilgisizliğin içeriğini* üretim biçimiyle açıklamak olanaksızdır. Engels de bunu açıkça belirtiyor: "Havalarda, daha yükseklerde bulunan ideolojik alanlara, dine, felsefeye, vb. gelince, bunlar, bugün ahmaklık adını verebileceğimiz -tarihöncesinden gelen ve tarih döneminin hazır bulup kendisine mal ettiği- bir şeyin kalıntılarından oluşmuşlardır. Doğanın, insan yapısının kendisinin, ruhların, sihirli güçlerin, vb. bu yanlış tasarımlarının temelinde çoğu zaman olumsuz bir iktisadi öğeden başka bir şey yoktur; tarihöncesi döneminin cılız iktisadi gelişiminin tamamlayıcısı ve yer yer koşulu ve hatta nedeni, doğa hakkındaki yanlış tasarımlardır. İktisadi ihtiyacın, doğa bilgisinin ilerlemesinin başlıca itici gücü olmasına ve bu yoldaki öneminin artmasına karşın, bütün bu ilkel budalalığa iktisadi nedenler aramaya kalkışmak yine de ukalalık olur."[51] Görüldüğü gibi, Engels, ilkel çağların düşün-inanç dünyasını açıklamada, iktisadi öğenin ancak "olumsuz" bir etki yaratabileceğini, diyesim bilgisizliğin *varlığını* açıklayabileceğini, buna karşılık, "bütün bu ilkel budalalığa iktisadi nedenler aramaya kalkışma"nın "ukalalık" ola-

50 FROMM (2011): 285.

51 MARX&ENGELS (2013): 175-176.

cağını açıkça belirtiyor. Öyleyse, bu "ilkel budalalığa" ve ondan sonra büründüğü daha evrilmiş biçimlere, özdekçi tarih anlayışından ayrılmadan bir açıklama getirilemeyecek mi? İşte bu çok önemli sorunun yanıtı, Fromm'un, insan türünün "varoluşsal" boyutunda bulunabilir. Fromm, bence doğru bir tanıyla, insanın, yeryüzünde "anlama yetisi" bulunan tek canlı türü olarak, "kendi varlığına bir açıklama bulma" kaygısından kurtulamayacağını vurguluyor. İçini rahatlatacak böyle bir açıklama bulmadıkça-uydurmadıkça, insan kendini asla güvende duyumsayamıyor. En eski çağlardan günümüze dek gelen türlü yaradılış söylencelerinin, doğaüstü güçlere inancın, dinlerin, vb. düşünsel kurguların altında yatan gereksinim bu. Tarihöncesinde ve tarih boyunca, inançlara dayanan düşüngülerin geçimsel (iktisadi) gereksinimlerle hep yeniden yoğrulduğu, sanırım apaçık. Özdekçi tarih yaklaşımı, bu düzeneği kavramamızı sağlayacak düşünsel araçları sunuyor. Ancak, bütün bu düşüngülerin temelinde yatan "varoluşsal gereksinim"i, bence bu güne dek en iyi açıklayan Fromm'dur.

Fromm'a göre, bireyi anlamak için toplumdan yola çıkmak gerek. Bunun nedeni, birey özyapısının kaynağının, Freud'un sandığı gibi bireyin dirimsel (biyolojik), özellikle de eşeysel (cinsel) dürtüleri değil, tıpkı Sullivan'ın savunduğu gibi, arsbireysel (bireylerarası) ilişkiler olduğunu düşünmesi.[52] Tinin (ruhun, psişenin) kaynağı ilişki olunca, doğallayın öncelikle topluma bakmak gerek. Bir toplumda hangi ilişki türünün başat olacağını belirleyen şey, o toplumun üretim biçimi, ya da daha geniş bir anlatımla, ilgili toplumun geçimsel-toplumsal kuruluşu ile buna eşlik eden yönetkil (siyasal) ve düşüngüsel (ideolojik) yapılar öbeğidir. Genellikle toplumlarda türlü ilişkiler yer

52 Şöyle diyor Fromm: "Ona [Sullivan'a] göre insanlararası ilişkiler, Freud'da olduğu gibi, cinselliğin çeşitli biçimlerinin sonucunda oluşmaz ya da biçim bulmaz; tersine, cinsel eğilimleri insanlararası ilişkiler saptar. Bu anlayış uyarınca, kişiliği cinsel davranış değil, cinsel davranışı kişilik belirlemektedir." FROMM (2004): 92

almakla birlikte, her toplumun kendi temel niteliğine özellikle uyan belli bir ilişki türü vardır. Onu belirlersek, o topluma özgü "toplumsal özyapıyı (karakteri)" da belirleyebiliriz.[53]

Fromm, özellikle 1947'de yayınlanan *Man For Himself* [Kendisi İçin İnsan] kitabında bu konuya eğiliyor ve hangi toplum türlerinin hangi toplumsal özyapıları ürettiğini araştırıyor. Bu çerçevede, örneğin II. Dünya Savaş'ından sonraki haliyle kapitalist toplumun ürettiği toplumsal özyapı araştırması, son derece etkileyici.[54] Bu toplumda birey, kendisini, pazarda alıcı arayan bir mal gibi görüyor. Dolayısıyla, herkesin kapitalist toplumdaki değeri, kendi kullanım değeri (özyetileri) değil, tıpkı mallarda olduğu gibi, değişim değeri. Önemli olan, kişilikler piyasasında olabildiğince yüksek bir değere sahip olmak; bu değerden alıcı bulabilmek. Kendini "satabilmeyi" en önemli özellik olarak gören bu tutum, aileden eğitime dek her bireye, daha yetişme aşamasında aşılanıyor. Bireyin kendine bakışı da buna göre biçimleniyor. Sahip olduğu yetiler ne olursa olsun, ancak "alıcı" bulabildiyse kendini değerli görüyor. Herkes "başarılı" olamayacağına göre, böyle bir toplumda kendini değersiz görme duygusu korkutucu bir yaygınlık kazanıyor: 'İnsan olarak ne özelliklerim olursa olsun, önemli değil: Alıcı bulamadıysam beş para etmiyorum, demektir.' Böyle bir toplumda eşitlik, belli bir etkinlik alanında herkesin, bir başkasının yerine konabilmesi demektir. Böyle bir eşitlik, bireyselliğin tam karşıtıdır. İnsan olarak değerli olmanın koşulu, isteme (talebe) karşılık verebilmek olduğuna göre, modaya ya da pazarın gereksinmelerine göre her an değişebilecek olan isteme uyabilmek için, en iyisi, şu ya da bu özelliğe sahip olmak değil, aksine, hiçbir belirleyici özelliğe sahip olmamaktır. Böylece, boşluk, istemin (tale-

53 Fromm'un ortaya attığı bu "toplumsal özyapı" kavramını, daha sonra Abram Kardiner, "temel kişilik" adını verdiği bir kavramlaştırma çerçevesinde, budunbetimsel (etnografik) veriler de kullanarak geliştirmiştir. EROGUL (2009: 235-236.

54 Bu betimleme, sözü edilen kitabın 50-57. sayfalarında.

bin) durumuna göre, o an için aranan özellikle doldurulabilir. Bireyin, eşyaya karşı, düşünceye karşı, başka insanlara karşı tutumu, hep bu kaygıya göre biçimlenir. 'Ne yiyeyim, ne giyeyim, nasıl bir evde oturayım, nasıl bir taşıt kullanayım, ne gibi düşüncelere, görüşlere yakınlık göstereyim, hangi çevrelerle ilişki kurayım ki, kişilikler pazarında en yüksek ederi bulayım?'[55]

Fromm'a göre, toplumun bu belirleyiciliğinin sonuç vermesinin önemli bir koşulu, bireylerin içine düştükleri durumu algılamamalarıdır. Herkes pazarda satışa çıkarılmış bir mala dönüştüğünü açıkça görse, böyle bir düzen sürdürülemez. Öyleyse, bu bilincin yeşermesini engelleyecek birtakım düzeneklere (mekanizmalara) gerek vardır. Fromm bunlara "toplumsal bilinçaltı" diyor.[56] Bu bilinçaltı, gerçekte her şeyin para için yapıldığını görmemizi engelliyor. Özgürlüğün, gerçek fırsat eşitliğinin, herkesin kendi değerini bulmasının ancak böyle bir toplum düzeninde olabileceğine ilişkin sürekli bir beyin yıkama yürütülüyor. Bu görüşü sorgulayan düşünceler, tutumlar, akımlar ya görmezlikten geliniyor ya da toplumsal bilince erişememeleri için türlü yöntemler kullanılıyor. Fromm'un vurguladığı bu gerçeği bugüne uyarlarsak, örneğin, bütün dünyayı besleyecek kadar ürün elde edilmesine karşılık, bir milyardan çok insanın sürekli olarak yetersiz beslendikleri ya da küresel ısınmanın tüketim toplumunun kaçınılmaz sonucu olduğu, bütün bunların da kapitalist üretim biçiminden kaynaklandığı gerçeği, bir türlü bilinçlerin yolunu bulamıyor. Çünkü, siyasetçiler, basın, üniversiteler vb. bu gerçeklerin toplumsal bilinçaltından bilince çıkamaması için ellerinden geleni yapıyorlar.

Her birey, bu ortak toplumsal özyapı çerçevesinde kalmak koşuluyla, kendine özgü olan ve tam bir eşi asla bulunmayan,

---

55 Tüm yaşantısını pazara uyarlama kaygısı, bugün artık "duyguların pazarlanması" aşamasına bile ulaşmıştır. HOCHSCHILD (2003), *tümü*.

56 Fromm, toplumsal bilinçaltını, özellikle *Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde* kitabında inceliyor.

ayrı bir kişilik ediniyor. Bu kişiliklerin başlıca iki kaynağı var. Biri, herkesin kalıtımla edindiği özellikler. Bunların içinde, mizacın ("temperament") önemli bir yeri var. Kimi yapı olarak neşeli, kimi hüzünlü; kimi devingen, kimi uyuşuk. Bu özellikler, kişinin ne yapacağını değil, yaptığını *nasıl* yapacağını, davranışının "biçemini" (üslubunu) belirliyor. Bir de, her bireyin, doğduğu andan başlayarak çevresiyle kurduğu ilişkilerden kaynaklanan bir özyapısı (karakteri) var. Bu yapının bir bölümü, bilinçdışı. Toplumsal bilinçdışına ilişkin gerçekler de burada tutuluyor. Birey, ayrımında bile olmadan, toplumdan soyutlanma ve yalnız kalma korkusuyla, bilinçaltını baskı altında tutuyor.[57] Davranışının esas yönlendiricisi bu. Bu ilişkiler, içinde bulunulan toplumca belirlendiği için, bu yolla edinilen kişisel özyapı, temelde toplumsal özyapıyla aynı nitelikte. Ancak, hiçbir bireyin, iki kardeşin bile, ne kalıtımı ne de yaşantısı tıpatıp özdeş değil. İşte bu farklı verilerin sonucu olan bireysel eğilimler, her bireye özgü özyapıyı oluşturuyor.

Freud, bilinçlenme çabasıyla bireyin kendi bilinçaltının tutsağı olmaktan kurtulabileceğini söylüyor. Fromm'a göre, bunu başaran, ussallaştırmanın (rasyonalizasyon) oyuncağı olmaktan kurtulan birey, toplumsal bilinçaltını örten düşüngü (ideoloji) perdesini de kaldırabilir. Bunu sağlayan şey, bireylerin hiçbir zaman toplumca tam olarak biçimlendirilememeleridir. İnsanlar sınırsız olarak "biçimegelir" olsalardı, diyor Fromm, insana zararlı toplumsal kurallarla kurumların ömrü sonsuz olurdu. Oysa tarihe baktığımızda, insanların hiçbir zaman birer kukla durumuna indirgenemediklerini, günü geldiğinde toplumsal örüntüleri değiştirme gücünü bulabildiklerini görüyoruz.[58] Fromm'a göre, bunun açıklaması insanın doğasında aranmalıdır. Gerçi insanın doğası değişkendir. Ne var ki, bu doğayı tanımlayan temel özellik, değişken değildir. O da, ya-

57 FROMM (1984): 146.

58 FROMM (2003): 15.

şam sanatı söz konusu olduğunda, insanın, hem sanatçı hem de kendi sanatının nesnesi, hem yontucu hem de yontucunun işlediği mermer, hem sağın (doktor) hem de kendi sayrısı (hastası) olmasıdır.[59] Özetle insan, toplumunun özellikleri ne olursa olsun, eninde sonunda her zaman kendi yazgısının iplerini eline alabilen bir varlıktır.

Bu kısa özetten kolayca anlaşılabileceği gibi, tarihsel özdekçiliğin toplum-birey karşıtuçları arasında kurmaya çalıştığı bağları, aydınlatmaya çalıştığı dolayımları, Fromm'un kuramı aracılığıyla geniş ölçüde ortaya çıkarma olanağı vardır. İnsan kendi kendisinin yapıtasarcısıdır (mimarıdır), insan hem oyun yazarı hem de kendi yazdığı oyunun oyuncusudur diyen Marx'la[60] Fromm'un insan doğası anlayışı arasında, özdeşlik olmasa da, büyük bir benzerlik vardır.

6. Özdekçi (maddeci) tarih görüşünün birey kuramı çerçevesinde Pierre Bourdieu

Bourdieu (1930-2002), yirminci yüzyılın en önemli toplumbilimcilerinden biri. Bu nedenle, tarihsel maddeciliğin birey anlayışına ne gibi katkılar getirebileceğine bakmak ilginç olabilir. Bourdieu, hem toplum yaşamına ilişkin genel bir kuram geliştirmiş, hem de bu kuramı toplumsal yaşamın birçok alanına uygulamıştır. Geride bıraktığı çok varsıl yapıt dizisini, burada ne özetlemeye, ne de genel olarak değerlendirmeye olanak var. Kaldı ki, bizi ilgilendiren konu açısından, Bourdieu'nün genel kuramının ana çizgilerini özetlemek ve bunu tarihsel özdekçi (maddeci) çerçevede değerlendirmek yeterli olacaktır.

Bourdieu'ye göre, toplumsal gelişim süreci içinde, her toplumda, sayıları işbölümüne koşut olarak gitgide artan, birtakım özerk ilişki ağları oluşur. Bunların kendilerine göre yasal-

59 FROMM (2003): 12.
60 MARX (1966): 128.

lıkları, düzeleri (normları), davranış kuralları, başat değerleri vardır. Eğitim alanı, spor, toplu iletişim, bilimyurdu (üniversite), yazın (edebiyat), çeşitli sanat dalları, bu özerkleşen ağlara örnek olarak verilebilir. Her biri ayrı bir evren oluşturan bu ilişki ağlarına Bourdieu, "toplumsal alan" adını veriyor. Bu ayrı alanların en belirgin özelliği, kendilerine özgü bir ayrımlaşma barındırmaları, diyesim (yani) eşitsizlik temeline oturmalarıdır. Bu alanlarda yer alanların bir bölümü, geçimsel (iktisadi) olanaklara, ekinsel (kültürel) olanaklara ya da simgesel (sembolik) olanaklara, geri kalanlara göre daha yakındır. Başka bir deyişle, bunlar, Bourdieu'nün "sermaye" adını verdiği güç odaklarından yararlanabilme açısından ötekilere göre üstün konumdadırlar. Her alanı bölen temel ayrımlaşma buradan kaynaklanır. Ayrıca, geçimsel (para gücünden kaynaklanan), ekinsel (beceri donanımından kaynaklanan) ya da simgesel (konum saygınlığından kaynaklanan) üst/alt sınıf ayrımlaşmasında, sınıf içi türdeşlik de yoktur. Üst sınıf da, alt sınıf da, güç odaklarına erişim olanağı bakımından kendi içinde birçok katmana, dahası, bireysel konuma ayrışmış durumdadır. Sonuçta, güç ayrımlaşmasının kaçınılmaz sonucu olarak, her toplumsal alan, gücünü korumak ya da artırmak için sürekli bir savaşım verilen bir sahne niteliği kazanır.

Bourdieu'nün özgünlüğü, bu çeşitli toplumsal savaşım alanlarında yer alan bireylerin, ilgili alana, *daha önceden* edinilmiş bir donanımla çıktıkları yolundaki görüşüdür. Bourdieu bu donanıma "habitus" adını veriyor. Her alanın bireyleri, o alana özgü temel dünya görüşünü, değerleri, davranış kurallarını, doğumlarından başlayan bir içselleştirme ile, hiç ayırdına varmadan edinerek katılırlar toplum yaşamına. Sonuçta, bu dünya görüşü, bu değerler, bu davranış kuralları onlara evrensel doğrular gibi görünür. Ne var ki, bu doğrular, gerçekte güç ayrışmasına, temel bir eşitsizliğe dayanan bir düzene ilişkindir. İşte bu yolla, her düzen, kendi üyele-

ri arasındaki eşitsizliği "doğal", "meşru" gösterme olanağını bulur. İlgili alanda yer alan her kişi "yerini bilir" ve ona göre davranır.

Her toplumsal alanın kendine özgü yasallıkları vardır. Bu yasallıklar, ilgili alanın düzeleri (normları) ile çeşitli toplumsal güçlerin kendi çıkarları için yürüttükleri savaşımlardan kaynaklanır. Bu savaşımlarda, "söz"ün, "simge"nin apayrı bir gücü vardır. (Örneğin, gençliğin "deneyimsizliğinden" söz ederseniz aşağılayıcı, "atılganlığından" söz ederseniz yüceltici olursunuz. Aynı biçimde, yaşlılığı "güngörmüşlükle" eşitlerseniz yüceltici, "güçten düşme" ile eşitlerseniz aşağılayıcı olursunuz. Görüldüğü gibi, toplumsal savaşımda söz ya da simge, son derece güçlü bir silahtır.) Bourdieu, ayrımcı, egemenci düzenin söz aracılığıyla meşru gösterilmeye çalışılmasına "simgesel şiddet" adını veriyor ve toplumbilimin başta gelen görevlerinden birinin, bu simgesel kandırmacaların maskesini düşürmek olduğunu söylüyor.

Bourdieu'ye göre, günümüz toplumunda, simgesel sıradüzenin kuruluşunda baş belirleyici devlettir. Devlet, tüm topluma, bir simgeler düzeni dayatır. Böylece, toplumsal algı kalıplarını, ortak dünya görüşlerini, ortak anlayışları, toplumsal belleği biçimlendirir. Böyle olunca, toplumdaki çeşitli güç odaklarının devlete ağırlıklarını koymaya çalışmaları kolayca anlaşılır. Toplumsal yaşamda gerçeği söz, simge belirler. Sözün, simgenin baş belirleyicisi de devlet gücüdür.

Hiçbir toplumsal alan, hiçbir düzen durağan değildir. Aksine, nesnel ayrımlaşma, her düzeni bir savaşım alanına dönüştürür. Sınıflar, katmanlar, bireyler, güç odaklarına ilişkin göreli konumlarını korumak ya da yükseltmek için, aralıksız bir savaşım yürütürler. Her yeni kuşağın savaşımı, bir önceki kuşağın yarattığı olanaklardan yararlanır ve bunlara yenilerini ekler. Başka bir deyişle, belli bir alanın kişileri, "habitus"lerinin koyduğu sınırları bir ölçüde aşma olanağına sahiptirler. Bu

olanağın gitgide genişlemesi, günün birinde ilgili toplumsal alanda güç dengesinin temelden değişmesine, buna uygun yeni "habitus"lerin oluşmasına yol açabilir.

Bourdieu'nün ana çizgileri kabaca böyle özetlenebilecek olan genel kuramının, tarihsel özdekçi (maddeci) bir birey kuramına ne gibi katkıları olabilir? Her şeyden önce, Bourdieu'nün "habitus" diye adlandırdığı olgunun, Marx tarafından da benimsendiği anımsanmalıdır. Bu konuda yukarda yazılan birkaç satırı olduğu gibi yinelemekte yarar var: "Marksistler için ise, toplumsal ilişkiler içindeki birey, *her zaman önceden belirlenmiş* bir bireydir. Marx'ın deyişiyle: 'Demek ki, sözkonusu olgu şudur: belirli bir tarza göre üretici faaliyette bulunan belirli bireyler, bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girerler.'[61] Görüldüğü gibi, Marksizmin özgünlüğü, *bütün* değişkenleri *önceden* belirlenmiş olarak ele almasıdır: *Belirli* insanlar, *belirli* bir tarzda, *belirli* yollardan (tarz ile yollar *biçimi* oluşturur), *belirli* ilişkilere girerler." Bourdieu'nün ek katkısı, "habitus"lerin nasıl belirlendiğine ilişkin olarak, çok değerli ayrıntılı incelemeler yapmış olmasıdır. Bu alandaki en ünlü yapıtı, 1979'da Fransa'da yayınlanan ve kişisel beğenilerin toplumsal konumlardan kaynaklandığını gösteren *La Distinction* adlı yapıtıdır.

Bourdieu'nün geliştirdiği bu araştırma yöntemi, tarihsel özdekçiliğin (maddeciliğin) bireyle toplum arasında kurduğu üçüncü diyalektik özdeşliğin somutlaştırılmasında çok yardımcı olabilir. Yukarıda, birinci bölümde, bu özdeşliğin açıklığa kavuşturulabilmesi için, birey-toplum karşıtuçlarının (kutuplarının) birbirlerine hangi *dolayımlardan* geçerek dönüştüklerinin ortaya çıkarılması gerektiği belirtilmişti. İşte, Bourdieu'nün "toplumsal alan" ve "habitus" kuramı, öte yandan da, kuramı somutlaştırmak için yaptığı araştırmalar, bu dolayımların belirlenmesine ışık tutan değerli kılavuzlardır. Belli bir ekinsel (kültürel) çerçevede, bireylerin toplumsal ko-

61 MARX & ENGELS (1992): 41.

numlarının onların duygutürlerini nasıl ve ne yönde belirlediği, bu tür araştırmalarla somut olarak belirlenebilmektedir. Bourdieu'nün gözler önüne serdiği gibi, belli bir ekinin parçası olan bireylerin neyi nasıl sevecekleri, kime güven duyup en çok neden korkacakları, özellikle neyi beğenip nelerden utanç duyacakları, sevinçlerini ve üzüntülerini nasıl yaşayacakları, nelerin onlar için haz ya da acı kaynağı olacağı, özellikle neleri merak edip neleri kavramakta güçlük çekecekleri, esas olarak toplumsal konumlarınca belirlenmektedir.

Görüldüğü gibi, Bourdieu'nün araştırmaları, tarihsel özdekçiliğin toplum-birey kuramının özellikle *ara düzeylerini* besleyebilecek çok değerli katkılardır. Ancak, bu katkılardan yararlanırken Marksistlerin dikkat edecekleri birkaç önemli nokta da vardır. Bir kere, Bourdieu'nün "sınıf" deyimlemesi (formülasyonu) Marx'ın benimsediği sınıf kavramı değildir. Dolayısıyla, tarihsel özdekçi bir çerçevede, Bourdieu'nün "sınıf" diye adlandırdığı toplumsal gerçekliğe, "katman", "küme", "öbek" gibi başka adlar vermek gerekecektir. İkincisi, Bourdieu'nün kullandığı "sermaye" kavramı da Marx'ınki değildir. Buna da, "güç kaynağı" gibi başka bir ad bulma gereği vardır. Üçüncüsü ve en önemlisi, Bourdieu, Marx'ın aksine, üretim ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal etki gücünün baş belirleyici olduğunu kabul etmemekte, ekinsel (kültürel) ve simgesel (sembolik) olanaklara eşit, dahası kimi yerde daha büyük bir ağırlık tanımaktadır. Çok zaman, Bourdieu, simgesel gerçekliği esas toplumsal gerçeklik olarak görmektedir. Oysa Marx için, simgesel gerçekliğin de ana belirleyicisi ilgili toplumun somut üretim biçimidir.

Öte yandan, şu da gözden kaçırılmamalıdır ki, Bourdieu'nün kuramı, tarihsel özdekçiliğin kavramaya çalıştığı birey-toplum diyalektik özdeşliğinin "birey" gerçeği konusunda bir şey söylememektedir. Dolayısıyla, özdekçi (maddeci) tarih görüşü Bourdieu'nün kuramını ve araştırmalarını, yukarıda vurgulanan *düzeltmeleri* yaptıktan sonra kendi kuramsal yapısına alsa

da, kendine özgü bir birey kuramı oluşturma görevini tamamlamış olamaz. Bunun için, ayrıca, tin (ruh, psişe) gerçeğinin kuramsal açıklamasının da yapılması gerekir. Bu çalışmada sunulan duygutür kuramı, kanımca, bu boşluğu doldurmada yardımcı olabilecek bir araçtır.

7. Ekinsel tinbilim (kültürel psikoloji) ile duygutürler

Tin ile ekin konularında, son yıllarda ABD'de geliştirilen türlü bilimsel yaklaşımlar içinde, burada savunulan tin-ekin (ruh-kültür) etkileşimi görüşüne en yakın olanı, *ekinsel tinbilim* (kültürel psikoloji, "cultural psychology") yaklaşımıdır.[62] Bu yaklaşımda ekinsel tinbilim şöyle tanımlanıyor: "Belli bir ekinsel geleneğin yararlanıcıları, koruyucuları ve etkin sürdürücüleri olmaları nedeniyle, türlü toplulukların üyelerinin, ansal (zihinsel) olarak deneyimledikleri (bildikleri, düşündükleri, istedikleri, duyumsadıkları, değer verdikleri), dolayısıyla da yaptıkları her şeyin incelenmesidir."[63] Görüldüğü gibi, bu yaklaşımda, kişilerin tinlerinin içerikleri (bilgiler, düşünceler, istekler, duygular, değerler) ve bunların etkisiyle ortaya koydukları davranışlar, hep bu kişilerin belli bir ekinsel geleneğin içinde olmalarıyla, bu gelenekten yararlanmalarıyla, onu korumalarıyla ve etkin bir biçimde sürdürmeleriyle açıklanmaktadır. Bu yaklaşımda, ekinlerin (kültürlerin) tinsel (psikolojik) temelleri ile tinlerin (ruhların) ekinsel temelleri araştırılırken, tinlerle ekinlerin her zaman *birbirinin içinde* olduğu savunulmaktadır. Tin varsa, kesenkes (mutlaka), onu biçimlendiren, onun aracılı-

62 Bu yaklaşımın Türk bilim dünyasında çok başarılı bir temsilcisi de Çiğdem Kâğıtçıbaşı'dır. *Bkz.* KAĞITÇIBAŞI (2000).

63 "Alternatively stated, cultural psychology is the study of all the things members of different communities mentally experience (know, think, want, feel, value), and hence do, by virtue of being the kinds of beings who are the beneficiaries, guardians, and active perpetuators of a particular cultural tradition." SHWEDER *et al.* (2006): 719.

ğıyla varlığını sürdüren ve geliştiren bir ekin vardır. Aynı şekilde, ekin varsa, kesenkes, onu somut olarak yaşatan ve geliştiren tinsel yapılarla bunların dışavurumu (ifadesi) olan davranışlar vardır. Görüldüğü gibi, bu yaklaşım, bu kitapta savunulan görüşe son derece yakındır. (Özdeş dememenin nedeni, aynı ekinsel tinbilim çerçevesi içinde yer alsalar da, çeşitli yazarların yaklaşımları arasında şu ya da bu ölçüye varan ayrımların, dolayısıyla da uyuşmazlıkların bulunmasıdır. Bunun sonucunda da, özdeşliğe taraf olabilecek tam türdeş bir ekinsel tinbilimden söz edilememesidir.)

Ekinsel tinbilim yaklaşımının temel sorunsallarından biri, insanda, bütün özgüllüklerin ötesinde, evrensel geçerliği olan birtakım özelliklerin bulunup bulunmadığıdır. Kimilerine göre, insan toplulukları, dolayısıyla bu toplulukların üyeleri hep özgüldür. İnsana ilişkin bir töz ("essence"), insan türünün bir "doğası" yoktur.[64] İlk bakışta bu görüş, Marx'ın, *Feuerbach Üzerine VI. Tez*'de, insan doğasına ilişkin olarak yaptığı tanımla uyuşmaktadır: insanın doğası, "toplumsal ilişkilerin bütünüdür".[65] Ancak gerçekte, bu sonsuz değişkenlik yorumu, Marx'ın anlayışına uygun değildir. Kaldı ki, tek yanlı olduğu için, diyalektik bakışa da aykırıdır. Marksizm için, "toplumsal ilişkilerin bütünü" sözü, "insanın kendi varlığını, ilişkilerini, araçlarını durmadan yeniden üretme" temeline dayanan insan doğası görüşünden ayrı tutulamaz. Dolayısıyla, evrensellik vardır, ancak bunun gerçekleşme biçimi, her zaman, somut (belli bir uzamda, belli bir zamanda yaşamış ya da yaşayan) bir toplumun özgüllüğüdür. Bu özgüllükler, gelişigüzel, tümüyle raslantısal değildir. Karşımızdaki bir "insan" topluluğuysa, bir "toplum"sa, kesenkes (mutlaka), bireyler arasında kurulan ilişkiler içinde, toplumun özdeksel varlığını ve temel ilişkilerini yeniden üretmeye yönelik etkinlikler en büyük ağırlığı taşıyacaktır.

64 SHWEDER *et al.* (2006): 723.

65 MARX & ENGELS (2013): 80.

Burada ana kaynak olarak kullanılan makalede, tin-ekin ilişkileri çerçevesinde, buna benzer bir evrensellik-özgüllük anlayışı savunulmaktadır. Makalenin başlığındaki şu sözler de bunun göstergesi: "Tek Zihin, Birçok Zihniyet" ("One Mind, Many Mentalities"). Başka bir deyişle: "tek kafa, birçok kafa yapısı" ya da "tek anlık (zihin), birçok anlayış". Kanımca bu yaklaşım, tin-ekin ilişkisini kavramamıza çok yardımcı olacak nitelikte. Evrensellik, *olanakların* ortak oluşunda aranmalıdır. Ancak bu olanaklar, her ekinde, değişik bir simgesel yapı ve davranış örüntüleri biçiminde gerçekleşmektedir.

Ekinsel tinbilim yaklaşımında, ana inceleme konusu, belli bir geleneksel davranış kalıbıdır. (Makalede buna "custom complex" deniyor. Türkçe buna, gelenek billurlaşması, gelenek karmaşası, gelenek tutamı, geleneksel davranış kalıbı ya da kipi, denebilir. Kullanımda tutarlılık gözetilerek, burada, "custom complex"e, "geleneksel davranış kipi" denecek.) Bu geleneksel davranış kiplerine birçok örnek verilebilir: küçük çocukların anne-babalarıyla, yalnızca anneleriyle ya da yalnız başlarına yatırılmaları; çocuğun istediği sürece meme emmesine izin verilmesi ya da örneğin bir yaşına geldiğinde zorla memeden kesilmesi; eşlerin birlikte yemek yemeleri ya da erkeğin ayrı yemesi; çocuk eğitiminde bağımsızlığın ya da toplumsal dayanışmanın desteklenmesi; vb. Geleneksel bir davranış kipinin incelenmesinde ilk adım, belli bir alanda böyle bir geleneksel davranış kalıbının bulunup bulunmadığının saptanması. İkincisi, bu davranış kipine taraf olanların bu konudaki bilgilerinin, düşüncelerinin, duygularının, isteklerinin ve inandıkları değerlerin açığa çıkarılması. Böylece de, belli bir uygulama kalıbıyla sonuçlanan bu tinsel (psikolojik) yapılanmaların nasıl bir kafa yapısına (zihniyete, anlayışa, dünya görüşüne) yaslandığının ortaya konması.[66]

66 *Handbook of Child Psychology, Vol. I.* (2006): 727.

Ekinsel tinbilim yaklaşımında, tutarlılık önyargısı yoktur. Başka bir deyişle, belli bir ekinde, bütün geleneksel davranış kiplerinde, aynı anlayış egemen olmayabilir. Ancak, olabilir de. Bu da somut olarak araştırılması gereken bir konudur. Örneğin burada ana kaynak olarak kullanılan makalenin birçok yerinde vurgulandığı gibi, son yıllarda yapılan birçok araştırmaya göre, özellikle Japonya, Kore, Çin gibi Doğu toplumları ile Kuzey Amerika, Batı Avrupa toplumları arasında, çok değişik alanlarda kendini gösteren temel bir dünya görüşü (zihniyet, anlayış, kafa yapısı) ayrımı var. Doğuda, geleneksel davranış kiplerinde, karşılıklı bağımlılık, dayanışma ve ortaklaşacılık başatken, Batıda, bağımsızlık, kişisel özerklik, kısacası bireycilik egemen. Doğu ile Batının geleneksel davranış kiplerinde, doğru, güzel, düzel (normal) olarak görülen davranışlar, iki ekin (kültür) dünyasında birbirinin tam karşıtı. Doğallayın (tabiatıyla), bu saptamada bir saltıklık (mutlaklık) aramak gerçekçi değil. Ne Doğu, ne de Batı, kendi içlerinde bütünüyle türdeş ekinlerde yaşamıyor. Yine de, çok sayıda araştırmanın, çok değişik alanda, böyle bir vurgu ayrımını ortaya çıkarmış olması ilginç.

Çocuklara, ekinlerinin geleneklerini aşılamada, geleneksel olarak içinde büyüdükleri ev ortamlarının belirleyici bir rolü bulunuyor. Bu ortamlar araştırılırken, bakılabilecek birçok konu var. Örneğin: Ev ortamı ile iş ortamı iç içe mi, birbirinden bağımsız mı? Ev ortamını oluşturan bireylerin sayısı küçük mü, büyük mü? Yalnızca anne-baba ile onların anne-babaları gibi çok yakın akrabalar mı, yoksa oymaklarda (aşiretlerde) görüldüğü gibi, daha uzak akrabalar da ev ortamının üyesi sayılıyor mu? Ev ortamında ilişkiler yoğun mu, seyrek mi? Ev ortamı başka toplumsal ortamlara açık mı, kapalı mı? Ev ortamında çocukla ilgilenmek başat olarak annenin görevi mi, yoksa sorumluluk paylaşılıyor mu? Anne-baba çocuk ilişkisi çocuk özekli (merkezli) mi, yetişkin özekli mi? Ev ortamlarında çocuklar, yaşlarına göre çok değişik tutumlarla karşılaşıyorlar mı, yoksa

yaş çok önemli bir etmen değil mi? İşte bu ve bunun gibi geleneksel davranış kipleri saptandıktan sonra, çözümlemede ikinci adım, her bir geleneksel kipin arkasında yatan anlayışın (zihniyetin, kafa yapısının, dünya görüşünün) ortaya çıkarılması.

Ekinsel tinbilimin çok önem verdiği bir konu da, çocuğun geleneksel simgeleri ve davranışları edinmesinde dilin oynadığı rol. Her çocuk bir dil öğreniyor. Ancak diller değişik. Her dil, belli bir ekinin (kültürün) simgesel dünyasını ve davranış kalıplarını hem dışavuruyor, hem de bunların aktarılmasında en etkili araç oluyor. Böylece çocuk, dil öğrenirken, aynı zamanda kendi ekininin başat simgelemelerini, davranış kiplerini yöneten değerleri, bakış açılarını da içselleştiriyor. Böylece dil, bir anlam kurucusu olmakla kalmıyor, çocuk için aynı zamanda bir *kimlik kurucusu* oluyor.

Ekinsel tinbilimin üzerinde durduğu en ilginç konulardan biri de, benlik, kişilik oluşumunda, bireyin kendini algılamasında ekinin nasıl bir etkide bulunduğu konusu. Bunu ortaya çıkarmak için, her ekinin kendine özgü "ben" görüşünün ne olduğunu araştırmak gerekiyor. O ekinde "ben neyim" ya da "ben kimim" sorusu nasıl soruluyor? Bu önemli bir soru mu, yoksa görece önemsiz mi? Soru yanıtlanırken, ekinin başat değerleri ne ölçüde benlik tanımında ölçüt olarak kullanılıyor? Böyle bir "ben olma" tutumunun gerisinde yatan anlayış (zihniyet, dünya görüşü, kafa yapısı) ne? Görüldüğü gibi, bu son araştırma konusuyla, ekinsel tinbilim, tinle ekinin, birbirlerini oluşturduklarını, biri olmadan ötekinin olamayacağını savunan yaklaşımının son gereğini de yerine getirmiş oluyor.

Şimdi bu yaklaşımın, bu kitapta savunulan yaklaşımla ne ölçüde uyuştuğu araştırılacak. Ana sorun, evrensellik-özgüllük konusu. İki yaklaşım da, evrenselliğin ancak özgüllükler biçiminde gerçekleşebileceği konusunda düşündeş (hemfikir). Ancak, evrenselliğin kurucu öğelerine gelindiğinde, ortaya bir ayrım çıkıyor. Ekinsel tinbilimcilere göre, ortak öğeler şun-

larla sınırlı: Hangi ekinin parçası olarak yaşarlarsa yaşasınlar, insanlar, kendilerine çevrelerini tanıma ve önceden kararlaştırarak davranma olanağını sunan, bilgi edinme, düşünme, duyumsama, isteme ve değer yükleme (atfetme) yetilerine sahiptirler. Bütün ekinlerde ortak yön, hep bu yetilerle donanmış bireylere dayanmalarıdır. Bunun ötesine geçildiğine, diyesim (yani) somut olarak neyin bilineceği, ne düşünüleceği, neyin duyumsanacağı, ne isteneceği, neye değer verileceği konularına gelindiğinde, artık insanlar arasında ortak yön kalmamaktadır. Somutluğu hep ekinler kurar ve bunu hep kendilerine özgü biçimde yaparlar.

Kanımca, evrensellik bu denli geniş tanımlanınca, gerçekte, ekinler arasında hiçbir ortak yön bulma olanağı kalmıyor. Çünkü, dikkat edilirse, ortak yön olarak sunulan tinsel yetilerin, gerçekte içi boş. Bunun, "bütün ekinlerin ortak yönü, insan ekinleri olmakla sınırlıdır," demekten başka bir anlamı yok. Burada savunulan duygutür kuramı, işte bu boşluğu doldurma olanağını sunuyor. Duygutür kuramına göre, insan tinleri (ruhları, psişeleri), tıpkı insan yinleri (vücutları) gibi, birtakım ortak duyarlık eksenleriyle donanmıştır. Nasıl ki yin, dış dünyayı, sınırlı sayıda duyarlık ekseniyle tanıyorsa, tin de dış dünyayı sınırlı sayıda duyarlık ekseniyle tanıyor. Yin için bunlar beş tanedir: görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma. Bunlara, "duyu" diyoruz. Tin için ise bunlar altı tanedir: sevme/sevmeme, güvenme/korkma, beğenilme/utanma, sevinme/üzülme, haz duyma/acı çekme, ayırdına varma/kavrayamama. Bunlara da "duygutür" diyoruz. Nasıl ki duyuların somut olarak hangi nesneleri duyumlayacakları çevreye bağlıysa, duygutürlerin hangi nesneleri duyumsayacakları da çevreye bağlıdır. Her iki durumda da "çevre", ekindir (kültürdür).

Duygutür kuramının, örneğin yukarıda sözü edilen geleneksel davranış kiplerinin incelenmesinde elverişliliği açıktır.

Her davranış karmaşasında (kompleksinde), şu sorular sorulacaktır: Bu karmaşada rol alan bireyler için: sevgi ya da tiksinti nesneleri nelerdir? Neye, kime güvenilir, neden, kimden korkulur? Hangi davranış beğenilir, hangisi utanma nedenidir? Neye sevinilir, neye üzülünür? Hangi kişiler, hangi davranışlar haz kaynağıdır? Hangileri insana acı verir? Karmaşayı (kompleksi) oluşturan ilişkiler yumağı, burada rol alan herkes için anlaşılır mıdır? Yoksa kavranması güç müdür? Son olarak da, bütün bu duyguları açığa vurmanın yolları nedir?

Duygutür kuramı, küçük bireyin yetişme süreci içinde gerçekleşen toplumsallaşmayı-bireyselleşmeyi anlamayı da kolaylaştırıcı niteliktedir. Küçüğü sarmalayan yakın çevre, yukarıda sözü edilen "ev ortamları", en iyi, çocuklara sağladıkları sevgi, güven, beğenilme, sevinme, haz duyma, çevresini ve kendini anlama olanakları araştırılarak çözümlenebilir (tahlil edilebilir, analiz edilebilir).

Konuşmayı öğrenmenin tinin kuruluşuna etkisi çözümlenirken de, duygutür kuramı işe yarar. Her ekinin, her dilin somutunda, çocuklara neyin nasıl sevileceğini, neye, nasıl güvenileceğini, neyin beğenileceğini, neden sevinileceğini, neden haz alınacağını, konuların nasıl kavranacağını gösteren yapılar, kurgular, simgeler, özetle, somut dışavurum (ifade) biçimleri bulunur. Bunlar, çocuğun tininin, içinde yer aldığı ekinle uyumlu bir biçimde kurulmasına yardımcı olurlar.

Kısacası, duygutür kuramı, ekinsel tinbilimin belli başlı bütün inceleme alanlarında işlevseldir. Bundan dolayı da, *karşılaştırmalı* incelemelerde özellikle işe yarayacak niteliktedir.

Sonuç

Marksizmin birey anlayışını açığa çıkarmak için girişilen bu araştırmanın ulaştığı belli başlı sonuçlar özetle şunlardır:

İnsan bir tür hayvan değildir. Kendine özgü bir canlı türüdür. İnsan tek toplumsal canlıdır. Topluluk halinde yaşayan birçok canlı olmakla birlikte, toplum yaşamı insana özgüdür. Toplum, bireyleri sarmalayan bir simgeler, nesneler, yapılagelişler dünyasıdır. Bu ekinsel (kültürel) dünyanın parçası olan bireyler, çevrelerini beyinlerinde imgeleyen, bilerek ve isteyerek davranan, kafalarında canlandırdıkları bir ereği önceden tasarlayarak gerçekleştirebilen, özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) dünyalarını, taraf oldukları toplumsal ilişkiler aracılığıyla durmadan yeniden üreten ve değiştiren, dünyada eşi bulunmayan kendine özgü canlılardır.

İnsanı niteleyen toplumsallık, insanın yinini (bedenini) de, tinini (ruhunu, "psişe"sini) de açıklayan en önemli değişkendir. Bir insan tininin, başka bir deyişle toplumsallığın bireysel biçiminin, kendi içine kazınmasına olanak veren bir yin, herhangi bir hayvan yininden temelde farklıdır. İnsanı tanımlama bakımından, hayvanlarla dirimsel (biyolojik) ortaklık ikincildir. İnsanı insan yapan şey, evrim süreci içinde, bireysel örgenliklerin (organizmaların), bir toplumsal ilişkiler ağında taraf olmanın gereklerini taşıyabilecek nitelikleri kazanmış olmasıdır. Kendi özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) yaşamını, başka bireylerle bir ilişkiler ağı içinde yeniden üretebilmek ve değiştirebilmek için, önayakların el haline gelmesi, gırtlağın konuşma diline olanak verecek biçimde evrilmesi, beynin bu ilişkileri yönetecek bir

oyluma ve kıvrımlaşmaya erişmesi, kısacası, ekin (kültür) dünyasını oluşturan yapılagelişleri, bireysel alışkanlıklar biçiminde somutlaştırmaya elverişli bir yinin ortaya çıkması gerekiyordu. İnsan yinini (bedenini) insan yini yapan şey, uzak ya da yakın başka canlılarla paylaştığı birtakım dirimsel (biyolojik) özellikler değil, toplumsallığı taşıyacak nitelikler edinmiş bir örgensellik (organizma) olmasıdır. İnsanı, nasıl ki yapısındaki atomlar, moleküller, gözeler (hücreler), dokular tanımlamıyorsa, şempanzelerle %95'ten yüksek oranda paylaştığı genetik yapı da tanımlamaz. İnsan dirimselliği (biyolojisi), insana özgü özellikleriyle, ancak toplumsallığın bir ürünü olarak açıklanabilir.

İnsanın yalnızca yini değil tini (ruhu, "psişe"si) de, diyesim (yani) bireysel duygu-düşünce dünyası da toplumsal kaynaklıdır. Tinin gereci (malzemesi), ekinsel (kültürel) yapılagelişlerin belli bir bireye düşen payını somutlaştıran alışkanlıklarla arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerden kaynaklanan duygu-düşüncelerdir. Her tin, bir dizgedir (sistemdir). Bu dizgeyi oluşturan duygu-düşünce gereci (malzemesi), ancak insana özgü olan bir dirimsellik (biyoloji) tarafından taşınabilir. Alışkanlıklarımız yinlerimize kazınmış durumdadır. Dolayısıyla, gerçekte toplum da yinlerimizdedir (bedenlerimizdedir).

İnsan tinini oluşturan duygu-düşünceler, toplumsallığın belirleyici olduğu bir evrim sürecinin yarattığı bir dizi duyarlığın, belli bir ekin tarafından yoğrulmasının ürünüdür. Nasıl ki insan yini, kendi çevresini beş eksenli bir duyarlık dizisi, beş duyu aracılığıyla algılıyorsa, insan tini de kendi çevresini altı eksenli bir duyarlık dizisi, altı duygutür aracılığıyla duyumsar. Bunlar, sevme, güvenme, beğenme, sevinme, haz duyma, anlama duygutürleridir. Arsbireysel (bireyler arası) ilişkilerde belli bir ekinde ortaya çıkan bütün duygu-düşünceler, bu altı duygutür ekseninde yer alan duyarlıklar sayesinde var olabilir. Sevme, sevilme, sevmeme, sevilmeme, güvenme, güvenilme, güvenmeme (korkma), güvenilmeme, beğenme, beğenilme, be-

ğenmeme, beğenilmeme (utanma), sevinme, üzülme, haz duyma, acı çekme, anlama, anlaşılma, anlayamama, anlaşılmama duygu-düşünceleri, ekinine göre, nesneleri ile yaşanma biçimleri değişse de, bütün ekinlerde ortak insan duyarlıklarının olanaklı kıldığı duygu-düşünce türleridir.

Ekinlerin özgüllükleri ancak bu ortak payda görülürse anlaşılabilir ve açıklanabilir. Her ekin, sayılan bu duygu-düşünce türlerini, özgül bir simgeler dünyası, özgül bir yapılageliş-ler dizisi aracılığıyla somutlaştırır. Yapılageliş-ler, işlevlerine ve bireyi belirleme güçlerine göre farklılaşan bir dizi rol, yapı, kurum biçimini alırlar. Özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) yaşamın yeniden üretilmesi ve değiştirilmesi, her ekine özgü düzeneklerle (mekanizmalarla) gerçekleşir. Belli bir ekinin anlaşılması ve açıklanması için, işte bu düzeneklerin araştırılması ve incelenmesi gerekir. Toplumsal verileri çözümlemek için gereken avadanlığı, başta Marx olmak üzere özdekçi (maddeci) tarih görüşü, toplumbilim (sosyoloji), insanbilim (antropoloji), kazıbilim (arkeoloji), ekinsel tinbilim (kültürel psikoloji) gibi toplumsal uzmanlık alanları sağlamışlardır ve sağlamayı sürdürmektedirler.

Bireysel tinlerin, dolayısıyla onları taşıyan yinlerin (bedenlerin) özgüllükleri de, yine ancak bu ortak payda bilinirse anlaşılabilir ve açıklanabilir. Her birey, belli bir ekinin, ortak bir toplumsal yaşamın tarafı olarak, aynı ekinin tarafı olan öteki bütün bireylerle bir şeyler paylaşır. Ancak, bu genel ortaklık çerçevesinde, her bireysel yaşantı eşsiz olduğundan, her tin de eşsizdir. Kaldı ki, yukarıda belirtildiği gibi, bu göreli farklılık olmasaydı, toplum da var olamazdı. Özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) yaşamın yeniden üretimi ve değiştirilmesi, ancak farklı bireyler arasında kurulan bir ilişkiler ağıyla olanaklıdır. Altı duygutürün belli bir ekince yoğrulması sonucunda ortaya çıkan ekine-özgü duygu-düşünceler, her birey tarafından kendine özgü bir biçimde yaşantılanır. Her birey, bu değişik duygu-düşünceleri,

kendine özgü bir biçime sokar, bunları kendine göre harmanlayarak deneyimler. Bu eşsiz deneyimler dizisi, her bireyin eşsiz tinini (ruhunu, "psişe"sini) kurar. Birey, kendini oluşturan alışkanlıkları, kendine özgü bir bireyoluş süreci içinde edinir. Bu süreç içinde edindiği altı duygutüre özgü duygu-düşünceler, bireysel tin dizgesinin yapıtaşlarını oluşturur. Bir bireyi anlamak ve açıklamak demek, ona özgü dizgeyi çözümlemek demektir. Bu dizge, geniş ölçüde bilinçdışıdır. Çözümlenmesi için gereken avadanlığı, başta Freud olmak üzere tinçözümcüler (psikanalistler), tinsağaltımcılar (psikiyatrlar), tinbilimcier (psikologlar), çeşitli sağlıkbilim (tıp) dallarıyla uğraşanlar, dirimbilim (biyoloji), genbilim (genetik) uzmanları sağlamışlardır ve sağlamayı sürdürmektedirler. Bireyi anlamak, bireysel anlağı (aklı) da anlamayı ve açıklamayı gerektirir. Başta oluşumsal bilgibilimin (genetik epistemolojinin) kurucusu Piaget olmak üzere, beyin araştırmaları, bilişim, yapay anlak (zekâ) alanlarında çalışanlar, bireyin anlak (akıl) yönünün anlaşılması ve açıklanması için gereken avadanlığı sağlamışlardır ve sağlamayı sürdürmektedirler.

Birey konusuna Marksist yaklaşım, bütün bu katkıların özümsenip yeniden yoğrulmasını gerektirir. Bu yeniden yoğurmada gözetilecek temel nokta, birey-toplum ikilisinin arasında bulunan diyalektik özdeşliktir. Hiç kuşkusuz, toplumsalın da, bireyselin de özgüllükleri ayrı ayrı araştırılmalıdır. Ancak, araştırma sürecinin hiçbir aşamasında, bu iki öğenin diyalektik özdeşliği gözden kaçırılmamalıdır. Sonul (nihai) erek, toplumsalın bütün özgüllüklerinin bireysele özgü dolayımlarla; bireyselin bütün özgüllüklerinin de toplumsala özgü dolayımlarla açıklanmasıdır. Bu dev boyutlu iş, kısa sürede, kestirmeden yöntemlerle üstesinden gelinebilecek bir iş değildir. Ne var ki, çaba sürüyor. Bugüne dek, ortaya yığınla katkı çıktığı da bir gerçek. Kanımca, Marksist yaklaşım, bütün bu katkıları harmanlamanın en verimli yoludur.

Önünüzdeki araştırmada da, karınca kararınca, bu dev ortak girişime bir katkıda bulunmaya çalıştım. Sanırım, bi-

rey/toplum sorunsalını kavramanın en elverişli yolu, konuyu tarih açısından ya da daha kapsamlı bir deyişle, "oluşumsal" açıdan ele almaktır. Belirtildiği gibi, birey/toplum olgusunun kaynağı, Charles Darwin'in kuramını yaptığı evrimdir. Evrim sürecinin, zamanımızdan yaklaşık otuz kırk bin yıl önce, bugün yeryüzünde tek başına kalan insan türünün, Avrupa'da Kromanyonların temsil ettiği *Homo sapiens* türünün üstün gelmesiyle sonuçlandığını biliyoruz. Bu türün kaynağı olan *Homo* cinsi, yaklaşık iki buçuk milyon yıl önce, bir küme insansının yaşamlarının özdeksel temelini kendi aralarında işbirliği yaparak yeniden üretmeye başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu işbirliğinin özdeksel koşulu, doğadan yararlanırken taştan yapılan aletlerin kullanılmaya başlanmasıdır. İki milyon yılı aşan bir zaman dilimi içinde, insanı insan yapan en önemli iki örgenin, el ile beynin gelişmesini açıklayan olgu budur. İlk kez Karl Marx'ın, Friedrich Engels'le birlikte dile getirdiği bu görüş, sanırım insan gerçeğini kavramada en verimli bilimsel katkı olmuştur. Ne var ki, arsbireysel işbirliğini gerektiren toplu üretimin gerçekleşebilmesi, bireylerin birbirlerini anlamalarına bağlıdır. İşbirliği için, işletişim zorunludur. İletişim ortak bir iletişim aracı gerektirir. Bu da dildir. Konuşma dili, insanların birtakım seslere ortak anlam bağlayabilmelerine, bunları "sesten oluşan simgeler" olarak algılayabilmelerine bağlıdır. Böyle bir gelişmenin gerçekleşmesi, dirimsel evrim içinde, yeterince farklı ses çıkarabilecek bir gırtlağın ve yeterince farklı anlam kavrayabilecek bir beynin gelişmesini desteklemiştir. Toplumun-bireyin oluşumunu açıklayan olgu budur. Bireysel anlığın (zihnin), düşünce yeteneğinin, dolayısıyla bilincin nasıl toplumsal iletişimden kaynaklandığını en iyi açıklayan düşünür George H. Mead'dir. Onun sayesinde, ekinin belirlediği toplumsal rollerin bireyleri nasıl oluşturduğu anlaşılmıştır. Bu oluşumun, çocuğun yetişmesi süreci içinde hangi aşamalardan geçtiğini ise, en iyi Jean Piaget araştırmıştır. Ancak ikisinin de eksiği, bu toplumsal rollerin değişkenliğini göz ardı etmiş ol-

malarıdır. Bu boşluğu dolduran düşünür ise, bireyi birey yapan toplumsal ilişki kalıplarının belli bir tarihsel gelişime bağlı olduğunu ortaya koyan Lev Vygotsky'dir.

Birey/toplum ikilisinin ortaya çıkışı ve oluşumu böyle açıklanmıştır ama, Freud'a gelinceye dek, bu ikilinin birey ayağının tinsel gerçeği, özgül bir bilimsel araştırma nesnesi olarak ele alınmamıştır. Bu dev adımı atan kişi, Sigmund Freud'dur. Freud'un büyüklüğü, tinin ustan (akıldan) çok duygudan oluştuğunu ve temelde bilinçdışında yer aldığını bulgulamaktır (keşfetmektir). Ne var ki Freud, bireysel oluşumda birtakın dirimsel dürtüleri öncelikli görmüş, bu nedenle de, insanın gerçek kaynağını oluşturan toplumsallığı-tarihselliği gözden kaçırmıştır. Tinin, Freud'un önemini vurguladığı bilinçdışı duygusal yönünün, her şeyden çok, arsbireysel (bireyler arası) duygusal ilişkilere bağlı olduğunu ortaya koyan düşünür, Harry Stack Sullivan'dır. Önce Sullivan, sonra da John Bowlby, toplumun varlığını sürdürebilmesi için işbirliği ne denli kaçınılmazsa; bireyin az çok sağlıklı bir tin iyesi (sahibi) olabilmesi için, doğumundan başlayarak, yüz yüze ilişkilere dayanan koruyucu bir güven ilişkisinin, o denli zorunlu olduğunu ortaya koymuşlardır. Ancak her ikisi de, temel güvene ilişkin bu toplumsal ilişki kalıplarının, her şeyden çok, ilgili toplumun ekinine bağlı olduğunu gözden kaçırmışlardır.

Bireysel tin gelişiminin toplumun ekin kalıplarına bağlı olduğunu ortaya koyan en önemli iki düşünür, Erich Fromm ile Karen Horney'dir. Fromm, bugüne dek, Marx'la Freud'u en verimli biçimde birleştirmeyi başarmış olan düşünürdür. Fromm, egemen üretim biçimine ya da toplum düzenine bağlı olarak, her toplumda baskın bir "bireysel özyapı" (karakter) örnekçesi (modeli) oluştuğunu, bu örnekçenin yaygın olarak benimsenmesinin, örneğin sömürü gibi kimi toplumsal gerçeklerin "toplumsal bilinçaltı"na gizlenmesine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan Fromm, insan tininin türsel doğasının, tıpkı Marx'ın dediği gibi, "kendi yazgısına egemen olmasını"

gerektirdiğini, dolayısıyla da bireylerin, ortak bir bilinçlenmeyle, "toplumsal bilinçaltını" açığa çıkarabileceklerini savunmuştur. Horney de, bireylerin geliştirdikleri uyum ve savunma düzeneklerinin (mekanizmalarının), temelde, içinde yaşadıkları ekin tarafından belirlendiğini, Freud'un dirimsellikte aradığı açıklamanın toplumsal ilişkilerde aranması gerektiğini savunmuştur. Tinçözümün önemli adlarından Erik Erikson da, doğumdan ölüme süregiden kişisel gelişimin toplumun egemen ekiniyle nasıl eklemlendiğini irdeleyen bir kuram geliştirmiştir.

İnsan bireyinin toplumsal bir varlık olduğu temel gerçeğiyle uyumlaştırılabilecek her tinbilimsel ya da toplumbilimsel katkıdan, hiç kuşkusuz, Marksist bir birey/toplum kuramının geliştirilmesinde yararlanılmalıdır. Bu çerçeve içinde, temelde Ivan Pavlov'a dayanan, ancak özellikle önce John Watson sonra da Albert Banderas gibi düşünürlerce geliştirilen davranışsal/toplumsal öğrenme kuramının değeri küçümsenmemelidir. Bu kuram, pekiştirme/cezalandırma düzenekleriyle, toplumsal rollerin bireylerce nasıl isteyerek üstlendildiğini anlamamıza olanak vermektedir. Hans Eysenck'in direşkence (ısrarla) savunduğu dirimsellik yaklaşımı bile Marksizme katkı sağlar. Çünkü bu yaklaşım, dışa dönüklük-içe dönüklük ya da soğukkanlılık-asabiyet gibi "mizacı" tanımlayan özelliklerin, bireyin toplumsallığı temel gerçeğini yadsımadan, nasıl geniş ölçüde kalıtımsal olabileceğini kavramamıza olanak verir. Bireysel tindüzenlerinin betimlenmesinde ise, Gordon Allport'la gelişmeye başlayan, bugün ise Amerikan tinbiliminde yaygın kabul gören Beş Büyük ayırıcı özellik yaklaşımı, Marksistlerin de çok işine yarayacak bir tanılama (teşhis) ve sınıflandırma aracıdır. Bunun yanı sıra, ekinlerle bireysel tindüzenlerinin iç içeliğini temel yaklaşım kabul eden ekinsel tinbilim (kültürel psikoloji) yaklaşımı da, Marksist bir birey/toplum kuramıyla geniş ölçüde uyumludur. Ensonu, Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği ve kendisini çağımızın en önde gelen toplumbilimcilerinden biri durumuna getiren "toplumsal

alanlar" kuramı, Marksist bir yaklaşıma kolayca uydurulabilecek niteliktedir. Bu kuramın can alıcı noktası, toplum düzeninin (dolayısıyla da temelde üretim biçiminin ve ekinin) belirlediği her toplumsal alanda, yine düzenin geliştirdiği toplumsal güç odaklarından pay almak için birbirleriyle yarışan bireylerin, "habitus"leri aracılığıyla, zaten daha önce toplumca belirlenmiş olmalarıdır. Görüldüğü gibi Bourdieu'de, tıpkı Marx'ta olduğu gibi, birey/toplum gerçekliği, özünde *eşanlı* ("simultaneous") ve *özdeştir* ("identical"). Durum böyle olunca, Pierre Bourdieu'nün usta bir toplumbilimci olarak geliştirdiği araştırma araçlarını, şu ya da bu toplum kesimini Marksist bir anlayışla incelemek için kullanmanın sağlayacağı engin olanaklar vardır.

Marksist bir birey kuramının geliştirilmesi, artık gündeme oturmuş durumdadır. Komünizm, insan türünün türsel varlığını koruyarak geliştirebilmesi için, en önemli gereksinim durumuna gelmiştir. Bu komünizm, bu güne dek tanık olduğumuz devletçi-baskıcı bir sosyalizm olmayacaktır. Bu komünizmde, bireysel gelişme ile toplumsal gelişme, birbirinin koşulu ve devingeci (motoru) olacaktır. Böyle bir düzenin, kuruluşuna yardım edecek, onu açıklayıp geliştirecek bir birey/toplum kuramına gereksinim vardır. Ölümünden bir yıl önce, 1894'te yazdığı bir mektupta, Engels, tarih hakkındaki tarihsel anlayışın keşfedilmesinin "*kaçınılmaz*" olduğunu, bunu Marx yapmasaydı da, bir başkasının bunu kesenkes yapacağını, çünkü bunun için "zamanın olgunlaştığını" yazmıştır.[1] Sanırım artık komünist bir birey/toplum kuramının da "vakti gelmiştir". Buradaki çabamla, çok geniş bir işbirliği gerektiren bu dev-boyutlu işe, çok az da olsa omuz verebilmişsem, ne mutlu bana.

1 MARX&ENGELS (2013): 181-182.

Gökhan Atılgan'la Söyleşi

Söyleşi başlangıcı:
15 Temmuz 2013

— Hocam, birey konusunda çalışmaya 2002 yılında başladınız. O yıl, Türkiye'de bir dönüm noktasının başlangıcıydı. AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte sosyal bilimciler ağırlıklı olarak İslamcılık, neoliberalizm, muhafazkârlık, hegemonya gibi konularda çalışmaya başladılar. Siz ise aykırı bir tercih yaparak "birey" dediniz. Söyleşimize bu noktadan başlayalım, izninizle. Niçin birey sorunu üzerine çalışmaya başladınız?

— O yıl başlamış olmamın özel bir nedeni yok. Birey konusu, benim için çok eski bir ilgi odağı. Nedeni de, on beş yaşımda, kendimi şöyle bir tartmaya başladığımda, ne beden ne de kafa olarak kendimi hiç mi hiç beğenmemem. Bunun üzerine, her sabah yarım saat jimnastik yapmaya başladım. (Bunu otuz yıl aralıksız sürdürdüm.) Bir de kendimi eğitmeye giriştim. (Bunu hâlâ sürdürüyorum.) Yirmi yaşımda Marksizmi keşfettikten ve akademik kariyerde "anayasa hukuku ve siyaset bilimi" alanını yeğledikten sonra, yıllarca siyaset-devlet konusunda kafa yordum. Bu çabaların ürünü olan *Devlet Nedir?*ı tamamladıktan sonra, niyetim "kapitalist devlet", en sonunda da "Türkiye'de devlet" konularına girmekti. 1983 başında üniver-

siteden atılınca, bu süreç kesildi. Yedi yıl sonra geri döndüğümde, karşı karşıya kaldığım ilk zorunluk, "anayasa hukuku" ve "karşılaştırmalı devlet sistemleri" konularında ders notu olarak kullanılabilecek yayınlar hazırlamaktı. Bu konularda iki kitabım 1996'ya dek çıktı. Bu arada ve sonrasında, birbiriyle ilgisiz konularda çalıştım. Yaşım ilerledikçe, yeniden bir ana konuya odaklanma gereğini duydum. Devlet konusunda artık ip kopmuştu. Bir gün kendi kendime, "Marksizm her toplumsal konuda ahkâm kesiyor; peki, birey konusunda söyleyecek bir sözü yok mu?" diye sordum. Böylece, on beş yaşımda, "ben niye böyle oldum?" diye kendim için sorduğum soruyu, bu kez bir "Marksist birey kuramı" arayışına dönüştürdüm. Kısacası, benim bu konuya yönelmemde, o günlerdeki siyasal ortamın herhangi bir etkisi olmadı. Altmış yaşına ulaşmak üzere olan Marksist bir düşünürün, gençliğinde kendi derdine düştüğünde kafasını kurcalayan bir sorunu, artık bilimsel bir düzlemde ele alma gereksinimi yöneltti beni bu konuya.

— *Çalışmanıza Marksizmin birey konusunda neler söylediğini ve neler söyleyebileceğini araştırarak başladığınız anlaşılıyor. Marksizmin, kapitalizm için geliştirdiği gibi sistematik ve özgül bir kuram geliştirmediği sonucuna ulaşıyorsunuz. Marksizm neden sistematik bir birey kuramı geliştiremedi? Tuhaf değil mi bu durum?Acaba Marx sonrası Marksistler, Marx'ın kendisi hangi konulara ağırlık verdiyse öyle devam ettikleri için mi?*

— Marksizm, toplumsal yaşamın her alanının incelenmesine katkıda bulunabilecek son derece güçlü bir kuramsal yaklaşımdır. Toplumsal yaşam ise, neredeyse sonsuz sayıda araştırmaya konu olabilecek zenginliktedir. Marksistlerin önde gelen ereği toplumu dönüştürmek olduğundan, kapitalizmin krizleri, emperyalizm, küreselleşme, tekelcilik, sınıf mücadelesi gibi konulara öncelik vermiş olmalarına şaşmamak gerekir. Yine de Marksizmin, bu alanlar dışında da, sanattan ideolojiye, edebiyattan siyasete dek çok çeşitli konularda çok değerli araştırmalara destek olduğu unutulmamalıdır.

Doğrudan doğruya birey konusunda yapılmış değerli çalışmalar da vardır. İlk aklıma gelen birkaç katkıyı burada anımsatmak isterim. Lev Vygotsky'nin *Düşünce ve Dil* kitabının Rusçası 1934'te yayınlanmıştır. Erich Fromm'un Marx'la Freud arasında bir bireşim yaratmaya çalışan kitabı (Türkçe'ye *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum* diye çevrilmiştir) 1962 tarihlidir. O kitaptan sonra da Fromm, Marksist bakış açısından da yararlanarak insan kuramına önemli katkılarda bulunmuştur. Fransız Komünist Partisi'nin önde gelen düşünürlerinden olan Lucien Sève, 1969 yılında, *Marksizm ve Kişilik Kuramı* diye bir kitap yazmıştır. István Mészáros 1970'te, Bertell Ollman ise 1971'de, yabancılaşma konusunda son derece değerli birer araştırma gerçekleştirerek, Marksizmin insan türünü nasıl gördüğünü açıklıkla ortaya koymuşlardır. Daha yenilerde, 2001'de yayınlanan *Bodies of Meaning* kitabıyla, David McNally, postmodernizme karşı Marksist birey anlayışını çok güçlü bir biçimde savunmuştur. Dolayısıyla Marksizmin, bu güne dek birey konusunda dişe dokunur bir düşünce geliştirmediğini söylemek yanlıştır. Buna karşılık, bu alanda Marksizme daha çok iş düştüğü doğrudur. Ancak bu, toplumsal yaşamın her alanı için geçerli bir saptamadır. *Kapital*'in üçüncü cildinin tamamlanmadığı, o günden beri de kapitalizmin çok köklü değişiklikler yaşadığı göz önünde tutulursa, kapitalizm kuramında bile Marksizmin artık söyleyecek önemli bir sözü kalmadığı savunulamaz.

— *Konuyla ilgili kendisinden söz ettiren çalışmalardan biri, Adam Schaff tarafından yazılan ve ilk baskısı 1970'te yapılan Marxism and the Human Individual adlı yapıt. Ancak sizin çalışmanızda bu eserin adı bile anılmıyor. Neden?*

— Adam Schaff'ın kitabını çıkar çıkmaz okumuştum. Aradan uzun yıllar geçtiği için şimdi ayrıntılı bir değerlendirmede bulunabilecek durumda değilim. Ancak kitabın bilimsel düzeyinin bana çok düşük geldiğini iyi anımsıyorum. "Marksizm insana değer vermez, Marksizm insancıllığa karşıdır" anlayışına karşı çıkmak için kaleme alınmış, iyi niyetli, sevimli ama oldukça yüzeysel bir kitaptı bu.

— Adam Schaff'ı anmışken Wilhelm Reich ile ilgili bir sorum da olacak. Kitabınızda birey/toplum ikilisinin birey ayağının ruhsal boyutuna eğilen pek çok bilim insanının çalışmalarından kendi odak noktalarınıza ve perspektifinize göre müthiş bir biçimde yararlanıyorsunuz. Reich, Marksist olduğu 1927-1936 döneminde bu alanın en önemli isimlerinden birisi olarak kabul ediliyordu. Faşizmin alıcı bulmasının ardında yatan kişilik mekanizmalarından sınıf bilincine ilişkin yeni tanım geliştirme çabalarına kadar pek çok önemli esere imza atmıştı. Freud'un toplumsal etmenleri ihmaline ilişkin önemli eleştiriler de yapmıştı. Kitabınızda Reich'tan alanyazın kısımları da dahil olmak üzere hiç söz etmiyorsunuz. Bunun nedenini de öğrenebilir miyiz?

— Bence Reich, büyük bir düşünür olmaktan çok, güzel bir düşünür. Sıcacık, çok çekici bir insan. Özellikle 1930'larda, Sex-Pol döneminde yaptığı çalışmalar çok etkileyici. Devrimciliği, gençlerin "sevişme hakkı"nı savunusu öylesine etkili olmuştur ki, devrimci ya da ilerici geçinen örgütler bile, ürküye kapılıp onu üyelikten atmışlardır. Bildiğim kadarıyla, kendini hem Komünist Parti'den hem de Psikanaliz Derneği'nden attırmayı başaran başka bir eylemci yoktur. Ne var ki, cinselliğin de kaynağında olan bir kozmik enerji keşfettiği iddiasıyla Einstein'ın karşısına dikilecek denli saçmaladığı sonraki yılları bir yana bırakılsa bile, Reich'ın, birey kuramına kayda değer bir katkısı yoktur. Görüşü şöyle özetlenebilir: 'Freud'un en büyük buluşu, cinsel dürtüyü en önemli ruhsal belirleyici olarak görmesidir. Ancak Freud, bu buluşunu mantıki sonucuna götürüp cinsel özgürlüğü savunacağına, uygarlığın ancak bu yaşam dürtüsünün dizginlenmesiyle gelişebileceğini ileri sürmüştür. Bu yanlışın bedeli çok yüksektir. Devlet ve aile baskısı altında cinsel doyumsuzluğa mahkûm edilen gençlerin ruhları örselenmekte, yaşam için ileri atılma güçleri yok edilmekte, bundan da en çok kapitalistler ve otoriter devlet yandaşları yararlanmakta. Bu kısır döngüyü kırmanın, antikapitalist ve özgürlükçü mücadelenin önünü açmanın tek yolu, başta gençler olmak üzere, insanların cinsel doyumlarına olanak

sağlamaktır.' Kabaca özetlediğim bu görüş nasıl değerlendirilebilir? Cinsel baskının hem bireysel, hem de toplumsal sonuçları olduğu doğrudur. Ciddi bir ruh hekimi olarak, Reich, özellikle *Character Analysis* kitabında, bu baskının bireysel sonuçlarını incelemiştir. Kitabı zamanında SBF kitaplığı için ben getirtmiştim. Çok da yararlanarak okumuştum. Cinsel baskının toplumsal sonuçlarını ise Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi, Cinsel Devrim, Sınıf Bilinci Nedir?* gibi kitaplarında ele almıştır. Bu kitapların hepsi, tek solukta okunan, çok sürükleyici metinlerdir. Ama, içlerinde, yukarıda söylediğimin ötesinde pek bir şey de bulunmamaktadır. Öyleyse, her şeyden önce Reich'ın temel tezi değerlendirilmelidir: Cinsel özgürlük olunca insanların kendilerinde yeni bir yaşam kurmak için gerekli devrimci gücü bulacakları tezi geçerli midir? Benim yanıtım şöyle: Bütün baskılar gibi, cinsel baskının da ruh gücünü kırıcı bir etki yarattığı, bu etkinin en çok gençlerde örseleyici sonuçlar yarattığı doğrudur. Ama bütün bir toplumsal boyun eğiş mekanizmasını böyle bir etmene bağlamak bana inandırıcı görünmüyor. Devletlerin savaşa sürüklediği kitleler içinde, çok başka nedenlerle, 'isyan edeceğine ölüme gitmeyi yeğleyen' yığınla insan bulunduğunu düşünmek herhalde yanlış değildir. Kaldı ki, kendisi bunun bilincinde olmasa da, Reich'ın cinsel özgürlükçülüğü bile kendi içinde baskıcıdır. Reich, tıpkı Freud gibi, bir tek karşıcinsel ilişkiyi sağlıklı sayar. Böyle bir yaklaşım, cinsel yönelimleri bakımından azınlıkta kalan insanlar üzerinde, ayrı bir cinsel baskı kaynağı oluşturur.

— Bence kitabınızın en önemli özelliklerinden biri başından sonuna diyalektik yöntemle kurgulanması. Bildiğim kadarıyla Türkiye'de diyalektik üzerine ilk makaleyi yazan akademisyen sizsiniz. "Toplumsal Araştırmalarda Diyalektik Yöntem" başlıklı makaleniz 1967'de yayımlanmıştı. Gerçi bu kitabınızı okuyunca diyalektiği kavrayışınızın zaman içinde başkalaştığını ve doruklara tırmandığını gördüm. Şimdi şunu sormak istiyorum: Neden diyalektik? Diyalektikte niçin bu kadar ısrarcısınız? Buna bağlı olarak

Türkiye'de Marksist sosyal bilimcilerin diyalektikle ilişkilerindeki cılızlığı neye bağlıyorsunuz? Bu sonuncu soruyu şunun için soruyorum: Marksist akademisyenlerin çalışmalarında diyalektik yöntem kullanılmıyor değil elbette. Ama ya kısmi olarak, ya örtük olarak ya da metnin içine gömülü olarak kullanılıyor. Sizin bu kitabınızda olduğu gibi diyalektik yönteme göre tasarlanmış bir çalışmayı en azından ben bilmiyorum.

— Bilindiği gibi diyalektik, Hegel'in geliştirdiği, Marx'la Engels'in ise eşi az bulunur bir ustalıkla kullandıkları bir düşünme biçimi. Özü; olguları ilişkisellik, süreç ve nitel dönüşüm anlayışıyla kavramaya dayanıyor. Marksist bakış açısının en önemli kurucu öğesi bu. Bence böyle bir kafa yapısı olmadan, bilime büyük bir katkıda bulunmak çok güçtür. Bu yalnızca toplum bilimleri için değil, doğa bilimleri için de geçerlidir. Örneğin Einstein'ın uzam-zaman kavrayışı, tam bir diyalektik kavrayıştır. Newton'da uzam ve zaman, birer çerçevedir. Einstein'da ise, uzam "uzamda bulunan nesnelerden'; zaman da, 'hareket eden nesnelerden' ayrı olarak kavranamayacak olgulardır. Kısacası, her şeyin varlığı her şeyin varlığına bağlıdır; her şey hareket etmekte, kendine özgü süreçlerden geçmektedir; belli bir nicelik artışı nitel dönüşüme yol açmaktadır. Enerji ile maddenin birbirine dönüşümü görüşü, çarpıcı bir diyalektik düşünce örneğidir. Ne var ki, diyalektik bakış, öyle tek başına öğrenilebilecek bir "konu" değildir. Çünkü, diyalektik, benim de o sözünü ettiğin makalede verdiğim yanlış izlenimin aksine, üç dört "yasa" ya da "ilke" ezberlenerek kavranamaz. Diyalektik, her zaman, ancak 'uygulanarak' öğrenilebilir. Diyalektiğin 'uygulanması' ise, her şeyden önce, incelenecek 'konunun biliminin' derinlemesine kavranmış olmasını gerektirir. Engels'in işaret ettiği gibi, diyelim tarihsel maddecilik yapılacaksa, öncelikle çok çok sağlam bir tarih bilgisine sahip olmak gerekir. Bu, her alanda böyledir. Psikolojiyi de, sosyolojiyi de, siyaset bilimini de diyalektik bir yaklaşımla kavramanın birinci koşulu, psikoloji, sosyoloji ya da siyaset bilimi alanında, bu güne dek bilim insanlarının neler söylemiş olduğunu çok iyi bilmektir. Kısacası, 'diyalektik uz-

manlığı' diye bir şey yoktur; şu ya da bu bilim dalının 'bilimsel, dolayısıyla da diyalektik uzmanlığı' vardır yalnızca. 'Diyalektik uzmanlığı' diye bir şey var olduğu ölçüde, soyut birtakım kuralların birbirinden kopuk örneklerle anlatılmaya çalışıldığı bir 'bilgi dalı' olabilir ancak. Bu da kendi içinde çelişkilidir. Diyesim, özünde olanaksızdır: Birbirinden kopuk örneklerle, tanım gereği bütünlük varsayan bir düşünce biçimi nasıl anlatılabilir ki? Türkiye'de diyalektiğin başarılı bir biçimde 'uygulanmadığı' görüşüne katılmıyorum. Çünkü, bunu söylemek, 'Türkiye'de bilim yoktur' demekle aynı anlama gelir. Oysa, ilgili bilim insanı 'diyalektikçe' düşündüğünün ayrımında olmasa bile, diyalektiği "örtük, metnin içine gömülü biçimde" kullansa bile, ülkemizde çok iyi bilim insanları bulunduğu su götürmez. Ben toplum bilimlerini biliyorum az çok. Örneklerimi oradan verebilirim. Ama bunu yapmam doğru olmaz. Saymaya başlayınca, şu ya da bu adı atlama tehlikesi vardır her zaman. O da, unutkanlıkla atlananlara ya da insan her yere yetişemediği için gözden kaçmış olanlara haksızlık olur. Ben, Marksizmle tanıştığım yirmi yaşımdan beri, diyalektiği hep bu dediğim anlamda kullanmaya çalıştım. *Demokrat Parti* monografim, *Devlet Nedir?* kitabım bunun örnekleridir. Şimdi birey konusunu da aynı anlayışla ele almaya çalışıyorum. Konu birey olunca diyalektik yaklaşımın somut olarak ne anlama geldiğini, hem kitabımın "bilişsel araçlar"a ayırdığım birinci bölümünde yöntemimi anlatırken, hem de konuyu 'diyalektik açıdan' ele almaya çalıştığım öteki iki bölümde 'uygulamada' göstermeye çalıştım. Sen bunu beğenmişe benziyorsun da, bakalım başkaları da aynı fikirde olacak mı?

— İzninizle Hocam, sonraki soruma geçmeden önce, bu konudaki görüşümü söylemek istiyorum: 'Kendiliğinden diyalektik' ile 'planlı diyalektik' arasında bir ayrım yapmak gerektiğini, bu ikisi arasındaki ayrımın sanıldığından daha önemli olduğunu düşünüyorum. Şeylerin nedenler, koşullar, sonuçlar olarak doğrudan ya da dolaylı olarak birbiriyle ilişkili olduğunu düşünerek çalışmak ile

bir konuyu diyalektik olarak tasarlayarak çalışmak arasında hem biçim hem de sonuçlar bakımından çoğu durumda sanıldığından büyük farklar çıkabiliyor ortaya.

Şimdi soruma geçeyim: Konu diyalektikten açılmışken, Marx'ın, kitabınızın merkezinde duran bir metni hakkında bir sorum olacak. Grundrisse'de "Ekonomi Politiğin Yöntemi" başlıklı bir parça olarak yer alan ve Ekonomi Politiğin Eleştirisi'ne Katkı'ya "Giriş" olarak yazılan ama basılmayan metinden söz ediyorum. Sizin "iyi ki yazmış" dediğiniz ve kitabınızda çok yararlandığınız bu metin, bana kalırsa da az bilindiği oranda çok kıymetli bir yöntem metni. Ancak, bir de 'keşke yazmasaydı' imasıyla sözünü ettiğiniz bir metin daha var. Bu da Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın ünlü "Önzöz"ü. Bazı Marksist yorumcular, bu iki metin arasındaki farkların Marx'ın "araştırma yöntemi-sunuş yöntemi" ayrımından kaynaklandığını savunuyorlar. Bu argüman bana da ikna edici görünüyor. İki metni, birlikte ve bu gözle okuduğumda, yazılış amaçlarından kaynaklanan farkları görebiliyorum; ama dikkatlice bakınca çelişkili metinler olmadığını da anlayabiliyorum. Bu konuda neler söyleyeceksiniz?

— İtirazın ve yeni sorun, bana belki derdimi daha iyi anlatma olanağını verecek. "Önsöz" metni için, bana "keşke yazmasaydı" dedirten şey, bu metnin dangıl dungul, mekanist bir Marksizm anlayışını besleyen baş kaynak olmasıdır. Çünkü bu metinden, rahatça şöyle bir sonuç çıkarılmıştır: Toplumların dönüşümünü sağlayan en güçlü etmen, teknolojik gelişmedir. Oysa iş böyle anlaşılırsa, "Berlin duvarını yıkan teknolojidir" diyen Turgut Özal'ı da Marksist saymak gerekir! Çok zengin, çok boyutlu, çok katmanlı bir görüşü birkaç tümcede özetlemeye kalkışırsanız, bu gibi yanlış anlamalara yol açmanız neredeyse kaçınılmaz olur. Geçen sorunda sözünü ettiğin makalemi yazışım, Politzer'ın *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* kitabını Türkçe'ye çevirişim ile aynı zamana denk düştü. Politzer'in kitabı, gerçekten de bir "başlangıç" olarak görülür ve diyalektiği kavramak için onunla yetinilmezse, hiç kuşkusuz çok yararlıdır. Ne yazık ki, birçok "Marksist"

kuşağın diyalektik bilgisi orada kalmış ve bu kalışın bedeli çok ağır olmuştur. Çünkü, bir diyalektik "planın" ancak incelenecek konuyla iyice haşir neşir olduktan sonra yapılabileceği görülmemiş, konudan bağımsız bir "planlı diyalektik" kurgulanabileceği, bu diyalektik planın da soyut olarak öğrenilebileceği varsayılmıştır. "Önsöz"ün kaynaklık ettiği yaygın tarihsel maddecilik anlayışı da, buna benzer, çok büyük zararlara yol açmıştır. Örneğin Sovyetler Birliği'nde egemen olan görüş, devrim bir kez yapıldıktan sonra, üretim güçlerinin alabildiğine gelişmesiyle sosyalizmin kendiliğinden serpileceği biçimindeki büyük yanılgıdır. Oysa üretim güçlerini, kendi başına etkili, bağımsız bir etmen olarak görmek Marksizme de, tarihsel gerçeklere de düpedüz aykırıdır. Rönesans ve Reform olmadan, kapitalizmin gerçekleştirdiği büyük maddi atılım yaşanabilir miydi? Petrol zengini ülkeleri, satın aldıkları yığınla "anahtar teslimi fabrika" gerçekten kalkındırmış mıdır? İşin doğrusu şudur ki, toplumsal dönüşüm için, üretim güçleriyle birlikte üretim ilişkilerinin, dolayısıyla da üstyapının hep birlikte değişip gelişmesi şarttır. Marksizmde üretim biçiminin toplumun en etkili belirleyicisi olduğu gerçeğinden, altıyla üstüyle toplum bütünüyle dönüşmeden üretim biçiminin, dahası, yalnızca üretim güçlerinin dönüşebileceği sonucu çıkmaz. Bunu açıkça görebilmek için, diyalektiğin kurallarını ya da "Önsöz"de maddeci tarih görüşünü özetleyen birkaç tümceyi ezberlemek asla yetmez. Onun içindir ki böyle ezberlenmeye elverişli metinler, sonuçta yarardan çok zarara yol açar. Açmıştır da. "Giriş" araştırma yöntemini, "Önsöz" ise sunuş yöntemini gösteriyor, demek de bence yanlıştır. "Giriş", somut bir bilim alanında, ekonomi politikte, hem araştırmanın hem de sunuşun nasıl yapılması gerektiğini açıklayan son derece öğretici bir metindir. Orada, "Önsöz"de karşımıza çıkan kestirmecilikten eser yok. Yeri gelmişken şunu da belirteyim: Marx çok yazmış, eşi zor bulunur bir büyük düşünürdür. Önemli bir bölümü yayınlanması düşünülmeyen kişisel müsveddeleri-karalamaları da kapsayan bu büyük yığın içinde, böyle yanlış anlamalara yol açabilecek başka formüller de vardır. Örneğin, feodalizmi yel değirmeniyle, kapitalizmi

de fabrikayla özdeşleştiren deyişler, aynı türden bir "üretim güçleri saplantısı"na yol açabilir. Burada çok dikkatli olmakta yarar var. Bilimde kestirmeciliğe yer yoktur. Araştırmanın zahmetli "somut"u yaşanmadan geliştirilen bir sunuşun parlak "soyutu", yanıltıcı bir cila olarak kalmaya mahkûmdur. Maddeci tarih görüşü de, diyalektik de ancak "yapılarak" öğrenilebilir. "Yapma"nın konusu-nesnesi de, bu görüşün, bu yaklaşımın "dışında" bir şey olmalıdır. Görüşü, yaklaşımı soyut olarak incelemede "yapma" yoktur ki, bunlar böyle bir incelemeyle kavranabilsin. "Alet", ancak kendi dışında bir nesne üzerinde kullanılarak öğrenilebilir. Elbette, kullanma kılavuzunu önceden okumanın yararı büyüktür. Senin "planlı diyalektik" dediğin de budur. Ancak temel gerçek şudur ki, yüzme yüzerek, alet de kullanılarak öğrenilir. Bilmem bu kez ne demek istediğimi biraz daha anlaşılır bir biçimde anlatabildim mi?

— *"Yel değirmeni size feodal lordlu toplumu verir; buharlı değirmen ise, endüstriyel kapitalistli toplumu" ifadesi teknolojik belirlenimci Marksistlerce de, Marx'ı teknolojik belirlenimcilikle eleştirenlerce de sık sık kullanılıyor. Herhalde Marx gibi büyük bir düşünür teknolojinin hukuktan, siyasal rejimin özelliklerinden, kültürden vb. bağımsız olmadığını bilecek kadar tarih bilgisine sahipti. Gerek bu ifade gerekse de "Önsöz" metni Marx'ın bunları hangi soyutlama tarzının hangi düzeyinde söylediği ya da yazdığı, kısaca onun diyalektik yöntemi iyice bilinmeden ancak çarpık bir şekilde yorumlanabilir, diye düşünüyorum. Ancak asıl konumuz bu olmadığı için bir sonraki soruma geçiyorum. Umarım Marx ve Marksizm üzerine ayrıca bir söyleşi yapma imkânımız olur.*

Kitabınızın en önemli yanı "duygutür kuramı". Bu kurama nasıl ulaştınız? Bedenin beş duyusu gibi, ruhların da altı duygutürü olduğuna ilişkin fikir sizde nasıl gelişti? Bu kuramı inşa maceranızı çok merak ediyorum. Nasıl gördünüz bunu?

— Her yeni adım gibi, bunun da öncesinde bir "eksiklik duygusu" var. Eksiklik şu: Herkes, bu güne dek insanların çok çeşitli

kültürlerde yaşadığını, bundan sonra da değişik kültürler göreceğimizi söylüyor. Peki, neye dayanarak bu çeşitli kültürlerin hep "insana ait" kültürler olduğu söyleniyor? Bu sorunun yanıtı, insanın bedensel birliğine dayanılarak verilemez. 'Kafa yapımız ne olursa olsun, değil mi ki hepimiz aynı türden bedenlere sahibiz, bu durum insan türü olarak birliğimizi açıklamaya yeter,' diyemeyiz. Böyle diyebilmemiz için, hayvan türlerinde olduğu gibi, insan türünün de, bedenine işlenmiş içgüdülerce yönetildiğini kabul etmemiz gerekir. Ne var ki, böyle bir kabulün geçerliği yok. İnsan, içgüdülerince değil, her zaman belli bir kültür çerçevesinde yer alan, şu ya da bu güçte dayatmalara şu ya da bu ölçüde uyarak ya da karşı koyarak gerçekleştirdiği davranımlarla kendini yöneten bir canlı. *Felsefenin Sefaleti*'nde Marx'ın dediği gibi (mealen aktarıyorum), 'insan, kendi oyununun hem yazarı hem de oyuncusudur'. Bu oyunlar hiçbir biçimde birbiriyle karşılaştırılamayacak ölçüde birbirine yabancıysa, her tür gibi ortak özellikleri olması gereken bir "insan türü"nden nasıl söz edebiliriz? Diyalektik bize ne diyor? "Benzerlik olmadan farklılık olamaz." Örneğin bir balina ile bir elektrik ampulünü "karşılaştırmaya" kalkışmak, saçmalık olur. Anlamlı bir karşılaştırma, ancak kimi ortak noktaları olan nesneler arasında yapılabilir. Öyleyse sorumuz şudur: İnsan bulunan her yerde karşımıza çıkan kültürleri karşılaştırmak için insanlarda ne gibi ortak noktalar arayabiliriz? Birinci yanıt, bedendir. Gerçekten de, bedenimiz türseldir. Ancak biz, kültürü, yalnızca bedenimizle değil, her şeyden önce duygu-düşüncelerimizle algılarız. Her bireyde bulunan bu duygu-düşünce yapısının adı da ruhtur (ya da benim kitaptaki deyişimle, "tin"dir). Demek ki, yanıtımızı arayacağımız yer ruhtur. Ruh dediğimiz şey, gerçekte kültürlerin bireysel biçimidir. Bunun içeriği özdeş olamaz. O zaman ne tarih olurdu ne başka bir şey. İnsanlık hep aynı çerçevede yaşayan (bu çerçeve bir ekin ya da bir "kültür", bir "anlam örgüsü" olamazdı) bir canlı türü, gerçekte, değişmez bir doğaya sahip bir hayvan türü olurdu. Peki o zaman ruhlarımızın ortak yönlerini nerede bulacağız? İşte duygutür kuramı, bu sorunun yanıtı. Gelmiş

geçmiş ve gelecek bütün insanların türsel birlikleri, "ruhsal duyarlık olanakları"nda yatıyor. Nasıl ki bedenimizin beş duyusu, her birimize sınırsız çeşitlilikte deneyimler yaşama olanağı sunarken, yine de bunları beş temel boyutta tutuyorsa; ruhsal duyarlıklarımız da, her birimize sınırsız çeşitlilikte duygu-düşünceler yaşama olanağını verirken, yine de bunları altı temel boyutta tutuyor. Yalnızca beş duyumuzun bulunması, nasıl her birimizin sonsuz çeşitlilikte nesne görmemizi, koklamamızı, işitmemizi, tatmamızı ya da bunlara dokunmamızı sağlıyor, ancak bu temel boyutlar dışında kalan deneyimlere kapılarımızı kapıyorsa; altı duygutürümüz de, bize ancak sevgi-kızgınlık, güvenme-korkma, beğenme-ayıplama, sevinme-üzülme, acı çekme-haz duyma, anlama-anlayamama boyutlarında yer alan duygu-düşünceler yaşama olanağını veriyor. Her boyutta yer alabilecek duygu-düşünce çeşidi, kültürden kültüre değişen neredeyse sonsuz bir çeşitlilikte. Yine de, çok farklı seslerin hep aynı işitme duyusuyla algılanması gibi, çok çeşitli kültürlerin çok çeşitli duygu-düşünceleri, hep herkeste aynı olan şu ya da bu duygutürün sağladığı duyarlıkla algılanıyor. Çok çeşitli sesler yine de bizim için "ses"se, çok çeşitli duygu-düşünceler, aynı şekilde, "bak bu duygu-düşünce, sevme-sevmeme duyarlığımıza ilişkindir" diye tanınabiliyor. Böyle bir beden ve ruh duyarlığı ortaklığımız olmasaydı, sanırım "tür olarak insan"dan söz etme olanağı bulamazdık. Şunu da belirteyim ki, insan türünün ruhsal birliğini araştırırken bakılabilecek tek konu duygu-düşünce duyarlıkları değildir. Nasıl ki, beden söz konusu olduğunda, çevreyle alışverişimizi sağlayan yalnızca duyularımız değilse, hareket yeteneklerimiz ve bunların sınırları da bedenlerimizin ortak özelliklerini oluşturuyorsa; böyle ortak "ruhsal davranış olanaklarımız" ve bunların yapısal sınırları olabilir. Ben yalnızca duyarlık konusuna bakabildim.

Somut olarak bu altı duyarlık eksenine ise, 1920'li yıllardan başlayarak önce Gordon Allport'un sonra da başkalarının çabalarıyla geliştirilen "ayırıcı özellik" (İngilizcesi "trait") verilerini kullanarak ulaştım. Bu araştırmaların mantığı şudur: Önce, bir dilde,

örneğimizde İngilizce'de "ruhsal durumları" niteleyen bütün sözcüklerin dökümü yapılır. Allport'un kendisi, bu özelliği taşıyan dört bin dolayında sözcük belirlemiştir. Sonra bunlar, birbirleriyle yakın ilişkisi olanlar yan yana getirilerek kümelendirilir. Çeşitli düşünürlerin çabasıyla, temel ruhsal özelliklere işaret eden bu kümelerin sayısı adım adım düşürülmüştür. Zamanla, düşürüle düşürüle, Beş Büyükler (Amerikalıların "the Big Five" dedikleri) görüşüne ulaşılmıştır. Bu görüşe göre, çeşitli sormacalarla insanların beş ayrı boyuttaki eğilimleri saptanarak her birey için ayrı bir karakter betimlemesine ulaşmak olanaklıdır. Bu beş boyut şunlardır: merak ("openness"), sorumluluk ("conscientiousness"), dışa dönüklük ("extraversion"), sevimlilik ("agreeableness"), asabilik ("neuroticism"). Ne var ki, ben bu sonucu olduğu gibi alıp kullanamazdım. Çünkü burada, karakterlerin çok farklı özellikleri harmanlanıyor. Bir yandan her bireyin doğuştan getirdiği bir "mizacı" var. İnsanların mizaç özellikleri Eski Yunan'dan beri tanımlanmıştır. Antik Çağ'ın dört temel öğe anlayışına koşut olarak, insanların ya hava gibi hareketli, ya toprak gibi içine kapanık, ya ateş gibi değişken ya da su gibi kayıtsız oldukları saptanmıştır. Bunlar tıpkı sarışın ya da esmer olmak gibi, kalıtımsal olarak getirilen özelliklerdir. Oysa ben yalnızca, ekinlerin-kültürlerin bireylerce yaşanmasına aracılık eden, içerikleri ve yaşanma biçimleri kültürlerden kaynaklanan özellikleri arıyordum. Ruhların ortak duyarlık eksenlerini araştırırken hep buna dikkat ettim. Altı duyarlık boyutuna, altı "duygutür"e böyle ulaştım. Son olarak şunu belirteyim ki, bu duygutürlerin somut içerikleri her kültürde farklı olduğundan, o kültürde bunlara ait duygu-düşüncelerin de o kültüre özgü, başka kültürlerden farklı, adları olması kaçınılmazdır. Ben bunları ister istemez Türkçe adlandırdım. Bunların başka kültürlerdeki içerikleri araştırılırken, ilgili duygu-düşüncelerin o kültüre özgü adlar taşıyacağı, bunun da Türkçe'den tam sadık bir çeviri olmasının beklenemeyeceği göz önünde tutulmalıdır.

— Duygutür kuramsal keşfiniz bana kalırsa dünya çapında çığır açıcı ve bu konuda daha sonra yapılacak çalışmalara yön gösterici, öncülük edici bir nitelikte. Kuramla ilgili dikkatimi çeken noktalardan biri şu: Her bir duygutür için verdiğiniz örnekler bir insanla bir başka insanın ilişkisi üzerinden. Neden bütün örnekleri böyle seçtiniz? Örneğin sevmek/sevilmemek ya da güven duymak/korkmak diğer canlılarla ya da nesnelerle kurduğumuz ilişkilerde de geçerli değil mi?

— Keşke bütün soruların böyle kolay olsa. Bunun yanıtı apaçık ortada: İnsanın kaynağı insandır. Kişinin insan olması, her zaman, ayrıksız olarak, kesin ve mutlak bir ilke olarak, başka bir insanla ilişkide bulunmasına bağlıdır. Yeryüzünün bir köşesinde, her türlü beslenme, barınma, diyelim başka hayvanlarca kollanma gibi olanaklar içinde bile olsa, yalnız başına kalmış bir insan yavrusu asla insanlaşamaz. Başka bir insanla temas, bizim için en temel varlık sorunudur. Dolayısıyla, tinimizin-ruhumuzun kaynağı da, her şeyden önce başka insanlardır. Duygutürler, ancak bu yoldan "işlemeye açılabilir". Bunlar, şu ya da bu kültürün biçimlendirdiği yüz yüze ilişkiler içinde bir kez oluştuktan sonra, başka nesnelere yönelik duygu düşüncelere de araçlık ederler. Ancak, oluşum için vazgeçilmez ilk adım, her zaman başka insanlarla ilişkidir. Hayvan ya da eşya ile sınırlı bir "ilişki" dünyasında, insanın oluşumuna yer yoktur. İnsanın tanımı, "toplumsal tek canlı" değildir boş yere. Her birimizin ruhudur, toplum. Hayvanı da eşyayı da sevme ya da onlardan korkma yeteneğimizi de, ancak insanlarla yüz yüze ilişkilerimiz aracılığıyla edinebiliriz. Her türlü duygu için, her zaman, bir başka insanı nesne örneği olarak vermemin nedeni budur. İnsan dışındaki nesneler, her zaman, her koşulda "türev nesneler"dir. Bir tek insan, "asli nesne"dir.

— Hocam, kitabınızın bir bölümünde Freud ile olağanüstü bir eleştirel tartışma yürütüyorsunuz. Hem büyüklüğünü teslim ediyorsunuz Freud'un hem de kuramlarındaki yanlışlıkları gösteriyorsunuz. Bu tartışmanın bir yerinde "Bireyin her alanda yaşadığı

hoşluklar, ona, eşeysel (cinsel) dürtüsü aracılığıyla zevk verir" diyorsunuz. Burada şöyle bir soru ortaya çıkıyor. Cinsel dürtü hayat boyu değil, belirli yaşlardan sonra körelip yok oluyor. Ama hazlar için aynı şeyi söyleyemeyiz sanırım. Cinsel dürtüler tükendiğinde biyoloji, hazlarımızı bize ne aracılığıyla yaşatır?

— Sorunun yanıtını birlikte düşünelim istersen. Freud'un büyüklüğü, insan tinini ("psyche"yi) bilimsel araştırma nesnesi yapmış olması. Hepimizde bir duygu-düşünce karması bulunduğu öteden beri biliniyordu. Freud, bu karmaşık gerçeğin kendine özgü bir yapısı olduğunu ve sanılanın aksine, bu yapının çok büyük bölümünün bilinç dışında kaldığını gösterdi. Yapının işleyiş düzeneğini araştırırken Freud, genellikle iki büyük dürtünün insanları harekete geçirdiği görüşüne ulaştı. Biri bizi yaşama yöneltiyor, öteki ise ölüme. Fransız işletkeci (mekanist) maddeci geleneğin etkisinde kalmış bir hekim olarak Freud, bu dürtülere maddi bir temel ararken şöyle bir sonuca vardı: Bizi yaşama yönelten en güçlü dürtü, eşeysel (cinsel) dürtüdür. Ölüm, dolayısıyla da saldırganlık eğilimimizi açıklayan ise, bizi oluşturan canlı maddenin, adeta "devinmekten yorularak" cansız maddeye dönüşmeye duyduğu özlemdir. Freud'un "ölüm içgüdüsü" görüşü pek kabul görmedi. Cinselliğin neredeyse karşı konulmaz gücü konusunda ise, çok daha duraksamalı bir durum çıktı ortaya. Ancak düşünürlerin büyük çoğunluğu, bireyleri devindiren en önemli duygunun eşeysel doyum arayışı olduğunu kabul etmediler. Bu karşı çıkışın haklı olduğunu düşünüyorum. Toplumsal tek canlı olan insanın eğilimlerinin kaynağını yininde (bedeninde) aramak yanlıştır. İnsanın gereksinimlerini, doyum nesneleri belirler. Bu nesneler de her zaman ekinseldir-toplumsaldır. Ancak şunu da görmek gerekir ki, insanın erkesi (enerjisi) bedenindedir. İnsan bir hayvan türü olmadığı için, bu enerjisi her zaman tini aracılığıyla, bir duygu-düşünce demeti olarak harekete geçer. Belli bir yoğunluğu-yeğinliği aştıklarında bu tinsel devinimler, heyecanlar-coşkular biçimini alırlar. Altı duygutür ekseninin her birinde, Haz Duyma-Acı Çekme duygu-

türü sayesinde, böyle heyecanlar-coşkular yaşamak olanaklıdır. Ancak Haz Duyma-Acı Çekme duygutürünün haz yönünün, bedenin özellikle eşeysel yönünü kullandığı da bir gerçektir. Yalnızca aşk tutkusuyla yanıp tutuşurken değil, büyük bir bilimsel buluş yaparken ya da yığınların çılgınca alkışladığı bir başarım sergilerken de eşeysel haz duyumsanabilir. İşte bu gözlemlere dayanarak, çok çeşitli kaynaklardan beslenebilecek hazların, belli bir niceliği aşınca eşeysel (cinsel) biçime bürünebileceğini, Freud'u yanıltanın da bu gözlem olabileceğini düşündüm. Bütün yaşam işlevlerimiz gibi cinsel dürtünün de yaşla güç yitirdiği doğru olmakla birlikte, duyulan heyecan-coşku belli bir nicelik eşiğini aştığında, sanırım "artık bu yaşta bu duygulanım bir eşeysel uyarım taşıyamaz" demek gerçekçi değil. İnsanın duygulanımları yininden (bedeninden), açık seçik biçimde ayırt edilebilecek değişik "içgüdüler"den kaynaklansa, falanca içgüdü yaş gereği olarak yok olur demek, olanaklı olabilirdi. Ama insanda öyle bir şey yok. Yanıtımın duraksamalı olmasının nedeni de bu. Özetle, belli bir nicelik birikmesinden sonra, bütün duygutür eksenlerinde çok büyük heyecanlar-coşkular yaşanabilir. Belli bir eşik aşıldıktan sonra, Haz Duyma ekseni öteki bütün eksenlere haz aracı olurken, bedenin eşeysel zevk alma özelliğini de harekete geçirebilir.

— Kitabın kültüre ayrılan kısmında çok canlı bir tartışma var ve burada yürüttüğünüz çözümleme pek çok şeyi yeniden düşünmemizi gerekli kılıyor. Bu bölümde, bireyin işi tarafından belirlenebilmesi için önce bireyin ortaya çıkması gerektiğini söylüyorsunuz. Sınıfsal konumların bireyi belirlemediği çünkü ondan önce aile, eğitim, kültür ve ideoloji aracılığıyla bireyin kişiliğinin geniş ölçüde belirlendiği de başlıca savlarınızdan biri. Sınıfsal konumların rolü gerçekten bu kadar az mı? Bireyler sınıfsal rollerini üstlenmeye başladıklarında dünyayı tahvil ve bonolar, döviz pariteleri, faiz, piyasa, kâr diye de görmeye başlayabilir; üretim tezgâhı, maaş, ev kirası, kömür parası diye de. Sınıfsal aidiyet ya da iş nedeniyle

dünyadaki farklı konumlanışların kişilik oluşumlarındaki etki potansiyelinin daha yüksek olduğunu düşünemez miyiz?

— Bu soruya özellikle sevindim. Çünkü derdimi anlatamamış olduğumu görüyorum. Ben hiçbir yerde, "sınıfsal konumların bireyleri belirlemediğini" söylemedim. İşe girecek yaşa gelinceye dek bireyi belirleyen bütün yüz yüze ilişkiler, aile, okul, arkadaşlar, başat ekin (kültür), egemen düşüngü (ideoloji), bunların hiçbiri "nötr" değil ki! Hepsi zaten sınıfsal olarak belirlenmiş durumda. Ancak işte, buralarda sınıfsal etki, hep birtakım "dolayımlardan" geçerek gösteriyor kendini. Ancak, üretim ilişkilerine taraf olunca birey, sınıfsal rolünü dolaysız olarak üstlenecek duruma geliyor. O yaşa geldiğinde ise, kişiliği çoktan oluşmuş oluyor. Patron ya da işçi olması, doğrudan doğruya sınıfsal bir belirlenim. Ama merhametli ya da gaddar bir patron olması, yine merhametli ya da gaddar bir işçi olması, üretim ilişkilerinde yer almasından çok önce yüz yüze ilişkilerin, ortak duyguların, ekin araçlarının, düşüngüsel baskıların belirlediği bir sonuç. Sınıfsal konum bireyin üretim ilişkilerindeki yerini belirler, ama tinyapısının (psikolojisinin) ayrıntıları, ilgili bireyin daha anasının karnında başlayan sayısız etkilenim sonucunda belirlenir. Kaldı ki, üretim ilişkilerinde yerini aldıktan sonra bile bireyin tinyapısı işletkel (mekanik) bir biçimde sınıfını yansıtmaz. Öyle olsaydı, işçiler daima emekçi partilerine oy verirler, toplumda her zaman azınlıkta olan sömürgenler de hiçbir zaman seçim kazanamazlardı. Gerçek şudur ki, kitapta da söylediğim gibi, sınıfsal belirlenim genel kural olarak edilgin bir belirlenimdir. Etkin hale gelmesi için, sınıf savaşımının açıkça ortaya çıkmış olması, Marx'ın deyişiyle sınıfın, yalnızca nesnel olarak sınıf değil, "kendisi için sınıf" durumuna gelmiş olması gerekir. Özetle, sınıfsal konum toplumsal ilişkilerde en temel belirleyicidir. Ancak bireysel tinyapılarının oluşmasında, sınıf konumu, genel kural olarak, aile-arkadaşlar-okul-moda fikirler-moda tutum alışlar vb. aracılığıyla kor kendini ortaya. Kişi, bu etkiler sonucunda, çalışacak yaşa gelmeden çok önce kişiliğinin temel özelliklerini edinir. Aile, ekin çevresi vb. zaten yüksek bir sınıf bilinciyle yoğrulmuş-

sa, çocuk küçük yaşta sınıf bilinci edinebilir elbette. Ama, Marx'ın dediği gibi, egemen sınıfın fikirleri de genellikle egemen oluyorsa, küçük yaşta sınıf bilinci edinmek oldukça az bulunur bir durumdur. Çoklukla bireyler, karmakarışık düşünce ve duygularla gelirler çalışma yaşına ve ancak üretim ilişkilerinde sınıflarının gereği olan yeri alınca sınıfsal etkiye daha açık hale gelirler. Ne var ki, orada da, sınıf genellikle edilgin belirleyici olarak kalır. Etkinleşmesi, sınıf savaşımının keskinleşmesine bağlıdır. Bir kez etkinleştikten sonra ise, siyasal savaşımda en etkili belirleyici durumuna gelir. O zaman da zaten devrim gündeme gelmiş demektir.

— Ben de bu yanıta sevindim. Çünkü bir sonraki sorum tam da şimdi verdiğiniz yanıtla ilişkili olacaktı. "Başat kültür" nasıl oluşur, ya da bir sınıfın kültürü nasıl başat hale gelir? Buna bağlı olarak da, biraz açmanızı isteyeceğim, başat kültür bireylere nasıl ve ne tür dolayımlarla nüfuz eder?

— Kitapta da belirttiğim gibi ekin (kültür), toplum bilimlerinin en yığmalık kavramlarından biri. İçinde yok yok. Bu soruyu yanıtlayabilmek için, ekini şöyle tanımlamak elverişli olabilir: Ekin, kendimizinkiler dahil bütün toplumsal davranışları anlamlandırmamıza ve değerlendirmemize olanak veren düşünceler ve duygulanımlar bütünüdür. Altı duygutür ekseninde yer alan bütün duygu-düşünceler ekin kaynaklıdır. Örnek olarak, bugün içinde bulunduğumuz ekinin Sevme/Sevmeme duygutürünü alalım. Hem resmi, hem egemen, hem de en yaygın duygu-düşünceye göre, en yüce sevgi anne sevgisidir; en büyük değer de çocuklardır. Bu anlayışın sonucu olarak da, "aile toplumun temelidir". Oysa gerçeğe eleştirel gözlerle bakabilsek, töre cinayetlerinden genel olarak kadına karşı şiddete dek korkunç boyutlarda bir kadın sömürüsünün tam da bu ekinsel örtünün altında gizlendiğini kolayca görebiliriz. Sözde "kutsal" ve "masum" saydığımız çocuklarımıza karşı cinsel tacizin çok büyük çoğunluğunun da aile çerçevesinde gerçekleştiğini görebiliriz. Başta faşizm olmak üzere, günümüzün bütün gerici, tutucu, baskıcı düzenlerin-

de, kurulu düzenin korunup sürdürülmesinde ailenin yüceltilmesinin en güçlü ekinsel-düşüngüsel araç olduğunu görürüz. Ama bunu kaç kişi görebilir? Büyük çoğunluğun gözünde, dolayısıyla kurulu düzenin alabildiğine sömürdüğü yığınların da gözünde, bu belirttiğim gerçekler birkaç "bozguncu" görüşten başka bir şey değildir. Bu koşullanma, Sevme-Sevmeme duygutürünün öteki bütün alanlarında geçerli olduğu gibi geriye kalan beş duygutürün her yönü için de geçerlidir. Toplumda, neyin doğru, neyin güzel, neyin güvenilir, neyin saygın olduğunu belirleyen hep egemen sınıfların ve güçlerin dünya görüşünü dile getiren düşüngülerdir (ideolojilerdir). Bunlar, başta toplu iletişim araçları (medya) olmak üzere, din adamlarından öğretmenlere, toplumun her köşesindeki kanaat önderlerine dek, egemen güçlerin paralı ya da gönüllü sözcüleri tarafından durmadan yinelenir ve böylece kafalara çakılmaları sağlanır. Bu koşullanmalar çocuk daha anasının karnındayken başlar ve dünyaya gözünü açtığı andan itibaren, çocuğun toplumla karşılıklı etkileşimi çerçevesindeki bu belirlenme süreci, hiç durmadan işler. Kundaklanma biçiminden dinlediği ninnilere dek, toplumun yeni bireyi aralıksız olarak bu egemen ekinin-düşüngünün etkisiyle yoğrulur. Aile içinde günlük yaşamdan, arkadaşlardan, okuldan, televizyondan vb., dur durak bilmeden akıp gelen ve küçük bireyi biçimlendirip duran bir etkileme söz konusudur. Bu başat ekin-düşüngü (kültür-ideoloji) demetinin gerisinde, başta egemen sınıflar, katmanlar, bütün kurumlarıyla devlet, kısacası, çıkarı kurulu düzenden yana olan bütün toplumsal güçler vardır. Gramsci'nin "hegemonya" dediği şeyi sağlayan da bu durumdur. Sömürü, salt baskıya dayandırılarak sürdürülemez. Her zaman, sömürülenlerin bir ölçüde rızasını gerektirir. İşte, çocuk daha anasının karnındayken başlayan ve bütün toplumsal ilişkilere yayılan bu ekinsel-düşüngüsel koşullanma, egemenlerin sömürülenlerin rızasını almalarını sağlayan en güçlü araçtır. Yeri gelmişken belirteyim: Bizde egemen çıkarların topluma benimsetilmesinde önde gelen düşüngüsel (ideolojik) araçlardan biri de dindir. Dolayısıyla, bir bölüm solcunun sandığının aksine, bizde yercillik

(yeryüzünden yana olma, laiklik), Atatürkçü burjuvazinin dar çıkarlarının çok ötesinde, sömürülen yığınların kendi durumlarını görmelerini sağlamada dönüşül (kritik) önem taşıyan bir savaşım alanıdır.

— Eserinizde birey kuramı 'kültür-birey', 'toplum-birey' ilişkisellikleri eksenlerinde tartışılıyor. Bu eksenler acaba 'kültür-sınıf-birey', 'toplum-sınıf-birey' şeklinde kurulamaz mıydı? Bu soruyu, toplumsal sınıflara gerek kitabınızda gerek bu söyleşide verdiğiniz ağırlığa rağmen sormak istiyorum.

— Bu sorunun arkasında, "bir çalışma Marksist olacaksa, mutlaka sınıf dolayımından geçmeli" gibisinden bir önkabul yatıyor gibi geliyor bana. Öyleyse, öncelikle bu önkabulün değerlendirilmesi gerekiyor. Sınıflı toplumlarda, bireylerin konumlarının belirlenmesinde sınıfın temel veri olduğu doğru. Ancak sınıfın belirleyiciliğinin bu biçimde açıklığa kavuşması, kapitalist toplumun bir özelliği. Daha önceki sınıflı toplumlarda da esas belirleyici olanın sınıf savaşımı olduğunu, insanlık ancak kapitalizm aşamasına ulaştıktan sonra ayrımsadı. Kaldı ki, kapitalizm koşullarında bile, bu durum ancak sınıf savaşımına bilinçli olarak taraf olan kişiler için açık. Büyük çoğunluk için, bu gerçek hâlâ bulanık. Nedeni şu: Sınıf son kertede belirleyici; ne var ki, bu belirleyicilik çok değişik dolayımlardan geçerek kendini belli ediyor ancak. Bu bakımdan, bence sorudaki "kültür-sınıf-birey" ya da "toplum-sınıf-birey" sıralaması, dolayımların sınıfsal yapıdan kaynaklandığını yeterince vurgulamadığı için yanıltıcı olabilir. "Sınıf-kültür-birey" ya da "sınıf-toplum-birey" denmesi daha gerçekçi olur gibi geliyor bana: Toplumu en genel anlamda ve en güçlü biçimde belirleyen olgu, üretim biçimi. Sınıflı toplumlarda bu üretim biçimi, toplum çapında, kendini sınıf savaşımı biçiminde gösteriyor. Sınıf savaşımı, toplumu oluşturan tüm ilişkilere, ekinin (kültürün) tüm öğelerine damgasını vuruyor. Ama her durumda bu "damga", "damgalanan gerçekliğin doğasına" uygun bir biçime bürünüyor. Örneğin felsefede sınıf savaşımı, düşünselcilik/özdekçilik (idealizm/materyalizm) çatışması biçimini alıyor. Bireyin topluma katılması (ve bu

katılımı ölçeğinde toplumu dönüştürmesi) her zaman bireyden-bireye ilişkiler biçimini alıyor. Bu ilişkilerin bir bölümünün yüz yüze olması gerekiyor. Yoksa insan yavrusu insanlaşamıyor. İşte, toplumun hangi tür ilişkilerden oluşacağı, ekinin ne gibi öğelerle kurulacağı, hep üretim biçiminin belirlediği bir durum. Ancak burada, Marx'ın direterek üstünde durmasına karşın çoğu kez gözden kaçan bir gerçeği anımsatmak isterim: Üretim biçiminin (dolayısıyla da sınıf savaşımının) belirleyiciliği, her zaman, "daha önce oluşmuş olan" toplumsal ilişkilerin ve ekin öğelerinin "yeniden yoğrulması" biçiminde gerçekleşiyor. Yeni bir üretim biçimi başat duruma geldi diye, tarih "kopmuyor"; hep "yeniden biçimleniyor". Bu yeniden biçimlenme, bireyleri çerçeveleyen, onları içine çeken çeşitli rol ve yapıların hepsi için geçerli. Belli bir düzeye ulaşmış üretim güçleriyle uyuşan üretim ilişkilerinin belirlediği yüz yüze ilişkilerle ve çevresine egemen olan ekin öğeleriyle "halleşe halleşe" gelişen birey, üretim biçiminin, sınıf savaşımının etkisini, ancak bütün bu "kendi doğalarına uygun biçimde" belirlenmiş toplumsal ilişkiler ve ekin öğeleri aracılığıyla içselleştiriyor. Dolayısıyla, sınıfın doğrudan belirleyiciliği, ancak sınıf savaşımının açıkça ortaya çıktığı ayrıksı durumlarda karşımıza çıkan bir olgu. Bunun dışında, tıpkı üretim güçlerinin gelişme düzeyi gibi, sınıf gerçeği de, ancak "ortamı biçimlendirerek" kişiyi belirleyebiliyor. Bu belirlemenin nasıl olduğunu da, genel kuramdan çıkarsamak olanaksız. Her zaman, belli bir yerdeki, belli bir zamandaki, belli bir sınıflı toplumun kendi bireylerini yoğurması ve onlar tarafından hep yeniden yoğrulması söz konusu olduğuna göre, araştırmanın hep erek edinilen çözümleme düzeyine uygun soyutlukta-somutlukta kuramsal araçlarla yürütülmesi gerekiyor. "Sınıflı toplumlarda birey şöyle belirlenir" dersek, işimize pek yaramayacak bir soyutluk düzeyinde kalırız. "Kapitalist toplumlarda sınıfsal belirleme şöyle olur" dersek, biraz daha işe yarayacak bir soyutluk düzeyine inmiş oluruz. Ama, o da pek varsıl bir bilimsel sonuca götürmez bizi. Buna karşılık, "şu çağdaki, şu sınıflı toplumda bireysel tinlerin nasıl oluştuğunu" ortaya çıkarmak istersek, anlamlı bir araştırma stratejisi geliştirebi-

liriz: İlgili toplumun, içinde yer aldığı tarih dilimini (dünyadaki konumunu) göz önünde bulundurarak, üretim güçlerinin düzeyine, üretim ilişkilerinin niteliğine, sınıfsal yapısına, bu temel verilerin o topluma özgü tarihsel gelişimin biriktirdiği toplumsal kurumları, yapıları, rolleri ve ekin öğelerini ne yönde yeniden yoğurduğuna bakarak, nesnel olarak çeşitli sınıflar içinde yer alan bireylerin, kendilerine özgü çevrelerin gereği olarak ne tür yüz yüze ve dolaylı ilişki ağları içinde ortaya çıkıp geliştiklerini, tinyapılarının bu karşılıklı etkileşim içinde nasıl oluştuğunu araştırabiliriz. Özetle, birey-toplumu anlamak istiyorsak, bu iki öğe arasındaki diyalektik özdeşliğin ikinci aşamasının bize sağladığı kuramsal araçları kullanarak, belli bir toplumun birey-toplum karşılıklı diyalektik özdeşliğinin üçüncü aşamasını, kısacası, o somut toplumda, bireyin hangi toplumsal dolayımlardan geçerek, toplumun da hangi bireysel dolayımlardan geçerek oluştuğunu açıklığa kavuşturmaya çabalayabiliriz. Bu çabamızda, sınıfsal belirlemeyi vurgulayan Marksizm, çok önemli bir yardımcıdır. Ancak, bu yardımın etkili olabilmesi için, sınıfsal belirlemenin her toplumsal ilişki (kurum, yapı, rol) için, her ekinsel öğe (aile, arkadaşlar, okul, iş ilişkileri, eğlence, siyaset vb. gibi bağlamları anlamlandıran duygu-düşünce yapıları) için, hangi somut biçimlere büründüğünü görebilmemiz gerekir. Bunu da bize ancak, genel bir Marksizm bilgisi değil, altı duygutürümüzün duyarlıklarının içini dolduran değişik "toplumsal ilişki ve ekin öğesi türlerinin", ayrıca da, bireysel "tinyapılarının", *özgül bilimleri* gösterebilir.

— *Genel bir değerlendirme yapmamıza imkân verecek bir soruyla içeriğe ilişkin sorularımın sonuncusunu sormak istiyorum. Marksizmin hedefi en genel anlamıyla dünyayı değiştirmekse, bunun da öznesi işçi sınıfıysa birey kuramı hem Marksizm hem de işçi sınıfı bakımından neden önemli?*

— İki noktaya değinmek istiyorum. Biri değişimin öznesiyle, ikincisi ise kurulacak yeni düzenle ilgili. Değişimin öznesi, işçi sınıfı. Bu sınıf, kapitalizmin üretim güçlerinde yarattığı ve Marx'la

Engels'in daha 1848'de, *Manifesto*'da, unutulmaz satırlarla betimledikleri dur durak bilmeyen gelişimin sonucu olarak, boyuna nitelik değiştiriyor. Daha 1857'de kaleme aldığı *Grundrisse* diye adlandırılan defterler dolusu notlarının bir yerinde Marx, inanılması güç bir öngörüyle şöyle bir kestirimde bulunuyor: Üretim güçlerindeki bu müthiş gelişimin sonucunda, böyle bir gelişimle baş edebilmek için, emekgücünün, üretimde, doğanın yanı sıra, bilimlerin o güne dek ürettikleri bilgileri de kullanması kaçınılmaz olacak. Böylece ortaya, bu çok gelişmiş üretim gücünün kullanıcısı olan "toplumsal insan" (sosyal insan) çıkacak. O koşullarda artık, çalışma gününün bir bölümünde emekgücünün karşılıksız çalıştırılmasına, diyesim artı-değer üretimine dayanan sömürü biçimi, üretim güçlerinin bu gelişimi karşısında yetersiz kalacak; başka bir deyişle, kapitalist üretim biçimi artık kendi yarattığı gelişmeyle baş edemez duruma gelecek. Marx'ın öngörüsü böyle. Sanırım, bugün artık, üzerinden bir buçuk yüzyıl geçtikten sonra, Marx'ın kestirimi doğrulanmış bulunuyor: Günümüzün ileri üretimi, artık bu üretimi gerçekleştirenlerin en gelişmiş bilim dallarında, özelikle de bilişim alanında üstün bir donanıma sahip bulunmalarını zorunlu kılıyor. Bugün artık, en gelişmiş üretim alanlarında, mavi tulumlu işçi sınıfı değil, kafa emeğini el becerisiyle tamamen kaynaştırmış olan yepyeni bir işçi sınıfı başat duruma gelmiş bulunuyor. Marx'ın proletaryası artık bu sınıf. Kapitalizm bu sınıfın varlığıyla bağdaşamadığından, gitgide faşistleşiyor. Dünyanın kurtuluşu bu kokuşmuş düzenin, işlevsiz kaldığından baskı ve yıkımdan başka bir şey getiremeyecek olan bu kapitalist düzenin bir an önce ortadan kaldırılmasını zorunlu kılıyor. Ya devrim olacak ya da toptan çürüyeceğiz. Devrim de, ancak bu yeni proletaryanın girişimiyle gerçekleşebilecek. Şimdi geliyorum yeni kurulacak düzenin niteliğine. Marx'ın beklentisine göre, yeni düzenin komünizm olacağını biliyoruz. 1875'te kaleme aldığı *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marx, bu komünizmin, kesintisiz bir süreç içinde, ancak yine de bir hazırlık aşamasından sonra kurulacağı görüşünde. Yıkılan toplumun damgasını ister istemez

taşıyacak olan bu hazırlık aşamasının ereği, eski toplumun izlerini bir an önce yok etmek, üretim güçlerinde, özellikle emekgücünde ve üretim ilişkilerinde, komünizmi olanaklı kılacak gelişmeyi sağlamak. Kanımca, en ileri kapitalist ülkelerde artık bu aşama tamamlanmıştır. Dolayısıyla buralarda artık proletarya diktatoryasına filan gerek yoktur. Aksine, buralarda böyle bir şeye kalkışmak gericilik olur. Üretim ilişkileri bir çırpıda dönüştürülebilecek olgunluğa erişmiştir. Doğrudan doğruya komünist düzene geçilecektir. Bu da, 1864'te kurulan Birinci Enternasyonal'in düşman kardeşlerinin, komünistlerle anarşistlerin artık tamamen barışması, proletarya dahil hemen bütün sınıfların ortadan kalkması, baskıya dayanan devlet örgütlenmesi yerine herkesin doğrudan katkıda bulunabileceği özyönetimci yapıların hemen kurulması, orduların dağıtılması, sınırların silinmesi gibi köktenci ve yaygın değişimlerin, çok hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesi anlamına geliyor. Sonrasını kestirebilmek için hep bir öncesine bakan genel beklentinin aksine, tarihteki her savaş gibi her devrim de, her zaman bir öncekinden çok değişik biçimlere bürünmüştür. Dolayısıyla, önümüzdeki kaçınılmaz devrimin nasıl olacağı, eskiye bakılarak bilinemez. Ben bunun, fazla bir şiddet gerektirmeden, genel bir tutum alışla gerçekleşeceğini düşünüyorum. Diyelim milyonlarca çalışan, paylaşımcı iletişim araçlarıyla (sosyal medya) haberleşerek bir sabah, işe gideceklerine yataklarında kalacaklar. Egemenlerin zart zurtlarına kahkahayla karşılık verecekler. Baskı odaklarının kullandığı bilişim ağlarının komuta düzeneklerini kırıp ("hackleyip") bunların güçlerini bir anda yok edecekler. Böyle bir komünizm, Marx'ın "toplumun gelişiminin koşulu her bireyin kendi gizilgüçlerinin alabildiğine gelişmesi olacaktır" diye betimlediği bir düzendir. İşte böyle bir düzenin Marksizmi de, artık sınıf çözümlemesine değil, yeni "toplumsal birey"in çözümlenmesine odaklanacaktır. Günümüzün Marksizminde birey kuramını gündemin başına taşıyan temel gelişme işte budur.

— Son sorum biçime yönelik. Bu kitabınızda, diğer kitaplarınızda raslamadığımız bir özellik var. İkinci ve üçüncü bölümlerin sonuna "alanyazın" ya da "literatür" başlıklı birer bölüm koymuşsunuz. Bu bölümlerde ruh ve kültür kuramına katkı yapan önemli düşünürleri eleştirel bir biçimde değerlendiriyorsunuz. Bu biçimsel yeniliğe neden ihtiyaç duydunuz?

— Her çalışmanın biçimini o çalışmanın içeriği belirler. Örneğin, sen sormadın ama ben yine de söyleyeyim. Bu çalışmanın ödünsüz bir öz Türkçeyle kaleme alınmış olmasının nedeni de içeriğinin niteliği. Bu çalışma, kendi alanında bilime katkıda bulunma iddiası taşıyan bir çalışma. Bense Türkçeyle bilime katkıda bulunulacaksa bunun ancak öz Türkçe ile olabileceğini savunuyorum. Kitapta bu dilin kullanılmasının gerekçesi işte bu. Öz Türkçe kullanmasaydım, "duygutür" terimini ortaya atamazdım. Bu kavramın, benim bildiğim yabancı diller olan Fransızca ile İngilizce'de karşılığı yok. Kavram Türkçe düşünen bir bilim insanının kavramı olduğu içindir ki öz Türkçe bir terimle karşılanmıştır. Çokça rasladığımız gibi İngilizce katkılı çorba bir dille düşünüp bunu özensiz bir Türkçe ile dile getirmeye kalkışsaydım, bu terime ulaşamazdım. Buna karşılık seninle söyleşimizin böyle bir iddiası yoktu. Onun için burada böyle katı davranmadım. Senin sorunun yanıtı da aynı türden bir gerekçeye dayanıyor. İkinci ve üçüncü bölümlerin sonuna alanyazın altbölümleri koymamın gerekçesi, çalışmanın içeriğinde bulunuyor. Kitapta da söylediğim gibi, bu öylesine engin bir konu ki, az çok derli toplu işlenebilmesi için, Marksist kaynaklar dışında daha yığınla değişik kaynağa başvurulmasını gerektiriyor. Bu sözü söyledikten sonra, bu engin alanyazın içinden ben kendi yaklaşımıma en çok katkıyı sağlayacak kaynakları çalışmanın içinde değerlendirmeseydim, okuru ucu bucağı belirlenmemiş bir kaynak denizine yönlendirip bırakmak gibi sorumsuz bir tutuma girmiş olurdum. Bana, kendi yaklaşımımla özellikle ilgili görünen alanyazını ayrı iki altbölümde okur için değerlendirmiş olmamın gerekçesi işte bu.

Yararlanılan Kaynaklar

Alfred ADLER, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Dr. Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

Enis BATUR, *Gövde'm*, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2007..

Murat BELGE, *Marksist Estetik*, İstanbul, Birikim Yayınları, 1989.

Trevor G. BOND & Anastasia TRYPHON, "Piaget's Legacy As Reflected in the Handbook of Child Psychology (1998 Edition)", http://www.piaget.org/news/docs/Bond-Tryphon-2007.pdf (01.06.2011)[1]

Korkut BORATAV, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

Korkut BORATAV, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

John BOWLBY, *A Secure Base Parent-Child Attachment and Healthy Development*, U.S.A. Basic Books. 1988.

Jerry M. BURGER, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2006.

Randall COLLINS, *Interaction Ritual Chains*, New Jersey, Princeton University Press, 2004.

Paul CONNERTON, *Toplumlar Nasıl Anımsar?* çev. Alâeddin Şenel, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.

Charles DARWIN, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, London, John Murray, 1872 (1st edition). <The Complete Work of Charles Darwin Online> (01.09.2011)

Charles DARWIN, *İnsanın Türeyişi*, çev. Yavuz Erkoçak, Ankara, Sol Yayınları, 1968.

1 Internet kaynakları için verilen tarihler, ilgili kaynağa ilk kez bakılan tarihi değil, *herhangi* bir bakış gününü belirtiyor.

Denis DIDEROT, *Le Neveu de Rameau* http://www.oeuvresouvertes.net/IMG/pdf/DIDEROT_NEVEU_DE_RAMEAU.pdf (25.07.2011) [1762-1773 arası bir tarihte yazıldığı tahmin edilen bu yapıt, Diderot'nun 1784'te ölümünden çok sonra, ilk kez 1891'de yayınlanmıştır.]

Emile DURKHEIM, "Le Dualisme de la Nature Humaine et ses Conditions Sociales" (1914) http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/sc_soc_et_action/texte_4_15/dualisme_nature_humaine.pdf (27.06.2010)

Friedrich ENGELS, *Dialectique de la Nature,* trad. Par Emile Bottigelli, Paris, Editions Sociales, 1952.

Friedrich ENGELS, Friedrich ENGELS, "Th e Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man". http://www.marxists.org/archive/marx/works/1876/part-playedlabour/index.htm (10.09.2011)

Erik H. ERIKSON, *Childhood and Society,* England, Penguin Boks, 1969. (First published in 1950.)

Cem EROĞUL, "İnsanın Var olma Biçimi olarak Birey", 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Metinleri, *Türkiye'de Neoliberalizm,* İstanbul, Yordam Kitap, 2009: 235-272.

Cem EROĞUL, *Devlet Nedir?* (4. Basım), İstanbul, Yordam Kitap, 2014. (İngilizce ilk yayımı 1981'de.)

F. Barton EVANS III, *Harry Stack Sullivan, Interpersonal Theory and Psychotherapy,* London and New York, Routledge, 1996.

Michel FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi,* çev. Hülya Uğur Tanrıöver, (3. basım), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010.

Erich FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum (Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde),* çev. Necla Arat, (2. basım), İstanbul, Say Kitap pazarlama, 1984.

Erich FROMM, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, İkinci Kitap,* çev. Şükrü Alpagut, (2. basım), İstanbul, Payel Yayınevi, 1995.

Erich FROMM, *Man For Himself,* London and New York, Routledge Classics, 2003. (İlk basım 1947.)

Erich FROMM, *Cinsellik ve Cinsel Sapmalar,* çev. Aydın Arıtan, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 2004.

Erich FROMM, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, Birinci Kitap,* çev. Şükrü Alpagut, (3. basım), İstanbul, Payel Yayınevi, 2011.

Clifford GEERTZ, *Kültürlerin Yorumlanması*, çev. Hakan Gür, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2010.

Calvin S. HALL & Gardner LINDZEY, *Theories of Personality*, New York, John Wiley and Sons, Inc., 1963.

Arlie Russell HOCHSCHILD, *The Managed Heart, Commercialization of Human Feeling*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 2003. (İlk basım 1983.)

David HOLLAND & William LACHICOTTE, JR., "Vygotsky, Mead, and the New Sociocultural Studies of Identity", *in* Harry Daniels, Michael Cole, James V. Wertsch, (eds.) *The Cambridge Companion to Vygotsky*, New York, Cambridge University Press, 2007: 101-135.

Jeremy HOLMES, *John Bowlby and Attachment Theory*, London and New York, Routledge, 2011. (İlk basım 1993.)

Karen HORNEY, *The Neurotic Personality of Our Time*, New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1937.

Karen HORNEY, *Neurosis and Human Growth*, New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1991. (Copyright 1950. İlk basım 1970.): Inc., 1991. (Copyright 1950. İlk basım 1970.)

http://www.physorg.com/news84720662. html (26.06.2011)

http://fr.sott.net/articles/show/4608-Neandertal-et-Cro.Magnonauraientmelange-leurs-genes (20.08.2011)

http://www.guardian.co.uk/science/blog/2011/aug/25/neanderthaldenisovan-genes-human-immunity (26 Ağoustos 2011)

Çiğdem KÂGITÇIBAŞI, *Kültürel Psikoloji*, İstanbul, Evrim Yayınevi ve Tic. Ltd. Şti, 2000.

Çiğdem KÂGITÇIBAŞI, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, İstanbul, Evrim Yayınevi, 2010

Abram KARDINER, "The Concept of Basic Personality Structure as an Operational Tool in the Social Sciences", *in* Ralph Linton (ed.), *The Science of Man in the World Crisis*, New York, Columbia University Press, 1945.

R. D. LAING, *The Divided Self*, England, Penguin Boks, 1990. (İlk basım 1960.)

Margaret S. MAHLER, Fred PINE, Arni BERGMAN, *İnsan Yavrusunun Psikolojik Doğumu*, çev. Ali Nihat Babaoğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Karl MARX, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Erdoğan Başar, Ankara, Sol Yayınları, 1966.

Karl MARX, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, (3. baskı), İstanbul, Birikim Yayınları, 2005.

Karl MARX, *Kapital, I. Cilt*, çev. Mehmet Selik & Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap 2010.

Karl MARX, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, 2. baskı, İstanbul, Birikim Yayınları, 2012.

Karl MARX & Friedrich ENGELS, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1992.

Karl MARX & Friedrich ENGELS, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğul, 3. basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2013.

Abraham MASLOW, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul, Kuraldışı Yayıncılık, 2001.

George Herbert MEAD, *Mind, Self, and Society*, yayına hazırlayan ve giriş yazan Charles W. Morris, Chicago and London, The University of Chicago Press, Copyright 1934 and 1962 (Morris), 18. baskı, 1972.

István MÉSZÁROS, *Marx's Theory of Alienation*, London, The Merlin Press Ltd, 1970.

Bertell OLLMAN, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, İstanbul, Yordam Kitap, 2012.

Metin ÖZBEK, *İnsanın Tarihöncesi Evrimi*, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2010.

Talcott PARSONS, *The Social System*, New York, The Free Pres, 1951.

Jean PIAGET, *The Origins of Intelligence in Children*, New York, International Universities Press, 1951.

Jean PIAGET, *Psychologie et Epistémologie*, Paris, Denoël, 1970.

Jean PIAGET & Bärbel INHELDER, *The Psychology of the Child*, New York, Basic Boks Inc., 1969.

Nikolas ROSE, *Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Ferdinand de SAUSSURE, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

Lucien SÈVE, *Marxisme et Thèorie de la Parsonnalité*, Paris, Editions Sociales, 1969.

Lucien SÈVE, *Qu'est-ce que la Personne Humaine?* Paris, La Dispute, 2006.

Richard A. SHWEDER *et al.*, "The Cultural Psychology of Development: one Mind, Many Mentalities", *in* Richard M. Lerner (vol. ed.), *Handbook of Child Psychology, Vol. I, sixth edition,* John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2006, pp: 716-792.

Seyda Turk SMİTH & Kyle D. SMİTH, "Turkish Emotion Concepts: A Prototype Analysis", in James A. Russell, José-Miguel Fernandez-Dols, Antony S. R. Manstead and J. C. Wellenkamp, (eds.) *Everyday Conceptions of Emotion*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston/London, 1995, pp: 103-119. .

Harry Stack SULLIVAN, *The Fusion of Psychiatry and Social Science,* New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1964.

Taner TİMUR, *Marksizm, İnsan ve Toplum*, İstanbul, Yordam Kitap, 2007.

Lev VYGOTSKY, *Thought and Language,* newly revised and edited by Alex Kozulin, London, England, Cambridge Massachusetts, The MIT Press 1986. [Original Russian edition: 1934.] Ayrıca, http://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1931/higher-mental-functions.htm (31 Ocak 2013)

H. WAGNER & K SILBER, *Physiological Psychology,* London and New York, Bios Scientific Publishers, 2004.

Jeffrey WEEKS, *Sexuality,* London and New York, Routledge, 2010. (İlk basım 1986.)

James V. WERTSCH, "Mediation", *in* Harry Daniels, Michael Cole, James V. Wertsch, (eds.) *The Cambridge Companion to Vygotsky*, New York, Cambridge University Press, 2007: 178-192.

Turhan YÖRÜKÂN, *Alfred Adler, Sosyal Roller ve Kişilik*, (2. baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006

SÖZLÜKÇE

ağızsal: *oral*
aktöre: ahlak
alanyazın: literatür
almaşık: (nitem olarak kullanıldığında) alternatif. (Ad olarak kullanıldığında, "alternatif"in karşılığı "*seçenek*"tir.)
anlak: zekâ, "intelligence"
anlık: zihin, "intellect"
ardıl: halef
arsbireysel: bireyler arası
arskişisel: kişiler arası, "interpersonal"
arsulusal: uluslararası, beynelmilel, enternasyonal
artsürem: diyakroni
ayıklanma ya da *seçilim:* seleksiyon[1]
ayrık, ayrıksı: istisna, istisnai
beğeni: zevk
belirti: araz, semptom
betim: tasvir
bezek: süs
biçem: üslup, stil
biçimbilim, biçimbilgisi: morfoloji
bilgibilim: epistemoloji
bilimyurdu: üniversite
bilişsel: "cognitive", "cognitif"
bireyselcilik: "individualism", "individualisme"
bireyoluş: ontogenez
bitey: flora, bitki örtüsü
budunbetim: etnografya
budunbilim: etnoloji
bulgulamak: keşfetmek
bunaltı: "anxiety", "anxiété"
çağcıl: asri, modern
çağdaş: muasır, zamandaş, "contemporaneous", "contemporary", "contemporain"
çıldırı: psikoz
çizge: şema
çevren: ufuk
çökkünlük, çöküntü: depresyon
çözmek: halletmek
çözümlemek: tahlil etmek, analiz etmek
davranım: "conduct", "conduite"
davranışçılık, davranışbilim: "behaviorism"
değşinim: mutasyon
devim: hareket[2]
devingeç: motor
deyimlemek: formüle etmek
dışavurmak: ifade etmek
dışavurum: ifade
dışkılık: makat, anüs
direy: fauna, hayvanlar topluluğu
dirimbilim: biyoloji
dirimsel, dirimbilimsel: biyolojik
dirimsel işlevbilim: fizyoloji
diyesi, diyesim, eşdeyişle: yani
dizelge: liste
dizge: sistem

1 Birinci karşılıkta *elenme* (gitme), ikinci karşılıkta *üstün gelme* (kalma) vurgulanıyor.

2 Anlık bir hareketi imleyen "devinim"den ayrımlı olarak "devim", bir süreci, bir akımı çağrıştırır. Ör. "çocuğun devinimi"; "sosyalist devim"

diziçaba: kampanya
doğallayın: tabiatıyla
dolayım: "mediation", "médiation"
dölet: rüşeym, embriyon
dölüt: cenin, fetüs
dönüşül: kritik (Önemli, anlamında.)
durgan: sabit
dürtü: "drive"
düşlem: fantezi
düşünbilim: felsefe
düşündeş: hemfikir
düşüngü: ideoloji
düşünselcilik: idealizm
düze: norm
düzedışı: anormal
düzel: normal
düzence: disiplin
düzenek: mekanizma
edilgin: pasif
edim: pratik, "practice", "pratique" (ad olarak)
ekin: kültür
ekinsel tinbilim: kültürel psikoloji, "cultural psychology"
ensonu: nihayet
erdişi: hünsa, hermafrodit
erek: hedef
erk: iktidar
erke: enerji
eşey: cins
eşeysel: cinsel, seksüel
eşgüdüm: koordinasyon
eşortak: partner
eşsürem: senkroni
etkin: faal, aktif
etken: müessir, "efficient", "efficace"
etmen: amil, faktör
etmen çözümleme: faktör analizi
eyitme: hitap
eylemce: operasyon[3]
geçimsel: iktisadi
gelim: maliyet
gereç: malzeme
giz: sır
gizilgüç: potansiyel
gömüt: kabir, mezar
gönülgücü: moral
görgül, görgülcülük: ampirik, ampirizm, "empiricism", "empirisme"
gövdebilim: anatomi
gözdağı: tehdit
göze: hücre
güvence: garanti
güzelduyusal: bedii, estetik
ırabilim: "ethology"
içebakış: "introspection"
içgörü: "insight", "pénétration"
iklimbilim: klimatoloji
imlemek: işaret etmek
insanbilim: antropoloji
insanımsı: antropoid
insansı: hominid
istenç: irade
işlemce: operasyon[4]
işletkeci: mekanist
işletkel: mekanik
işlevsel: fonksiyonel
işleyim: sanayi, endüstri
iye: sahip
iyelik: mülkiyet
izlence: program
kalıt: miras

3 "harekât" anlamında. Örn. "askeri eylemce".
4 işlem, çözümleme anlamında. Örn. "bellek işlemcesi".

kalıtım: irsiyet, veraset, soyaçekim
kamış: penis
kamışsal: fallik
karmaşa: kompleks (Ad olarak.)
karşılık: mukabil
karşın: rağmen
karşıtuç: kutup
kazıbilim: arkeoloji
kesenkes: mutlaka
kesitdurum: konjonktür
kestirmek: tahmin etmek
ketleme: "inhibition"
kıçsal: anal
kişilik tinbilimi: personality psychology", "psychologie de la personnalité"
konum: pozisyon
kösnüllük: şehvet, erotizm
kokusavar: deodoran
nitem: sıfat
olanaklı: mümkün
olası: muhtemel
olumsal: arızi, "contingent"
oluntu: "happening"
oymak: aşiret
öke: dâhi
ölçün: standart (ad)
ölçünlü: standart (nitem)
ören: harabe
örgen: uzuv, organ
örgenlik: uzviyet, organizma
örgensel: organik
örnekçe: model
örnekseme: analoji
öykünme: taklit
özdek, özdeksel: madde, maddi
özdekçilik: maddecilik, materyalizm
özdoyurum: istimna, mastürbasyon
özek: merkez
özezerlik: mazoşizm
özgül: spesifik
özseverlik: narsisizm
özuğraş: meslek
özyapı: karakter, mizaç
sağaltmak: iyi etmek, tedavi etmek
sağın: hekim, doktor
sağlıkbilim: tıp
sav: iddia, tez
savsamak, savsaklamak: ihmal etmek
savurgan: müsrif
savurganlık: israf
sayımlama: istatistik
sayrı: hasta
sayrılık: hastalık
serpeç: duş
sıradüzen: hiyerarşi
sinirce: nevroz
sonul: nihai
sormaca: anket, anket formu
soyoluş: filogenez
sözce: "utterance", "énoncé"
tanı: teşhis
tasarım: tasavvur, temsil, "representation"
tasarımlamak: tasavvur etmek
taşıl: fosil
tepke: refleks
tin: can, ruh, psişe
tinbilim: psikoloji

5 Aynı sözcüğün iki değişik anlamda kullanılması, hiç kuşku yok ki, sakıncalı. Ancak, "manevı" için elverişli bir karşılık bulununcaya dek, bu durum kaçınılmaz. Büyük ekin (kültür) dillerinde de böyle durumlarla karşılaşılıyor. Örneğin Fransızca'da "moral", hem "manevi", hem de "ahlakı" anlamına gelir. Sözcüğün hangi anlamda kullanıldığını, bağlamı belirler.

tinçözüm: psikanaliz
tinsağaltım: psikiyatri
tinsel: ruhsal, psişik; manevi[5]
toplumbilim: sosyoloji
tüze: hukuk
tüzelkonum: statü
umar: çare
umarsızlık: çaresizlik
us: akıl
usbilim: mantık bilimi
usdüzeni, usyapısı: mantık
ussallaştırma: rasyonalizasyon
uyarcalık, uydumculuk: konformizm
uyutum: hipnoz
uzam: mekân
ülküsel: ideal
üremsel: genital
ürkü: panik
varsıl: zengin
yakarı: dua
yalın: sade
yalınç: basit
yangı: iltihap
yapıtasarcı: mimar
yasaksevi: ensest
yayımlamak: neşretmek, "to broadcast"
yayınlamak: neşretmek, "to publish"
yaymaca: propaganda
yazanak: rapor
yazın: edebiyat
yeğlem: tercih
yerbilim: jeoloji
yercil: laik
yerdeş: hemşeri
yeykindirmek: seferber etmek
yıldırı: tedhiş, terör
yılgı: fobi
yin[6]*:* vücut, beden
yoğrumsallık: plastisite
yoğunlanım: konsontrasyon
yontucu: heykeltraş
yordam, yordambilgisi: teknik, teknoloji
yönerge: talimat
yönetki: siyaset, "politics"
yönetkil: siyasal
yönelti: siyaset, "policy"
yutak: farenks
yücel tim: "sublimation"
yüzdeş: yüz yüze

6 "Yin" sözcüğü, Türk Dil Kurumu tarafından, Ankara yöresinde "beden" karşılığı olarak kullanıldığı saptanıp derlenmiştir: T.D.K (1947), *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, Cilt: 3* (İstanbul , Cumhuriyet Matbaası, s. 1532.) "Ruh" karşılığı olarak "tin" sözcüğü de aynı yayında derlenmiştir.

EK 1

Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi[1]

GİRİŞ

Tüze dilini Türkçeleştirmenin gerekçesini kavramak ve bunun nasıl yapılabileceğini açıkça görebilmek için, öncelikle genel olarak dil konusunda doğru ve eksiksiz bir bilince erişmek gerekir. Bunun için bu Giriş bölümünde, dil ile insanlık, dil ile insan hakları, dil ile siyaset arasındaki sıkı ilişkiler gözler önüne serilecek.

Dilin bir siyasal sorun olduğunu en iyi kavramış olan ülkelerin başında Fransa geliyor. Bu nedenle, çalışmanın birinci bölümü bu örneğin incelenmesine ayrıldı.[2] Olabildiğince kısa tutulmaya çalışılan bu özetten sonra, Türkiye'de dil sorununun ele alındığı ikinci bölüm geliyor. Bu bölüm ister istemez daha uzun olacak. Çünkü burada, dil sorununun Türkiye'de gelişimi incelenirken, anayasa dilinin Türkçeleştirilmesi konusuna biraz genişçe değinmek gerekiyor.

Sonuç bölümünde, son derece öğretici olan bu deneyimlerden, öz Türkçe ve Türkiye'de tüze dilinin Türkçeleştirilmesi için ne gibi dersler çıkarılabileceği üzerinde durulacak.

---

1 *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 49, S. 3-4 (Haziran-Aralık 1994). *Prof. Dr. Yılmaz Günal'a Armağan*, Ankara, 1995, s. 119-148.

2 Kitap fazla kalınlaşmasın diye bu bölümü çıkardım. İsteyenler yazının aslını internette bulabilirler: http://cemerogul.wordpress.com/

1. Dil Bir İnsanlık Sorunudur:

Türkiye'de artık bir gerçeği açıkça görme zamanı geldi: öz Türkçe davası *Türkiye'nin uygarlaşma davasıdır.*

Şimdiye dek konu hep uluslaşma sorunu çerçevesi içinde ele alındı. Nitekim Dil Devrimi'ni savunanların sık sık yineledikleri Gazi'nin ünlü sözlerinde de aynı anlayış baskın görünüyor. Şöyle diyor Mustafa Kemal: *"Millî his ile dil arasındaki* bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir."[3] Böyle olunca da, dar bir ulusçuluk içinde hapsolmak istemeyen düşünürler, öz Türkçe davasından uzak duruyorlar. Oysa sorun, uluslaşmanın boyutlarını çok aşan bir insanlaşma sorunudur.

Bunun böyle olmasının nedeni son derece yalınçtır (basittir). Yüzeysel bir yaklaşımla sanıldığının aksine, dil yalnızca bir iletişim aracı değildir. Dili, kendi dışında oluşmuş düşünceleri bir yerden bir yere aktaran bir taşıta indirgemek yanlıştır. Dil, bu işlevinin yanı sıra, çok daha önemli bir işlev yüklenir. Dil, düşünceye taşıtlık etmekle kalmaz, ona araçlık gereçlik de eder. Dil, düşüncenin hem yapıtaşı, hem harcı, hem de avadanlığıdır. Dilden soyutlanarak düşünce üretmek, sonra da bu düşünceleri dil aracılığıyla taşımak olanaksızdır. Çünkü dil olmayınca, yalnızca taşıt değil, taşınacak mal da olmaz. Kısacası, düşünce olabilmesi için dil de olmalıdır.

Dil, herhangi bir duygu ya da bilgi gibi, kendisinden önce var olan bir düşünce gövdesine eklenecek yeni bir dal değildir. Dil, öncesi ya da sonrası olmadan, her zaman düşüncenin kendisidir. Dil, düşüncenin varlık biçimidir. Böyle olunca da, dil nasıl ise düşüncenin de öyle olması kaçınılmazdır. Çorba gibi bir dille oluşturulan düşüncenin kendisi de ister istemez çorba gibi olur. Böyle bir dille, yüksek bir anlak (zekâ) düzeyi gerektiren bir düşünsel etkinlik gerçekleştirilemez. Örneğin Osmanlıca ile hiçbir yüksek düşünce ürünü ya-

3 Atatürk bu sözleri, 1930 yılının sonunda, Sadri Maksudi'nin Türkçe'yi savunmak için yazdığı bir kitap dolayısıyla söylemiştir. Sözün tamamı, Gazi'nin el yazısıyla, kitabın en başında verilmiştir. *Bkz.* Sadri Maksudi, *Türk Dili İçin,* Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatından, Millî seri, sayı I, t.y.

ratılamamış olması raslantı değildir. Osmanlıca gibi bir dille, ancak daha önce başka bir dille, gelişmiş bir dille üretilmiş olan düşünceler aktarılabilir. Buna karşılık, yalnızca Osmanlıca ile yoğrulmuş bir kafadan insanlığa katkısı olabilecek bir ürün çıkamaz.

Her varlık türü gibi, dilin de doğasından gelen birtakım belirleyici özellikleri vardır. Bunların en önemlilerinden biri, arılık ile yetkinlik arasındaki düz orantıdır. 1852 yılında, on altı ciltlik[4] büyük Almanca sözlüğünü yazmaya başlayan Jacob ve Wilhelm Grimm kardeşler, önsözlerinde şöyle diyorlar: "Sağlık durumları yerinde olduğu sürece bütün diller yabancı sözcükleri içlerine sokmazlar, girmiş olanları da atmak ve bunların yerine kendi öz kaynaklarından türettikleri anlamdaşlarla karşılamak içgüdüsünü taşırlar."[5] Gerçi, tarihsel gelişim içinde, dillere birtakım yabancı öğelerin girmesinin kaçınılmaz olduğu doğrudur. Ancak, şu da tartışılmaz bir gerçektir ki, yabancı akınına teslim olan bir dil gitgide esnekliğini, kıvraklığını, anlatım gücünü, en önemlisi de, öz benliğiyle tutarlı bir biçimde düşünce üretme yeteneğini yitirir.

Bu kural bütün diller için geçerlidir. Dolayısıyla, benliğini koruma titizliği, bütün diller için gösterilmelidir. Gerçi, yeryüzündeki 6000[a] dolayındaki dilin hepsinin, uygarlığın en ince kavramlarını karşılayacak ölçüde geliştirilmesi olanaksızdır. Kimi diller bu yarışı yitirmişlerdir. Ancak, yarışı yitirenlerin bile korunması ve geliştirilmeye çalışılması bir insanlık borcudur. Bu yarışta bir yer tutabilecek dillerin geliştirilmemesi ise, düpedüz insanlığa karşı bir suçtur.

Bu "borç" ve "suç" sözcüklerini gelişigüzel kullanmıyorum. İnsan, düşünen hayvandır.[b] Düşünme yeteneği ile insanlaşma ara-

---

4 Bu sözlük, Grimm'lerin ölümünden çok sonra, ancak 1961 yılında tamamlanabilmiş ve kırk cilde ulaşmıştır.

5 Aktaran A. Dilâçar, *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978, s. 9. [Tümce düşük olmakla birlikte anlamı yeterince belirgin.]

a İnternet UNESCO sayfasında verilen son rakam bu (2013). Makale ilk yazıldığında, rakam 2800'dü. Yazıyı gözden geçirirken eklediğim altyazılar için rakam yerine harf kullandım.

b Şimdi olsa, "hayvandır" yerine, "canlıdır" diye yazardım.

sında teke tek bir ilişki vardır. Her dil, bu düşünme yeteneğinin özgül bir varoluş biçimidir. İnsanlık ailesi, bu varoluş biçimlerinin bolluğu ve çeşitliliği ölçüsünde insan olma niteliğini geliştirebilir. Bu aileyi, ne denli alçakgönüllü olursa olsun, herhangi bir dilin özgül katkısından yoksun bırakmak, insanlaşma sürecine bu alandaki borcunu ödememek demektir. En üst düzeyde gelişme gizilgücünü taşıyan bir dili göz göre göre yozlaştırmak ise, insanlığa karşı açıkça suç işlemek demektir.

Kimileri, dillerin sayısını azaltarak insanlar arasında iletişimin kolaylaştırabileceğini sanabilirler. Bu büyük bir yanılgıdır. Ölen her dil, düşüncenin belli bir varlık biçimini de kendisiyle birlikte gömüte götürür. Düşüncenin gereci olan dil yoksullaştıkça, iletişim aracı olarak dilin varsıllaşabileceğini varsaymak, çok tehlikeli bir yanılsamadır.

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi olduğu gibi, her dilin de düşünceyi bir oluşturma biçimi vardır. Bu biçimi özden koparmak olanaksızdır. Başka bir biçime aktarılan öz, kaçınılmaz olarak bir şeyler yitirir. Örnekse, Türkçe'nin "can" sözcüğünü ya da İngilizce'nin "home" sözcüğünü, bu sözcüklerin kapsadığı anlam alanlarını hiç zedelemeden başka bir dile çevirmek olanaksızdır. Böyle anlam yüklü sözcükler, kendi dillerinde, ilişkide bulundukları deyimlerle, atasözleriyle birlikte yaşarlar. "Cümbür cemaat" başka bir dile taşınmak olanaksız olduğuna göre, her tekil aktarım ister istemez sakatlayıcı bir koparmaya yol açar.

Bunları söylemek, çeviri olanaksızdır ya da çeviri yapılmamalıdır, demek değildir. Nasıl ki, koparılan her çiçeğin ister istemez solacağı gerçeğinden, çiçek koparmamak gerektiği sonucu çıkarılamazsa. Ancak, aynı çiçekler hep koklanmak isteniyorsa, bu çiçekleri yetiştiren bahçelerin korunması gerekir. Diller için de durum aynıdır. Her dil dış dünyayı başka bir gözlükle algılar. İnsanlık, bu gözlüklerin sayısıyla varsıllaşır, insanlaşır. Öyleyse, kendisine insan diyen herkesin insanlığa karşı borcu, elinin erdiği her dil için bu koruma ve geliştirme savaşımını vermektir.

Ne var ki, doğası gereği, kişi bu savaşımı ancak kendi anadilinde en etken (müessir) bir biçimde yapabilir. Öyleyse, şu ya da bu topraklarda yaşayanların insanlığa karşı ödevi, kendi anadillerini korumak ve geliştirmektir. Türkiye'de başlıca iki dilin hatırı sayılır bir toplumsal tabanı vardır: Türkçe ile Kürtçe. Anadili Türkçe olanların görevi Türkçe'nin özleşip gelişmesine, anadili Kürtçe olanların görevi de Kürtçe'nin yetkinleşmesine çalışmaktır.

Görüldüğü gibi, konunun dışlayıcı bir ulusçulukla hiçbir ilişkisi yoktur. Buna karşılık, böyle bir yaklaşımı, geniş anlamda ulusçuluğun gereği saymak olanaklıdır. Ulusçuluk, kendi ulusunu dünya uluslar ailesinin eşit bir üyesi sayarak yüceltmeye çalışmaksa, Türk ulusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Türk ve Kürt kökenli insanların anadillerini geliştirmek, böyle bir ulusçuluğun gereğidir.

Böyle bir gereğin Türkçe için daha da ivedi olduğunu söylemenin de dar bir ulusçulukla hiçbir ilgisi yoktur. Türkçe, Türkiye'nin hem devlet dilidir, hem de Kürt kökenli yurttaşlar dahil, herkes için en yaygın düşünme ve iletişim aracıdır. Dolayısıyla, Türkçe'yi geliştirmek, anadili Türkçe olmayan yurttaşlarımıza karşı da bir borcumuzdur. Ancak, açıktır ki, bu borç ödenirken, yurttaşlarımızın kendi değişik anadillerini geliştirme çabalarına da omuz vermemiz gerekir. Bu hem insanlık, hem de yurttaşlık görevimizdir.

Böyle kucaklayıcı bir ulusçuluk anlayışı, insan sevgisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yaklaşımda, örneğin Almanca'yı geliştirmek, anadili Almanca olan İsviçrelilere de bir hizmettir. Dahası da var. Diyelim Fransızca bilen biri için, Fransızca'nın yetkinleştirilmesi, düşünme yeteneğinin artırılması demektir. Böylece o kişinin daha da insanlaşmasına katkıda bulunulmuş olur. Bugün en çok konuşulan arsıulusal[c] (beynelmilel) dil İngilizce olduğuna göre, anadili İngilizce olanların bu dili yetkinleştirmek için gösterdikleri çabalar, doğrudan doğruya insanlığa hizmettir.

c Bugün artık "arsulusal" diye yazıyorum.

Her dil bir dünyadır. Kişi öğrendiği her dille, insanlığın bir boyutunu daha içselleştirmiş olur. Dolayısıyla, edindiği yeni dil ne denli varsıl olursa, insanlık kazanımının o ölçüde kapsamlı olacağı açıktır. Ancak, kaç kişi ikinci ya da üçüncü bir dili kendi anadili gibi öğrenebilir? Bunu başaranlar, küçük bir mutlu azınlıktır. Bunlar, kendi anadillerinin eksikliklerini, öğrendikleri yabancı dillerle tamamlama; anadillerinin sonucu olan bulanıklıkları, belirsizlikleri aydınlığa kavuşturma olanağını bulurlar. Büyük çoğunluk ise bu olanaktan yoksundur. Büyük çoğunluk için insanlaşmanın enginliğine açılan tek pencere kendi anadilleridir. Bu çoğunlukların anadillerini geliştirmemek, onları insanlaşmanın görece daha aşağı bir düzeyine hapsetmek demektir.

Türkiye'de yabancı dil bilen bir bölüm aydının göremediği gerçek budur. Kendileri insanlık çevrenlerini (ufuklarını) genişletmiş olduklarından, bu eksikliğin büyük çoğunluk için ne denli yakıcı olduğunu görememektedirler. Büyük çoğunluğa bir yabancı dili kendi anadili gibi öğretemeyeceğimize göre, tek çıkar yol bu anadilini olabildiğince geliştirmektir. Dil denen varlığın doğası gereği de, geliştirme ister istemez özleştirmeden geçer. Böyle olunca, özleştirme, insanlık kervanına daha etken bir biçimde katılma, kısacası uygarlaşma davası ile özdeş bir anlam taşır.

2. Dil Bir İnsan Hakları Sorunudur:

Dilin uygarlıkla bu içsel bağı kavranınca, dilde özleşmenin demokratikleşme, yercilleşme (laikleşme), özetle insan haklarını geliştirme ülküsüyle ilişkisi hemen görülebilir. Siyasetçinin "transformasyon, vizyon, resesyon, reaksiyon, komünikasyon, devalüasyon" gibi sözcüklerle konuştuğu bir Türk (!) toplumunda, yurttaş neyi anlayacak ki siyasete katılma hakkını kullanabilsin? Böyle bir ortamda, siyasete katılmanın en düşük basamağı olan "siyasal gelişmelerden haberli olma" hakkı bile gerçekleşemez. Okumuşlar ne olup bittiğini iyi kötü anlarlar; büyük yığınlar ise bulanık birtakım algılarla yetin-

mek zorunda kalırlar. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın dupduru anlatımıyla: "Arı dil anlama eşitliği demektir."[6] Anlama eşitliği olmayan yerde demokrasinin geliştirilebileceğini sanmak, boş bir düştür.

Dil, yercilleşme ülküsüyle de doğrudan doğruya bağlantılıdır. Avrupa'da Yeniçağ'ı başlatan Rönesans ile Reform atılımlarının temel taşlarından biri, kutsal kitapların anadillere çevrilmesidir. İnsanlar neye inanacaklarına kendileri karar vereceklerse, bunun ilk koşulu inanacaklarını anlamalarıdır. Onun içindir ki, Türkiye'de din dilinin uzun yüzyıllar boyunca Arapça olarak kalması, yercilleşmeyi çok güçleştirmiştir. Aynı güçlük bugün de sürmektedir. Bu bakımdan, 1950 yılında Arapça ezana dönme, dil değişikliği kisvesi altında, gerçekte yercillik karşıtı bir devim (hareket) olmuştur. Oysa, açıktır ki, dil engeli nedeniyle yakarıların (duaların) bile anlaşılmadığı bir tapınmada, yercillik bir yana, dinsel inanç özgürlüğü bile kof bir kalıp olarak kalır.

Öz dil kullanımı, Fransızların üsteleyerek belirttikleri gibi, tüketici haklarının korunması bakımından da çok önemlidir. Evrensel pazarı ülkü edinmiş günümüz dünyasında, tüketicinin korunması artık önde gelen insan haklarından biridir. Çarşıdan aldığı bir dayanıklı tüketim malının kullanma kılavuzunu okuyan yurttaş, baştan sona yabancı sözcüklerle bezenmiş "açıklamalar"la karşılaşırsa, tüketici olarak hakkını nasıl koruyabilir? Edindiği malın kullanımını, bakımını doğru dürüst anlayamamışsa, kendisine zorunlu olarak verilen güvence (garanti) belgesinin ne değeri kalır? Şurası açıktır ki, aldığını verdiğini ayrıntısıyla tanıma olanağından yoksun bırakılmış bir kişi, pazarın egemen olduğu bir dünyada ikinci sınıf yurttaş olmaya yazgılıdır.

Öz Türkçe, sağlık hakkı ile de doğrudan doğruya ilgilidir. Eczaneden aldığı ilacın "prospektüs"ü (!) tamamen anlaşılmaz çorba bir dille yazılmış yurttaşın sağlık hakkı saldırı altında değil midir? Sayrıya (hastaya) rahatsızlığını anlama olanağını tanımamak,

6 *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1985, siyaset eki, s. 12

sağlık hakkı bir yana, insana saygı ile bile bağdaşmaz. Bizde ise durum, *ne yazık ki* böyledir. Bunun da nedeni, sağlıkbilim (tıp) alanında geçerli olan dil bilinçsizliğidir. Diyelim mide sancısından yakınan bir sayrıya, şu türden bir belge verilmesi, bizde olağandır: "Özofagus, Cardia, Fundus normaldi. Corpus ve antrum mukozası hiperemikti. Bulbus ve Duodenum ikinci kıtası normaldi. Tanı: Corpus ve Antrumda Gastritis." Böyle Türkçe olur mu? Bunu okuyan bir sayrı, yutaktan mideye sindirim yolunun ve onikiparmakbağırsağının sağlıklı olduğunu, buna karşılık mide ağzı ile midedeki sümükdokuda yangı oluştuğunu anlayabilir mi? Dikkat edilsin: Burada sorun, okumuşluk düzeyinin düşüklüğü değil, dilin yabancılığıdır. Türkçe'den başka dil bilmeyen biri, istendiği denli "okumuş" olsun, yine de bu yabancı sözcükleri anlayamaz. Herkesin sağlıkbilim terimlerini inceden inceye bilmesi elbette beklenemez. Buna karşılık, bir ülkenin okumuşları bile sağlık dilinin en sıradan anlatımlarını olsun kavrayamıyorlarsa, yabancı sözcük tutkusu yüzünden yığınların sağlık hakkı hiçe sayılıyor demektir. Görüldüğü gibi, öz Türkçe, kimilerinin sandığının aksine, salt bir "aydın merakı" değildir. İnsanların sağlıklı yaşama gibi en temel haklarından birinin gerçekleşmesi bile buna bağlıdır.

Anayasa'ya bakılırsa, "herkes, manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir"; "herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine, sahiptir"; "herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme hakkına sahiptir"; "kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz". Bütün bunlar güzel de, yabancı sözcüklere boğulmuş yoz bir dille bu hak ve özgürlüklerin hangisi gerçekten kullanılabilir? Düşünce özgürlüğü açısından, herhangi bir düşüncenin yasaklanmasından da önemli olan şey, düşünce oluşturma olanağının bulunmasıdır. Düşünce oluşturulamıyorsa, düşünme hakkı başlamamıştır ki sınırlanmasının ya da sınırlanmamasının bir anlamı olsun.

Yukarıda belirtildiği gibi dil, düşüncenin hem aracı, hem de gerecidir. Yabancı sözcüklerle gerçeğe şaşı bakan bir dille, düşünce serpilemez. Güdük bırakılmış bir düşünme olanağının özgür olup

olmaması, ister istemez ikincil bir sorun düzeyinde kalır. Temel sorun, bu olanağın yaratılmasıdır. Bütün temel bilimleri tepeden tırnağa yabancı terimlerle bezenmiş bir ülkede, tek "suçları" anadillerinden başka dil bilmemek olan insanların "bilimi serbestçe öğrenme" hakkından söz etmek, acı bir alaydan başka bir şey değildir.

Onun içindir ki Türkiye'de, bilimde, sanatta ya da yordambilgisinde (teknolojide), gitgide üstelenerek yabancı dil bilgisi aranmaktadır. Bunun bir tek anlamı vardır. Yurttaşlarımıza: "Sen anadilinle yetindiğin sürece, ne bilimde, ne sanatta, ne de yordambilgisinde evrensel ölçülere ulaşamazsın," denmektedir. Türkçe evrensel bir düzeye ulaştırılacağına, anadilleri Türkçe olanlar yabancı bir dille düşünce üretmeye zorlanmaktadırlar. Yabancı dil öğrenmenin yararlı olduğunda kuşku yoktur. Ancak, bir kere, kendi anadillerinde yetkin olmayanların yabancı dilleri doğru dürüst öğrenmeleri pek güçtür. İkincisi, herkese yabancı dil öğretilemeyeceğine göre, bilimde, sanatta ya da yordambilgisinde, büyük yığınlar bile bile geri bırakılacak demektir. Bilim, sanat ya da yordambilgisi terimlerine öz Türkçe karşılıklar bulmaya karşı çıkanlar ya da bu davayı önemsemeyenler, gerçekte kendi halklarına düşünme hakkını çok görenlerdir.

Kısacası, öz Türkçe davası savsanarak (ihmal edilerek) yurttaşı ne siyasette, ne de geçimsel (iktisadi) ilişkilerde bilinçli bir "taraf" durumuna getirmek olanaksızdır. Olanı biteni doğru dürüst izleyemeyen yurttaş "oyuncu" olamaz. Ya kendisine oyun oynanır, ya da düpedüz oyun dışı bırakılır. Dil yozlaşması yüzünden bireysel temel haklarından gereğince yararlanamayan yurttaş ise, kişi olarak, "maddî ve manevî varlığını" geliştiremez; tek sözcükle, "güdük" kalır. Onun içindir ki, dil davası, geniş anlamda bir insanlık sorunu olmanın yani sıra, dar anlamda insan haklarının da temelinde yer alan bir sorundur.

3. Dil Bir Siyasal Sorundur:

Bütün toplumu ilgilendiren her konu gibi, dil de siyasal bir tutum gerektirir. Uygulamada da hep öyle olmuştur. Dilde bir sorun olduğu algılanır algılanmaz, bu alanda siyasal savaşım başlamıştır. Bu savaşımı, yazın adamları önde götürmüşlerdir. Birçok yerde, siyaset adamları onlara omuz vermiştir. Aşağıda, Fransa ile Türkiye'de bu konuda neler yapıldığına değinilecek. Ancak, dil siyasal savaşımının bu iki örnekle sınırlı kaldığını sanmak büyük bir yanılgı olur.

Gerçek şudur ki, bütün büyük diller bilinçli bir çaba ile geliştirilmişlerdir. İlk büyük örnek, Yunanca karşısında Latince'yi geliştiren Vergilius, Cicero gibi, İ.Ö. birinci yüzyılın ünlü Romalı yazarlarınca verilmiştir. Aynı işi, daha sonra, Araplar da yapmışlardır. Yunan dilinin terimlerinin çevrilmesi için Abbasi halifesi Elmemun (9. yüzyıl) Bağdat'ta "Beytülhikme" adıyla bir "akademi" kurdurtmuş ve böylece, otuz kırk yıl içinde yetkin bir Arapça'nın oluşturulmasını sağlamıştır.[7]

On dördüncü yüzyılın başında Dante, Latince ile İtalyanca arasında gidip geldikten sonra, siyasal anlamı açık bir yeğlemeyle[ç] İtalyanca'ya yönelmiştir. Aynı tutum, on altıncı yüzyılın başında Luther tarafından sergilenmiştir. Başta Saksonya lehçesi olmak üzere çeşitli Alman lehçe ve ağızlarından yararlanan Luther, yabancı sözcüklere yer vermediği İncil çevirisinde, bilinçli bir çabayla ortalama bir Almanca yazın dili yaratmıştır. Luther'in öğrencisi olan Agricola, aynı yüzyılda, Fin yazın dilinin temelini atmıştır. Aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan Shakespeare'in çağcıl İngilizce'nin oluşumundaki payını herkes bilmektedir. On yedinci yüzyılda Komensky, ülkesinde Latince yerine Çekçe eğitime önayak olmuştur. Macarlar da, dillerini geliştirme çabasını, on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren, büyük bir direşkenlikle yürütmüşlerdir.

7 Sadri Maksudi, *a.g.k.*, s. 45.

ç Bugün olsa, "yeğlemle" diye yazardım.

Yirmi beş ülkede dili düzene sokmak için harcanan çabaları özetleyen Agop Dilâçar, Macarların sözcük türetme yöntemlerini şöyle anlatıyor: "Yenicilerin yöntemi başlıca şu yollardan yürümüştür: eski sözcükleri diriltmek; ağız sözcüklerini yazında kullanmak; sözcükleri kırpmak, kısaltmak, parçalamak, bitiştirmek, parçalananlara bağımsızlık vermek; donmuş kökleri bağımsız olarak canlandırmak; ses uyumu sağlamak; eklerle sözcük türetmek; dilde bulunmayan kavramları anlatan yabancı sözleri çeviri yoluyla dile almak; ve her şeyden sonra, yeni sözcüklere bir yaşama savaşı hakkı, anlamlara yerleşip durulması için de bir ara süresi tanımak."[8]

Bu ayrıntılı alıntıda da görüldüğü gibi, dil birçok ülkede bir "siyasal mühendislik" işi olmuştur. Büyük dillerin, bilinçli çabalar olmadan kendiliğinden geliştiğini sananlar çok yanılıyorlar. Sadri Maksudi'nin (1930 Türkçesiyle) dediği gibi: "Dil daima yaradılır; iptidaî halklarda şuursuz yaradılır, medenî olmak isteyen milletlerde ise şuurla yaradılır. Dil yaradılmazdan murat, dillerin esas unsurları, söz kökleri hazinesi ve gramer şekilleri değiştirilemez, demektir."[9]

Dil alanında en tehlikeli olan savlardan (iddialardan) biri de, "dil doğal gelişimine bırakılmalıdır" savıdır. Tehlikesi, bu görüşün ilk anda çok doğru görünmesidir.[10] Oysa, biraz düşünüldüğünde, bunun aldatıcı olduğu hemen görülür. Dil bilincinin doğmadığı dönemlerde, gerçekten de, "doğal" denmese bile "kendiliğinden" diye nitelenebilecek bir gelişim olmuştur. Ancak, dil sorunu bir kez ortaya atıldıktan sonra, artık yansız kalma, işi oluruna bırakma gibi seçenekler kalmamıştır. Hepimiz ister istemez bir yan tutmaktayız. Türkiye'de her aydın, daha ağzını açtığı ya da kalemi eline aldığı anda, dil kavgasında yerini alır. Böylece de ortada "doğal" gelişim diye bir şey kalmaz. Böyle olması için, konuşma ya da yazı konusunun dil olması da gerekmez. Herhangi bir konuda düşünce yürütülmekte olunması yeter. Dahası, kişinin dil

8 Agop Dilâçar, *a.g.k.*, s. 14.

9 Sadri Maksudi, *a.g.k.*, s. 76.

10 Bu satırların yazarı da, gençliğinde, uzun süre kendini bu aldatmacaya kaptırmıştır.

konusundaki tutumu bilinçsiz bile olabilir. Örneğin, çok sıradan bir işimize ilişkin olarak "ayakyolu" yerine "tuvalet" (ya da "hela", "W.C" vb.) dediğimiz an, yan tutmuş oluruz. Bundan kurtulmak olanaksızdır.

Onun içindir ki, Türkiye'de, bilinçli olsun ya da olmasın, en yaygın siyasal kavga, dil kavgasıdır. Herkes bunun içindedir. Sorun, bu kavgada, ileriden yana mı, geriden yana mı tutum takınılacağıdır. Yoksa, tutum takınmamak diye bir seçenek yoktur. Durum böyle olduğuna göre de, en ussal çözüm, hiç değilse yaptığını bilerek yapmaya çalışmaktır.

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Türkler, öteden beri, dil sancısı çekerler. Oysa, anadilleri çok köklüdür. Bugün bilinen en eski Türkçe yazılı ürünler beşinci yüzyıla dek uzanmaktadır. Türkçe, özellikle ses uyum, sözdizim kuralları ile üreme yeteneği bakımından, dil uzmanlarının açık beğenisini kazanmış güçlü bir dildir. Öte yandan Türkçe, bugün dünyada konuşulan dillerin en yaygın olanlarından biridir. Bütün bunlara karşın, Türkçe bir sorunlar yumağı olma özelliğini sürdürmektedir. Sancı yaratan da işte bu durumdur. Gizilgücü böylesine büyük olan bir dilin, uğradığı siyasal, ekinsel ve düşüngüsel (ideolojik) saldırılar sonucunda, bu gizilgücünü yeterince gerçekleştirememiş olması, herkes için üzücü olmak gerekir. Bu durumun temel nedeni, anadili Türkçe olan düşünürlerin inanılmaz boyutlara erişen bilinçsizlikleri, *vurdumduymazlıkları*, dahası, aşağılık duygularıdır.

Bundan neredeyse yüz yıl önce, Şemsettin Sami şöyle yazıyor: "Bizde mezmum [ayıp] iki haslet vardır. Biri kendi lisanımızı tahkir ve istihfaf etmemizdir. Her kavm ve ümmet mensub bulunduğu cinsiyyeti [türü] muazzez ve mukaddes bilüp kendi cinsiyyetini dünyada hiç bir cinsiyyetten geri ve dûn tutmaz. Türkçeden başka lisan bilmiyoruz, yine Türkçeyi beğenmiyoruz. İkinci hasletimiz de şu ki Arabca, Acemce, Fransızca, İngilizce veya diğer bir lisanda iki söz öğrendik mi, onları sarfetmek istiyoruz. İşte lisanımıza bu kadar

Arabî, Farsî ve ecnebî kelimeler karışması, hiffet-i mizactan münbais olan [özyapı -"karakter"- hafifliğinden kaynaklanan] hasletimizden ileri geliyor."[11]

Açıktır ki, dil konusundaki bu utanılası tutumun tarihsel nedenleri vardır. Ancak, bin yılı aşkın bir süredir etkisini gösteren bu nedenleri burada incelemek olanaksız. Kaldı ki, bu yazıda ele alınan dil sorunu çerçevesinde Türkiye örneğini kavrayabilmek için son yüz yıllık gelişmeleri bilmek yeterlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, yalın dil gereksinimi Tanzimat yazınıyla başlamıştır. Çünkü ilk kez bu yazınla birlikte, toplumsal sorunlara ilgi duyan bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Yazarlar, okuyucu bulabilmek için yığınların konuştuğu dile yakın bir dil kullanmak zorunda kalmışlardır. 1860'lı yıllarda özel gazetecilikle başlayan bu gelişme, kısa zamanda siyasal düzleme de yansımıştır. Gerçekten de, 1876 Anayasası'nın üç ayrı maddesinde, Türkçe'den söz edilmektedir. Md. 18: "Tebaai osmaniyenin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır." Md. 57: Heyetlerin [Meclis-i Umumi'nin her bir dalının] müzakeratı lisanı türki üzere cereyan eder..." Md. 68: "Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: ... türkçe bilmiyen... Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır."[12]

Tanzimat yazınıyla başlayan yalınlaşma akımı, yüzyılın sonuna doğru gerekçesiz kalmıştır. Çünkü, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi, kamuoyu oluşturmaya olanak bırakmamaktadır. Buna koşut olarak gelişen yeni yazında, artık yığınlarca anlaşılma kaygısı yoktur. Servet-i Fünun'cular için önemli olan, seçkinlerce beğenilmektir. Bu

11 Şemsettin Sami, "Lisanımızın Sadeleştirilmesi", *Tarik*, 1899 (26 Mayıs 1315). Aktaran, Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, üçüncü baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 347, 1972, s. 224.

12 A. Şeref Gözübüyük ile Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1989*, 2. bası, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 496, 1982, s. 29, 34, 36. [Yazım, olduğu gibi aktarılmıştır.]

anlayışın sonucu olarak yalınlaşma bir yana bırakıldığı gibi, tam tersine, yazınsal güzellik uğruna daha da karışık bir dile yönelinmiştir.

Bu dönemde yalınlaşma akımını yeniden canlandıran büyük dönüşüm, Balkan uluslarından sonra Türklerde de ulusçuluk akımının başlamasıdır. Yazınsal alanda, ilk kez Mehmet Emin'in şiirlerinde sesini duyuran bu akım, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra hızla gelişmiştir. 1911 yılında, Selanik'te, Ziya Gökalp'in korumasında ve Ömer Seyfettin'in önderliğinde çıkan *Genç Kalemler* dergisinde, Türkçecilik açıkça bir siyasal kimliğe bürünmüştür.

Ulusçuluk, dilde başlıca iki sonuç yaratmıştır. Biri, yabancı diller karşısında Türkçe'ye üstünlük tanınması. İkincisi ise, Türkçe'nin içindeki yabancı öğelerin ayıklanması, başka bir deyişle, özleştirme. İlk sonucun çarpıcı bir örneği, 1916 yılında, I. Dünya Savaşı'nın tam ortasında çıkarılan 10 Mart 1332 günlü, 387 sayılı Müessesat-ı Nafıayla İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun'dur.[13] Yasanın birinci faslının birinci maddesinin ilk tümcesi şöyledir: "Demiryolları ile müessesat-ı nafia-i sairede işletmeye ait kâffe-i muamelat ve muhaberat yalnız Türkçe icra edilir."[14]

Ulusal Kurtuluş Savası sonunda ulusçuluğun üstün gelmesiyle birlikte, 1923 yılında, cumhuriyet ilanı için yapılan anayasa değişikliğinde, Türkçe'nin resmi dil olduğu artık dolaylı bir biçimde değil, açıkça anayasanın başına yazılıyor. Ondan sonraki bütün anayasalarda da aynı tutumu görüyoruz.

Türkçe kullanımına ilişkin bir başka ilginç düzenleme de, 10 Nisan 1926 günlü, 805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun'dur.[15] Dokuz maddelik bu kısa yasanın ilk maddesi, şu temel kuralı koyuyor: "Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler, Türkiye dahilindeki her nevi muamele,

13 *Düstur*, İkinci Tertip, C. 8, s. 775. *Takvim-i Vekayi*, sayı: 2484, 18 Mart 1332.

14 Bu hüküm, imtiyazlı şirketler için. İmtiyazsız şirketlere ilişkin olan beşinci maddede de, her türlü "defatir, hesabat ve muhasebat" Türkçe olacaktır deniyor.

15 *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 7, s. 719. *Resmi Gazete*, sayı: 353, 22 Nisan 1926.

mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa mecburdurlar." Yabancı kuruluşlar da, Türk kurum ya da kişilerle ilişkilerinde, aynı kurala uymak zorundalar. Bu zorunluk yaptırımsız bırakılmış da değil. Bunu çiğneyenler için, çok yüksek para cezaları ile uzun kapatmalar öngörülmüş. Yedinci maddesinin ikinci fıkrası şöyle: "Bu kanunun ahkâmına muhalif hareket edenlerden birinci defasında 100 liradan 500 liraya kadar ağır cezayı nakdî alınır. Mükerrirlerden iki kat alınmakla beraber ticarethaneleri bir haftadan bir seneye kadar sed ve icrayı ticaret etmeleri menolunur." Görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1926'da kabul ettiği yasa, Fransa'nın çok daha sonra, 1975 yılında kabul ettiği yasadan biraz daha dar kapsamlı olmakla birlikte,[16] onunla karşılaştırılamayacak ölçüde ağır yaptırımlar içeriyor.

Ulusçuluğun ikinci sonucu olan dilde özleşme akımı ise, esas olarak 1932'de sahnenin önüne çıkıyor. Bu konuya Dil Devrimi başlığı altında değinilecek. Ancak, önce bir noktayı önemle anımsatmakta yarar var: Dil Devrimi'ne giden yolda en önemli adım, 1928'de gerçekleştirilen Harf Devrimi olmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in önderlik ettiği dönüşümler içinde, belki de en kalıcısı bu olmuştur.[17] Bu atılım sayesinde, karşıdevrimin dil ile ekin alanındaki en büyük dayanağı yıkılmıştır.[18]

16 Tüketim çağının ürünü olan Fransız yasası, ürünlerin tanıtımına büyük önem verirken; üretimin öncelik taşıdığı bir dönemde yapılan Türk yasası, kuruluşların içe dönük etkinliklerine ağırlık veriyor.

17 Bu atılım, Atatürk'ün tarih sezgisinin, en büyük tarih bilginlerinkini bile nasıl kat kat aştığını gösteren en parlak örneklerden biridir. Harf Devrimi'nden yalnızca iki yıl önce, Fuad Köprülü gibi bir bilgin, *Milli Mecmua*'nın 1 Kânunuevvel 1926 günlü 75. sayısında şunları yazabiliyordu: "İçtimaî hâdiseler üzerinde müessir olmak için, kat'î surette içtimaî düsturlara tebaiyyet etmek mecburiyeti vardır. Bu düsturlara bigâne kalanlardır ki ancak Lâtin harflerinin kabulüne tarafdar olabilirler." Aktaran, Agâh Sırrı Levend, *a.g.k.*, s. 397.

18 Arap harfleri yerine Latin harflerinin alınması, ilk kez 1862 yılında, Münif Paşa tarafından, *Mecmua-i Fünun*'un ilk sayısında ileri sürülüyor. *Bkz.* Ömer Asım Aksoy, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, dördüncü baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 412, 1975, s. 108.

1. Dil Devrimi:

1932'de başlayan Dil Devrimi'nin üç boyutlu bir kurumsal temeli vardır. Birinci boyut, 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu'nun (önce Türk Dili Tetkik Cemiyeti adı altında) kurulmasıdır. İkinci boyut, 26 Eylül 1932'de Birinci Türk Dil Kurultayı'nın toplanmasıdır. Üçüncü boyut ise, devlete bu devrimde etkin bir işpayı (rol) verilmesidir. Gerçekten de, devlet örgütleri o yıldan başlayarak halk ağzından söz derleme işiyle görevlendirilmişlerdir. Devletin bu eyleme sokuluşu, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in I Kasım 1932 günlü TBMM açılış konuşmasında, düzenin en yetkilisinin şu sözleriyle dile getirilmiştir: "Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz."[19]

Bu biçimde başlattığı Dil Devrimi'ne, Atatürk ölümüne dek bağlı kalmıştır. Örneğin, o dönemin en aşırı arıtımcılık örneği olarak kabul edilebilecek olan CHP tüzüğü, partinin dördüncü büyük kurultayında onaylandığı Mayıs 1935 tarihinden sonra Atatürk ölünceye dek yürürlükte tutulmuş; ancak İsmet İnönü zamanında, yeniden eski dile dönülmüştür. Bu tüzük, Atatürk'ün dilde aşırılıktan çekinmediğinin en çarpıcı tanıklarından biridir.[20] Atatürk'ün Güneş-Dil kuramıyla birlikte yeni sözcüklerden vazgeçtiği, dahası, bu kurama, vazgeçişini örtmek için sarıldığı savı, çirkin olmak bir

19 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, içtima: 2, C. 10. 1.11.1932, Birinci İnikad, s.3.

20 Bu tuzük, TBMM kitaplığında var. İçinde, bugün tutundukları için artık yadırganmayan sözcüklerin yanı sıra, bir yığın tutmamış sözcük de bulunuyor. Örnekse: asıg (menfaat), beldek (alâmet), dilerge (takrir), etker (müessir), gösterit (temsil), imsilemek (temsil etmek), kasanık (mahkûm), oruntamak (yine, temsil etmek), ödek (tazminat), saypamak (sarf etmek), şar (belediye), tutulga (*zabıtname*), *uza* (*mesafe*), *verit* (*teberru*), *yetri* (*nısap*). Ancak, bunlara gülümsemekte ivecenlik etmeyelim. Unutmayalım ki, tüzükteki şu sözcükler, artık ayraç içinde açıklama gerektirmiyorlar: aday, alan, araç, başkan, başarmak, belirtmek, buyurmak, çoğunluk, dayanışma, dergi, devrim, durum, eşit, eğitim, genel, gerektırmek, gerekçe, gündem, güven, il, ilçe, ilgi, ilişkin, irdelemek, kapsamak, katılmak, kent, konu, kural, kurul, kutlamak, onaylamak, oturum, oy, önem, önerge, özet, özgür, sonuç, süre, tarım, tüzük, ulusal, uyarmak, üye, yönetmek, yüküm.

yana, düpedüz yalandır. Yalan olduğunun kanıtı, doğrudan doğruya Atatürk'ün söz ve eylemleridir. 1936 TBMM açılış söylevinde:[21] "sayın, Kamutay, kurum"; 1937'deki söylevinde:[22] "türeli bir plan, sevgi, kurum, Kamutay, arsıulusal, amaçlanan, verimli, ölçü, bilgi"; 1938'deki söylevinde de: "Yüce Saylavlar, Kamutay, türeli suretle aydınlatmak" gibi sözler yer alıyor. Sayrı olduğu için Başbakan Celal Bayar'a okuttuğu bu son açılış söylevinde, Atatürk'ün dil çalışmalarına ne denli önem verdiğini gösteren şu tümceler var: "Dil kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere aid Türkçe terimleri tesbit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır.[23] Bu yıl okullarımızda tedrisatın Türkçe terimlerle yazılmış kitablarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hâdise olarak kaydetmek isterim."[24] Son olarak şunu da anımsatmak gerekir ki, Atatürk, ölümünden iki ay önce, 5 Eylül 1938'de yazdırdığı bırakıt belgesinde (vasiyetnamesinde), Dil ve Tarih Kurumlarına, çalışmalarını etkin bir biçimde sürdürmelerine yetecek sürekli bir gelir bırakmıştır. Kısacası, Atatürk, 1932'de başlattığı Dil Devrimi'ni sonuna dek korumuş, ölümünden sonra da sürdürülmesini, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde dilemiştir.

CHP ve özellikle Türk Dil Kurumu, Atatürk'ün ölümünden sonra da dil çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmaların devlet katındaki en büyük ürünü, 1945 yılında anayasa ve içtüzük dilinin Türkçeleştirilmesi olmuştur. Geriye dönüşün 1946-1947 yıllarında başlayacağı göz önünde tutulursa, Atatürk Devrimi diye adlandırılan büyük değişimin son dalgası budur.

Tüze dilinde, 1945 yılında gerçekleştirilen bu köklü dönüşüm, son derece ciddi, kapsamlı ve oldukça uzun bir hazırlık döneminin

---

21 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, İçtima: 2, C. 13. 1.11.1936, İ: I, s. 4.

22 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, İçtima: 3, C. 20. 1.11.1937, İ: I, s. 9.

23 Bilindiği gibi, Atatürk'ün kendisi 1937 yılında yazdığı *Geometri* kitabıyla, bu çabalara eylemli olarak omuz vermiştir.

24 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, İçtima: 4, C. 27. 1.11.1938, İ: I, s. 6.

ürünüdür. 6 Ocak 1945 günlü Anayasa Komisyonu raporundan[25] öğrendiğimize göre, daha 1942 yılının başlarında iki ayrı kurul Türkçeleştirme tasarıları hazırlamış ve bu tasarılar milletvekillerine, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay başkanlarına, İstanbul ve Ankara Hukuk Fakülteleri profesörlerine, dil uzmanlarına dağıtılmış. Sormaca (anket) sonuçlarına göre, üçüncü bir tasarı hazırlanmış, bu son tasarı CHP grubunda otuz kişilik bir komisyonda yeniden düzeltilmiş, sonra da grupta görüşülüp kabul edilmiş.

Görüldüğü gibi, 10 Ocak 1945 günü, TBMM genel kurulunda, İzmir milletvekili Başbakan Şükrü Saracoğlu ile 222 arkadaşının önerisi üzerine görüşülüp kabul edilen Türkçe anayasa, geçici bir heves sonucu olarak ortaya çıkmamış, üzerinde çok çalışılarak kotarılmış olgun bir üründür. Onun için, bir oturumda, öncelikle ve ivedilikle görüşülüp kabul edilmiş olmasına bakarak yanlış bir izlenim edinilmemelidir.[26] O sırada, TBMM üye sayısı 455'tir. Boş üyelik yoktur. 90 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Sonuçta, Türkçeleştirilmiş anayasa, oylamaya katılan 365 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilmiştir.

1945 yılında kabul edilen bu anayasa, dil açısından, olağanüstü başarılı bir metindir. Bugün anayasa diline yerleşmiş olan birçok sözcüğü bu metne borçluyuz. Bu yeni sözcüklerden birkaç örnek vermek, yapılan işin önemini göstermeye yetecektir: anayasa, başkent, yasama, yürütme, yargı, egemenlik, yetki, görev, cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu, dönem, üye, oy, sorumlu, sorumsuz, sanık, suçüstü, zamanaşımı, ödenek, içtüzük, oturum, soru, gensoru, meclis soruşturması, tamsayı, olağanüstü, sözleşme, gerekçe, başkomutanlık, genelkurmay başkanlığı, dokunulmazlık, işlem,

25 Rapor için *bkz. TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 7, İçtima: 2, C. 15. 10.1.1945. İ:22, Sıra Sayısı: 39.

26 O günkü toplantı tutanakları için *bkz. TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 7, İçtima: 2, C. 15. 10.1.1945, İ: 22, s. 41-59. Aynı oturumda, yine Dil Devrimi'nin ürünü olarak, Teşrinievvel, Teşrinisani, Kânunuevvel ve Kânunusani biçimindeki ay adları yerine, bugün kullandığımız Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak biçimindeki ay adları kabul edilmiştir.

Yüce Divan, tasarı, Danıştay, uzmanlık, tüzük, yürürlüğe girmek, Yargıtay, başsavcı, genel kurul, adçekme, eşitlik, dernek, konut, kamulaştırma, basın, sıkıyönetim, gözetim, sonuç, gider, gerçek kişi, tüzelkişi, ayaklanma, okul, il, ilçe, bucak, yetki genişliği, yeterlik, Sayıştay, genel uygunluk bildirimi.[27] Bu sözcükler, genellikle, Dil Devrimi'nden itibaren yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmış ve bir ölçüde dolaşıma sokulmuştu. Ancak bunların anayasaya alınması, devrim yolunda gerçekten dev bir adım olmuştur. Üstelik bu adımı atanlar, bunu yalnızca bir aşama olarak görmüşler, gözlerini hep daha ilerilere dikmişlerdir. B. Atalay'ın şu sözleri, işte böylesine aydınlıkçı bir kafa yapısının göstergesidir: "Şunu da söylemek lâzımdır ki arkadaşlar, gördüğünüz Anayasa taslağında bir takım arapça kelimeler kalmıştır. Bu bir adımdır. Hayat durmıyan, yürüyen bir nesnedir. Bugün kalmış olan kelimeler yarın kalkacak, onların yerine de türkçe kelimeler gelecektir."[28]

Aradan geçen üç ay içinde TBMM, bu kez de içtüzüğün Türkçeleştirilmesi işini ele almıştır. Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'in bu yoldaki önerisi, Anayasa Komisyonu'nun olumlu görüşü ile birlikte, 11 Nisan 1945 günü mecliste görüşülmüştür. Öneri, hiç tartışılmadan, tek oturumda kabul edilmiş ve yeni içtüzük, dili çok eskimiş olan 2 Mayıs 1927 günlü Dahili Nizamname'nin yerini almıştır.[29]

27 Merak edenler için, bu sözcüklerin Osmanlıca karşılıklarını, aynı sıraya göre veriyorum: teşkilatı esasiye kanunu, makar, teşri, icra, kaza, hakimiyet, salahiyet, vazife, reisicumhur, icra vekilleri heyeti, devre, aza, rey, mesul, gayri mesul, maznun, cürmü meşhut, müruruzaman, tahsisat, dahili nizamname, celse, sual, istizah, meclis tahkikatı, adedi mürettep, fevkalade, mukavele, esbabı mucibe, başkumandanlık, erkânı harbiyei umumiye riyaseti, masuniyet, muamele, Divanı Ali, layiha, Şurayı Devlet, ihtisas, nizamname, meriyülicra olmak, Temyiz Mahkemesi, başmüddeiumumi, heyetiumumiye, kura, müsavat, cemiyet, mesken, istimlak, matbuat, idarei örfiye, nezaret, netice, masraf, hakiki şahıs, hükmi şahıs, isyan, mektep, vilayet, kaza, nahiye, tevsii mezuniyet, ehliyet, Divanı Muhasebat, umumi mutabakat beyannamesi.

28 *a.g.k.*, s. 45

29 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 16. 11.4.1945, B: 1. s. 37-63. Öneri ile rapor, aynı birleşimin sonunda. Sıra Sayısı: 68

2. Karşı-Devrim:

Anayasa ile içtüzük, devlet dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda yapılan son büyük atılımdır. Gerçi 27 Mayıs'tan sonra, aynı yönde birtakım girişimler olmuştur. Bunlara aşağıda değinilecektir. Ancak şu bir gerçektir ki, bunların hiçbiri, 1945'te sergilenen devrimcilik düzeyine erişemeyecektir. Devlet dilinde devrimcilik anlayışı, inişli çıkışlı bir biçimde de olsa, 1945'ten sonra hep gerilemiştir. 1980 darbesinden sonra Türk Dil Kurumu'nun kapatılmasıyla da, Atatürk'ün devlet eliyle başlattığı Dil Devrimi, yine devlet eliyle gömülmüştür. 1946-1947 yıllarından sonra Dil Devrimi ayakta kalıp gelişmesini sürdürebilmişse, bunu genellikle devlete karşın, bir avuç yazın ve düşün adamının çabası ile başarmıştır.

Demokrat Parti'nin Dil Devrimi düşmanlığı, bu partinin yalnızca görünüşte halkçı olduğunun en büyük kanıtıdır. Çünkü halkı gerçekten seven ve sayan hiçbir siyasal akım, halka uygarlık yolunu açacak bu türden bir yeniliğe karşı çıkmayı usunun köşesinden bile geçirmez. Oysa DP, siyasal erke tırmanır tırmanmaz Türkçe düşmanlığını sergilemeye başlamıştır.

Bu Türkçe düşmanlığının en büyük eylemi, anayasanın 1945 te Türkçeleştirilen metninden vazgeçilip 1924 metninin yeniden yürürlüğe konmasıdır. Bu yönde ilk adımı, DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuad Köprülü atmıştır. İstanbul milletvekili Köprülü'nün 203 arkadaşıyla birlikte verdiği anayasa değişikliği önergesinin gerekçesi, 1945 yılında yapay bir dil yaratıldığı, anayasada "yaşayan dil"e dönülmesi gerektiğidir. Bu öneri, Dil Devrimi'ne karşı olan bir bölüm aydının tutarsızlığını sergilediği için çok ilginçtir. Çünkü Köprülü, olduğu gibi eski metne dönülmesini değil, bu arada tutmuş olan kimi sözcüklerin korunmasını istemektedir. Kalmasını istediği sözcüklere ilişkin olarak şu örnekler verilebilir: bilakayd-düşart yerine kayıtsız şartsız, iskat yerine düşürme, intihap yerine seçim, müruruzaman yerine zamanaşımı, reis yerine başkan, muvafık bulmak yerine uygun bulmak, müddeiumumilik yerine

savcılık, mümanaat etmek yerine engel olmak, teşkilatı esasiye kanunu yerine anayasa (ancak, yine kendi önerisinin 102. maddesinde, bu kez anakanun diyor!). Bu ve bunun gibi örneklerin açıkça kanıtladığı bir gerçek vardır: Yasa yoluyla yapılan değişikliklerin hiç değilse bir bölümü "yaşayan dil"e girmektedir. Dolayısıyla, henüz yeterince yaygınlık kazanmamış sözcüklerin kaldırılıp bunların yerine eskiye dönülmesini istemek, tutunabilecek birtakım sözcüklerin yaşama olasılığını daha başından ortadan kaldırmak demektir. Öyleyse, bu tür tutarsızlıkların sonucu, ister istemez karşı-devrime hizmet etmektir.

Nitekim bu örnekte de böyle olmuştur. Fuad Köprülü, Halide Edip Adıvar gibi, dil konusunda çelişkilerden kurtulamamış aydınların açtıkları kapıdan hemen karşı-devrimciler girmişlerdir. Köprülü'nün önerisi genel kurulda görüşülürken, bu sefer İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ile 185 arkadaşının önerisi gelmiştir. Bu yeni öneriye göre, "uydurma" dilden kurtulmak için bulunabilecek en iyi çözüm, 1945 metnini bütünüyle yürürlükten kaldırıp 1924 metnine geri dönmektir. Anayasa Komisyonu da, önce Köprülü ve arkadaşlarının önerisini benimseyip kendisi de bunun üzerinde birtakım değişiklikler yapmışken, düşünce değiştirmiş, bu kez de toptan geri dönüş önerisini benimsemiştir.[30]

Türkiye'de, 1952 yılının Aralık ayında 1945 Anayasasının diline ilişkin olarak mecliste yapılan görüşmeler, Türk aydınının özyapısını anlamak bakımından eşi az bulunur bir kaynak niteliğindedir.[31] Örneğin 1945'te arı dil davasının bayraktarlığını yapan, Dahili Nizamname'nin İçtüzük'e dönüştürülmesini öneren Feridun Fikri

30 Öneriler ve Anayasa Komisyonu'nun yalpalamaları için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 18'de: 8.12.1952 günlü 14. birleşime eklenmiş 232 sıra sayılı rapor ile 24.12.1952 günlü 21. birleşime eklenmiş 56 sıra sayılı rapor.

31 Toplam 97 sayfaya ulaşan bu görüşmeler için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 9. Toplantı: 3, C. 18: 8.12.1952 günlü 14. birleşim, s. 129-163; 10.12.1952 günlü 15. birleşim, s. 172; 12.12.1952 günlü 16. birleşim, s. 201-202; 17.12.1952 günlü 18. birleşim, s. 282-304; 24.12.1952 günlü 21. birleşim, s. 389-427.

Düşünsel, eski dile dönüş önerisini candan benimseyerek meclis kürsüsünde şu sözleri söyleyebiliyor: "Arkadaşlar, böyle bir hakikat gününün bu millet tarafından bu salona getirilmiş olmasını candan temenni etmekte idim. İşte o gün geldi. Bu hakikat, bu güneş günü geldi."[32] Ağrı milletvekili Kasım Küfrevi, her ne pahasına olursa olsun Türk Dil Kurumu'nu küçük düşürebilmek için, "insan" sözcüğü Türkçe olmadığından Kurum'un buna "diksürüngen" diyecek bir kafa yapısında olduğunu ileri sürebiliyor.[33] Bir tür aydınımızı tanımak bakımından, Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun şu sözleri özellikle ilginç: "Memleketimizde tek parti ve diktatörlük idaresinin hâkim olduğu sıralarda milletin dilini dinini ortadan kaldırarak bambaşka bir şekle sokmak istediler. ... Netice itibariyle, Büyük Ata Güneş-Dil Teorisini kabul etmekle eski ve güzel lisanımızın devamına karar verdi. Fakat onun ölümünden sonra nedense bu Dil Kurumu yine eski yola gitti. Bulgaristan'dan getirilen bir mütehassıs Ermeni delâletiyle kimsenin anlayamadığı Türk lisanına yeni yeni kelimeler soktular. Meselâ arkadaşlar (oturum) yahut şuna buna benzer kelimeler eskilerin mânasını karşılayabilir mi acaba! ... Bundan maksat eski tarihleri unutturmak, eski tarihi yok etmektir."[34]

İşte bu hava içinde, "makar"lı, "sülüsan"lı eski anayasa diline dönüş, 24 Aralık 1952 gününde kabul edildi. O sırada TBMM üye tamsayısı 487 idi ve on milletvekilliği boştu. 95 milletvekili oylamaya katılmadı.[35] Öneriye 342 kabul, 41 red oyu verildi. Dokuz milletvekili çekimser kaldı. Aradan iki ay geçmeden, Ankara "mebusu" Hâmid Şevket İnce'nin önerisiyle, 11 Nisan 1945'te kabul edilen

32 *a.k.*, s. 151.

33 *a.k.*, s. 401.

34 *a.k.*, s. 405-406.

35 Katılmayanlar arasında, çelişkili tutumlarını sonuna dek sürdüren Fuad Köprülü ile Halide Edip Adıvar da var. Esas şaşırtıcı olan nokta ise, Atatürk'ün dilde özleşme konusundaki ünlü sözlerini söylemesine neden olan *Türk Dili İçin* kitabının yazarı Sadri Maksudi Arsal gibi, Nadir Nadi gibi kişilerin de bu oylamaya katılmamış olmaları.

İçtüzük'ten vazgeçildi ve 2 Mayıs 1927 günlü Dahili Nizamname'ye geri dönüldü.[36] Böylece, anayasa dilinde karşıdevrim tamamlanmış oldu.

Ne var ki, yaşayan dile dönüş gerekçesiyle benimsenen bu eski metin, yeni kuşaklar için geniş ölçüde anlaşılmaz olmuştu. Onun için, 1961'de yeni bir anayasa yapılırken, artık bu dili kullanmaya olanak yoktu. Buna karşılık, 1945'teki devrimci yaklaşım da kalmamıştı. Sonuçta, o günlerde geçerli olan ortalama dili kullanma yoluna gidildi. Bu bile, kimilerine "ifrat" gibi göründü.[37] Ancak çoğunluk, dilde tutulan orta yolu destekledi.

1961 Kurucu Meclisinde, dil konusunda gerçekten bilinçli bir tek kişi göze çarpıyor: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. Daha İstanbul öntasarısı hazırlanırken, doğru dürüst bir dil benimsenmesi için çırpınıyor; başaramayınca da, karşıoyunda bu konu üzerinde titizlikle duruyor. Velidedeoğlu, dilin bir uygarlık sorunu olduğunu kavramış az bulunur düşünürlerimizden biridir. Onun, Temsilciler Meclisi genel kurulunda, anayasanın tümü üzerinde görüşlerini belirtirken söylediği şu sözler, belleklere kazınmaya değer bir özdeyiş niteliğindedir: "Bir milletin millet oluşu ve medenî sıfatını taşımaya lâyık hale gelişi ancak güzel sanatlarının, dilinin ve kadın seviyesinin ileri olmasıyla mümkündür."[38]

Velidedeoğlu'nun sözleri arasında, Atatürk Devrimi'ni etkin bir biçimde yaşamış olan bir insanın devrimci iyimserliğini belirten şöyle bir tümce de var: "Bendeniz eminim ki, şimdi bâzı arkadaşlarımızca aşırı surette Türkçeleştirilmiş sanılan bu tasarı, onbeş-yirmi yıl sonraki dile nazaran geri kalmış bir durum arzedecektir."[39] Ne var

36 Bu geri dönüşü oybirliğiyle benimseyen Anayasa Komisyonu üyeleri arasında Halide Edip Adıvar da yer alıyordu.

37 Örneğin, anayasanın tümü üzerindeki görüşmeler sırasında, Fuat Arna şöyle diyor: "Evvelâ; tasarı, dil bakımından ifrata kaçmış görünmektedir." Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Cilt: 1, Ankara, Türkiye İş Bankası Kultür Yayınları, 1966, s. 685.

38 *a.k.*, s. 873.

39 *a.k.*, s. 876.

ki, Velidedeoğlu yanılıyordu. Çünkü o yıllarda Türkiye'nin gündeminden devrimcilik artık hızla çıkıyor, bunun yerini ise faşizm alıyordu.[40] Gerçekten de, Velidedeoğlu'nun hazırlayıcıları arasında yer aldığı anayasadan yirmi bir yıl sonra yapılan bugünkü anayasada, artık ne dilde, ne de özde, 1961'e göre bir ilerleme söz konusu olmadığı gibi, aksine, tarihin çarkı geri döndürüldü.

Bu son anayasa yapılırken de, dilin siyasal bir konu olduğu gerçeği yine çarpıcı bir biçimde ortaya çıktı. Kimileri, "anayasa" sözcüğünü bile bırakıp "esas teşkilat kanunu" teriminin benimsenmesini önerdi.[41] Kimileri ise, özellikle Türk Dil Kurumu'na inanılmaz bir kinle saldırdı. En korkunç saldırı Mehmet Pamak'tan geldi. Pamak, TDK'yi, dili bozmak, Marksistleri övmek, Atatürk'ün yolundan çıkmakla suçlayarak kapatılmasını istedi.[42] Saldırı kervanında, Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı da, önde bir yer tuttu. Örneğin şu sözler onundur: "TDK, Atatürk yolunda olduğunu ileri sürerek, devamlı olarak kelimeler üretmekte ve bu kelimeleri kullanmaya vatandaşları zorlamaktadır." (!) "Bu suretle dil unutturularak yeni bir dil yaratmak, yeni Türkçeyi oluşturmak istemektedirler."[43]

Gerçi, Danışma Meclisi'nde Kurum'u savunan çıkmadı değil. Şu sözler Ragıp Banaz'ın: "Kurumları suçlarken daha dikkatli olma

40 Faşizmin gündeme girdiği 1968 yılına dek, öz Türkçe yolunda bir iki cılız çaba daha görülmüştür. Örneğin, Milli Eğitim Bakanlığı, 7 Aralık 1964 günlü ve 1333 sayılı *Tebliğler Dergisi*'nde yayınlanan "Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği"nin 85. maddesinde, ortaokul ve liselerde "Arı Dili Yayma Kolu" kurulmasını istemiştir. Yine aynı bakanlık, okul kitaplarında arı Türkçe kullanılması gereğini bildiren bir genelge çıkarmıştır. Mayıs 1967'de, Cumhuriyet Senatosu doğal üyesi Kadri Kaplan, bütün resmi belgelerde anayasa diline uyulmasını sağlamak amacıyla, "Devlet Dilindeki Birliğin Sağlanması"na ilişkin bir yasa önerisinde bulunmuştur. Ancak Cumhuriyet Senatosu, bu öneriyi bir türlü genel kurulun gündemine almamış, sonunda da öneri "kaduk" olmuştur. Faşizmin çevrende (ufukta) göründüğü dönemde sonuçsuz kalan bu birkaç çaba için *bkz.* Agâh Sırrı Levend, *a.g.k.*, s. 506, 518-519.

41 Osman Selim Kocahanoğlu, *Gerekçeli ve Açıklamalı Anayasa*, İstanbul, Temel Yayınları, 1993. s. 594. Danışma Meclisi'nde bu oneriyi yapan üyenin adı, Mehmet Velid Köran'dır.

42 *a.k.*, s. 613-615, 630.

43 *a.k.*, s. 616 ve 617.

durumundayız. ... Bir de suçladığımız Kurumun altında Atatürk'ün imzası varsa ve bu kurumun çalışmaları, desteği Atatürk'ün vasiyetine dayanıyorsa bu dikkatli olma gerçeği daha çok ortaya çıkar."[44] Ne var ki, bu savunmalar boşunaydı. 1980 darbecileri ve onların sivil yandaşları, Atatürkçülüğü bitirmeye kararlıydılar. Bu uğurda, hizmet ettikleri egemen sınıfların en kutsal hakkı olan mülkiyet ve miras hakkını bile çiğnemekten çekinmediler; Atatürk'ün TDK'sini kapattılar.

Dil açısından bakıldığında, bugün yürürlükte olan anayasa, çelişkiler içinde debelenen Türk aydınının bir durum saptaması gibidir. Sözcük seçimi tutarsızdır,[45] anlatımı bozuktur, noktalamaları yanıltıcıdır. Anayasanın bu özelliklerine, daha Danışma Meclisi'nde dikkat çekilmişti. Örneğin Selçuk Kantarcıoğlu, "... bir tarafta 'Memur güvencesi' deniyor, diğer tarafta, 'Hâkimlik teminatı' diyor. Hatta 'Memurlara verdiğiniz güvence de, hâkimlere verdiğiniz teminat mıdır' diye Komisyona soru sormuştum. Cevabını dahi vermediler,"[46] diye yakınmıştı. Dahası, yakınmalar Anayasa Komisyonu içinden bile gelmişti. Örneğin, şu sözler Komisyon üyesi İhsan Göksel'indir: "Kanaatimce, bizim bugün hazırladığımız Anayasa Tasarısında birçok noktalama hataları vardır."[47]

Ancak, bütün bu uyarılar boşa çıkmış, yeni anayasa, "her yanı dökülen" bir Türkçe ile yazılmıştır. Ömer Asım Aksoy'un şu saptaması, tümüyle doğrudur: "Anayasanın kimi maddeleri Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin, öğrencilerine kötü zincirleme anlatım örneği olarak gösterebilecekleri çarpıcı örneklerdir. Bir 'başlangıç' vardır ki, evlere şenlik. 348 sözcüklü tek tümce! İçinde birçok yan tümcecikler ve onların çeşit çeşit niteleyicileri, tümleçleri ve belir-

---

44 *a.k.*, s. 588.

45 Anayasayı dikkatle tarayan Aksoy, bu tutarsız sozcük kullanımını, aralarında ve kendi içlerinde çelişen maddelerin sırasayılarını vererek, bir dizelge biçiminde sergilemiştir. Ömer Asım Aksoy, "1982 Anayasasının Dili", Ankara, *Çağdaş Türk Dili*, sayı: I (Mart 1988), s. 3-7.

46 Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.k.*, s. 599.

47 *a.k.*, s. 598.

teçleri birbiri içine girmiştir. Hangisinin nereye bağlı olduğunu bilmece çözer gibi uğraşıp bulmak gerekiyor."[48] Anayasadaki noktalama yanlışları da, kimi zaman anlamı tamamen bozacak niteliktedir. Örnek olarak, 15. maddenin ikinci fıkrasında yer alan şu anlatıma bakılabilir: "... savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile, ölüm cezalarının infazı dışında, kişinin yaşam hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulmaz; ..."[49] Buradaki yanlış, "kişinin yaşam hakkına" sözlerinden sonra ";" konacağına "," konmuş olması. Bu yanlış noktalama yüzünden, aktarılan bu düzenlemeden şöyle bir sonuç çıkmaktadır: "Savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümlerde ve ölüm cezalarının infazında, kişinin yalnızca yaşam hakkına değil, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne de dokunulabilir." Başka bir deyişle, savaş ya da idam cezası durumunda, kişinin örneğin örgenleri koparılabilir, ya da kişi delirtilebilir, vb.! Görüldüğü gibi, noktalama yanlışları çok ağır anlam çarpılmalarına yol açabilecek niteliktedir. Özetle, Anayasadaki Türkçe bozuklukları, yalnızca dil açısından üzücü değildir. Aynı zamanda, çok çetrefil tüzel yorum sorunları yaratabilecek niteliktedir.

3. Bugünkü Durum:

Bugün Türkiye'de Türkçe, hızlı bir aşınma sürecine girmiş durumda. Türkçe'yi doğru dürüst konuşan ve yazan insan sayısı hızla azalıyor. Dile, özellikle Batı dillerinden, dur durak bilmeyen bir sözcük aktarımı var. Bu sözcükler yalnızca yeni ürün ya da kavramları adlandırmak için alınmıyor. Var olan Türkçe sözcükler de atılıp yerlerine yabancıları kullanılıyor. Örnekse: açıkoturum yerine panel, toplu iletişim araçları (TİLAR) yerine medya, ara sınav yerine vize, dönem sonu sınavı yerine final, bilgisayar yerine kompütür, gösterim yerine vizyon, dönüşüm yerine transformasyon, birikim yerine akümülasyon, cankurtaran yerine ambülans, canavar düdüğü yerine siren, deniyor.

48 Ömer Asım Aksoy, *a.g.k.*, ("1982 A."), s. 5.

49 *Resmi Gazete*, sayı: 17863, 9 Kasım 1982.

Yaygın kullanıma giren birçok öz Türkçe sözcük de, yanlış kullanılıyor. Örneğin: "etken" (müessir) yerine "etkin" kullanılıyor. Oysa "etkinlik" faaliyet demek olduğuna göre, etkin de faal demektir. "Çözme" (halletme) yerine "çözümleme" (tahlil etme) kullanılıyor. "Olası" (muhtemel) ile "olanaklı" (mümkün) karıştırılıyor. "Karşılık" (mukabil) yerine "karşın" (rağmen) kullanılıyor. "Kargaşa" (kaos, karışıklık) denmesi gerekirken "karmaşa" (kompleks) deniyor. "Modern" olma ile "aynı zaman diliminde yaşama" kavramları karıştırılarak, "çağcıl" (modern) sözcüğü bir yana atılıyor ve hepsine birden "çağdaş" deniyor

Bozukluk, ne yazık ki, sözcük düzeyinde de kalmıyor. Türkçe'nin yapısına aykırı birtakım kullanımlar hızla yaygınlaşıyor. Örnekse, "hayret bir şey" deyişi bugün herkesin ağzında. Yakında, "eyvah bir pilav" gibi kullanımlarla karşılaşırsak hiç şaşırmayalım. Artık Türkçe'nin çivisi çıktı.

En ürkütücüsü, yazımın da hızla bozulmakta olması. Bir belediye, büyük harflerle "Sizde yaşlanacaksınız" diye bir yazı asabiliyor. Kültür (!) Bakanlığı'nın çıkarıp *Resmi Gazete*'de[50] yayınlattığı bir yönetmelikte, şöyle bir yazıma raslanabiliyor: "Bakanlığın görev alanına giripte ..." En inanılmazı ise, abecenin değiştirilmekte olması. Devlet, "Eximbank" diye bir banka kurabiliyor. *Resmi Gazete*'de[51] yayınlanan bir başbakanlık genelgesinde "fax" biçiminde bir yazım var. Kimse de çıkıp Türk abecesinde "x" diye bir harf yoktur, demiyor.

Bu yozlaşmanın birçok nedeni var. Birincisi, devletin dil karşı-devrimcilerinin eline geçmiş olması. Devlet, bir yandan kendi yayınladığı belgelerde, TRT'de, okullarda, kimi öz Türkçe sözcüklerin kullanımını yasaklarken, yabancı dil kullanımını bütün gücüyle destekliyor. Yabancı dil öğretimine önem vermek yerine yabancı dilde öğretim yaygınlaştırılıyor. İngilizce neredeyse resmi eğitim dili olma yolunda. Devlet adamları, hiç utanmadan, yabancı dil kullanmayı bir övünç kaynağı sayabiliyorlar.

50 Sayı: 21850, 15 Şubat 1994.

51 Sayı: 21840, 5 Şubat 1994.

Yozlaşmanın ikinci büyük nedeni, toplumda dil bilincinin yaygınlaşmamış olması. İnsanlar, yabancı sözcüklerle dolu, bozuk, kulağı tırmalayan bir Türkçe işitmekten ya da okumaktan rahatsız olmuyorlar. Çünkü çoğunluk zaten böyle bir dil kullanıyor. Bunda, son zamanlarda yaygınlaşan özel radyo ve televizyonların da büyük bir sorumluluğu var. Bugün Ankara'da yayım yapan bir radyo kuruluşunun adı "Capital Radio"! Bu Türk yayın kuruluşu, haberleri "Radio News" sözleriyle "anons ediyor"! Bu örnek, öz Türkçe'de kararlı olmanın gereğini çok güzel gösteriyor. Zamanında "radyo" sözcüğünü olduğu gibi almakta sakınca görmeyen bir kafa yapısı, başkent sözcüğü de elden gidip yerine "capital" girince elbette rahatsızlık duymayacak.[52]

İşin korkuncu, bugün artık yozlaşmanın halk katmanları arasında da yayılmış olması. Eskiden yönetici takım ne denli yoz bir dil konuşursa konuşsun, anadili diriltmek için hep halk kaynağına dönme umudu vardı. Nitekim Osmanlıca'nın çöplüğe atılması, bu nedenle görece kolay olmuştur. Ne var ki, toplu iletişim araçlarının her köye, her eve girmesiyle, artık bu olanak da kalmadı. Çünkü artık, üst katmanların yozluğu toplumun her köşesine yansıyor. Tıpkı köşe dönmeci aktöresizliğin bir anda her yere yayılması gibi, dil sapıklığı da her yere giriyor. Artık "gelişmemiş ama arı" bir Türkçe'nin korunabildiği bir yurt köşesi; bundan yararlanılarak yeniden ormanların yeşertilebileceği bir fidanlık yok.

SONUÇ

Sorun apaçık ortada: Türkçe'yi geliştirip yaşatacak mıyız? Yoksa, gitgide melezleşip güdükleşen bir sokak dili olmasına, adım adım ölüp gitmesine katlanacak mıyız? Kendimizi kandırmayalım. Bugün her iki olasılık da açıktır. Her iki olasılık da, doğrudan doğruya bizim tutumumuzun sonucu olacaktır. İstesek de, istemesek

52 Bugün kucak açtığımız "metro" sözcüğü de bakalım yarın hangi Türkçe kıyımına neden olacak.

de hepimiz sorumluyuz. Bundan kaçmak olanaksız. Türkçe'yi ya biz yaşatacağız, ya da biz öldürmüş olacağız. Yaşatmak için, akıntıya kürek çekmek gerekiyor. Öldürmek ise çok daha kolay. Bunun için, işi "oluruna bırakmak" yeter.

Bir seçim yapmanın kaçınılmazlığı, gerçeklerden kaynaklanan bir dayatma. Hiçbir dil, dünyadan yalıtlanamıyor. Kaçınılmaz olarak, başka dillerle karşı karşıya geliyor. Kendini geliştirebilirse, bu karşılaşmadan varsıllaşarak çıkıyor. Bunu yapamazsa, yenilip erimesi kaçınılmaz. Eskiden de durum bir ölçüde böyleydi. Bugün içinde bulunduğumuz iletişim çağında ise, artık durum kesinlikle böyle.

Türkçe, tarihi boyunca, iki büyük salgınla karşılaştı. "Bin yıldan beri sürüp gelen birinci salgın, Türk'lerin İslâm uygarlığı çevresine girmesiyle başlar. Bu dönemde, Arap ve Fars dillerinin sözcük ve kuralları, medreseden yetişme aydınların aracılığıyla, Türkçeye doluşmağa başlamış, böylece, üç dilden (Arapçadan, Farsçadan ve Türkçeden) birleşik olan ve yalnız okur-yazarlar arasında kullanılan *özel bir dil doğmuştur.*"[53] *Kısacası, bu ilk karşılaşmadan* Türkçe yenik çıkmıştır. Bunun çok ağır bir bedeli olmuştur. Dile yabancı sözcükler dolmakla kalmamış, kimi kavramların Türkçeleri atılıp yerlerine Arapça ya da Farsçaları konmuş. "Eldeki belgelerden öğrendiğimize göre, Uygur Türk'lerinin (IX.-XIII. yy.) dilinde şöyle sözcükler varmış: ölüt, ölütçü, etöz, aşlık, istem, sezik. Bunları beğenmemiş olacağız ki, hepsini atıp yerlerine şu sözcükleri almışız: katl (katil), kaatil, vücut, matbah (mutfak), arzu, şüphe. XII. yüzyılda yazılmış bir sözlükte şöyle sözcükler görüyoruz: etçi (kassâb, kasap), gözdemci (casus), yıldızcı (müneccim), kıskaç (kelbetan, kerpeten), gözgü (âyîne, ayna) v.b. ... Görülüyor ki, Türkçenin yetersizliğini ileriye sürenler, onu kendileri yoksullaştırmışlar, sonra da bundan yakınmağa kalkışmışlardır."[54]

"Türkçenin gördüğü ikinci salgın, Türk toplumunun XIX. yüzyıl ortalarında Batı uygarlığı çevresine girmesiyle başlar. Bu dönemde

53 Cevdet Kudret, "Dil Dilenciliği Çağı", *Yön*, sayı: 133, 15 Ekim 1965, s. 14.

54 *a.k.*

de aynı aşağılık duygusundan doğma aynı tutum yine sürmüştür. Bu sefer de Frenk sözcüklerini Türkçe sözcüklerden üstün görüp onları almağa başladık. ... Yalnız Türkçe sözcükleri atmakla yetinmedik, Arap ve Fars dillerinden aldığımız sözcükleri de bu sefer Frenkçeleriyle değiştirdik: hekim yerine doktor, cerrah yerine operatör, baytar yerine veteriner müderris yerine profesör, kâtip yerine sekreter, hizmet yerine servis, fırka yerine parti, şahadetname yerine diploma v.b. demeğe başladık. Birinci Dünya Savaşı'nda vesika ile ekmek alırdık, ikinci Dünya Savaşı'nda karne ile ekmek aldık."[55]

Kısacası, bir kez daha yenildik. Üstelik, ikinci yenilgimiz birincisinden çok daha kesin oldu. Çünkü, onu özümseyeceğimize kendimizi ona teslim ettiğimiz Batı uygarlığı, İslam uygarlığından çok daha kapsamlı ve etkileyicidir. Bugün bilimde, sanatta, yordambilgisinde (teknolojide) Batı öylesine baş edilmez bir üstünlüğe erişmiştir ki, bütün bu alanları kendi dilimizle özümsememiz; bir Kuran'ı, birkaç hadis derlemesini, bir iki "hikmet" ya da "ilim" kitabını Türkçe'ye çevirme çabasıyla karşılaştırılamayacak, dev boyutlu bir çaba gerektirmektedir. Birinci yenilgiden sonra, hiç değilse silkinebilmiş, Tanzimat'tan başlayıp Dil Devrimi'ne ulaşan bir çabayla kendimizi yeniden toparlayabilmiştik. İkinci yenilgi ise, bütün ağırlığıyla sürmektedir. Bunu bir an önce göğüslemeye davranmazsak, Türkçe'nin bu ikinci yenilgiden sağ çıkma olasılığı yoktur.

Hem Fransa örneğinin, hem de Türkiye'deki anayasa dili ve TDK savaşımının açıkça gösterdiği gibi, sorun siyasaldır. Dolayısıyla, çözümü de siyasal bir savaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu savaşım iki düzlemde yürütülmelidir. Biri devlet düzleminde, ikincisi de, topluma önderlik edecek aydınlar düzleminde. Açıktır ki, sonul (nihai) başarı, bu iki düzlemin eklemlenmesinde yatmaktadır.

Devlet düzleminde yapılacak ilk iş, Türk Dil Kurumu'nun eski tüzel konumuna (statüsüne) yeniden kavuşturulmasını sağlamaktır.

55 *o.k.*

Bu, hem çok ivedi, hem de yaşamsal bir sorundur. İvedidir, çünkü zaman geçtikçe, eski yapıyı ayakta tutan insan gücü yok olmaktadır. Bir an önce onarım (restorasyon) sağlanamazsa, eski birikime dayalı bir geçiş başarılamayacak, her şeye yeniden başlamak gerekecektir. Yaşamsaldır, çünkü Kurum, Türkçe'nin kurtarılması ve geliştirilmesi için izlenmesi gereken yolun en bilinçli izleyicisiydi. Herhangi bir yeni örgütlenmenin bunun yerini tutması olanaksız görünmekledir.

Yitip gitmekte olan bir dili kurtarmak için yapılması zorunlu olan dört temel iş vardır: 1) Dilin bütün seslerini duyuracak elverişli bir abece ve yazım edinmek; 2) Bütün sözcükleri toplayarak dilin bir genel sözlüğünü hazırlamak; 3) Dilbilgisi kurallarını belirlemek; 4) Yerli kök ve ekleri kullanarak, uygarlığın ürünü olan bütün ürün ve kavramları yerli terimlerle karşılamak.[56]

Bilindiği gibi, birinci işte en köklü dönüşüm Atatürk'ün eliyle gerçekleştirildi. Harf Devrimi yapılmasaydı, Türkçe'nin bugün kurtarılması belki de olanaksız olurdu. Yine birinci iş çerçevesinde, TDK'nin çabalarıyla, hemen hemen tam bir başarıya ulaşıldı. Her aşamada geliştirilen yazım kılavuzlarıyla, yazımda gitgide artan oranda bir yalınçlık ve tutarlılık gerçekleştirildi. Bugün Türkçe'yi bekleyen en büyük tehlikelerden biri, TDK'nin ortadan kaldırılması sonucunda, yazım birliğinin adım adım bir keşmekeşe dönüşmesidir. Başka hiçbir neden olmasaydı bile, bir tek bu gerekçeyle TDK'nin bir an önce yeniden kurulması yine de yaşamsal bir gerek olurdu.

İkinci işte de, yine TDK'nin çabalarıyla dev adımlar atıldı. Kırk yıl dolayında süren aralıksız çabalarla, on iki ciltlik *Derleme Sözlüğü* ile sekiz ciltlik *Tarama Sözlüğü* yayınlandı. Ancak bu iş de, Kurum'un kapatılmasıyla durduruldu. Oysa, çok yol alınmış olmakla birlikte, henüz yolun sonuna gelinmemişti. Bir kere, henüz saptanmamış birtakım yerel dil kullanımları vardır. Hemen davranılmazsa bunlar yok olup gidecektir. İkincisi, henüz taranmamış daha birçok eski ya-

56 Sadri Maksudi, *a.g.k.*, s. 26.

pıt vardır. Üçüncüsü, öteki Türk lehçe ve dillerinde, bir an önce saptanması gereken varsıl bir dil kaynağı bulunmaktadır. TDK, bu alana da el atmış, ancak yapılması gerekenin çok azını tamamlayabilmişti. Oysa, daha 1880 yılında yazdığı bir makalede, Şemsettin Sami, bu kaynağa bir an önce başvurmamız gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştu: "Bir lisan ise kelimat-ı ecnebiyyeden ne kadar ârî, ve kendi kelimeleri ne kadar ziyade olursa, o kadar mükemmel, o kadar vâsi, o kadar zengin addolunacağından, lisan-ı Türkî-i şarkî ... bizim lisan-ı Türkî-i garbîye tercih olunabilir. Binae'n'aleyh, lisanımızın ıslâh ve tevsiini murad ettiğimiz halde ... lisan-ı aslîmiz olan şark Türkçesinin bizce metrûk ve mechul olan kelimelerini uyandırarak, onları kabul ve isti'male çalışmaklığımız iktiza eder."[57] Yine bu ikinci iş çerçevesinde, TDK, sözlük hazırlamada da oldukça yol almıştı. 1980 yılına gelinceye dek, *Türkçe Sözlük* birkaç kez genişletilerek basılabildi ve 1982'deki son baskısında altmış bin sözcüğe ulaşıldı. Sözlüğün, hem Derleme ve Tarama Sözlüklerinin, hem öteki Türk lehçe ve dillerinin, hem de terim kitapçıklarının verimleriyle varsıllaştırılması gerekirdi. TDK'nin kapatılması, aralıksız olması gereken bu çabaları da durdurdu.[58]

Üçüncü işte de, yine TDK sayesinde, işin esası başarıldı. Osmanlıların resmi dili Türkçe idi; ancak, acı gerçek şudur ki, imparatorluk döneminde Türkçe'nin dilbilgisi kuralları saptanmamıştı. Medreselerde Arapça'nın dilbilgisi kuralları en ince ayrıntısına dek okutulur, yazım kuralları titizlikle öğretilirken, Türkçe'yi ne incelemek, ne de okutmak, kimsenin usuna gelmezdi. Dolayısıyla, bu alanda da, hemen hemen sıfırdan başlamak gerekti. Ancak, şurası çok sevindiricidir ki, yabancı türkbilim uzmanlarının da büyük katkı-

57 Şemsettin Sami, "Lisan-ı Türkî-Osmanî", *Hafta*, sayı: 12, 1880 (10 Zilhicce 1298). Aktaran, Agâh Sırrı Levend, *a.g.k.*, s. 132-133.

58 Durdurma bir yana, 12 Eylül'ün ürünü olan yeni "TDK", var olan *Türkçe Sözlük*'ü yeniden bastırırken içinde öylesine gelişigüzel değiştirmeler yapmıştır ki, ortaya kusurlu, dolayısıyla da "zararlı" bir ürün çıkmıştır. *Bkz.* Ömer Asım Aksoy, *Dil Yanlışları*, Genişletilmiş Dördüncü Basım, İstanbul, Adam Yayınları, 1991, s. 339-359.

sıyla, TDK kapatıldığı sırada, artık Türkçe'nin sesbilgisi, yapıbilgisi, sözdizimi, yazımı gibi belli başlı dilbilgisi konularında çok büyük bir yol alınmıştı. Şimdi bireysel çabalarla sürdürülen bu çalışmaların, TDK yeniden açıldığında, Dilbilgisi Kolu'nun işe sarılmasıyla yeniden büyük bir ivme kazanacağı kuşkusuzdur.

Dördüncü işte ise, ne yazık ki TDK yeterince başarılı olamamıştır. Bunun da, esas olarak Kurum dışından kaynaklanan nedenleri vardır. Gerçi Kurum, kapatıldığı güne dek, sinemadan ceza yargılama yöntemine uzanan çok değişik alanda, onlarca terim sözlüğü yayınlamıştır. Ne var ki, bu çabaların başarılı olabilmesi için, iki temel koşul vardır: *biri, bilim insanlarının işbirliği, ikincisi* ise devletin desteği. Gerçekten de, bilim ve sanat alanında terim yaratılması için, dilci olmak yetmez. İlgili alanların uzmanlarının da bu işe omuz vermesi zorunludur. Hem terimlerin yaratılmasında, hem de bunların yaygınlaştırılmasında bu zorunluk vardır. Ne yazık ki, bu güne dek, uzmanlarımızın çoğunluğu bu görevlerinin bilincinde olmamışlardır. Başarı için ikinci koşul ise, devlet desteğidir. Atatürk zamanında, Kurum devletten bu desteği bulmuştu. Yukarıda da belirtildiği gibi, Atatürk, hem kendisi terim çalışmalarına katılmış, hem de doğa bilimleri alanında yaratılan terimlerin okullarda okutulmasına önayak olmuştur. Ancak, 1940'lı yılların ortasından itibaren karşıdevrimin devlete egemen olmasıyla birlikte, devlet desteği, devlet eliyle kösteklenmeye dönüşmüştür. Bugün Türkçe'yi kurtarmak için verilecek siyasal savaşımın en önemli ereklerinden biri, ilk ve ortaöğretimde, bütün bilim dallarında Türkçe terimler kullanılmasını zorunlu kılmaktır.

Siyasal savaşımın ikinci düzlemi ise, topluma önderlik edecek aydınlardır. Burada yapılması gereken işler şöyle sayılabilir: 1) Çeşitli uzmanlık alanlarında, yabancı terimler yerine Türkçe terimler yaratıp bunları yaygınlaştırmak; 2) Günlük dilin özleşip varsıllaşması için çabalamak; 3) Devletten toplumun her katmanına dek dil bilincini yaygınlaştırmak.

Türkçe, terimler konusunda çok uzun süren bir şaşkınlık dönemi yaşamıştır. Büyük dilci Şemsettin Sami bile, "Hele ulûm ü fünun ıstılâhatını hiçbir vakit Türkçeleştirmeyiz. Ve Türkçeleştirmemeliyiz,"[59] diye yazmıştır. *Türkçülüğün Esasları*'nı yazacak denli Türkçü olan Ziya Gökalp, terim türetme işine gelince, gerekirse Arapça'ya ve Farsça'ya başvurulabileceğini savunmuştur.[60] Atatürk bile, birçok terimi Türkçe köklerden türetmeye çalışacağına, *olduğu gibi Batı dillerinden aktarmayı* yeğlemiştir. O büyük devrimci bile, örneğin hendeseye geometri demenin, Türkçe'ye hiçbir biçimde hizmet etmeyecek yeni bir yabancılaşmadan başka birşey olmadığını görememiştir. Bu yalpalamalar sonucunda Türkçe'ye, bugün ayıklanması sorun yaratan bir yığın yabancı sözcük girmiştir.

Oysa, terimler alanında yapılması gereken şey çok açıktır Gelişmiş yabancı dillerdeki, özellikle de İngilizce'deki bütün terimlere, Türkçe kök ve eklerden gidilerek karşılıklar bulunmalıdır. Bu işi yarım yamalak yapmak, "evrensel dildir" gerekçesiyle birtakım yabancı sözcüklerin girmesine göz yummak, hem tehlikelidir, hem de verimsizdir. Tehlikelidir, çünkü Capital Radio örneğinde gösterildiği gibi, bir yabancı sözcük ister istemez başkalarını da sürüklemekte, sonuçta, dolaşımda olan Türkçe sözcükler bile ortadan kaldırılabilmektedir. Bu yol verimsizdir de. Orhan Hançerlioğlu'nun dediği gibi: "Kök anlamlarını bilmediğimiz sözcükleri türetemeyeceğimiz gibi anlamlarını bilsek bile yabancı kökleri Türkçemizin kurallarıyla türetemeyiz."[61] *Sonuçta, yabancı sözcük kısır kalır* ve bu kısırlığı gidermenin tek yolu, durmadan yeni yabancı sözcükler almak olur.

---

59 Şemsettin Sami, "Yine Lisan ve Edebiyatımız, Tarık-ı Islâh", *Sobah*, 1898 (3 Ağustos 1314). Aktaran, Agâh Sırrı Levend, *a.g.k.*, s. 222.

60 *Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, Varlık Yayınları: 825, 1961, s. 92 "... o zaman bizzarure arapça ve acemceye müracaat ederek bunlardan yeni kelimeler alırız."

61 Orhan Hançerlioğlu, *Türk Dili Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s. 7.

Terimleri Türkçe köklerden türetmenin iki büyük yararı daha vardır. Biri, uzmanları kendi alanlarında anadilleriyle düşünmeye zorlamaktır. Hiçbir yabancı dil, anadilin sağladığı özgüveni veremez. En ayrıntılı kavramları anadilinde dile getirebilen bir uzman, bağımsız düşünmeyi da becerebiliyor demektir. Gelişmiş ülkelere beyin göçünü durdurmanın, öykünmecilikten kurtulup yaratıcı olmanın temel koşulu da budur. Anadili bilinci, bilimsel düşünce değirmenimizi taşıma suyla döndürmekten kurtulmanın tek yoludur. İkinci büyük yararı ise, toplumun uygarlaştırılmasını hızlandırmasıdır. Elbette, yığınların uzmanlık terimlerini anlamaları beklenmez. Ancak, Giriş'te de belirtildiği gibi, bilinen kök ve eklerle türetilen terimlerin anlamını, halk hiç değilse sezebilir. Uygarlık ile kendisi arasında aşılmaz bir duvar görmez. Uzmanlık dilinden günlük dile geçişler yaygınlaşır. Yazın insanları, bu terimlerin bir bölümünü kendi yazınsal üretimleri için kullanırlar. Sanat insanları da, siyaset insanları da, okullarda okutulan, bilimsel tanıtma dergilerinde kullanılan terimleri, kendi gereksinimleri ölçüsünde dolaşıma sokarlar. Böylece genel dil, uzmanlık dillerinden kopuk bir günlük gereksinimler dili olmaktan kurtulur. Gelişmiş bilgileri dile getiren kavramlarla aşılanıp kendisi de durmadan gelişir. İşte böyle bir dil, bir halkın uygarlık düzeyini yükseltme yolunda çok güçlü bir kaldıraç olur. Eninde sonunda, bilim dili de bu gelişmiş yaygın dilden "geri beslenir". Terimleri Türkçe kök ve eklerden türetmenin sağlayacağı en büyük yararlardan biri de işte budur.

Terimlerin Türkçeleştirilmesi genel konusu içinde, tüzebilim (hukuk ilmi) alanının özel bir yeri vardır. Çünkü tüze, her uygar toplumun ilişkilerinin düzenlenmesinde birinci derecede etkilidir. Uygarlık düzeyi arttıkça, tüzenin önemi daha da artar. Dolayısıyla, uygarlaşmış bir halkın en sık karşılaşacağı uzmanlık dillerinden biri de tüze dilidir. Tüze dilinin, anayasalarda, yasalarda, öteki düzenlemelerde, mahkeme kararlarında vb. kullanılan dil olması, dil düzeltimi çerçevesi içinde tüze dilinin nasıl ayrı bir yer tuttuğunu göstermeye yeter.

İşte bu nedenledir ki, Türkiye'de, 1945'te, anayasa dilinin Türkçeleştirilmesi, olağanüstü önemde bir atılımdı. Ne yazık ki, bun-

dan geri dönüldü. Bundan sonra da, tüze dilinin Türkçeleştirilmesinde atılacak ilk adım, yine anayasa alanında olmalıdır. Çünkü anayasa, öteki bütün tüzel düzenlemelerin çerçevesini çizer. Bir kere, bu alanda, olabildiğince ödünsüz bir öz Türkçe anlatım gerçekleştirilmelidir. Ondan sonra da, yalınlaştırma eylemcesi (operasyonu), en önemli yasalardan başlanarak bütün yürürlükteki düzenlemeler (mevzuat) için yürütülmelidir.

Tüzel düşüncenin en üstün yanı, insanın yaşamına ussal bir düzen getirmesidir. Tüze, özünde, değerler arasında yaptırıma bağlanmış bir sıradüzeni (hiyerarşi) yaratma amacıyla, toplumsal olguları, tutarlı bir dizge oluşturacak biçimde tanımlama ve kümelendirme denemesidir. Başka bir deyişle tüze, toplumsal ilişkileri usdüzenine (mantığa) bağlama girişimidir. Bu yönüyle, tüzel düşünce, ussallaşmanın, Aydınlanma'nın başta gelen araçlarından biridir. Bu aracın anadile olabildiğince bağlı olması, bu anadili kullanan toplumun uygarlığa gidişini o ölçüde kolaylaştırır.

Tüzemenler arasında bugün bu gereği en iyi kavramış olanlar yüksek yargıçlardır. Anayasa Mahkemesi'nin olsun, Danıştay'ın olsun, kararlarında temiz bir Türkçe kullanma özeni açıkça bellidir. Danıştay'ın kuruluşunun 125. yıldönümü dolayısıyla yaptığı konuşmada, Danıştay Başkanı'nın söylediği şu sözler, herkese örnek olacak niteliktedir: "Ulu önder Atatürk'ün başlattığı dil devrimi ile büyük ve geniş yollar açılmıştır, fakat henüz amaca ulaşılamamıştır. Yaşayan dilde öztürkçe karşılıkları bulunduğu halde hukukta pek çok sözcük ve kavram arapça ve farsça kullanılmaktadır. Öztürkçe sözcüklerin eski kavramları karşılayamayacağı savı, konuya bilimsellikten uzak yüzeysel bir yaklaşımdır."[62]

Kapatılan TDK, anayasa, ceza yargılama yöntemi yasası, memurların yargılanmasına ilişkin yasa, genel olarak tüze ve yasa dili, gümrük, tecim, maliye, sayışmanlık, güvence, resmi

62 H. Metin Güven, *Danıştay'ın Kuruluşunun 125. Yıldönümü ve "İdari Yargı Günü"nü Açış Konuşması*, Ankara, Danıştay Başkanlığı, 10 Mayıs 1993, s. 7.

yazışmalar konularında değerli terim sözlükleri yayınlamıştır.[63] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu'nun Türkçeleştirilmesi yolunda ölümsüz katkılarda bulunmuştur. Henüz devrimciler safında yer aldığı günlerde Feridun Fikri Düşünsel'in dediği gibi: "Demek ki bir parça çalışılacak olursa, dâvaya inanılacak olursa, bugün Borçlar Kanununda, Medeni Kanun'da ve sair kanunlardaki hukuki ıstılahların karşılığını bulmakta hiç sıkıntı çekmiyeceğiz. Billûr gibi parıl parıl parlıyan güzel, lâtif tükçe kelimeleri, türkçe köklerden bularak, gayet güzel bir su gibi akan bir hukuk dili tesis etmiş olacağız."[64] Bu konuda en büyük görev, bilim adamlarına[d] düşmektedir. Ne yazık ki, yüksek yargıçlarımızda görülen dil bilinci, tüzebilim uzmanlarımız arasında henüz yaygınlaşamamıştır. Aynı tutuculuk, genel olarak savunmanlarımızda da görülmektedir. Yapılan uyarılar[65] ise hiçbir yankı bulmamaktadır. Bu ilgisizlik sürdükçe, tüze ve yasa dilinin daha da yozlaşması kaçınılmazdır. Bu da toplumun uygarlaşması ülküsünü biraz daha gerilere itecektir.

Öte yandan, dil için savaşım, yabancı terimlere Türkçe karşılıklar bulma çabası ile de sınırlı değildir. Topluma yol göstericilikle yükümlü olan aydınlar, günlük dilin özleşip varsıllaşması için de çaba göstermek zorundadırlar. Özellikle toplu iletişim araçlarında çalışanlar, bu alanda ağır bir sorumluluk taşımaktadırlar. Kimse, "ben dil uzmanı değilim, bu işi uzmanlarına bırakırım; onlar kendi işlerini yapsınlar, ben de kendi işimi yaparım," diyemez. Gazeteye verilen en ufak haberden köşe yazısına, duvara asılan bir duyurudan bir derneğin genel kurul çağrısına dek, nerede olursa olsun, söylenen ya

63 Bu sözlüklerin hepsi, kitaplıklarda, TDK yayınları arasında bulunabilir. Ayrıca TDK, 1967'de, doğrudan doğruya tüze dilini konu edinen bir de açıkoturum düzenlemiştir. *Bkz.* H. Ridvan Çongur (Yöneten). *Türk Hukuk Dili Nasıl Özleştirilebilir?*, Açık Oturum, Ankara, TDK Tanıtma Yayınları Açık Oturum Dizisi: 3, 1967.

64 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 7, İçtima: 2, C. 15, 10.1.1945, İ: 22, s. 46.

d "insanlarına" denmeliydi.

65 Cem Eroğul, "Hukukun Türkçesi", Ankara, *Çağdaş Hukuk*, yıl: I, sayı: 7-8, Kasım-Aralık 1992, s. 17-19.

da yazılan her söz bir dil eylemidir. Dil, yalnızca dil uzmanlarının değil, hepimizin işidir. Her dil eylemi, kaçınılmaz olarak, dil savaşımında eylemcinin yerini açıkça belli eden bir bildiridir. Düşünen insan, aydın insan, bu sorumluluktan kaçamaz.

Uygarlaşma gibi, uygarlığa dilmaç olacak dillerin özleşme ve varsıllaşma çabası hiç bitmeyecektir. Bunun sonu olmadığı gibi, sınırı da yoktur. Hiçbir aşamada, "bu denli özleşme yeter; bu denli varsıllaşma yeter" denemez. Çünkü hep daha ileri gitme olanağı vardır.[66] Güzelliğin sınırı olmadığı gibi, dillerin güzelleşmesinin de sınırı yoktur. Ancak, her şeyin başı, dil bilincini[67] edinmektir.

Ankara, Nisan 1994.

66 Değerli bir bilim adamımızın, kendi alanındaki dört yüz küsur sayfalık bir elkitabının son çevirisinde, okuyucuyu hiç zorlamadan % 99,7 Türkçe sözcük oranına ulaşabilmiş olması, bunun parlak bir kanıtıdır. *Bkz.* Cemal Mıhçıoğlu (Çeviren), *Kamu Yönetimi*, 4. baskı, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 446, 1980.

67 Cem Eroğul, "Dil Bilinci", Ankara, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı: 129, Mart 1991, s. 4-6.

EK 2

Aydınlanmanın Aracı Olarak Öz Türkçe[a]

I

Dil Devrimi, genellikle, uluslaşma sürecinin bir basamağı olarak görülür. Bu yaklaşım doğru, ancak yetersizdir. Çünkü bu devrimde, yalnızca bir dilin benimsenmesi değil, benimsenen dilin yeni bir uygarlığı taşımak üzere geliştirilmesi de söz konusudur. İmparatorluklarda hep görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu da çok dilliydi. Uluslaşma süreci içinde, her ulus kendi diliyle bağımsızlaştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet dili ile yazı dili, Arapça-Farsça-Türkçe öğelerden oluşan karma bir dildi. Hiçbir ulus bu dili olduğu gibi alıp kullanamazdı. Bunu atıp yerine Türk halkının konuştuğu dili koymak da çıkar yol değildi. Çünkü halkın dili çok yetersizdi. Onun için, halkın konuşma dilinin arıtılmış Osmanlıca ile birleştirilmesiyle yeni bir dil yaratma ve bu dili hızla geliştirme yoluna gidildi. Bu süreç içinde, Osmanlıca ortadan kalktı. Yabancı dilbilgisi kuralları bir yana atıldı. İçindeki Türkçe sözcük oranı durmadan artan yeni bir devlet ve yazı dili doğdu. Sonunda bu dil, konuşma dilini de etkilemeye başladı.

Elbette, bütün bunlar bilinçli bir çaba ile gerçekleştirildi. Bu bilinç, imparatorluğun yıkılmasına daha yarım yüzyıl varken yeşermişti bile. Tanzimat'la birlikte ilk kez özel gazetecilik ortaya çıkınca (1860), ulaşılmaya çalışılan genel okurun anlayabileceği

a *Bilanço 1923-1998*, TÜBA, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Tarih Vakfı, İstanbul 1999, C. I: 275-282.

bir yazı dili kullanma zorunluğu doğdu.[1] Kısacası, yalınlaşma önce *demokratikleşme*'nin gereği olarak ortaya çıktı. Buna, kısa zamanda, ulusçuluk da destek verdi. Bunun ilk bilinçli işaretlerinden birini, Şemsettin Sami'nin şu sözlerinde görmek olanaklı: "... sekiz on milyondan ziyade olmayan garb Türklerine bu miktardan aşağı olmayan Asya-yı vasatî ve Rusya Türkleri dahi munzam olarak, ve bunların cümlesi bir lisan-ı vâhidle mütekellim tamamiyle bir ümmet-i vahide hükmüne geçerek, Türk ümmeti yirmi milyon nüfusu câmi' bir ümmet-i azîme olacaktır."[2] Şemsettin Sami, Osmanlıca'dan Farsça ve Arapça sözcüklerin olabildiğince ayıklanıp yerlerine Doğu Türkçesi'nden sözcükler konmasını savunurken, gerekçesinden biri yazınsal (yetkin bir dil yaratmak); öteki ise, burada görüldüğü gibi, açıkça siyasal. Şemsettin Sami'nin düşünü gördüğü "ümmet-i azîme"nin, geleceğin Türk ulusu olarak tasarlandığı kuşkusuz. Bilindiği gibi gerçek yaşamdaki gelişmeler, daha sonra bir ara Ziya Gökalp'in de bayraktarlığını yaptığı bu Turancılık yönünde olmadı. Balkan, I. Dünya ve Ulusal Kurtuluş savaşları sonunda, Doğu Türkleri'ni dışta bırakan, buna karşılık ana dili Türkçe olmayan (Kürtçe olan) bir nüfusu da içine alan, yeni bir Türk ulusu doğdu.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, bu yeni ulus, Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde, baş döndürücü bir yenileşme sürecine sokuldu. Kökleri esas olarak 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan bu büyük atılımın Batılılaşma'yı, daha doğru bir deyişle, *uygarlaşma*'yı erek edindiği biliniyor. Bunun ana ekseni *yercilleşme* (laikleşme). Yercillik ilkesinin anayasaya yazılması (1937) bir yana bırakılırsa, yercillik adımları esas olarak 1920'li yılların sonuna dek

1 Bu gerçeği, ilk özel gazetemiz olan *Tercüman-ı Ahval*'i çıkaran Şinasi'nin, gazetenin ilk sayısına yazdığı önsözdeki ("Mukaddime") su sözlerde açıkça görüyoruz: "...giderek umum halkın kolaylıkla anlıyabileceği mertebede bu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu [gerekli görüldüğü] dahi makam münasebetiyle [yeri gelmişken] şimdiden ihtar olunur [hatırlatılır.]" Hikmet Dizdaroğlu (yay. haz.), *Şinasi*, Varlık Yayınevi, Türk Klasikleri, 35, İstanbul, Mart 1954, s. 73-74.

2 *Hafta*, 1880 (10 Zilhicce 1298), S. 12. Aktaran: Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (3. baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, 347, Ankara, 1972, s. 133.

tamamlanıyor. 1930'larda ise, Atatürk'ün gözünde tarih ve dil atılımları öncelik kazanıyor. 1938'de ölümüne dek de bu öncelik sıralamasında bir değişiklik olmuyor.

Dil Devrimi'nin birçok özelliği var. Bence, bütün bu özellikleri iki ana boyutta toplamak olanaklı: Halkçılık ve ulusçuluk. Halkçılık, Tanzimat'la birlikte başlayan demokratikleşmenin bir başka adıdır. Ulusçuluk ise, yurtseverlikten ırkçılığa dek, çok çeşitli anlamları kapsayabilen bir kavramdır. Ulusçuluğun bu değişken içeriği, Türkiye'de de açıkça karşımıza çıkmaktadır. O denli ki, ulusçuluğun, eninde sonunda birbiriyle çatışması kaçınılmaz olan iki karşıt görüş için kullanılabildiği görülmektedir. Bu görüşlerden biri antiemperyalizm, öteki ise emperyalizm uyduculuğudur. Birincisi ilerici, ikincisi gericidir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı süreci içinde, ulusçuluk antiemperyalist niteliğiyle öne çıkmıştır. O günlerin gündemi, yok edilmek istenen bir halkın yaşam savaşıdır. İşin ilginç yanı, sıcak savaş kazanıldıktan sonra da bu tehlikenin sürmüş olmasıdır. Bu yeni ulusun (Türkiye'nin kesinleşen sınırları içinde yaşayan tüm halkın) büyük önderi, var olabilmek için uygarlaşmak gerektiğini açıkça görmüştür. Başka bir deyişle, bizde Batılılaşma denen şey, antiemperyalist ulusçulukla birleşmiştir. Bu anlamdaki bir ulusçuluğun, Türkçülük'le bir ilgisi yoktur. Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla yaptığı konuşmada, Gazi Mustafa Kemal, işte bu birinci anlamda ulusçuluğu anlatmakta ve konuşmasını "Ne mutlu Türk'üm diyene" sözleriyle noktalamakta. Ne var ki, hemen aynı yıllarda, ulusçuluğun gerici boyutunun da Türkiye'de gelişmeye başladığı görülmektedir. Burada artık öncelik ulusun korunmasında ve geliştirilmesinde değil, başka uluslara üstünlük taslanmasındadır. "Bir Türk dünyaya bedel" sözü, işte bu küçümseyici anlayışın dışavurumudur. Gazi Mustafa Kemal'in benimsediği Türk Tarih Tezi, "benim teorim" dediği[3] Güneş-Dil Kuramı, bütün uygarlıkların kökeninde Türklerin, bütün dillerin kaynağında da Türkçe'nin bulunduğunu savunur. Böyle görüşlerin antiemper-

3 Mehmet Ali Ağakay, "Dil Devrimi ve Güneş-Dil Teorisi", *Türk Dili*, VIII, 92, 1959 (Mayıs), s. 428.

yalist ulusçulukla bir ilgisi yoktur. Aksine, böyle bir anlayış, görece zayıf ulusları, eninde sonunda emperyalizm uyduculuğuna sürükler. Emperyalizm, ancak dünya çapında gücü olan toplumların harcıdır. Bu güce sahip olmayan toplumlar, ancak başkalarının kuyruğuna takılarak emperyalist siyasetler güdebilirler. Atatürk öldükten sonra, bizim de başımıza gelen budur. Türkiye önce Alman emperyalizmine yamanmaya çalışmış, sonra da Amerikan emperyalizmine sığınmıştır. Bütün bunlar da bir tür ulusçuluk adına yapılmıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de ulusçuluk, birbirine özde karşı iki temel anlam barındırmaktadır. Dil Devrimi, bu anlamların birincisi ile ilintilidir. Bu devrim, antiemperyalist sıcak savaşı kazanmış olan bir halkın var olma savaşımının ayrılmaz parçasıdır. Öz Türkçecilik, hem halkçılığın, hem de bu ilerici ulusçuluğun ortak siyasetidir. Güneş-Dil Kuramı'nın dilin özleşmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. O denli ki, Falih Rıfkı Atay, bu kuramın Atatürk tarafından, dilde özleşmeden vazgeçebilmenin bahanesi olarak benimsendiğini söyleyebilmiştir.[4] Atay'ın bu değerlendirmesi kanımca yanlıştır. Çünkü Atatürk, ölünceye dek özleşme çabasını sürdürmüştür. Buna karşılık, Güneş-Dil Kuramı'nın, Türkçe'ye en yabancı sözcüklerin bile Türkçe kökenli olduğunu savunarak, bu sözcüklerin ayıklanmasına karşı çıkanların ekmeğine yağ sürdüğü tümüyle doğrudur. Güneş-Dil Kuramı Atatürk'ün ölümünden sonra unutulup gitmiştir. Ne var ki, bu görüşlere kaynaklık eden Türkçü tutum (gerici ulusçuluk), her geçen gün güçlenmiş, eninde sonunda da ilerici ulusçuluğu alt etmeyi başarmıştır. Bu yeni ulusçuluğun üstün gelmesi, devlet siyaseti olarak Dil Devrimi'nin sonunu getirmiştir. Türkçüler öz Türkçe'ye hep düşman olmuşlardır. Kürtçe'yi yasayla yasaklayacak denli Türkçü olanların, öz Türkçe'nin kalesi olan Türk Dil Kurumu'nu kapatmış olmaları raslantı değildir. Öyleyse Dil Devrimi'nin (öz Türkçeciliğin) ulusçulukla ilişkisini irdelerken çok dikkatli olmak gerekir.[5] Atatürk öldükten sonra ülkeye

4 Falih Rıfkı Atay, "Ataturk ve Dil", *Türk Dili*, I, 3, 1951 (Aralık), s. 5.

5 Buna dikkat edilmezse, özleştirmecilik bir tür ırkçılıkla özdesleştirilebilir. Ragıp Gelencik gibi, konunun uzmanı, değerli bir yazar bile bu yanlışa düşebilmiştir. *Bkz. Dil ve Politika*, FE Yayınları, Ankara, 1993, s. 44, 107, 109 vd.

bütünüyle egemen olan Türkçü ulusçuluk dilde özleşmenin amansız düşmanıdır. Özleşmeyi savunan ulusçuluk ise, Türkçü değil, halkçıdır. Bu ulusçuluk, dilde özleşmeyi Türk Aydınlanmasının, başka bir deyişle, bu topraklarda yaşayan tüm insanların uygarlaşma, adam olma savaşımının başlıca araçlarından biri olarak görür.[6]

II

Bütün canlılar, şu ya da bu biçimde, dünyayı kavrarlar. Bunu dünyayı duyumsayarak, ona etkide bulunarak yaparlar. Bu alışveriş için çeşitli örgenlerini (organlarını) kullanırlar. Aynı şeyi insan da yapar. Ne var ki, insanın dünyayı kavrayışında nitel bir fark vardır. O da bilinçtir. Hayvan da görür, insan da. Ancak yalnızca insan, görme eyleminde bulunduğunun ayrımındadır. İnsan dünyayı duyuları aracılığıyla duyumsadığının ayrımında olduğu için, bu duyuları bilinçli bir biçimde dünyayı tanımak için kullanır. İnsanın dünyayı kavrayışı, ne yaptığını bilen bir kavrayıştır.

Her türlü bilginin aracı, gereci, taşıyıcısı dildir. Dil olmadan, nesnelerle olgular adlandırılmadan, dünya insanca kavranamaz. Hayvan dünyayı, yalnızca dişini, tırnağını, kolunu, kanadını, içgüdülerini kullanarak kavrar. İnsan buna bilinci ekler. Bilinci sağlayan ise göstergeler, simgelerdir. Göstergeler, simgeler var olduğu içindir ki, insan dış dünyayı kendi kafasında yeniden canlandırabilir. Başka bir deyişle insan, dünyanın "simgesel maketini" kendi kafasında kuran tek canlıdır. Bunu bilerek kurduğu için de, önce maketi değiştirme, sonra da bu değişikliğe uygun olarak dış dünyayı yeniden biçimlendirme yoluna gidebilir. Böyle bir şeyi hiçbir hayvan yapamaz. İnsana bunu yapma olanağını veren şey de dildir.

Şimdiye dek, bir canlı türü olarak insan, çeşitli özellikleri öne çıkarılarak tanımlanmıştır. Burada bu tanımların geçerliğini tartış-

6 Dil sorununu, bu konuda Fransa'da yapılanları da katarak inceleyen genişçe bir çalışmam için bkz. "Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Yılmaz Günal'a Armağan)*, 49, 3-4, 1994 (Haziran-Aralık), s. 119-148.

maya gerek yok. Ancak bu tanımlardan biri, konumuzla çok ilgili: İnsan, çevresine bağımlı kalmayan, çevresini (dolayısıyla, kendisini de) bilinçli olarak dönüştüren tek canlıdır. Bu dönüştürme bir süreç olduğuna göre, insanlaşma da bir süreçtir. Bu sürecin belirgin özelliği, insanı bağımsızlaştırmasıdır. İnsan koşullardan, kayıtlardan, sınırlardan hep artan ölçüde kurtulmaktadır. Bu sürecin sonu yoktur elbette, çünkü insan, alt etmeye çalıştığı bu dünyanın ayrılmaz parçasıdır. Başka bir deyişle, insanın kendisi de çevredir. Dolayısıyla, çevreden tam bir kopuş, çevreye tam bir egemenlik, tanım gereği olanaksızdır. Öyleyse, insanlaşma hiç bitmeyecektir. Her aşamada, insan çevresine ne ölçüde egemense, o ölçüde insanlaşmış demektir. İşte dilin belirleyici önemi bu gerçekten kaynaklanmaktadır.

Dil dünyayı algılamanın, onu kafalarda canlandırmanın, dünyayı kafalarda yeniden biçimlendirmenin, dış dünyayı kafalarda yaratılan örnekçelere (modellere) göre yeniden yoğurmanın, kısacası, dünyaya egemen olmanın temel koşuludur. Dil bütün duyumların, algıların, bilgilerin, kısacası bilincin biriktiği görkemli bir havuzdur. Onun içindir ki dil, insanlaşma serüveninin hem aracı, hem gereci, hem de taşıyıcısıdır.

İnsanı tanımlayan bir başka ana özellik toplumsal bir canlı oluşudur. Gerçi, topluluk içinde yaşama anlamında toplumsallık insana özgü değildir. Arılardan kurtlara, karıncalardan maymunlara dek, birçok hayvan türü topluluklar biçiminde yaşar. Ancak, insana özgü toplumsallık, çokluk içinde, topluluk içinde yaşamanın ötesinde bir şeydir. İnsanın toplumsallığı, dünyayı insan olarak kavramasını sağlayan bir toplumsallıktır. Her topluluğun bireyleri arasında, şu ya da bu ölçüde gelişmiş bir iletişim düzeneği (mekanizması) vardır. Ancak bir tek insanınki bilinç taşıyıcısıdır. Çok çeşitli canlı toplulukları varken, dilin yalnızca insan toplumuna özgü olmasının nedeni işte budur.

Öyleyse dil, yalnızca dünyayı kavramanın değil, dünyayı toplum biçiminde yaşayarak kavramanın aracıdır. Başka bir deyişle dil, insanın yalnızca çevreye egemen olma serüveninin taşıyıcısı değildir.

Bu serüveni birlikte yaşamanın da taşıyıcısıdır. Bu nedenledir ki, her dilde, hem bir *bilinç ışığı*, hem de bir *bizlik duygusu* vardır.

Diller, kendilerini belirleyen bilinç taşıyıcılığı ve bizlik duygusu yönlerinden aralarında farklılaşırlar. Öte yandan, aynı dil, içinde yaşanan döneme göre, tarihsel süreç boyunca kendi içinde de farklılaşır. Örneğin, bir göçebe toplumun dünyayı kavrayışı ile bizlik duygusu, kentli bir toplumun kavrayışından ve bizlik duygusundan farklı olur.

Demek ki, değişik diller ve dillerin değişik dönemleri, insan soyunun dünyayı kavrayışına hem araçlık, hem de tanıklık ederler. Ne var ki, dilin işlevi burada da bitmiyor. Bunun nedeni, insanlaşma süreci ilerlerken, insanların, dilin kendisinin de gerçekte bir koşul olduğunun ayırdına varmaları. Başka bir deyişle insan, çevrenin bilincine ulaştıktan uzun bir süre sonra, bilincin de bilincine erişti. Tarihte ilk kez bu aşamaya burjuva toplumlarında varıldı. İlk kez burjuva çağında insanlık, dilin dünyayı ve kendimizi tanıyıp dönüştürmedeki kilit rolünü kavradı. Bu gerçek kavranınca da, bu sefer dilin kendisinin insanlığın bilinçli eylemine konu olması gündeme geldi.

Bunun niye böyle olduğunu anlamak kolay. Dil, hem bilinç hem de bizlik duygusu taşıyıcısı ise, bilince de, bizlik duygusuna da etki etmenin yolu ister istemez dilden geçecektir. Öyleyse, dille oynanarak, bilinç de, bizlik duygusu da etkilenebilir. Örneğin İsrail'in, ölmüş bir dil olan İbranice'yi canlandırması, hem bu topluma köken bilinci aşılanmasında, hem de bugünkü insanlara yepyeni bir bizlik duygusu verilmesinde başat rol oynamıştır.

Elbette, bilinçlenme gerekleriyle, bizliği güçlendirme gerekleri her zaman birbirini desteklemeyebilir. Salt bizlik duygusunu berkitme amacıyla topluluğun bilinç olanaklarını daraltan bir dil benimsendiğinde durum böyledir. Bugün yeryüzünde konuşulan 6.000 dolayındaki dilin[b] büyük çoğunluğu için bu ikilem geçerlidir.

b Süregiden araştırmalar, yıllar içinde bu sayıda büyük bir değişkenliğe yol açmakta. Yukarıda verilen sayı, 2013'te, UNESCO'nun web sayfasından (http://www.unesco.org) alınmıştır. Burada söylenenlere bakılırsa, bu dillerin yarısı yüzyılın sonuna dek yok olacaktır.

Günümüzün gelişmiş yaşam koşullarını yansıtabilecek güçte olmayan bu diller, bunların dışında bir dil bilmeyen insanların bizlik duygusunu korumayı, ancak topluluğun bilinç gereksinimini engelleyerek sağlayabilirler.

Dolayısıyla, dilin ana işlevleri olan tanıma ve bizliğini duyumsatma işlevlerinin uyumlu olduğunu varsaymak yanlış olur. Ancak, şurası kuşkusuz doğrudur ki, bu yöndeki çabalar uyumlu olsun ya da olmasın, dilin dünyayı tanıma ve bizlik duygusu verme işlevlerine bilinçli bir biçimde karışılması olanaklıdır. İşte bu olanak ilk kez burjuva çağında görülmüş ve doğallayın (tabiatıyla) derhal kullanılmaya başlanmıştır.

III

Osmanlılarda da dil sorunu, burjuva dünyasıyla haşır neşir olduklarında ortaya çıkmıştır. Elbette, bu bir rastlantı değildir. Batı burjuvazisinin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirdiği yıllarda, Osmanlı yöneticileri, Batılı burjuvalara kafa tutmanın tek yolunun onlara öykünmek olduğunu kavramaya başlamışlardır. Batılılaşma denen büyük serüvenin başlangıç noktası işte budur.

Batılılaşabilmek için, Batılıların kullandığı bilinç araçlarıyla tanışmak gerekiyordu. Bunların başında da doğa bilimleri geliyordu. Ne var ki, Osmanlıca ile doğa bilimlerinin kapısını açma olanağı yoktu. Batılılaşmanın ilk büyük adımlarından biri olan tıbbiyenin (Tıbhane-i Amire) kurulabilmesi (1826), ancak Fransızca'nın öğretim dili olarak benimsenmesiyle başarılabilmiştir. Ne var ki, bu yola gidilince, dilin bilinçlenme aracı olma özelliği bizlik duygusuyla açıkça çatışır oldu. Osmanlı yöneticileri dil sorununu o zaman ayırt ettiler.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlılar tek değil, çok dilliydiler. Çok uluslu imparatorluktaki azınlıkların her birinin ayrı bir dili vardı. İmparatorluğu oluşturan toplulukların en güçlüsü olan Türklerin de elbette kendilerine özgü bir dilleri vardı. Ne var ki, halkın dili gelişmemişti. Yöneticilerin dili olan Osmanlıca ise, hem çağcıl (modern)

dünyanın gerektirdiği bilinç düzeyini kavrama gücünden yoksun olduğundan, hem de yok olma sürecine girmiş bir bizlik duygusunun taşıyıcısı olduğundan gitgide yapaylaşmıştı. Öyleyse tek bir gerçekçi çözüm kalıyordu. Bir yandan Osmanlıca'yı arıtmak, öte yandan halk dilini geliştirmek. İkisini birleştirerek de Türklere özgü gelişmiş bir dil yaratmak. Batılılaşma'nın dilde yalınlaşma ve ulusallaşma ile birlikte yürümüş olması raslantı değildir. Eskiden, atalarımızın renkli deyişiyle, "Türk'ün iti şehre gelince Farsça ürür"dü. Çünkü ne uygarlaşma sorunu vardı, ne de ulusal bilinci. Batılılaşma'nın (uygar bir ulus olmanın) bir zorunluluk olarak belirdiği yeni koşullarda, eskilerin bu dil anlayışını sürdürmek artık olanaksızdı.

Görüldüğü gibi, imparatorluğun Türk öğesi için Batılılaşma (uygarlaşma), hem insanlaşma sürecinde ilerlemeyi (Aydınlanma), hem de uluslaşmayı (Türkleşme) getirmiştir beraberinde. Kısacası, Osmanlıca'ya bağlı kalarak, ne adam olmaya olanak vardı, ne de ayrı bir ulus oluşturmaya.

Toplumun dönüşmesinde dilin bu yaşamsal işlevini önce Osmanlı yöneticilerinin küçük bir bölümü kavradı. Sonra, bilinç dalga dalga yayıldı. İkinci Meşrutiyet'te bu yönde çok önemli adımlar atıldı. Ancak esas dönüşüm yeni Türkiye'nin kurulmasıyla gerçekleştirilebildi. Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından beş yıl sonra Harf Devrimi'ni yaptı. Bu en büyük devrimle, dili yeniden yoğurma girişiminin önündeki en korkunç engel yıkıldı. Bunun üzerinden daha dört yıl geçmeden de, Dil Devrimi resmen başlatıldı. İlk adım, 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (1936'da, Türk Dil Kurumu) kurulması, ikinci adım da 26 Eylül 1932'de Birinci Türk Dil Kurultayı'nın toplanması oldu. 1932'de bu biçimde başlayan öz Türkçe'yi yaratma akımı, daha sonra devletçe kösteklense bile, toplum içinde hep sürdü. Türkçe'nin yetkin bir dil haline gelebilmesi için Osmanlıca'nın bırakılması ("tasfiyecilik") gerekliydi. Ancak yeterli değildi. Buna ek olarak, halkın dilinin çağcıl dünyayı algılamaya elverişli bir düzeye çıkarılması ("uydurmacılık") da zorunluydu. Türkçe, ancak Türkçe'nin olanakları kullanılarak geliştirilebilir. Dolayısıyla, özleşme gelişmenin vazgeçilemez koşuluy-

du. Diller ancak öz benliklerine bağlı kalmak koşuluyla gelişebilirler, varsıllaşabilirler, işlekleşebilirler, dolayısıyla da dünyayı hep birlikte kavramanın ve değiştirmenin etken (müessir) araçları haline gelebilirler. Onun içindir ki, özleşmenin sınırı olamaz. Bilinç ve bizlik gereksinimi sürdükçe, özleşmenin sürmesi de kaçınılmazdır.

IV

Hiç kuşku yok ki, tarihsel süreç içinde ulusların (bu arada da, ulusal dillerin) oluşumu çok önemli bir aşamadır. Bu aşamada insanların bilinci önceki çağlarla karşılaştırılmayacak ölçüde gelişmiştir. Üstelik, bu bilinç ilk kez yığınlara yayılmıştır. Dolayısıyla, insanlaşma süreci çok hızlanmıştır. Ulusal kimliğe dayalı bizlik duygusu, geliştirici bir rol oynamıştır.

Ancak, 19. yüzyılın son çeyreğinde emperyalizmin bir dünya dizgesi (sistemi) biçiminde ortaya çıkmasıyla birlikte, kimi güçlü ülkelerin elinde ulusçuluk anlam değiştirmiştir. Ulusçuluk, başka ülkelere saldırmanın, onları ezip sömürmenin kılıfı haline gelmiştir. Her köklü dönüşüm döneminde olduğu gibi, bu gelişmeler elbette dile de yansımıştır. O dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, güçlü emperyalist ülkelerin dilini ve ekinini (kültürünü) yayan yabancı okullarla donanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye, bu emperyalist ulusçuluğa karşı kendi antiemperyalist ulusçuluğunu yükselterek kurtuluşunu sağlayabilmiştir. Daha sonra ise, Türkiye de kendini gerici bir ulusçuluğa kaptırmıştır.

1970'li yılların sonundan itibaren emperyalizm yeni bir biçime bürünmüştür. Artık, 100 yıl öncesinde olduğu gibi dünyanın fethine çıkan ulusal sermayeler değil, arsulusal (beynelmilel, uluslararası) sermaye kümeleridir. Bu çokuluslu sermayenin bayrağı da artık ulusçuluk değil, küreselleşmedir. Bu gelişmenin nesnel dayanağı ise, son 20-30 yıl içinde gerçekleşen bilgi devrimidir. Günümüzde artık bilim, dolaysız bir üretim gücü haline gelmiş, hemen hemen anında yordambilgisine (teknolojiye) çevrilebilir olmuştur.

Bütün bu gelişmelerin dil sorununa yansımaması elbette düşünülemez. Bugün bütün dünyayı avcuna almaya girişmiş olan arsulusal sermaye kümelerinin ortak dili İngilizce'dir. Bilim ve yordambilgisinin dili İngilizce'dir. Dünya çapında iletişim dili de İngilizce'dir. Öyleyse bugün dünyayı bilinçle kavramanın, onu doğru dürüst algılayıp gerektiğinde yeniden biçimlendirmenin birinci sıradaki aracı İngilizce'dir. İngilizce öğrenmenin dünya çapında nesnel bir gereksinim haline gelmesinin gerekçesi işte budur. Ne var ki, bu katı gerçek karşısında, gözden kaçırılmaması gereken başka katı gerçekler de vardır. Bir kere, görünür gelecekte, insanların büyük çoğunluğuna İngilizce öğretme olanağı yoktur. İkincisi, öğretilecek İngilizce'nin bir "yabancı dil" olarak kalması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, ne dünyayı derinlemesine tanımanın aracı, ne de hele bir bizlik duygusunun taşıyıcısı olması söz konusu değildir.

Üçüncü ve çok önemli bir başka gerçek daha vardır. Gerçi, her dil dünyayı algılamanın aracıdır. Ancak, her dilin dünyayı algılama biçimi değişiktir. Her yiğidin kendine göre bir yoğurt yiyişi olduğu gibi, her dilin de dünyaya bakışı, ona sarılışı, onu kavrayışı kendine özgüdür. Dil çeşitliliğini korumak, insan soyu için bu çok yönlü kavrayış olanağını korumak demektir. Ne denli gelişmiş olursa olsun, insanlığı tek bir dilin kavrayış biçimine hapsetmek, giderilmesi olanaksız bir yoksullaşma olur. Özellikle Fransızca, Almanca, Rusça gibi büyük dillerin gerilemesi, dünyayı algılamada yeri asla doldurulamayacak bir boşluk yaratır. Üstelik, kurtarılması gereken yalnızca bu büyük diller değildir. Ne denli geri kalmış olursa olsun, her dilin eşsiz bir özgüllüğü vardır. Bu çeşitliliği olabildiğince korumak gerekir. Bu da ancak her dilin öz benliğine ve gelişme hakkına saygı göstermekle olur.

V

Şimdi, bütün bu verileri göz önünde tutarak, "Türkiye'de dil siyaseti ne olmalıdır?" sorusunu yanıtlamaya çalışacağım. Bu soruyu

yanıtlayabilmek için öncelikle şu temel gerçeği görmek gerekir: Dili "kendi haline bırakmak" diye bir çözüm yoktur. Çünkü dil bir toplumda bir kez bilinç konusu haline gelmişse, artık dile karışmamak olanaksızdır. Karışmamalı diyenler de karışmaktadır. Şu ya da bu sözcüğün, şu ya da bu anlatım yolunun kullanılması, bilinçli olsun ya da olmasın, bir seçimdir, bir karışmadır. Küçücük bir örnek vermekle yetinelim. Diyelim bir sayrınız var. Kendisini sayrıevine taşıtmanız gerekiyor. Bu iş için özel olarak donatılmış bir taşıt çağıracaksınız. Buna ya "cankurtaran" ya da "ambülans" diyeceksiniz. Seçim yapmak istemeseniz bile, ister istemez bu sözcüklerden birini kullanacaksınız. Hangisini kullanırsanız seçiminizi o yönde yapmış olacaksınız. Dolayısıyla işi oluruna bırakmak, dile karışmamak, "dilin doğal gelişmesine saygı göstermek" diye bir *seçenek yoktur*. Öyleyse, bir dil siyasetinin belirlenmesi kaçınılmazdır.

Türkiye için bir dil siyaseti belirlenirken, dilin yukarıda belirtilen temel işlevlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Dil, belli bir bizlik duygusu içinde dünyayı ve kendimizi tanımanın aracı ise, benimsenecek siyasetin bu işlevleri geliştirici nitelikte olması gerekir. Türkiye'de, hem devlet dili, hem de toplumun ortak dili Türkçe'dir. Öyleyse, Türkçe bizim dünyaya açılan ortak penceremizdir. Kendimizi bilmek ve dünyamızı dönüştürmek istiyorsak, Türkçemizi buna elverişli bir araç haline getirmekten başka yolumuz yok. Bu da Türkçe'yi, bilimde, sanatta, eğitimde, üretimde, kısacası yaşamın her alanında özenle kullanıp geliştirmeyle olur. Her dil gibi, Türkçe de ancak öz benliği korunarak geliştirilebilir. Osmanlıca gibi karma dillerin bir yarını olamayacağını biz yaşayarak öğrendik. Öyleyse, şimdi de "Türkilizce" gibi yeni yapay yollara sapmanın anlamı yoktur. Tek çıkar yol, Türkçe'nin, yalnızca dil uzmanlarınca değil, Türkçe konuşan herkesçe geliştirilmeye çalışılması, her gereksinimi karşılamak üzere dilin kendi köklerinden bolca yeni sözcük türetilmesi, dilin daha da işlekleştirilmesi için yapısı bozulmadan esnekleştirilmesidir.

Ancak, bu toplumda konuşulan tek dilin Türkçe olmadığı da unutulmamalıdır. Başta Kürtçe olmak üzere, bu topraklarda yaşam

hakkına sahip olan başka diller de vardır. Yukarıda vurgulandığı gibi, bunların her biri dünyayı eşsiz bir algılama yoludur. Ayrıca, ortak anadili oldukları yurttaşlarımız için kendine özgü bir bizlik duygusu kaynağıdırlar. Bu çeşitlilik bir varsıllık olarak görülmeli, bunun karşısında ürküye kapılınmamalıdır. Dolayısıyla, Türkçe'nin dışındaki yerel dillerin gelişme olanakları da açık tutulmalıdır.

Öte yandan, küreselleşen dünyanın ortak dili olan İngilizce'nin, olabildiğince yaygın ve olabildiğince iyi bir düzeyde öğrenilmesi için uğraş verilmelidir. Bunun dışında, Fransızca, Almanca, Rusça gibi büyük ekin dillerinin yaygınlaştırılmasına çalışılmalıdır. Ancak bu yapılırken, bu yabancı dillerin hiçbirinin, üretim ya da eğitim gibi, toplumun can damarlarından birine egemen olmasına izin verilmemelidir. Son olarak, bir kez daha vurgulanması gereken en temel nokta şudur: Türkiye, 19. yüzyılın başından beri uygarlaşma (Aydınlanma, adam olma) yarışına girişmiştir. Bu büyük çabada en güçlü silah bilinçtir. Bilincin taşıyıcısı da dildir. Bu dil ne denli özlü, varsıl ve işlek olursa, bilincimiz de o ölçüde etkili olur, sonuç alır. Türkiye'de ortak dil Türkçe'dir. Dolayısıyla, Aydınlanma savaşımının kazanılması, ancak Türkçe'nin daha da yetkinleştirilmesi ile olanaklı kılınabilir.

EK 3

Anayasa Değiştirilirken Atatürk Yine Unutulmasın[1]

Çok yazıldı çizildi. Ben de karınca kararınca bu ortak çabaya omuz vermeye çalıştım. Ama nafile, devlet bu konuda sağır dilsiz. İktidarın ya da muhalefetin siyasetçileri, yüksek mahkeme başkanları, Genelkurmay başkanı ve daha niceleri, konu Atatürk'ün vasiyetine gelince, kulakları sağır edici bir sessizliğe bürünüyorlar. Ölüp gidersem gözüm arkada kalacak. Büyük kurtarıcıya yapılan bu inanılmaz haksızlığı düşündükçe, insan olarak, yurttaş olarak yüzüm kızarıyor.

Konuyu, daha önce de verdiğim bir örnekle anımsatayım. Ölmeden önce, mallarınızdan kaynaklanan bir kısım geliri, sevdiğiniz iki insana, diyelim Ali ile Ayşe'ye bırakıyorsunuz. Ölümünüzden sonra, uzun yıllar boyunca, bıraktığınız gelirler isteğinize uygun biçimde dağıtılıyor. Derken günün birinde bir zorba çıkıp sizin Ali ile Ayşe'nizi öldürüyor. Onların yerine, size tümüyle yabancı iki kişiye Ali ile Ayşe adını verip sizden kalan mallardan kaynaklanan gelirleri bu iki düzmece mirasçıya dağıtmaya başlıyor. Üstelik bununla da kalmıyor. Ali'yle Ayşe'nizin, sizden kalan gelirle o güne dek biriktirdikleri bütün mallara da el koyuyor. Siz olsanız, mezarınızda ters dönmez misiniz? Böyle bir şeyi hangi hukuk mantığı, hangi vicdan kabullenebilir?

***

İşte biz bu muameleyi devletin kurucusuna, Atatürk'e reva gördük. Atatürk, ölmeden yaklaşık bir buçuk ay önce kaleme aldığı

1 *Cumhuriyet*, 30 MAYIS 2009, "Görüş".

vasiyetnamesiyle, İş Bankası'ndaki hisselerinden kaynaklanan gelirleri Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'na bırakmıştı. Yarım yüzyıla yakın bir zaman, bu isteğe uyuldu. 12 Eylül darbecileri, birer dernek olan bu kuruluşları kapattılar, mallarına el koydular, sonra aynı adları taşıyan birer devlet dairesi kurup bu malları onlara verdikleri gibi, o günden sonra da Atatürk'ün vasiyetnamesinden kaynaklanan gelirleri bu devlet dairelerine ödemeye başladılar. Kısacası, miras bırakanın Ali ile Ayşe'si öldürüldü, yerlerine düzmece birer Ali ile Ayşe kondu, mallar da gelirler de bu düzmece kişilere verildi.

Sıradan bir kişiye bile yapılsa, böyle bir işlemi hiçbir hukuk düzeni kabul etmez. Ne var ki biz bunu, devletin kurucusuna yaptık. Yapmakla kalmadık, 12 Eylül'ün üzerinden neredeyse otuz yıl geçti, bu ayıbı sürdürüyoruz. Darbecilerin kapattıkları partiler, sendikalar yeniden açıldı, attıkları kişiler görevlerine döndüler, nice ayıp birer birer silindi. Ama bir türlü sıra Atatürk'e yapılan ayıba gelemedi. Bu en büyük ayıp olduğu gibi ortada duruyor.

***

Atatürk'ün adını anayasasının başına koyan, onu, uysun ya da uymasın, her vesilede anan bir devlet nasıl bu kadar ikiyüzlü olabilir? Atatürk'ün meclisleri, cumhurbaşkanları, hükümetleri, yüksek mahkeme başkanları, Genelkurmay başkanları ve daha nice devletliler neredeler?

Bu ayıba son verme zamanı geldi. Sırası mı demeyin. Atatürk'e artık sıra bekletmeyelim. Yapılacak iş çok basit. Hazır anayasa değişikliğine girişilmişken anayasanın 134. maddesi yürürlükten kaldırılacak. Hemen arkasından, 17 Ağustos 1983 günlü ve 2876 sayılı Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu değiştirilip Atatürk'ün kurdurduğu Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu, onun öngördüğü gibi birer dernek olarak yeniden kurulacak. Atatürk'ün vasiyet ettiği gibi, bu iki devlet dairesinin elindeki bütün mallar asıl sahiplerine devredilecek. Bundan böyle de, Atatürk'ün İş

Bankası'ndaki hisselerinden kaynaklanan gelirler iki dernek arasında paylaştırılacak. Görüldüğü gibi, iş gerçekten basit. İstendikten sonra, bütün bu işlemleri birkaç gün içinde tamamlamak mümkün.

Milletvekillerinin hukuk anlayışlarına, vicdanlarına sesleniyorum. Artık bir gün bile geçirmeden bu işi yapma zamanı geldi. Atatürk'ün vasiyetini çiğnemeye devam edecek miyiz, etmeyecek miyiz? Karar sizin. Gelin, yüce Atatürk'e yapılan bu büyük haksızlığı düzeltme onuru sizin olsun.[2]

2 Bu kitabın yayınlandığı 2014 yılında, bu inanılmaz tüzedışılık (hukuksuzluk) olduğu gibi sürüyor. Üstelik, ne iktidar ne de muhalefet partilerinin hiçbirinin gündeminde bu konu yok! Türkiye'ye Aydınlanmanın getirilmesi için düşünce alanında atılmış iki büyük adımdan birinde (öteki, yercillik-laikliktir) böylesine genel bir suskunluk, ancak egemen sınıfların düşüngüsünün (ideolojisinin) olağanüstü bir başarısı, ezilenler için ise tam bir sınıfsal yenilgi olarak yorumlanabilir.

Ad Dizini

Adler, Alfred 141, 150, 322
Allport, Gordon 144, 291, 304
Aristoteles 1
Atılgan, Gökhan 4, 293, 295, 297, 299, 301, 303, 305, 307, 309, 311, 313, 315, 317

Bandura, Albert 160, 161, 163
Batur, Enis 83, 84
Boran, Behice 4
Bourdieu, Pierre 20, 170, 273-277, 292
Bowlby, John 242, 258, 261, 262-266, 290, 320
Burger, Jerry M. 135, 136, 146

Cattell, Raymond 144, 145

Darwin, Charles 26, 44, 59, 60, 96, 191, 289, 318
Durkheim, Émile 109, 110, 111, 319

Einstein, Albert 296, 298
Ellis, Albert 164
Engels, Friedrich 14, 15, 218, 268, 289, 292, 298, 315
Erdoğan, Hayri 4
Erikson, Erik 141, 142, 242, 291
Eysenck, Hans 147, 148, 151-153, 291

Feuerbach, Ludwig 279, 321
Freud, Sigmund 66, 70, 73, 77-81, 84, 99, 100, 104, 112, 113, 115, 131, 137, 139-144, 150, 156, 158, 241-245, 253, 258, 261, 262, 264, 266, 269, 272, 288, 290, 291, 295-297, 306-308
Fromm, Erich 143, 193, 241, 253, 266-273, 290, 291, 295

Gramsci, Antonio 311

Hegel, Friedrich 6, 7, 15, 93, 110, 298
Holmes, Jeremy 261
Horney, Karen 141, 241-253, 290, 291

Jung, Carl 141, 261

Kâğıtçıbaşı, Çiğdem 169, 278
Kardiner, Abram 193, 270
Kelly, George 164

Lenin 30

Marx, Karl iv, 6-9, 12, 15, 17, 21, 28-31, 34, 36, 95, 112, 115, 133, 135, 170, 203, 204, 218, 219, 238, 240, 266, 273, 276, 277, 279, 287, 289-292, 294, 295, 298, 300-303, 309, 310, 313-316, 321

Maslow, Abraham 67, 113, 157,159
McNally, David 295
Mead, George Herbert 124, 132, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 289, 320
Mészáros, István 295
Morris, Charles W. 233, 321
Murray, Henry 144, 145, 318

Nazım Hikmet x
Newton, Isaac 298

Ollman, Bertell x, 295

Özal, Turgut 300

Pavlov, Ivan 160, 291
Piaget, Jean 73, 116-119, 121-123, 125, 127, 128-131, 134, 162, 256-258, 260, 288, 290, 318
Politzer, Georges 300

Reich, Wilhelm 296, 297
Rogers, Carl 157
Rose, Nikolas 188, 189
Rotter, Julian 160, 161

Schaff, Adam 295, 296
Sève, Lucien 113, 199, 295
Skinner, Burrhus F. 160
Sullivan, Harry Stack 141, 241, 253-261, 264, 265, 269, 290, 319

Vygotsky, Lev 121, 124, 128-135, 184, 236, 237, 290, 295, 320, 322

Watson, John B. 160, 291

Kavram Dizini

altbenlik 70-73, 76, 83, 194
altyapı 29, 36, 37

benlik 70-74, 78, 79, 105, 137, 166, 174, 282
bunaltı 41, 71, 72, 75, 76, 82, 88, 96, 113, 139, 144, 194, 242, 243, 245, 247, 258, 323

çökkünlük 68, 86, 323

diyalektik xi, 2, 5, 7, 9, 10-12, 15, 16, 17, 19, 27, 35, 36, 37, 54, 109, 111, 112, 163, 179, 191, 251, 252, 276, 277, 279, 288, 297, 298, 299, 300-303, 314
dizge-dizgesel (sistem-sistematik) 2, 30, 62, 86, 140, 161, 191, 235
doğa 14, 27, 110, 176, 223, 268, 298, 359, 372
dolayım 17, 112-115, 179, 199, 241, 252, 276, 324
dürtü 98-101, 103, 137, 150, 172, 243, 253, 307, 324
düşünbilim (felsefe) xi, 8, 15, 324
düşüngü (ideoloji), 29, 33, 168, 182, 186, 197, 199, 200, 269, 272, 309, 311, 324, 338
düşünselcilik (idealizm), 163, 240, 312, 324

edilgin belirleme 22, 23, 24, 33, 198, 201
ekin (kültür) xii, 2, 3, 16, 18, 27, 53, 55, 57, 64, 65, 90, 106, 121, 133, 154, 168-171, 176, 185, 189, 191, 192, 195, 254, 260, 268, 281, 286, 309, 310, 325
erke (enerji) 10, 20, 21, 65, 82, 85-87, 91, 140, 179, 192, 222
eşeysellik (cinsellik) 56, 100, 104, 138, 195
etkin belirleme 22, 23, 24, 184
gereksinim 41, 76, 79, 94, 116, 145, 157-159, 221, 223, 227, 243, 250, 261, 262, 268, 269, 292, 339, 374, 375
gösterge 42, 43, 44, 99, 204, 205, 217, 228, 280

im (işaret) 233
işletkeci-işletkel (mekanist-mekanik), 29, 92, 110, 307, 309

kişilik 33, 62, 82, 105-108, 132, 135-138, 144, 146, 149, 152, 166, 200, 248-251, 256-258, 263, 264, 269-272, 282, 296, 309, 318, 322, 325, 344
komünizm x, 43, 292, 315, 316

kurum 20, 178, 287, 314, 341, 343, 348, 350, 357, 359

Marksizm ix, x, xi, xii, xiii, 2, 7, 9, 16, 17, 19, 20, 21, 25, 26, 35-37, 135, 137, 144, 147, 150, 156, 160, 164, 279, 294, 295, 300, 302, 314, 322
metafizik 7, 15, 16, 25, 26, 93, 110, 111, 172, 191, 224

Oidipus karmaşası 138, 142, 244
özdekçilik (maddecilik), x, xi, 2, 312, 325
özdeşlik 5, 7, 9, 10, 11, 19, 35, 36, 110-112, 121, 126, 273
öz Türkçe ix, v, xii, xiii, 317, 327, 328, 333-335, 350, 353, 354, 361, 368, 373
özyapı (karakter) 50, 53, 62, 107, 147, 179, 181, 192

rol 19, 20, 21, 24, 25, 64, 79, 129, 174, 178, 179, 182, 184, 185, 188, 194, 196, 201, 202, 210, 264, 282, 284, 287, 313, 314, 342, 371, 374

savunma düzenekleri 66, 68, 75-79, 81, 83, 138, 139, 143, 144, 159, 196, 263
simge (sembol) 40, 43, 120, 133, 234, 237, 239, 275

tin (ruh, psişe) 38, 52, 65, 91, 126, 134, 242, 278
tüze (hukuk) 29, 168, 197, 325, 327, 346, 361, 362, 363, 369
tüzebilim 361, 363

üstbenlik 53, 70, 72, 142, 179, 193, 194
üstyapı 29, 36, 301

yapı 7, 11, 12, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 32, 65, 70, 76, 89, 101, 103, 117, 123, 126, 127, 134, 137, 140, 164, 166, 179, 184, 206, 207, 211, 212, 223, 266, 272, 280, 286, 287, 314
yin (vücut, beden), 6, 12, 13, 14, 15, 27, 32, 34, 44, 50-52, 54, 56, 59, 64, 67, 77, 80, 84, 85, 89, 91-95, 97, 99, 106, 107, 128, 138, 140, 150, 177, 178, 201, 202, 206, 209, 267, 283, 285, 326
yordam-yordambilgisi (teknik-teknoloji) 28, 29, 133, 144, 149, 161, 166, 168, 187, 209, 221, 223, 228-229, 326, 335
yönetkil x, xi, 1, 28, 29, 32, 168, 182, 197, 198, 200, 269, 326
yöntem-yöntembilim (metot-metodoloji) 9, 31, 199

Marksizm ya da özdekçi (maddeci) tarih görüşü, bir buçuk yüzyılı aşkın bir süre içinde, toplum bilimlerine çok önemli katkılarda bulunmuştur. Bu katkılar bugün de sürüyor. Buna karşılık, toplum bilimlerine katkılarıyla karşılaştırıldığında, Marksizmin birey bilimlerine katkısı son derece cılız kalmıştır. Bu kitap, işte görece boş olan bu alanda bir söz söyleme denemesidir.

Çalışılan alanda büyük boşluklar bulununca, her katkının özgün olması kaçınılmaz olur. Yoksa bu bir katkı olmaz. Başka bir deyişle, bu kitap, konusu gereği olarak, özgün bir Türkçe bilim kitabı olma savındadır. Bilim Türkçe yapılacaksa, kullanılan dilin de buna uygun olması gerekir. Yazara göre, özgün Türkçe bilim dili, ancak öz Türkçe olabilir. Bu kitabı, elinden geldiğince arı bir Türkçeyle yazmış olmasının gerekçesi budur.

22 TL. KDV DAHİL

ISBN: 978-605-4836-52-9

9 786054 836529

Yordam Kitap